

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár

Alapította:
Kristó Gyula

Sorozatszerkesztő:
Makk Ferenc

Kiadja:
a Szegedi Középkorász Műhely

Címlapterv:
Makk Péter

ISSN 1216-3120
ISBN-10: 963-482-794-2
ISBN-13: 978-963-482-794-8

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár
22.

ÍROTT FORRÁSOK AZ 1050–1116 KÖZÖTTI MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL

Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette

MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR

Szeged, 2006

A forrásszövegeket fordította:

Bagi Dániel, Dér Terézia, Font Márta, Galántai Erzsébet, Kis Péter, Kisdi Klára, Kiss Gergely, Komoróczy Géza, Kőrizs Imre, Körmendi Tamás, Makk Ferenc, Nótári Tamás, Olajos Teréz, Piti Ferenc, Rokay Péter, Szegfű László, Thoroczkay Gábor, Veszprémy László

A névmutatót összeállította:

Teiszler Éva

A kötet megjelenését támogatta:

Generali-Providencia Zrt.
Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Műszaki szerkesztő:

Kőfalvi Tamás

ELŐSZÓ

A jelen forrásgyűjtemény szerves folytatása az e sorozat 7. köteteként 1995-ben közzétett, *A honfoglalás korának írott forrásai* című, valamint az e sorozat 15. köteteként 1999-ben kiadott, *Az államalapítás korának írott forrásai* című munkáknak. Mindkét kötetet Kristó Gyula akadémikus szerkesztette, aki tervbe vette a két szöveggyűjtemény folytatásaként a 11. század második felét, a 12. század első évtizedeit tárgyaló hiteles hazai és külhoni kútfők magyar nyelven való közreadását is. Elhunytát követően az alulírott két szerkesztő vette át a feladatot, dolgozta ki – az előző két munka előszavaiban megfogalmazott koncepció alapján – a kötet tematikáját, és szervezett az előző két forrásgyűjteményhez hasonlóan sokszínű, a hazai és határon túli magyar középkorkutatás képviselőiből álló munkatársi gárdát.

Az államalapítás kori kötet az 1050. évnél zárta a források híradásainak közreadását, így a kezdő évszám adott volt. Záró dátumként a kötetben az 1116. évet állapítottuk meg, hogy Szent László mellett a másik meghatározó jelentőségű király, Könyves Kálmán uralkodását is teljes futamában bemutathassuk a kútfők segítségével. Az egyes dokumentumokat keletkezésük sorrendjében adjuk közre. Közös bennük, hogy valamennyien tartalmaznak a magyar történelem 1050–1116 közötti szakaszára vonatkozó fontos, eredeti híranyagot. Teljességre persze e kötetben sem törekedhetünk. Műfajilag igen gazdag a közölt forrásanyag, hiszen latin, görög és ószláv nyelvű elbeszélő kútfők, latinul írt törvények, oklevelek és levelek váltogatják egymást az elkövetkező oldalakon, sőt egy héber nyelvű jogi iratot is szerepeltetünk. Olvasóink láthatják majd, hogy nagyobb arányú szelektálást a korszak magyar okleveleinél végeztünk, hiszen ezek többsége az elmúlt években két fontos kiadványban (*Árpád-kori oklevelek.* Főszerk. Györffy György. Bp. 1997.; illetve *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból [1000–1686].* Közreadja: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Bp.–Szeged 1998.) már megjelent magyar fordításban. Elsősorban arra törekedtünk, hogy az e kötetekben nem szereplő korabeli diplomákat publikáljuk, de közöltünk az említett két kötetben már napvilágot látott okleveleket is.

Az anyag bemutatásánál a honfoglalás-, valamint az államalapítás kori kötet gyakorlatát folytattuk. Előbb a mű szerzőjéről, illetve – a szerző ismeretlensége esetén – a műről adtunk rövid ismertetést, amelyet a forrás kiadásainak, fordításainak felsorolása zár (a teljességre törekvés igénye nélkül), szükség esetén azonban a kéziratí hagyományra is kitértünk. A források közreadásánál a magyar történelemmel kapcsolatos részeket tartottuk szem előtt. A fordításokban az idegen nyelven kifejezni szándékolt tartalom maradéktalan visszaadására törekedtünk. Az egyes szöveghelyekhez jegyzeteket fűztünk, amelyek részint bővebb környezetben helyezik el az általunk fordított textust, részint pedig az annak megértéséhez szükséges magyarázatokkal és a legtöbb esetben szakirodalmi felvilágosítással szolgálnak. Az előszót követően az alapvető kézikönyvekről adunk egy rövid bibliográfiát, majd pedig a leggyakrabban használt művek rövidítésjegyzékét tesszük közzé. A görög nevek esetében a honfoglalás kori forrásgyűjteményben megfogalmazottak szerint jártunk el. A fordítók nevét a 4. oldalon, az egyes forrásszövegek végén, illetve a tartalomjegyzékben teszszük közzé, a bevezető szövegek és jegyzetek készítőit pedig az egyes forrásszövegek végén, illetve a tartalomjegyzékben tüntetjük fel.

A latin nyelvű elbeszélő források, törvények és levelek, valamint a dalmáciai oklevelek lektorálását Rihmer Zoltán, a magyarországi oklevelekét (a garamszentbenedeki kivételével) Körmendi Tamás, a garamszentbenedeki oklevélét pedig Thoroczkay Gábor végezte.

A Kristó professzor által megtervezett és közreadott honfoglalás kori, valamint az államalapítással kapcsolatos chrestomathiák nagy érdeklődést és jó visszhangot váltottak ki szakmai körökben, felpezsdítették a kutatást, és a felsőoktatásban is jól használhatónak bizonyultak. Reméljük, hogy e folytatás is méltó lesz elődeihez. A kötetet megálmodója, Kristó Gyula emlékének ajánljuk.

Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor

BIBLIOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ

Az alábbi rövid összeállítás azokat a szakmunkákat, kézikönyveket tartalmazza, amelyek a kötetünkben foglalt anyag szempontjából alapvető jelentőségűek, további szakirodalmat tartalmaznak; az e tájékoztatóban szereplő munkákra – éppen átfogó jellegük miatt – a későbbiekben nem hivatkozunk.

Chevalier, C. U. L.: Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bio-bibliographie. I–II. Paris 1905–1907.[2] Topo-bibliographie. I–II. Montbéliard 1899–1903.[2] (reprint: New York 1959–1960.)

Dictionary of the Middle Ages. Ed. J. R. Strayer. 1–13. New York 1982–1989.

Karayannopulos, J.–Weiss, G.: Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453). Wiesbaden 1982.

Lexikon des Mittelalters. I–IX. München–Zürich 1977–1998.

Manitius, Max: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. I–III. München 1911–1931.

Potthast, August: Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500. I–II. Berlin 1896.2

Repertorium fontium historiae medii aevi. Romae 1962–.

Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischen Autoren des Altertums und des Mittelalters... von W. Buchwald–A. Hohlweg–O. Prinz. I–III. München–Zürich 1982.[2]

Wattenbach, Wilhelm–Holtzmann, Robert: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier. I–III. Hrsg. v. Franz-Joseph Schmale. Darmstadt 1967–1971.

RÖVIDÍTVE IDÉZETT MUNKÁK

ÁAL. = Makkai László–Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori levelek (XI–XIV. század). Nemzeti Könyvtár. Levelestár. Bp. 1960.

ÁKÍF. = Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 15. Szeged 1999.

ÁMTBF. = Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984.

ÁMTF. = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.

Árpád-kori oklevelek = Györffy György: Árpád-kori oklevelek. Bp. 1997.

ÁUO. = Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874.

AUSz. AH. = Acta Universitatis Szegediensis [de Attila József nominatae]. Acta Historica.

Caspar: Registrum = E. Caspar: Gregorii VII registrum. MGH. Epistolae selectae. II. Berlin 1923–1925.

CFH. = Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III. Bp. 1937–1938.

Csánki = Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.

DHA. = Diplomata Hungariae Antiquissima. I. (1000–1131). Ed. Georgius Györffy. Bp. 1992.

DRMH. I/1. = The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary (1000–1301). Transl. and ed. by J. M. Bak–Gy. Bónis–J. R. Sweeney. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. I/1. Bakersfield 1989.

Fejér: CD. = Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.

HKÍF. = A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 7. Szeged 1995.

KMTL. = Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp. 1994.

Lederer: Szöveggyűjtemény = Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. Szerk. Lederer Emma. Bp. 1964.

Magyar törvénytár = Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899.

MGH. Script. rer. Germ. = Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. I–LXII.

MGH. Script. rer. Germ. NS. = Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Nova Series.

MGH. SS. = Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXIV. Hannoverae–Lipsiae 1826–1934.

Migne, PL. = Patrologiae cursus completus. Series Latina. Accurante J.-P. Migne. I–CCXXI. Parisiis 1841–1864.

MKLSz. = A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. I–V. Szerk. Boronkai Iván–Szovák Kornél. Bp. 1987–1999.

PRT. = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. I–XII/B. Bp. 1902–1916.

Reg. Arp. = Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/4. Bp. 1923–1987.

Smičiklas: CD. = T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. II–XV. Zagrabiae 1904–1934.

Z. = Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Bp. 1904.

REICHENAUI HERMANN: KRÓNIKA A VILÁG HAT KORSZAKÁRÓL

Reichenaui Hermann 1013-ban született előkelő – német grófi – családból. A súlyos testi fogyatékos gyermek, akinek nemcsak komoly beszédhibája, hanem lábainak teljes bénasága is – innen Contractus *'Béna' mellékneve – nagy gondot okozott, 1020-ban került a híres reichenaui bencés kolostorba, amelynek élén 1008-tól 1048-ig Berno apát állott, aki a korszak legjelentősebb egyházi személyiségei közé tartozott. Az ő idejében a birodalmi kolostorban komoly tudományos és kulturális tevékenység folyt. Ennek kiemelkedő részese volt az 1043 körül szerzetessé lett Hermann is, aki minden idejét a szellemi alkotómunkának szentelte. A kolostori iskolában nagy tekintélyű és tanítványai által tisztelt tanárként dolgozott. Korának kiemelkedő és sokoldalú tudósai között tartották számon. Írt többek között zeneelméleti, hagiográfikus, liturgikus, matematikai és asztronómiai munkákat, de különböző költeményeket is tulajdonítanak neki. 1054-ben Reichenauban halt meg.*

1048 táján fogott hozzá történeti művéhez, amely a Krónika a világ hat korszakáról (Chronicon de sex aetatibus mundi) *címet viseli. A szerző – világkrónikának minősülő – munkáját Krisztus születésével indította és egészen 1054-ig folytatta. Művére a tömör nyelvi megfogalmazás mellett a szigorú időrendiség is jellemző, hiszen krónikájában következetesen évi bontásban (annalisztikusan) tárgyalja az eseményeket a keresztény időszámítás szerint. Hatalmas mennyiségű forrásanyagot használt fel, köztük a Fuldai Évkönyvet, Regino krónikáját, Wipo gesztáját és az angol szerzetes, Beda Venerabilis 8. századi történeti művét, amely mintául szolgált számára. Hermann krónikájának különösen az 1040 és 1054 közti része értékes és megbízható forrás, amelyet már saját információi alapján írt meg. Szemléletére a keresztény vallásos felfogás és a németpártiság nyomja rá bélyegét. Igen értékes adatokat tartalmaz ez a rész a korabeli magyar történet szempontjából is. A későbbi középkori szerzők közül többen (így Reichenaui Bertold, Konstanzi Bernold és Aurai Ekkehard) is felhasználták munkáját.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: G. H. *Pertz: in:* MGH. *SS. V. 74–133. (Az általunk közölt szöveg: 130., 131., 133.).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. *1144–1145.*

1051. … A következő ősszel a császár[1] – miután elutasította azt, hogy elfogadja András király[2] alkuját, amint ő azt követei útján felajánlotta – nagy hadsereggel megtámadta Magyarországot.[3] Gebhard regensburgi püspököt, Welf és Břetislav hercegeket[4] a Dunától északra fekvő résznek az elpusztítására küldte, ő maga pedig – a hajókról magával víve annyi ellátmányt, amit csak a lovak elbírtak – a folyók áradása miatt hatalmas kerülővel átkelt a karantán határvidéken,[5] és betört a hitszegő országba. Miközben a magyar sereg rabló zsiványok módjára hol erre, hol arra menekült el előle, és sehol sem merészelt azonos feltételek mellett harcba bocsátkozni, [a császár] mindenfelé mindent elpusztított egészen addig, amíg az ellátmány a katonaság számára elegendő volt. De amikor a magyarok arra készültek, hogy a nélkülözéstől és éhségtől szenvedő sereg elől elzárják a visszavonulás útját, s már szemközt a folyók megerősített partjain és a mocsarak gázlóinál elhelyezték csapataikat, ezért az a veszély fenyegetett, hogy ők valamennyien vagy kénytelenek lesznek megadni magukat, vagy pedig a nélkülözéstől pusztulnak el, a rettenthetetlen katonák – habozás nélkül átgázolva a túlsó partra – megfutamítják a folyóknál szemben álló ellenséget. Egy igen erős erődítményt, amely a Rábca folyó[6] hídjánál épült, s amelyben az ellenségnek felettébb nagy bizodalma volt, bizonyos burgund, szász és lengyel katonák – miután nem

[1] III. Henrik német uralkodó (király 1039–1046, császár 1046–1056).

[2] I. András magyar király (1046–1060). Személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged 2000. 73–82.

[3] A német támadás 1051 szeptemberében érte az országot. L. Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003. 78.

[4] Gebhard Regensburg (ma város Németországban a Duna déli partján) püspöke (1036–1060), Welf karantán herceg (1047–1055), I. Břetislav cseh herceg – fejedelem – (1034–1055) volt.

[5] Karantán, azaz karintiai. A karantánok Karintia lakói voltak. A karantán határvidéken, azaz Karintián keresztül. Karintia hercegsége német tartományként nyugatról volt határos a Magyar Királysággal. Ebben az időben uralkodói döntés következtében a Bajor Hercegség (Bajorország) részét képezte a Német Birodalmon belül.

[6] A Rábca patak a Rába folyó egyik nyugati mellékvize. A megerősített híd földrajzi helye bizonytalan. Egy vélemény szerint a híd Abda településnél (Győr-Moson-Sopron megye) volt. L. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899.[2] 100.

veszélytelenül átkeltek a folyón – rövid ostromlás után elfoglaltak, a magyarokat leölték és szétszórták, a sereg többi részének pedig utat nyitottak. Miután csaknem valamennyien átkeltek, felgyújtották azt, ez [a tény] viszont az utolsók közül néhány elől, miközben nagy veszedelemben üldözte őket az ellenség, elzárta a visszavezető utat.[7] Így tért vissza a császár, azok pedig, akiket a Dunán túlra küldött, és szerencsésen tették a dolgukat, már korábban visszatértek.[8] András király követet küld, hogy a mi Adalbert őrgrófunktól[9] békét kérjen, és a maga részéről is békét ajánljon…

1052. … Innen ő,[10] miután Zürichben[11] töltötte a pünkösdöt,[12] újból Magyarország elleni hadjáratra indul.[13] S mivel András, a magyarok királya, a béke kieszközlése érdekében egyre kevesebbet mondott és ígért, ostrom alá vette Pozsony várát.[14] Különböző hadigépekkel sokáig ostrom alatt tartotta, Isten azonban az ostromlottaknak sietett segítségükre, akik önmagukért aggódva hozzá fordultak, ezért kísérletei rendre meghiúsultak, s a várat semmilyen módon nem volt képes elfoglalni. Időközben Leó pápa úr,[15] akit András kért meg, a béke megteremtése érdekében közbelépett, s a császárt az ostromról lebeszélte. És mert úgy tapasztalta, hogy az [a császár] mindenben egyetértett vele, ezzel szemben viszont András a legkevésbé sem engedelmeskedik tanácsainak, felháborodásában kiközösítéssel fenyegette

[7] E mondat fordítása a Pertz-féle emendált szövegen alapul. A *coniectura* nélküli latin textus más fordítást igényelne. Ehhez l. Werner Trillmich–Rudolf Buchner: Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. XI. Berlin 1961. 694., 694. a. jegyzet.

[8] L. fentebb, 4. jegyzet.

[9] Ausztria ebben az időben mint őrgrófság a Bajor Hercegséghez tartozott, s Babenberg Adalbert őrgrófként 1018 és 1055 között állott az élén.

[10] Ti. III. Henrik császár. L. fentebb, 1. jegyzet.

[11] Ma város Svájcban.

[12] Pünkösdvasárnap 1052-ben június 7-én volt.

[13] A birodalmi sereg július végén támadta meg Magyarországot. L. Ernst Steindorff: Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. Bd. II. In: Jahrbücher der Deutschen Geschichte. Leipzig 1881. 180.

[14] Ma város (Bratislava) Szlovákiában a Duna északi partján.

[15] IX. Leó pápa (1049–1054), korábban Brúnó touli püspök. Ő volt az első római főpap, aki Magyarország földjén járt.

meg őt, mivel az Apostoli Széket becsapta, majd eltávozott a császárral,[16] s egy ideig vele is maradt...

1053. ... Henrik császár Triburban[17] nagy gyűlést tartott, hasonló nevű fiát mindenki által királlyá választatta meg.[18]... Erre a gyűlésre Konrád, Bajorország egykori hercege[19] nem akart elmenni, s azon fáradozott, hogy harcra kész katonaságával háborút kezd a király ellen. Arra törekedett, hogy szövetségre lépjen a magyarokkal, és megtámadta Karantánia[20] határvidékét. A császár megfosztotta őt egyes javaitól, amiket korábban a herceg éppen ott birtokolt, mintegy törvényes úton szerezve meg magának. Elküldte oda követeit András, a magyarok királya, hogy békét és egyezséget kössenek. Miután pedig ezek a regensburgi püspök tanácsára hatalmas pénzt s országuk egy részét ígérték meg, valamint azt, hogy – Itália kivételével – a császár minden hadjáratában az övéik részt vesznek majd, és esküvel fogadták meg, hogy mindezt királyuk teljesíteni fogja, a császár szavát adta arra, hogy ezt elfogadja, majd a követeket visszaküldte.[21]... Ugyanebben az időben Konrád, az egykori herceg, akit András, a magyarok királya, szívélyesen fogadott, lebeszélte őt arról, hogy a császárral kötött szerződést teljesítse,[22] majd segítségével Karantánia egy részét azoknak a főembereknek a közreműködésével, akik azt a részt birtokolták, – a többi főember elűzése után – támadás révén elfoglalta.[23] A császár pedig Bajorországba ment, s annak a tartománynak a hercegségét hasonnevű fiának adta.[24]

16 Pozsony alól a császár seregével együtt szeptember végén távozott el. Október elején a pápával együtt már Regensburgban volt. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 185.

17 Tribur (ma: Trebur város Mainztól délkeletre Németországban) 1053 őszén volt a birodalmi gyűlés színhelye. L. Wilhelm v. Giesebrecht: Geschichte der Deutschen Kaiserzeit. II. Braunschweig 1875. 484–485.

18 III. Henrik császár Henrik nevű kisfiát választatta meg német királlyá, azaz társuralkodójává a triburi birodalmi összejövetelen. A gyermek trónörökös királlyá koronázásának ünnepélyes aktusára azonban 1054. július 17-én Aachenben került sor. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 279.

19 Bajorország (Bajor Hercegség) mint tartomány a Német Birodalom része volt. Élén Zütpheni Konrád (Kunó) 1049 és 1053 között állott. Hercegségétől 1053 áprilisában fosztotta meg őt a császár az Altaichi Évkönyv szerint.

20 L. fentebb, 5. jegyzet.

21 A triburi gyűlés időszakában Gebhard regensburgi püspök közvetített a német császár, illetve a magyar király követei között. A magyar ajánlatra l. Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. (Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről). Szeged 1998. 137–138.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

22 Konrád volt bajor herceg 1053–1054 fordulóján érkezhetett a magyar király udvarába.

23 Ez a – Karintia elleni – támadás 1054-ben volt. Az időpontra l. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 103.

24 A császár Henrik nevű fiát VIII. Henrikként 1053. december 25-én tette meg Bajorország hercegévé. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 230.

A TIHANYI MONOSTOR ALAPÍTÓLEVELE
(1055)

Az első eredetiben fennmaradt magyarországi oklevélben I. András király (1046–1060) megalapította a tihanyi bencés monostort, és adományokat tett számára. A királyt 1060-ban e monostorban temették el. A forrás adatokat szolgáltat a korai magyarországi szórt birtokrendszer és a naturális gazdálkodás jellemzői, illetve a királyi alapítású apátságok tanulmányozásához. Az oklevél nyelvtörténetileg is igen fontos, számos magyar nyelvi szórványemléket tartalmaz. Fennmaradt 15. századi hamis, interpolált másolati párja is.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. *149–152.*

Betűhív kiadásai: Bárczi Géza: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti tanulmányok. 1. Bp. 1951. 8–12.; Árpád-kori oklevelek 21–24.;* Zelliger Erzsébet: *A Tihanyi Alapítólevél. Pannonhalma 2005. 49–55.*

Jegyzetelt, teljes magyar fordítása Érszegi Géz*ától és* Holub József*től a következő munkákban: A tihanyi alapítólevél. Latin szöveg és utószó:* Érszegi Géza. *Szómagyarázat:* Eva Berta *és* Érszegi Géza. *Bp. 1993.; Árpád-kori oklevelek 106–107.; Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja:* Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. *Bp.–Szeged 1998. 24–30. Legújabb fordítása:* Szentgyörgyi Rudolf: *in:* Zelliger Erzsébet: *A Tihanyi Alapítólevél. Pannonhalma 2005. 59–65.*

Krisztus![25] A Szent és Oszthatatlan Háromság nevében.[26] András, Isten kegyének jóváhagyásából a magyarok[27] győzhetetlen királya.[28] Minthogy némely halandó elméjét többnyire elgyengíti a restség vagy a hanyagság vétke, és igen gyakran a világi dolgok iránti gyorsan veszendő vágy, amit láttak és hallottak, tudatlanul és emlék nélkül a feledésnek átadták. [Ezért] tudósok, bölcselők és atyáink igen sokan tanácskozással, bölcsességgel és szorgalommal úgy találták: amit az emberi nem fiai érvényesnek határoztak el, azt az írnokok keze betűkbe foglalva adja át az emlékezetnek, nehogy ódon régisége miatt elvesszen a jövendő kor leszármazottainál. Mivel tehát ez számukra hasznosnak és jónak látszott, s hogy minden jelenkori bölcs számára is még hasznosabbnak és a legjobbnak tűnjön,[29] ezért a legkeresztényibb jogarhordozó:[30] András a hatalmából fakadó paranccsal elrendelte, hogy e privilégium hártyájának tanúsága alatt foglalják egybe mindazt – miként azt jelen oklevél részletesen feltárja –, amit a Balaton[31] feletti, köznyelven Tihanynak[32] mondott helyen levő Szűz Mária- és Szent Ányos püspök és hitvalló-egyháznak[33] adott a maga, fele-

[25] Az oklevelek bevezető részében szerepelhet az isteni oltalom segítségül hívása *(invocatio)*, amelynek egyik típusa a szimbolikus fohász. Jelen esetben ez a Krisztus nevét szimbolizáló görög *khi* és *rhó* betűk összetétele *(christogramm)*. L. Solymosi László: Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. Aetas 1991/3–4. sz. 16–17.

[26] Itt az *invocatio* másik típusa, a szavakkal kifejezett fohász olvasható.

[27] *Pannonii.* Az ókori eredetű *Pannonia* név (amely a római kortól a magyar honfoglalásig a mai Dunántúlt jelölte) ezen melléknévi alakjával együtt már I. (Szent) István király (1000/1001–1038) korától a magyarok és Magyarország fogalmával volt azonos. L. Veszprémy László: in: KMTL. 526.

[28] Az oklevél eddig díszes, nyújtott nagybetűkkel *(scriptura longior)* íródott, ezután áttér a kisbetűs *(minuscularis)* írásra.

[29] Az oklevél ezen részével, arengájával kapcsolatban l. Kristó Gyula: A tihanyi alapítólevél és XI. századi szóbeliségünk. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Nemzet és emlékezet. Bp. 1983. 354–358., 570–571.

[30] I. András király a legyőzött Orseolo Péter magyar király (1038–1041, 1044–1046) (személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 58–65.) felségjelvényei közül tudatosan mellőzte azokat, amiket Péter 1045-ben a német uralkodótól kapott (vagyis a lándzsát és a koronát), mivel ezek a német hűbérvállalást szimbolizálták. Ezért kutatta fel I. István felségjelvényeit (a jogart, a kardot és az országalmát), s ezek közül fontosságában, mint jelen oklevél is mutatja, a jogar előbbre lépett (a lándzsa helyére). L. Makk Ferenc: a 21. jegyzetben i. m. 128.

[31] *Balatin, Bolatin.* Tó a Dunántúlon.

[32] *Tihon.* Település a Balatonnál, a mai Tihanyi-félszigeten (Veszprém megye). A középkorban a monostort még teljesen víz vette körül, ezért beszél a szöveg alább szigetről Tihany kapcsán.

[33] A tihanyi monostor patrónusai. Szent Ányos az 5. században volt orléans-i (Franciaország) püspök, és a legenda szerint megoltalmazta városát a hunoktól. I. András király vélhetően azért választotta őt a monostor égi védőjének, hogy Ányos ugyanúgy védelmezzen a német támadásoktól is. L. Makk Ferenc: a 21. jegyzetben i. m. 132. Még vö. Komjáthy Miklós: A ti-

sége,[34] fiai,[35] leányai[36] és valamennyi élő és elhunyt rokonai üdvéért művelt és műveletlen földekben, szőlőkben, szántókban, szolgákban, szolganőkben, lovakban, ökrökben, juhokban, sertésekben, méhekben, ezek őrzőiben és az ezen egyház méltóságához tartozó felszerelésekben. Odaadta ugyanis a mondott dicsőséges király a nevezett helyet azon a szigeten, tudniillik, ahol ezen egyház alapíttatott,[37] a maga határaival, amelyeknek nevei így jegyeztetnek fel: tó veszi körül és a régiek keze munkájával épített s készített töltés, és bármi, ami ezeken belül található halászóhelyekben és nádasokban, ezen egyházhoz tartozik. Ugyanezen tóban van egy Kőnek[38] mondott hely, ami a többiekkel együtt ide tartozik. És tudja meg mindenki, hogy az ezen szigeten levő gyümölcsösök, kaszálók és minden egyéb, kivéve a szőlőket, ide tartoznak. A királyi rétek pedig, amelyek az ezen szigethez legközelebb fekvő falunál vannak, ugyanezen egyházhoz tartoznak. Az ezen tavon levő rév szintén ide tartozik. A Foknak[39] mondott patakon pedig, ami e tóból folyik ki, van egy hely, amin a népek átjárnak, néha a hídon, gyakrabban pedig a gázlón, s ez is ide tartozik. Egy másik hely, amit Holládnak[40] mondanak, ezen tónál kezdődik és teljesen ide tartozik; és bármi, ami Holládtól van a kis hegyig és onnan egészen a Türk tóig (ami félig a népé, félig pedig az egyházé) és kiterjed Szakadátig, innen

hanyi apátság alapítólevelének problémái. Levéltári Közlemények 26 (1955) 42–43.

[34] Anasztázia (1020 k.– † 1074 u.), Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem (1016–1018, 1019–1054) leánya. L. J. I. Sternberg: Anastasija Jaroslavna, koroljeva Vengrii. Voprosi Istorii 10 (1984) 180–181.

[35] Salamon herceg, utóbb magyar király (1063–1074; † 1087) (személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 93–105.) és Dávid herceg († 1091 után).

[36] Andrásnak csak egy, Adelhaid (1040 k.–1062) nevű leánya ismeretes.

[37] Bár az oklevél elsősorban a monostornak tett adományok felsorolásából áll, a forrást egyúttal alapítólevélnek is tekintik.

[38] *Petra*. A Tihanyi-félszigeten I. András király a feleségével Magyarországra jött bazilita szerzeteseknek barlangkolostort készíttetett, amit későbbi források Oroszkőnek neveznek. L. Csóka Gáspár–Koszta László: in: KMTL. 676.

[39] *Fuk*. A mai Siófok (Somogy megye) és a Sió folyó.

[40] *Huluodi*. Település Somogy megyében.

egy nagy útig, onnan egy árok sarkáig, majd egészen egy dombig[41] és onnan Vörsig,[42] innen pedig a nagy tóig. Ezen kívül ugyanide tartozik egy másik, szénának megfelelő és alkalmas hely Szilkút és Köveskút[43] között. Szintén ide tartozik egy másik, Kerthely[44] nevű, szénának hasznos hely. Ezen egyházé a Koku zarma[45] nevű hely is, ami ezen Balaton tónál kezdődik és a Körös tövéig[46] vezető nagy útig tart, majd innen újra egészen a gyakran mondott tóig. Minden, ami ezeken belül van, akár szigetek, akár szénás földek vagy rétek, kétségkívül ezen egyházé. Továbbá ezen egyház szolgái földdel és halászóhelyekkel, amiket korábban más népekkel együtt bírtak, ide tartoznak. A körülfekvő számos cserjést a fentebb mondott király részéről szolgálattevői[47] kezeivel jelöltette ki Isten ugyanezen házának. Szék vejszéje[48] és azon út között, ami a révhez megy, mind a halászóhelyek, mind a nádasok ugyanezen egyházhoz tartoznak. Mindezekkel együtt, amiket eddig megírtunk, van egy hely a Balatonban, Put vejszéje[49] és Kenese[50] között, ami ezen szent egyházhoz tartozik halászóhelyeivel és nádasaival együtt. Ezeken kívül a Lupa-nak nevezett hely, ahol különféle fajtájú fák vannak kaszálóval és rétekkel, minden bevételével ide tartozik, és e körül fekszik három másik, szénavágásra igen alkalmas hely, s

[41] A mondatrészben szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *Turcu, Zakadat, aruk, Seg* (domb).

[42] *Ursa*. Település Somogy megyében.

[43] *Zilu kut, Kues kut.*

[44] *Kert hel.*

[45] Valószínű jelentése: Kak nevű személy öble. A mai szántódi (Somogy megye) révvel lehet azonos.

[46] *Keuris tue*. Körös nevű víz torkolata.

[47] *Minister*. Mindazok elnevezése ekkor, akik szolgálatot teljesítettek, akár, miként itt is, szabad jogállásúként a királynak, akár, mint pl. a zselicszentjakabi oklevélben, földesurának a szolgálónépekkel egy sorban. L. Györffy György: in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Magyarország története tíz kötetben. I/1–2. Bp. 1984. 994.

[48] *Seku veieze*. A *Seku* szó vagy személynevet takar, s így egy Szék nevű halász halfogó rekesztékéről van szó, vagy mocsaras, nádas helyet, s az ott levő halászeszközt, vejszét.

[49] *Putu uueieze*. Put nevű halász halfogó eszköze.

[50] *Knez*. Ma Balatonkenese (Veszprém megye).

ezek is ide tartoznak. Másutt van egy Gamásnak[51] hívott falu, ahol ezen egyháznak földje van, ami két út között fekszik, az egyiket Szigetszádnak[52] nevezik, a másik nagy út, és ezek mind Szent Kelemennél[53] végződnek. Azon erdő pedig, amit a király ott birtokolt, a körülfekvő mezőkkel és völgyekkel a mondott egyházhoz tartozik, kivéve mindazokat, amikről fentebb láthatóan említés történt. A Disznónak[54] mondott másik helynek ezek a határai: a Füzegy[55] melletti mogyoróerdő,[56] innen Ölyvesmegyéje,[57] utána egy mogyoróbokorig,[58] innen Füzegyaszó,[59] onnan a Füzegyen túl a berkenyéig, innen a közútig, amely halad egy körtefához, onnan egy szűk helyig, innen egészen egy másik útig, amely ismét a mogyoróerdőhöz[60] vezet. Mindaz, ami ezen határok között van, kivéve a szőlőket, a már mondott egyházhoz tartozik. Van továbbá egy Martosnak[61] mondott hely, amelynek határa a Sárfőnél[62] kezdődik, az ér-itatóig megy, innen Óút kútjáig, onnan egy halmocskáig,[63] ezután Nyírvége halmocskához[64] és innen Martosvására kútjához[65] és ezután Nagyaszófőig,[66] innen Kesztölcig[67] és a Fehérvárra[68] menő hadiútig,[69] majd Petre szénája helyéhez.[70] Ezekkel

[51] *Gamas.* Egykor település Somogy megyében.

[52] *Ziget zadu.* Valószínű jelentése: szigetre vezető földnyelv, sziget torka.

[53] A lellei (ma Balatonlelle, Somogy megye) egyház titulusa volt.

[54] *Gisnav.* Utóbb Apáti nevet viselt, egykor Somogy megyében fekvő település.

[55] *Fizeg, Fyzeg.* Jelentése: fűzfás folyó. A Koppány vízzel azonos.

[56] *Munorau kereku.* A régi magyar nyelvben a 'kerek' szó erdőt is jelentett.

[57] *Uluues megaia.* Ölyvekben gazdag terület határa, me(zs)gyéje.

[58] *Monorau bukurea.*

[59] *Fizeg azaa.* A Koppány folyó medre, völgye.

[60] A mondatrészben szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *brokina rea, kurtuel fa, hurhu* (szűk hely, horhos), *monorau kerekv.*

[61] *Mortis.* Egykori Tolna megyei település.

[62] *Sar feu.* A Sár nevű víz forráshelye.

[63] A mondatrészben szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *eri iturea, Ohut cutarea, holmodi rea.*

[64] *Gnir uuege holmodia rea.* A régi magyar nyelvben a 'nyír' jelentett nyírfát, nyírerdőt, de mocsarat is.

[65] *Mortis uuasara kuta rea.*

[66] *Nogu azah feherea.* Vagyis egy nagy völgy vagy meder kezdetéig.

[67] *Castelic, Kaztelic.* Egykor Tolna megyei település lehetett.

[68] Székesfehérvár, királyi székhely, egyúttal Fejér megye központja a Dunántúlon.

Ezekkel együtt van másutt egy falu, amit Faddnak[71] hívnak, ahol ezen egyháznak szántóföldje van, amelynek ezek a határai: nagy út, innen Ároktő, amely völgy Kangrez útig terjed, tart [a határ] egészen egy leány sírjáig, innen Árokfőig, ezután Lovászhalmáig,[72] utána azon útig, mely Kesztölcre vezet. Ami ezen határokon belül van, szintén a mondott egyházhoz tartozik. Másutt van egy hely és szántóföld rétekkel, amit ott hasonlóan a király szolgálattevői jelöltek ki. Ezen föld határain belül van egy erdő, amely kezdődik Ecli révnél egészen Födémesig,[73] innen egy nagy útig, amely Ároktőig megy, onnan Petre főjéig, innen Bogát mezejéig és onnan egy ásott árokig.[74] Ezen erdőben van számos kis halastó, amelyek mind a mondott egyházé, kivéve hármat, amelyből kettő a királyé, a harmadik pedig Szent Mihályé;[75] Apadi és Lápod[76] a királyéi. Ha ott vannak gyümölcsöt termő vagy nem termő fák, az egyházhoz tartoznak mindazokkal együtt, amiket előbb feljegyeztünk. Van egy hely lovak legeltetésére, amely kezdődik keletről U[gr]in bálványánál,[77] innen egy völgyig, ezután előhomokig, innen három tóig, majd egy rókalyukig és innen három hegyig, innen Iohtucou-ig, utána Báb homokjáig, innen pedig Alap helyéig, utána Kövesdig, innen a Kolonnak hívott víz közepén át fekete homokig, onnan fövenyes homokig, utána köves homokig, majd Gunusara-ig, innen egészen Szakadátig és onnan Sernyehalmáig, utána egy árokig[78],

[69] *Feheruuaru rea meneh hodu utu rea.* E mondatrész a magyar nyelv legrégibb, összefüggően fennmaradt szórványemléke.

[70] *Petre zenaia hel rea.*

[71] *Fotudi.* Tolna megyei település.

[72] A mondatrészben szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *Aruk tue, Lean syher, Aruk fee, Luazu holma.*

[73] *Videmsi.* Méztermelésre utaló helynév. Jelentése: kaptáros, méhes.

[74] A mondatrészben szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *Aruk tue, Bagat mezee, Asauuagi.*

[75] A veszprémi egyházmegye védőszentje.

[76] *Opoudi, Lopdi.* A *piscina* 'halastó' korabeli értelmére l. alább, 695. jegyzet.

[77] *Baluuana.* Ez esetben a szó kőtömböt, nagy követ jelent, amely pogány tisztelet tárgya volt.

[78] A mondatban szereplő nyelvemlékek eredeti névalakjai: *aiu* (völgy), *Eleuui humuk, harmu ferteu* (a 'fertő' szó a régi magyar nyelvben 'tó' jelentéssel bírt), *Ruuoz licu* (a 'ravasz' szó rókát jelentett), *harmu hig, Babu humca, Olu-*

amely egészen a bálványig halad.[79] Minden, ami e helyeken van gyümölcsfákban, nádasokban és rétekben, Isten ezen házához tartozik. Mindazokkal együtt, amik már előbb leírattak, a jó király ezen szent egyháznak adta Somogy[80] vásárvámjának harmadát. És vele szintén a tolnai[81] harmadot révvel és vámmal. Adta továbbá Segesd[82] tavat is.[83] Az istentisztelet szorgos és lankadatlan végzésére, de a szentek dicsőítésére és tiszteletére is szerzetesek nyáját gyűjtöttük oda, s királyi bőkezűséggel biztosítottuk nekik, ami élelemre, italra és ruházatra szükséges, nehogy Isten szolgálatában lanyhuljanak, vagy annak elhagyására alkalmuk legyen. S nehogy az idők múlásával azok, amiket Krisztus tiszteletére és az ott lakozók s a nekik szolgálók eltartására ezen egyháznak adtunk, bármilyen hamis vádat szenvedjenek el, jelen hártyára mindent részletesen felírt a jegyző keze. Van tehát 20 eke[84] [föld] 60 háznéppel,[85] 20 szőlőműves szőlővel, 20 lovas szolga, 10 halász; 5 lovász, 3 gulyás, 3 juhász, 2 kanász, 2 méhész, 2 szakács, 2 tímár, 2 kovács, 1 aranyműves, 2 kádár, 2 molnár malmokkal, 1 esztergályos, 1 ruhamosó, 1 szűcs, 10 szolganő, ezeken túl van 34 csődör betört kancákkal, 100 tehén, 700 juh, 100 sertés, 50 méhkas. Ezeken túl a testvérek szükségleteire minden évben a királyi ménesből 50 csikót biztosítunk. Összesen az egyház szolgáinak száma 140 háznép. Mindezeket szabad adománnyal rendeltük a mondott monostornak. S nehogy valaki is az eljövendő idők múlásával bármit is ezekből elvenni vagy visszavonni merészeljen, azt átkunkkal fenyegetjük. Ha valaki pedig rossz tanácstól félrevezetve ezen rendelet áthágójaként találtatna, mint kitaszítottat sújtsa Isten örök büntetéssel, és 12 font[86] arany fizetésére kényszerítsék. És hogy ezen összeírás érvényes és sértetlen maradjon, pecsétünk rányomásával megjelöltük és híveinknek megerősítésre átadtuk.

+ Benedek érsek[87] jele + Mór püspök[88] jele + Kelemen püspök jele + Lázár apát[89] jele + Gilco ispán jele + Zacha nádor jele + Woiteh ispán jele + Miklós püspök[90] jele

András (pecsét helye)[91] király[92]

+ Lutouic ispán jele + Ernye ispán jele + Vid ispán[93] jele + Márton ispán jele + Illés ispán jele + András ispán[94] jele + Fancel ispán jele +

phelrea, Cuesti, Culun, fekete kumuc, fuegnes humuc, cues humuc, Zakadat, Serneholma, aruk.

79 Az e mondatban körülírt legelő a mai Izsák település (Bács-Kiskun megye) területén feküdt. L. Györffy György: A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bárczi Géza–Benkő Loránd. Bp. 1956. 407–415.

80 *Sumig.* Ma Somogyvár település Tolna megyében.

81 *Thelena.* Település az azonos nevű megyében.

82 *Segisti.* Tó Sükösdön (Bács-Kiskun megye). Az oklevélben szereplő gyakori magyar szórványok a határok minél pontosabb leírását szolgálták, de mindez utal arra is, hogy a latin nyelvi írásbeliség ekkor még igen erősen kötődött a magyar nyelvi szóbeliséghez. L. Kristó Gyula: a 29. jegyzetben i. m. 358.

83 Az országban különböző helyeken fekvő birtokok határainak felsorolása jól tükrözi a 11–12. századi Magyarország naturális gazdálkodási rendszerének egyik fő jellegzetességét, az ún. szórt birtokrendszert.

84 Mezőgazdasági eszköz, másik jelentésében pedig – mint ekealj – területmérték, egy nap alatt ökrös ekével felszántható föld, kb. 100–150 hold. Ehhez még l. alább, 694. jegyzet.

85 A háznép *(mansio, mansus)* egy háztartásban élő szolgacsalád volt, mint munka- és adózási egység a birtokon. L. Solymosi László: in: KMTL. 442.

86 Kb. 6 kilogramm.

87 Esztergomi érsek (1046–1055).

88 Pécsi püspök (1036–1069).

89 A tihanyi monostor első apátja.

90 Vele lehet azonos a 14. századi krónikakompozíció 90. fejezetében az 1051. évi német támadásnál cselt kieszelő azonos nevű (győri) püspök. Még l. alább, 98. jegyzet.

91 Az eredeti oklevélen két pecsét is volt: az egyik az előlapon a tanúnévsorban, a monogramm két eleme között (ebből csak csekély töredék maradt fenn), a másik a hátlapon, a két összevarrt hártyát összetartandó (erre a hártyán látható bevágások utalnak). A forrás 15. században íródott hamis párja előlapján látható pecséttöredék is erősen hiányos. Az alapítólevél pecsétjének eredeti ábrázolása I. András király fennmaradt, füles bronz idézőpecsétjének a királyt trónon ülve ábrázoló képe lehetett. L. Jakubovich Emil: I. Endre király törvénybeidéző ércbillogа. Turul 47 (1933) 56–74.

92 A király nevét és címét magában foglaló négyszögletes monogramm *(Andreas rex)* német mintára nyúlik vissza, az uralkodó aláírását helyettesítve hitelesítette az oklevelet. L. Solymosi László: a 25. jegyzetben i. m. 15–16.

Nana lovász jele + Koppány[95] bíró jele + Preca asztalnok jele + Celu szolgálattevő jele[96]

A hétszintű menny és az egész teremtés egy Istene üdvhozó megtestesülésének 1055. évében, amikor a mondott leggyőzelmesebb fejedelem királyságának 9. évében szerencsésen uralkodott, s vele a legnemesebb B. [Béla] herceg,[97] állította össze ezen privilégiumot a boldogságos N. [Miklós] főpap, aki akkor a királyi udvar jegyzője volt,[98] s a már gyakran fentebbírt király kezével lett megerősítve,[99] a tanúk jelenlétében.[100]

---

[93] Vid később Salamon király uralkodásának fontos alakja, bácsi ispán, a király tanácsadója. A mogyoródi csatában (1074) esett el Géza herceg erőivel szemben. L. Szabados György: Vid ispán. In: Szürke eminenciások a magyar történelemben. Szerk. Szentpéteri József. Bp. 2003. 6–7.

[94] Woiteh, Márton és András a 14. századi krónikakompozícióban is szerepel a 89. fejezetben, ahol az 1052. évi német támadás során mint Pozsony védői tűnnek fel.

[95] Cupan.

[96] Az előkelő egyházi és világi tanúk névsorának feladata az oklevélben szereplő rendelkezések hitelesítése és jelentőségének hangsúlyozása volt. A nevek előtt álló jeleket azonban nagy valószínűséggel nem a felsorolt tanúk személyesen írták oda, azok az oklevelet letisztázó írnok (aki egyes felvetések ellenére – pl. Jakubovich Emil: in: Uő–Pais Dezső: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929. 18. – sem azonos Miklós püspökkel) kezétől származnak.

[97] I. András király öccse, herceg (1048–1060), majd magyar király (1060–1063). Személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 83–92.

[98] Az oklevél szövegének egyes nézetek szerinti – pl. Jakubovich Emil: Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv 20 (1924) 129–130.; ifj. Horváth János: Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél. Uo. 51 (1955) 148–150. – összeállítója, fogalmazója, aki azonos a tanúnévsorban szereplő Miklós püspökkel. Más vélemény – Pais Dezső: Miklós püspök írta-e a tihanyi alapítólevelet? Magyar Nyelv 51 (1955) 10–17. – kételkedik a püspök oklevélszerzőségében és az azonosításban is. Egy harmadik vélekedés szerint Miklós csak a birtokösszeíró rész szerzője, a bevezető és befejező részt mások fogalmazták. L. Komjáthy Miklós: a 33. jegyzetben i. m. 44–46. E nézetet erősítheti, hogy részben erőteljes stiláris különbségek figyelhetők meg a cizelláltabb latinságú keretrészek és a magyar szórványokkal teli, igen egyszerű latinságú birtokösszeíró rész között, részben pedig, mert a szöveg (a rendelkező ki-

Az oklevél hátlapján:[101]

Mivel mindent nem tudtunk összegyűjteni Szűz Mária és Szent Ányos egyházi javaiból, itt írtuk össze: 6 miseruha, 6 miseing vállkendőkkel, stólákkal[102] és kézkendőkkel, csuklyás köpeny, dalmatikák,[103] 2 subtilia,[104] 1 oltártakaró, aranykelyhek, tudniillik 3, 2 ezüst gyertyatartó, 1 arany füstölő, egy aranyozott rézkereszt, 12 pallium,[105] 2 misekönyv, 1 éjszakai imakönyv, 2 graduále,[106] 11 ezüst [misekancsó], 1 ezüsttálca és ezüst sótartó, 1 ezüstkanál, 2 szőnyeg és 2 kézmosó tál. A legkegyesebb király az egyház és a testvérek szükségletére hozzáadta még a veszprémi[107] vásár vámját, tudniillik a maga részét az edények, ekevasak, csöbrök és minden vasszerszám után.[108]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Piti Ferenc

---

rály szemszögéből) egyes szám 3. személyben indít, a birtokösszeíró rész után fejedelmi többesbe vált át, majd a tanúnévsor után ismét egyes szám 3. személyű fogalmazás szerepel.

[99] Valószínűleg András király a monogrammba maga is behúzott saját kezűleg egy vonalat. L. Solymosi László: a 25. jegyzetben i. m. 17.

[100] A forrásban szereplő nevek azonosítására és elemzésére l. Bárczi Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti tanulmányok. 1. Bp. 1951. 13–64.

[101] A toldalék valószínűleg I. (Szent) László király uralkodása idején (1077–1095) került az oklevél hátlapjára. L. Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Bp. 1906. 37.

[102] Sálszerű, hosszú liturgikus ruhadarab.

[103] A szerpapok liturgikus ruhája.

[104] Az alszerpapok liturgikus ruhája.

[105] Köpenynek használt, hosszúkás ruha.

[106] Miseénekeket tartalmazó könyv.

[107] *Bezprem*. Veszprém megye székhelye a Dunántúlon.

[108] A vámtétel szereplését hamisnak tartja Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Bratislava 1989. 78–79.

JEHUDA BEN MÉIR HA-KOHÉN (MÉIR BEN BARUKH ROTHENBURGNÁL): VITA AZ EZÜSTPÉNZVERÉS HASZNÁRÓL

R. *Jehuda ben Méir ha-Kohén, a híres mainzi tudós, a „száműzetés fényé"-nek nevezett* R. *Gérsom ben Júda / Rabbeinu Gérsom (kb. 970–1035) fiatalabb kortársa volt. 980 k. született, s Magencá-ban, a Rajna partján fekvő Mainzban élt és működött. Neve mellett a forrásokban a* zakén, *„öreg" jelzőt találjuk. Talán 1070 k. halt meg. Kész művet nem hagyott maga után, csak különböző kisebb írásokat, és ezek is csupán töredékekben vagy mások munkái révén mint idézetek maradtak fenn. Responsumainak gyűjteménye lehetett a* Széfer ha-dinim *(Ítéletek könyve). Részleteit* R. *Méir ben Barukh* Rothenburg *responsum-gyűjteménye (Első nyomtatott kiadása: Prága 1608.) tartotta fenn.*

R. *Méir ben Barukh* Rothenburg *(kb. 1215–1293) a 13. század második felében működött, és egyike volt a kor híres németországi rabbijainak. Számos, a Talmudhoz írt magyarázatokat tartalmazó munkát, responsumokat és a szokással* (minhág) *foglalkozó műveket írt, hasonlóképpen liturgikus költeményeket* (pijjut).

Általunk használt, mérvadó kiadása: Shlomo J. Spitzer–Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig. Hungaria Judaica. 16. Bp. 2003. 107–111. (magyar fordítással).*

Reuvén és Simeon[109] ítéletért jöttek. Reuvén ezt állítja: „Megegyezett velem Hágár földjén,[110] hogy beszéljek az érdekében a királynéval,[111] hogy parancsolja meg a pénzverés elöljárójának[112] száz fontnyi[113] aprópénz készítését Simeon számára az ő ezüstjéből. És az ebből származó hasznomat megosztom veled." Azt mondtam neki: „De hiszen nincs is ezüstöd." Ő azt válaszolta: „Majd azon leszek, hogy legyen, s a Teremtő talán megsegít. Hallgattam reá, és beszéltem a királynéval, aki megparancsolta a pénzverés elöljárójának, hogy csináltassa meg az aprópénzt Simeon számára. Én pedig a királyné megbízásából elutaztam, és egyik társamat megtettem helyettesemnek. Tanúk előtt meghatalmaztam őt a Simeontól nekem járó haszonrész átvételére. De Simeon csak hét fél-ezüstöt[114] adott át neki, nem többet, és én követelem a fennmaradó részt."

Simeon ezt felelte neki: „Igen, szándékomban volt megkérdezni a királynét, hogy csináltathatok-e aprópénzt, ha a Hely[115] megáld ezüsttel. De attól féltem, hogy be fogsz feketíteni a királyné előtt, ezért arra kértem, hogy tekintsen el a történtektől. De te minden erőddel azon voltál, hogy elrontsd a dolgot, ezért én magam beszéltem a királynéval, és megtettem a tőlem telhetőt. És annak ellenére, hogy te úton voltál, egy *zakuk*ot[116] átadtam a megbízottadnak,[117] hatot pedig, amint megfogadtam neked, kölcsönképpen adtam neki, mert szüksége volt rá, és tehetségem szerint én magam fáradoztam a dolgon."

---

109 Reuvén, Simeon: A rabbinikus irodalomban, ezen belül főként a responsum-irodalomban, ha a valós neveket valamilyen oknál fogva nem kívánták nyilvánosságra hozni, az illető(k) jelölésére rendszerint a bibliai Jákob fiainak, illetve feleségeinek és leányának nevét (Ter 35, 23. skk.) használták. Kényes ügyekben ez nagyon is indokolt volt. Lehetővé tette, hogy az ügy mérlegelésekor a személyes vonatkozásoktól eltekintsenek, és kizárólag a jogi, illetve halákhikus problémára figyeljenek.

110 Hágár: Ábrahám mellékfelesége, Jismáél (Izmael) anyja (Ter 16, 1. skk.). A középkori zsidó irodalomban a *Hágár–Hungaria* nevek hasonlósága miatt általánosan használják mint a magyarok és Magyarország elnevezését. Lehetséges, hogy a névhasználat a honfoglaló magyar törzsszövetség keleti eredetére is utal: Ábrahám és Hágár fia, Jismáél, a bibliai hagyományban az arabok őse, l. Ter 25, 12. skk. A *Hágár* és hasonló nevek mint a magyarok népneve használatával összefüggő aggályokat nagyjából már Kohn Sámuel elhárította, l. Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp. 1881. 144–159.; Uő: Das Land Hagar in der hebräischen-mittelalterlichen Literatur. Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 30/13 (1881) 145–161., 193–201.; Samuel Krauss: Die hebräischen Benennungen der modernen Völker. In: Jewish Studies in Memory of George A. Kohut (1874–1933). Ed. by Salo W. Baron–Alexander Marx. New York 1935. 392. sk. (21. sz.).

111 Ti. a magyar királynéval.

112 Héberül: *baal ha-matbéa.*

113 A héber szövegben *litra*, ennek Magyarországon a *pesitim* volt a váltó egysége. A különböző pénznemek használatának valószínűleg az volt az oka, hogy a két szerződő fél nem magyarországi, hanem német (askenázi) illetőségű volt.

114 Értsd: fele értékű / fél darab ezüstpénzt.

115 Az istennév helyett.

116 *Zakuk:* „tiszta / finomított (ezüst)"; mint pénz változó értékű.

117 Ti. a szóban forgó fél-ezüstöt.

[Válasz.]

Úgy vélem, hogy Reuvénnek nincs mit számon kérnie Simeonon, mert az, amit megbeszéltek, nem minősül megállapodásnak, és a feltételeik, amelyekre nézve megállapodtak, nem létező dologra vannak szabva. Mert hol volt az ezüst? Kiknek a kezében volt? Az Izráelben[118] elterjedt szabály[119] szerint nem létező dolgot nem lehet birtokolni,[120] ezért (Reuvén) nem követelhet rajta semmit.[121]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Komoróczy Géza

---

[118] Értsd: a zsidók körében.

[119] Héberül: *Halákha.*

[120] A talmudi szabály a következő: „Nem létező dolgot nem lehet birtokolni." L. Babyloniai Talmud, Bava mecia 33b.

[121] A szövegben szereplő magyar királyné személye bizonytalan. Valószínűleg Anasztázia (személyére l. fentebb, 34. jegyzet), I. András magyar király (1046–1060) özvegye, aki néhány éven át fia, Salamon (1063–1074) helyett uralkodott. Más vélemény szerint viszont Gizelláról, Szent István király (1000/1001–1038) feleségéről lehet szó (l. Alexander Scheiber: Hungary. In: The World History of the Jewish People. Ed. by Cecil Roth. Second series II: The Dark Ages. Jews in Christian Europe (711–1096). Tel Aviv–New Brunswick 1966. 315. sk.). Györffy György Judit királynéra, Salamon feleségére gondolt (a 47. jegyzetben i. m. 872.). Biztos nyom zsidók alkalmazásáról Magyarországon a királyi pénzverdékben csak IV. Béla (1235–1270) óta van (A zsidók szerepéről a középkori pénzverésben általában l. Daniel M. Friedenberg: Medieval Jewish Seals from Europe. Detroit 1987. [magyar adatokkal is]. Egy idevágó forrást idéz Julius Aronius: Regesten zur Geschichte der Juden im Fränkischen und Deutschen Reiche bis zum Jahre 1273. Berlin 1902. 336. sz.: egy zsidó, a bécsi Salom, 1194-től V. Lipót herceg megbízásából mint pénzverő működött). A szövegben szereplő két zsidó (askenázi) kereskedő lehetett, akik Németországból vagy Ausztriából jöhettek Magyarországra, hogy itt nyers ezüstöt vásároljanak. A zsidó kereskedők rendszerint társulásokba szerveződve folytatták üzleteiket, és a hasznot *(reivah)* (vagy veszteséget) befektetett tőkéjük aránya alapján osztották el egymás között. „Reuvén" és „Simeon" vitája abból támadt, hogy egyikük az ezüst egy részéből a magyarországi királyi verdében akart aprópénzt veretni. Ehhez a királyné *(malka)* engedélyére volt szükség. A vert pénz elosztásakor azonban a társak összevesztek. A rabbinikus döntés („válasz", ti. a feltett kérdésre) abból indul ki, hogy a megállapodás idején az aprópénz ténylegesen még nem létezett, ezért nincs kötelező szabály arra nézve, miképpen osztozzanak.

A ZSELICSZENTJAKABI MONOSTOR ALAPÍTÓLEVELE (1061)

A 13–15. századi okiratokban kivonatos átiratban fennmaradt, szövegében ezekből rekonstruált, 1061-re keltezett, interpolált oklevélben Ottó somogyi ispán, a Győr nemzetség őse a Somogy megyei Zselicszentjakabon bencés apátságot alapított, azt birtokadományokkal és szolganépekkel látta el, mint saját kegyúri monostorát. Az apátság felszentelésére 1066–68 táján (amikor Ottó már a nádori tisztséget viselte) Salamon király (1063–1074) és Géza herceg jelenlétében került sor, miként erről a 14. századi krónikakompozíció is beszámol. A forrás hiteles adatokat szolgáltat a korai magyarországi szórt birtokrendszer jellemzőinek, a monostorhoz rendelt alávetett szolganépek tanulmányozásához, és kifejezi a magánmonostorával szabadon rendelkező világi főúr szándékait. Az eredeti oklevél, hasonlóan a korai magánoklevelekhez, pecsételetlen volt.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 171–174.

Magyar fordítása: Kenéz Győző: *in: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Szerk.* Kanyar József. *Kaposvár, 1989.² 32–35.*

Én, Ottó, *Győr nembeli Győr fia*, a somogyi vár ispánja,[122] mivel Isten körültekintéséből és uralkodóink jóakaratából gazdag vagyok, és mindenféle vagyonban bővelkedek, lelkem üdvéért állandó elmélkedéstől ösztönözve tanácsot kértem a lelki atyáktól, mily cselekedettel

---

[122] A későbbi átiratok egyikében a kurzívval jelzett, módosított (interpolált) bővítés szerepel, a 'somogyi *(Simig)* vár *(civitas)* ispánja' kitétel helyett pedig '*Somogy megye ispánja*' olvasható. A változtatás oka, hogy az átírások idejére az eredeti fogalmazás idejét múlottá, illetve értelmezhetetlenné vált. A '*civitas*' szó ekkorra már nem várat, hanem várost jelentett, a somogyi várispán helyett pedig akkor már somogyi megyésispánt írtak. (Somogy megye kialakulásáról a közelmúltban vita folyt Kristó Gyula, Solymosi László és Zsoldos Attila között. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Nemzet és emlékezet. Bp. 2002. 431–481.). Ugyanakkor az eredeti önmegnevezést saját koruknak megfelelően ki is egészíttették az 1061. évi forrás későbbi átiratói: a Győr *(Geur)* nemzetség tagjai, Ottó *(Ottho)* leszármazottai, akik – e jeles elődükkel büszkélkedve – az oklevélbe foglaltatták nemzetségük nevét és a '*de genere*' (nemzetségbeli) szókapcsolatot, e kifejezés azonban csak a 13. század elejétől jelenik meg a középkori magyar oklevelekben.

üdvözülhetnék. Megfogadva tehát a bölcsek tanácsát, hallja meg minden keresztény, hogy amit sok napon át érleltem lelkemben, miként kezdtem el és valósítottam meg Krisztus dicséretére és dicsőségére, az Isten szent szülőanyja: Mária, Szent Jakab apostol és Isten minden szentje tiszteletére. Tehát Szent Jakab apostol hegyén,[123] amely a Kaposnak nevezett folyó partjai mellett van, volt egy igen régi és elhanyagolt egyház az említett szent tiszteletére, amit megtekintve és más birtokot találván helyette az ott élő népnek, az isteni szolgálatra és szerzetes testvérek monostoralapítására e földet Isten és Szent Jakab számára kértem s kaptam meg uraimtól. E föld határa pedig a Lupa víz felett a Pica hídtól egészen a Kaposig[124] vezet, és minden, ami ezen belül van, Szent Jakabé. *A föld további határait vagy határjeleit ezen oklevél részletesen tartalmazta.*[125] Ugyanezen birtokon van 7 eke, ami az apáthoz tartozik, 16 háznép[126] szántóvető, 15 háznép szolgálattevő, 24 szőlőműves-ház, 1 esztergályos, molnár malommal, 1 kanász, 1 pásztor; az ispán feleségének[127] 2 eke jár, malom molnárral, s ezeket az ő halála után senki sem veheti vissza a monostortól; és akiket az apát áldozópapnak választ, helyezze be őket. Továbbá Szentmártonfalvát[128] Szent Jakabnak adtam a földünkkel és e hely minden földjével, ahol van 34 háznép ember, ebből 23 szolgáltató,[129] akik minden évben

[123] A Somogy megyei Zselicségben, a mai Kaposvár mellett. A monostor és körülötte létrejövő település a tájegységből és a védőszent nevéből kapta a középkorban a zselici Szentjakab ~ Zselicszentjakab nevet.

[124] Az oklevélben szereplő víznevek eredeti névalakjai: *Kopus, Luppa* és alább *Drava.*

[125] Az átíró okiratok nem egy helyütt jelzik, hogy az eredeti forrásban további, részletes határleírás szerepelt, ezt azonban (mivel a birtoknevek és a szolgálónépek felsorolására koncentráltak) sajnos kihagyták.

[126] L. fentebb, 85. jegyzet.

[127] Vagyis Ottó ispán hitvesének.

[128] Az alább felsorolt számos helyek egy része – Szentmártonfalva *(villa Sancti Martini)*, Dorog *(Drugh)*, Zsadány *(Sudan)*, Sokoró *(Sokorow)*, Lápa *(Lappa)*, Vályus *(Valus)* – egykor Somogy megyében feküdt. Az összes többi helynév (kivéve a külön jelölteket) azonosítása és legalább megyei szintű lokalizálása is bizonytalan.

[129] *Tributarius minister.* A földesúr földjén, de saját munkaeszközeivel gazdálkodó, kötött jogállású személy, aki meghatározott szolgáltatásokkal tartozott urának. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 985–987.

szolgáltatnak 1 vágott jószágot, 10 köböl búzát, ugyanennyi árpát, lovaik és szekereik az apát hatalma alatt álljanak; 1 eke ott az apátnak szánt és 6 háznép gondnok a fürdőké; 31 háznépet ellenben a feleségemnek adtam, ebből 22 adja meg a mondott szolgáltatást úrasszonyának, s van 6 gondnok-ház. A Dorognak mondott falu teljes földjét Szent Jakabnak adtam: egyházat, vásárt és 5 ház szolgálattevőt, akik a mondott szolgáltatásra vannak kötelezve; van ott 1 eke és 2 háznép szekérkészítő; kivettem e földből egy kis részt, amit György püspöknek,[130] ezen adományok tanújának és írásba foglalójának adtam, 2 háznép szolgával, 1 szőlővel és szőlőművessel. Noa [nevű] helyemet egy udvarházzal[131] és azon teljes földdel, amim ott van, Szent Jakabnak adtam; van ott 2 eke, 8 háznép halász, 3 háznép szolgálattevő,[132] akik folyamatosan a halászok fogta halakat szállítják a monostornak; a Haharisamloy-on levő igen jó állóvizet, 3 szőlőműves háznépet ugyanannyi, ezen Noa udvarházhoz tartozó szőlővel. Stiruilli helyet a monostornak engedtem át, van ott 1 eke, malom molnárral, 1 háznép, templomőr, 2 háznép szabad,[133] akik a gyermek Elekhez[134] tartoznak. Urunknak és patrónusunknak, Szent Jakabnak adtam Sándor földjét kápolnával és e föld minden bevételével a Dráva folyó partjai mellett, *ennek határait az oklevél részletesen tartalmazta*, és minden, ami e határon belül van, Szent Jakabé; van ott 1 eke 3 háznéppel és 6 halászházzal, 1 jó és nagy halászóhely.[135] Lucisy-ben 9 háznép szolgálattevő az ispán feleségéé a mondott szolgáltatás alatt, és halála után ezek legyenek Szent Jakabé; 8 szőlőműves háznép pedig, akik ott laknak, az ispán feleségének halála után Elek jogába és hatalmába jussanak. Gessen-ben az udvarházam és 10 szőlő szőlőművesekkel az ispán felesége

[130] Valószínűleg (a területileg illetékes) veszprémi püspök volt. L. Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdetei. In: Magyar Herold. I. Szerk. Kállay István. Bp. 1984. 95.

[131] A koraközépkori földesúri gazdaság központja. L. Szovák Kornél: in: KMTL. 695.

[132] L. fentebb, 47. jegyzet.

[133] *Liber.* Jelen esetben olyan vagyontalan személy, aki saját föld híján és szabad jogállása ellenére más birtokán élt és dolgozott. L. Draskóczy István: in: KMTL. 408–409.

[134] Ottó ispán fia.

[135] L. alább, 695. jegyzet.

használatában legyenek, a teljes föld pedig a szolgáltatókkal együtt Szent Jakabnak adassék; az úrnő halála után ez mind szintén a monostorhoz tartozzék. Zsadányban az udvarházamat, a gyümölcsösöket, a teljes földet és mindent, ami ott van, a monostornak adtam, tudniillik 14 szőlőt szőlőművesekkel, molnárt malommal, 6 háznép szolgálattevőt a gyakran mondott szolgáltatással, 1 méhészt. Leusti helyet Szent Jakabnak adtam 1 ekével[136] és 5 szőlőt 1 szőlőművessel, 8 szolgálattevő-házzal, akik a mondott szolgáltatásnak vannak alávetve. Az Úrtim-nak hívott szigeten, amit Markcha-nak neveznek, *s aminek határát az oklevél felsorolta,* Szent Jakabnak adatott az egész sziget minden halfogó hellyel és rekesztékkel, Gogori fél halfogó helye nélkül, és Urchin-ben adatott egy bizonyos Trildi nevű ember egy halfogó helylyel, amit ott bír. Sukoró föld 28 szőlővel és szőlőművessel két részre osztatik: fele Szent Jakabnak, másik fele a gyermek Eleknek. Pest szigeten[137] Szent Jakabnak adtam egy helyet 1 ekével, szőlőt szőlőművessel, molnárt malommal, 2 halász-háznépet. Árpáson és Patakon[138] 28 háznép szolgálattevőt és Gagogh-on 3 háznép kamarást, az apátnak Turcel [nevű] udvarházam és 2 ekét, s ugyanott ugyanezen udvarház 3 szőlőműves-háznépét 1 igen nagy szőlővel, 2 halász-háznépét, 3 halászóhelyét, 5 háznép szolgálattevőjét, 1 kanászát és méhészét Szent Jakabnak adtam. Genk-en ugyanezen Szent Jakabnak adtam 1 ekét, halászóhelyet, 1 kertészt, 1 gondnokot 3 háznéppel. Kiris-en 1 ekényi [földet] és Bihar-on 2 szőlőműves-háznépet, 6 szőlőt, malmot molnárral Szent Jakabnak adtam. Kosdy-n 1 ekét, ugyanezen udvarház 5 gondnoki házát Szent Jakabnak adtam. Keltesel-en 4 szőlőműves-házat 1 szőlővel Szent Jakabnak adtam. Adatott egy Lápának nevezett hely Szent Jakabnak, *ennek határát az oklevél szintén felsorolta.* Kesis faluban malmot molnárral és az ezen malomhoz tartozó földet, vámot Hole hídon és malmot Papa-n, a Pesti [nevű] helyet néhány malommal Szent Jakabnak [adtam]. A Dunán megszereztem Szent György egyháza mellett egy szolgáltató szigetet, halfogó helyet, 2 ekényi földet, 8 halász-háznépet Szent Jakabnak. Építettem tehát monostort Istennek és Szent Jakabnak, és amit javaimból birtokoltam, vagy

136 L. alább, 694. jegyzet.

137 Ezen és az alább szereplő *Pesti* helyen a mai Budapest értendő.

138 *Arpas, Potok.*

amit uraimtól meg tudtam szerezni, mindazt lelkem üdvéért, és a király és ezen ország minden nagyjai megerősítésével és tanúságával adtam azzal a szándékkal, hogy amíg élek, a monostort az apáttal együtt én irányítsam és felügyeljem. *És miután majd meghaltam, sem püspök vagy ispán, sem rokonom vagy unokám semmilyen hatalmat ne gyakoroljon felette, hanem a király úr felügyeletére és rendelkezésére maradjon.*[139] És akik a mondott javakból a monostortól bármit is elvennének, őket Isten, Szűz Mária, Szent Jakab és Isten minden szentje átka sújtsa, és Krisztus árulójával: Júdással együtt részesüljenek a kárhozatban és az ítélet napján a magasságos bíró ítélőszéke előtt küzdjenek meg velem. Ámen.

Kiegészítés:[140]

Egy bizonyos Nan nevű nemes férfi Szent Jakabnak adott egy Vályus nevű birtokot *az oklevélben megnevezett határok alatt* 3 szolga-háznéppel és 2 szolgálattevő-háznéppel. Ugyanezen jó emlékezetű férfi adott Szent Jakabnak egy Jana nevű másik helyet fás legelővel és a hozzá tartozó 1 ekényi földdel, malomhelyet halászóhellyel. Adott továbbá Wilik-en egy nagy szőlőt szőlőművessel, aki e szőlőt gondozza. Továbbá 2 háznép, akiket az apátnő adott. Egy bizonyos Mank nevű férfi Szent Jakabnak adott 2 háznépet 3 szőlővel és egy Zemnye nevű helyet fás legelővel és cserjésekkel és 1 ekényi földdel. András király a rokonának, egy bizonyos Radolcza nevű szerzetesnek adott

139 A kurziválatt mondatot az átíró okiratok egyike (feltehetően Ottó utódai kérésére) kihagyta, mert az akkori felfogás már veszélyesnek ítélte e megnyilatkozást mind magára a magánföldesúri kegyúri jogra (melynek erejével a kegyúr a birtokán alapított monostort saját tulajdonának tekintette, amit bármi módon elidegeníthet, apátját maga nevezheti ki), mind a területileg illetékes megyéspüspöki joghatóságra (a püspök joga az istentiszteletek tartása, az egyházi épület karbantartása, a papok alkalmazásának felügyeleti joga vonatkozásában). 1422-ben a monostor apátja éppen az akkor még meglevő eredeti oklevél bemutatásával akarta elérni (hiába) Zsigmond királynál (1387–1437), hogy a monostort kegyuraitól felszabadítsák, és kizárólagosan királyi kegyuraságot nyerjen.

140 E rész valószínűleg az eredeti oklevél szövegét követhette az előlapon (vagy külön a hátlapon), így az átíráskor e szöveget is ránk hagyományozták. Az azonban kevéssé megmondható, hogy a kiegészítést valamikor egyszerre, vagy folyamatosan, az egyes adományok idejében jegyezték-e fel. L. DHA. I. 173.

helyet és földet Gergew birtokon, amikor e monostor már létezett, e földet sokak tanúságával engedte át Szent Jakab monostorának azzal a szándékkal, hogy aki az ő halála után azt a monostortól elveszi, testét és lelkét örök kárhozat sújtsa.[141]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Piti Ferenc

[141] Az oklevél beható elemzését l. Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest múltjából 16 (1964) 43–83. A koraközépkori magyar magánoklevelekre l. Uő: A középkori magyar „magánjogi" írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). Századok 97 (1963) 1–27.

A SZÁZDI MONOSTOR ALAPÍTÓLEVELE (1067 KÖRÜL)

Aba nemzetségbeli Péter ispán 1067 körül alapított Százdon Szűz Máriáról elnevezett bencés monostort, birtokokat és szolgálónépeket adományozva neki. Az apátság a tatárjáráskor (1241/1242) pusztulhatott el. 1267-ben Aba nemzetségbeli Artolph fia Pued ispán íratta át (és helyenként interpoláltatta) az alapítólevelet IV. Béla királlyal (1235–1270), azzal a céllal, hogy a monostor birtokait a kegyuraság jogán visszaszerezze magának. Az alapítólevél év szerinti kelte nem maradt fenn, 1067 körüli datálása azonban elfogadott. A forrás jól érzékelteti a korabeli naturális gazdálkodás és szórt birtokrendszer főbb sajátosságait, valamint a magánmonostorával rendelkező kegyúr szándékait. Az oklevél eredendően (hasonlóan a korai magyarországi magánjogi iratokhoz) pecsételetlen lehetett.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 183–185.

Magyar fordítása: Tóth Péter: *in:* Csorba Csaba–Tóth Péter: *A százdi alapítólevél (1067). Miskolc 1986. 5–8.*

A Szent és Oszthatatlan Háromság nevében. Péter, Isten kegyelméből ispán. A régi bölcsek előrelátása és a szokás azt tartja, hogy ha valaki Magyarországon[142] valamit meg kíván erősíteni valamely személynek, vagy valamit erős érvényűnek szán, azt a mondott király[143] engedélyével, s mind az előkelők, mind a püspökök tanúbizonyságával és efféle írással kell az emlékezetnek átadni a jövendő idők számára. Ezen ésszerű szokást megfontolva, nekem, Péternek az volt az óhajom, hogy jelen írás szolgáljon emlékeztetőül és megerősítésül a mostani és eljövendő időknek. Minden keresztény tudtára kívánom adni, hogy én az örök viszonzás ajándékáért Jézus Krisztus segítségével Szűz Máriának monostort építettem, amit Százdnak[144] mondanak, és azt lehetőségem szerint megadományoztam szántóföldekkel, legelőkkel, rétekkel, föld- és szőlőművesekkel, ökrökkel, ju-

[142] *Regnum Pannonicum.* L. fentebb, 27. jegyzet.

[143] A szöveg e megfogalmazás ellenére korábban nem említ királyt. Itt Salamon magyar királyról (1063–1074) van szó, személyére l. fentebb, 35. jegyzet.

[144] *Zazty.* A monostor a mai Tiszakeszi település (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) területén feküdt.

hokkal, igavonókkal, sertésekkel, méhekkel és más szükséges dolgokkal a fentebb mondott Százdnál. Mi hárman, testvérek, prédiumokat[145] birtokoltunk, s ezek harmadát, amik engem illettek, mindenben e monostornak adtam. A herceg[146] által nekem Szihalomban[147] [juttatott] birtokot a monostornak rendeltem alá. Ennek határa kezdődik a királyi lovak szérűjétől Nadestyguy-nál, innen egyenesen a Szikszó partján át halad egészen egy hosszú völgyig, ezen át a Sár tövéig, onnan ennek partján át ugyanezen Sár[148] főjéig, innen egyenes vonalban a csabai[149] úton Szihalom udvarház[150] felé egy helyig, ahol jobbra fordul, tudniillik az Eger nevű patakig, onnan Geru malmáig, innen ezen Geru földjéig, majd eljut egy kiáradt víz helyéig, innen a besenyők[151] kútjáig és tart egy keresztező útig, amin át a besenyők sírjaiig[152] halad, onnan egy nagy árokig, amely elnyúlva Árokszegig tart a Kis-Eger szegletéig és az Árok[153] szegletéig, innen pedig a lovak mondott szérűjéig. Ezen prédiumnak adtam 10 háznépet,[154] de több is van [ott]; ezek miatt köztem és Ders között vita volt, de a herceg kegye ezeket nekem juttatta, ugyanott malmot molnárral. Fancsalfenyére[155] prédiumot, amit Bubath-nak neveznek, s amit a herceg nekem [adott], én a monostornak, s egy Nagyerdő[156] nevű erdőt is; a többit pedig rétekben és legelőkben szénavágásra és boglyagyűjtésre, ahogy a herceg birtokolta, úgy engedtem át a monostornak. Szürnyeg[157] határa kezdődik kelet felől Branka sírhalmától egy földdel körülvett körtefáig, és tart egy hegyen levő halomig, majd eljut Boytyn sírhalmáig, innen az úttal szomszédos halomig, onnan egyenes úton halad egy ösvényig, amely jobbra fordul Péter falvától Péter földjéhez, innen egy völgyön át Cheyey érhez, a Bethydy-vel való határig egy völgyhöz, ami a határhoz vezet és a fentebb mondott határt érinti; és ezen prédiumhoz [adtam] 20 szántóvető-háznépet. Hortobágy[158] határa: nyugatról Hortobágy felől Bás halmának főjénél, innen egy úthoz [tart], amely Szandalikból[159] Cégényre[160] megy, egészen egy völgy szegletéig, onnan fordul egy ér partjától lefelé, ahol egy domb irányába halad, innen egy másik kis hegyhez, amely Sóly falunál van, onnan megy Füged halmához [és] Márki halmához, innen vezet a Horttal való határig, a dombokig, onnan egy szántóföldön álló körtefához tartva elvezet Bás mondott halmához. Számszerint az egész így összegezhető: tudniillik 104 háznép szolga, 30 lovas: 20 magyar és [10] besenyő, 6 gyapjú- és vászonkészítő, 10 szőlő és méhes, 10 pár ló, 100 ökör, 500 juh, 200 sertés. Ezenfelül adom azt a területet, amit utóbb nekem átengedett Salamon király Magnus[161] herceggel a Szadának[162] mondott faluban, ahonnan

[145] A földesúr szolgálónépei munkáján alapuló házigazdasága, s a mellette levő település a koraközépkori Magyarországon. L. Solymosi László: in: KMTL. 557.

[146] Géza herceg (1064–1074), később magyar király (1074–1077). Személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 106–115.

[147] *Scenholm.* Település Heves megyében.

[148] E helynevek eredeti névalakjai: *Scekzov, Sartue, Saar.*

[149] *Soba.* Hejőcsaba, ma Miskolc város része (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

[150] L. fentebb, 131. jegyzet.

[151] *Bisseni.* A török nyelvű, döntően katonai segédnép szerepet betöltő, később a magyarságba olvadó besenyők magyarországi jelenlétére, szerepére, előfordulási helyeire l. Györffy György: A magyarság keleti elemei. Bp. 1988. 94–191.; Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek. Bp. 2003. 69–79.

[152] A pogány sírhalmokat (néha személynév vagy etnikum megnevezésével is) a középkori oklevelekben nemegyszer használták az adott föld, birtok határainak pontos rögzítésére (l. korábban a tihanyi alapítólevélben is: leány sírja). L. Kristó Gyula: Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. AUSz. AH. 71 (1981) 21–27. Ezen túl még gyakrabban szerepelnek határjárásokban, miként jelen forrásban is látható, az adott terület határának szembetűnő elkülönítésére emelt (sír nélküli) földhányások, halmok, vagy természetes emelkedések.

[153] Az eredeti névalakok: *Arukscegui, Egur, Aruk.*

[154] L. fentebb, 85. jegyzet.

[155] *Fonsol fenerie.* A mai Demecser (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) területén fekhetett. Alább Fancsal néven is szerepel.

[156] *Nogkereku.*

[157] *Scyrnyk.* Később a középkori Zemplén megyében feküdt, ma: Sirník (Szlovákia).

[158] *Chartybak.* A mai Polgár (Hajdú-Bihar megye) területén fekhetett, miként Bás *(Basy, Basi)*, Sóly *(Solu)*, Füged *(Fygudy)*, Márki *(Marci)* és Hort *(Chordy)* is.

[159] *Zondonek.* A mai Újszentmargita (Hajdú-Bihar megye) területén feküdt.

[160] *Chegen.* A mai Hajdúhadház (Hajdú-Bihar megye) területén feküdt.

[161] Géza herceg, a későbbi király keresztény neve a Magnus volt, amelynek eredete máig tisztázatlan. Valószínűleg védőszenttel bíró szabályos kereszt-

ezen naptól távozzanak – kivéve az egyházi szolganépet –, akik a szabadság nevére vágynak.[163] És ezen faluban átengedem Magna [nevű] leányomnak a föld fele részét, és e falu fölött vannak gyümölcsösök, amelyek fele az apátnak és fele a leányomnak [jut]. Átengedem Magna leányom fiának, tudniillik Hethe-nek Fancsal föld fele részét, amely *fele rész* engem illet,[164] *12 háznép szabadossal.*[165] *Rokonaimnak adom Vencsellő*[166] *7 ekényi földjét*[167] *5 halastóval*[168] *és 6 háznép szabadossal; a halászóhelyek nevei: Vencsellőtava, Proluca, Hamusér,*[169] *Tehna, Ebes. És e földön megmarad 3 ekényi föld a szabolcsi*[170] *várnépeknek.*[171] *Adom Vejcse földet is, amely Timár*[172] *föld mellett van – ami megmarad a szabolcsi várnak 3 ekével, 2 halásszal és Tyccha halászóhellyel – és amely határként a Tisza mellett halad fentebb, és egy*

név volt, amely a keresztelés napjára utalhatott. Ez esetben legalább három szent (egy 8. századi bajoroszági, füsseni szerzetes, egy 7. századi itáliai püspök, valamint egy 3. századi ottani vértanú főpap) is szóba kerülhet. L. Kovács László: A kora Árpád-kori pénzverésről. Varia Archaeologica Hungarica. VII. Bp. 1997. 224–226.

162 *Ceda.* Ma Taktaszada (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

163 Az egykori közszabadok szolgává válása az egyházi és világi birtokokon a 11. század jellemző társadalmi folyamata. Ezt a függés elől menekülő szabadok ekkori vándormozgalmai sem tudták megakadályozni. L. Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Bp. 1999. 128–132.

164 Innen *Macra* említéséig az oklevél interpolált: a 13. századi átíráskor Pued ispán birtokai gyarapítása érdekében az eredeti szöveget kiegészíttette.

165 *Libertinus.* A 12. századtól földet kapott, de azzal együtt adható-vehető, szolga állapotú személy a földesúri gazdaságban. L. Draskóczy István: in: KMTL. 409. E jelentésben a fogalom szereplése anakronisztikus a 11. századi oklevélben, így bekerülése 13. századi interpolációra utal.

166 *Wensellew.* Település Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében.

167 L. alább, 694. jegyzet.

168 L. alább, 695. jegyzet.

169 Két halászóhely eredeti névalakja: *Wensellew towa, Homuser.*

170 *Zobolch.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

171 *Civibus castri.* A *castrum* szót a 11. században még nem használták a 'vár' fogalom jelölésére, erre ekkor még a *civitas* kifejezés szolgált, így bekerülése a 13. századi interpolációra utal. A várnép a királyi várszervezet eltartására rendelt szolga jogállású népesség volt, akik katonai feladatokat is elláttak. L. Zsoldos Attila: in: KMTL. 716.

172 *Tymar.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, területén feküdt egykor Vejcse *(Wense)* is.

Nogewrem nevű helyen átkel a Tiszán dél felé, és megy egy berekhez, ami teljesen az enyém, innen halad Rakamazhoz,[173] *ahol van három föld-határjel, és innen a szalóki*[174] *nagy útba szakad, amin át Kőrév*[175] *felé halad, míg a Tisza és a Bodrog*[176] *egybe nem ér, és ott a Tisza az enyém teljesen Nogewrem-től kezdve mindkét parton, egészen míg a Bodroghoz ér. Adok földet Bekecsen*[177] *is 12 háznép szabadossal, 2 ekével és szolga-háznépekkel.* Makra[178] határa kezdődik keletről Zakaria-éval együtt egészen Sumug halomig, tartva három völgyig, innen Kozma falváig, egészen a sós vizekig, onnan egy nagy hegyig, amely mellett jobbról van egy halom, és halad egy nagy úthoz, a fentebb mondott határig Zakaria-val. E földet Magnus herceg adta nekem és én a monostornak; a poroszló[179] Chycha fia Apa, István bihari ispán poroszlója Wde, az én poroszlóm Fygudy. Adom Dombrád[180] prédiumot és abban 14 család [szolgát] a monostornak, hogy hordjanak gerendákat a monostor befedésére. Adom Porvod[181] prédiumot minden szükséges dologgal. Adom Zsurk[182] prédiumot is Szent Márton kápolnájával: ott magyarok vannak, akik falunagyának[183] neve Mihály; őket arra rendeltem, hogy mindegyikük adjon a saját háza után egy csöbör mézet; amely évben pedig szükséges lesz, a monostornak adjanak egy szekér gerendát méz helyett. Adom Szekeres[184] prédiumot is, benne a hozzám tartozó népet, akik kétszer szolgáljanak minden hónapban, és akárhová megy az apát, kísérjék lovakon. Adom Leve-

173 *Rakamoz.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

174 *Zoloch.* Ma Egerszalók (Heves megye).

175 *Kuurew.* Ma Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

176 *Budrug.* Tokajnál a Tiszába ömlő folyó.

177 *Bekech.* Település Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

178 *Macra.* A mai Nyírbátor (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) területén fekhetett.

179 Döntően a 11–13. században a jogi-bíróság ügyletek segédszemélye, aki az adott ügy tanúbizonysága is volt. Működése és jelentősége főleg a jogi írásbeliség 13. századi elterjedése előtt jellemző. L. Zsoldos Attila: in: KMTL. 552.

180 *Damarad.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

181 *Prouod.* A mai Beszterec (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) területén feküdt.

182 *Suruk.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

183 A földesúri falvak lakóinak elöljárója, aki a közösség kisebb fajsúlyú jogi ügyeiben eljárhatott. L. Tringli István: in: KMTL. 210.

184 *Zekeres.* A mai Egyek (Hajdú-Bihar megye) területén feküdt.

lek[185] prédiumot is mindennel, ami ott hozzám tartozik. *Adom Csabarákosa[186] prédiumot 6 szőlőművessel és 12 háznép földművelővel.* Adom Gubacs[187] prédiumot 7 halásszal és a Dunában levő szigettel, 3 ekével és 3 szolgával. Adom az 5 ekényi Némedi[188] prédiumot földművesekkel. Adom Zalda prédiumot, amelynek határa kezdődik a Tiszánál [és tart] 5 dombig. Adom a 7 ekényi Ladány[189] prédiumot 5 halászóhellyel. Adom Szeghalom[190] prédiumot a monostornak minden javakkal együtt. Torlókat[191] rendeltem, akiknek ez lesz a szolgálatuk: minden évben adjanak 2 ökröt, 4 köböl bort, mivel adtam szőlőt szőlőművessel; mindegyikük 4 köböl sört, 10 kenyeret, 1 tyúkot és 2 háznép együtt 1 libát. Leányom, Magna is a maga pénzén *ugyenezen faluba, amit Dusnoknak[192] mondanak*, 6 háznépet rendelt, akik nevei ezek: Iwan, Ichy, Wachy, Zemy, Kokoch, Ombroch;[193] ezek évente együtt adjanak 1 ökröt, 100 kenyeret, 3 köböl méhsört, házanként 2 köböl sört, 1 tyúkot, 2 háznép együtt 1 libát; ezen 2 nép együtt 10 denárpénzt [adjon] az egyháznak viaszvásárlásra. Végül én, Péter, kér-

---

185 *Leweluky.* Település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

186 *Chabarakusa.* Ma Rákoscsaba, Budapest része. E mondat is 13. századi betoldás lehet, mert a 11–12. században a szókezdő *Cs* betűt még *S*-sel jelölték (l. fentebb: *Soba*), nem *Ch*-val.

187 *Gubach.* A mai Pesterzsébet (Budapest része) területén feküdt.

188 *Nynyg.* Ma Alsónémedi település (Pest megye).

189 *Lodan.* Ma Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

190 *Scegholm.* A mai Balmazújváros (Hajdú-Bihar megye) területén fekhetett.

191 Szláv szóval: *dusnok.* Olyan szolgálónépek, akiket azért adományoztak az egyháznak, hogy egykori uruk vagy rokonsága túlvilági boldogulásáért a temetéskor és a temetés évfordulóin halotti lakomát, tort rendezzenek, s élelmiszert (húst, kenyeret, gabonát) és italt (bort, sört) adjanak a halott lelki üdvéért misézö és emléklakomát tartó papoknak. L. Solymosi László: Hozott-e törvényt Szent István király a torlókról? In: Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. Szerk. Török József. Studia Theologica Budapestinensia. 10. Bp. 1994. 229–271.

192 *Dusnuky.* A mai Nádudvar (Hajdú-Bihar megye) területén feküdt.

193 A háznépek név szerinti felsorolásánál általában a férfi (családfő) nevét tüntették fel az oklevelekben. A szolgák között azonban sok nőtlen-gyermektelen is volt.

tem a királyt Magnus herceggel és László[194] herceggel, hogy ezen népek tizedet ne adjanak, kivéve 2 kepét és 1 tyúkot, de ezt a plébános papnak a temetésért és keresztelésért, mely kérést a király és az érsek engedélyezték. S hogy rendelkezésem ezen adománya az eljövendő korban háborítatlanul megmaradjon, egyesek tanúbizonyságával [és] neveivel tanúsíttattam: Salamon király, Magnus herceg, László herceg, Ders érsek,[195] Jeromos püspök, Elek püspök, Radvány nádorispán, Ernye ispán, Vid ispán, Markuch ispán, Illés ispán, Pethe ispán, Hetey ispán, Márton ispán, Wofa ispán.[196] Miután ezen tanúk pedig az én mondott vagyonomról tanúbizonyságot tettek, ha valaki abból botorul valamit elvenni vagy csonkítani merészelne, sújtsa átok a mindenható Isten kiátkozása alatt és a királyi felség hatalmából, és legyen a keresztények teljes közösségéből kizárva.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Piti Ferenc

---

194 I. Géza fivére, a dukátus ura (1074–1077), később magyar király (1077–1095). 1192-ben szentté avatták. Személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 116–134.

195 Dezső kalocsai érsek (1064–1090). L. Engel Pál–Koszta László: in: KMTL. 318.

196 Közülük Márton, Vid, Ernye és Illés ispánok a tihanyi alapítólevél tanúnévsorában is szerepelnek, Márton, Vid, Ernye és Radvány *(Rodowan)* pedig a 14. századi krónikakompozícióban is előfordulnak.

VII. GERGELY PÁPA LEVELE GÉZA HERCEGHEZ (1074. MÁRCIUS 17.)

A pápai udvarban már a 4. századtól évenkénti könyvekbe másolták az elküldésre kerülő leveleket. Az első eredetiben korunkra maradt registrumkönyv éppen VII. Gergelyé (1073–1085), a nagy reformpápáé, amely uralkodásának első tíz évéből foglalja magában a kútfőket, a pápai évek szerinti sorrendben. Ezt a – 381 levelet, azonfelül a zsinatokra és egyéb eseményekre vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó – forrást feltehetően politikai célok szerint állították össze, hogy kiemeljék a politikai és egyházkormányzati szempontból lényeges iratanyagot. A registrumkönyv több, a magyar uralkodókhoz, királynékhez és hercegekhez írt levelet is tartalmaz.

Ez az episztola Salamon magyar király (1063–1074) és Géza herceg viszonyának kiéleződésekor keletkezett, és a herceg levelére adott válasz. Ebben a pápa még nem foglalt állást a magyar belviszályban, de Gézát a vele való kapcsolattartásra, a pápasághoz való hűségre buzdította.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. *192–193.*

További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 85–86.*

Magyar fordítása: ÁAL. 87–88.

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája[197] Gézának,[198] a magyarok hercegének üdvözletét és apostoli áldását [küldi].

Leveled olvastán odaadásod dicséretes megnyilatkozását ismertük meg, amelyből megtudtuk, hogy szíved és lelked az Apostoli Szék tisztelete iránt isteni tűztől hevül, amiből üdvösségednek nem kétséges reménye rajzolódik ki, és nem kis örömünkre szolgál, minthogy akik a köteles tiszteletből és odaadásból fakadóan az Apostoli Szék iránt áldozatkészséggel viseltetnek, azokra a legkevésbé sem bizonytalan jutalmak és jótétemények várnak.

Éppen ezért arra intjük kedvességedet, hogy az apostolok tisztelete iránti buzgóságod folyton gyarapodjék, és minél inkább úgy látod, hogy életed elkerülhetetlen vége miatt egyre közelebb jutsz az ő ítéletükhöz, annál szívesebben igyekezz őket lekötelezettjeiddé tenni, míg annak nem örvendhetsz, hogy az Isten irgalmassága által az ő közbenjárásukra elnyered bűneid bocsánatát és az örök boldogság dicsőségét. A mi jóindulatunkat illetően pedig, azt kívánjuk, egy pillanatig se kételkedj, hanem megígérjük, hogy téged a legbelső, atyai szeretetünkben gazdagon részesítve minden kétséget kizáróan úgy tartunk számon, hogy mindazt megcselekedheted és kieszközölheted, ami jólétedhez és tisztségedhez illően jár neked. És ha valamely ellenséged valami helytelent próbálna ellened cselekedni, kétségkívül nem csupán meghallgatásra nem talál nálunk, hanem irányában az apostoli kegyelem kemény felháborodását is érezni fogja.[199] Neked pedig, ha közben valami – akár a te ügyeidet, akár az apostoli tisztség szolgálatát illető – dolgot akarsz eljuttatni a fülünkben, ott lesz a kiváló Azzo őrgróf,[200] aki számunkra Itália többi fejedelme között különösen kedves: az ő közvetítésével mindazt, amiről az apostoli tudomást tájékoztatni kívánod, a legmegfelelőbb módon jelentheted és ajánlhatod figyelmünkbe.

Egyébként az isteni kegyelem óvjon e világ csapásainak közepette, és adjon neked legyőzhetetlen erőt és képességeket, hogy mindazt, amit ő is jónak lát, megcselekedhesd.

Kelt Rómában, a zsinaton, az április Kalendae-ja előtti 16. napon,[201] a 12. indictióban.[202]

Fordította: Kőrizs Imre, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

---

197 VII. Gergely pápa (Hildebrand) (1073–1085). Életére és tevékenységére l. Székely György: VII. Gergely. Életek és korok. Bp. 1984. A püspök megjelölés a pápa római püspökségére utal, az 'Isten szolgáinak szolgája' pedig alázatossági formula.

198 L. fentebb, 146. jegyzet.

199 Bizonnyal – határozott állásfoglalás nélkül – a herceg Salamon királlyal való viszályára utal itt.

200 II. Estei Azzo (1000–1097), Kelet-Liguria őrgrófja, Milánó grófja, pápapárti itáliai előkelő, I. Welf bajor herceg apja.

201 1074. március 17.

202 Az *indictio* mint ún. hitelesítő évjelölés – Kr. e. 3-tól indítva – 15 éves időszámítási (eredetileg adóbevallási) ciklusokat jelentett, a keresztény középkor az antik Római Birodalomtól vette át. Az *indictio* éve pedig azt mutatta meg, hogy az éppen aktuális ciklusnak hányadik évéről volt szó. Csak relatív időmeghatározásra szolgál, hiszen azt jelzi, hogy az adott *indictio* hányadik évében történt az esemény, magukat az *indictió*kat nem számozták.

VII. GERGELY PÁPA LEVELE SALAMON KIRÁLYHOZ (1074. OKTÓBER 28.)

A levél VII. Gergely pápa regisztrumkönyvében maradt fenn (bővebben l. 42. oldal). Az episztolában a pápa elítéli Salamon magyar király (1063–1074) német hűbéressé válását, amellyel megsértette Szent Péter apostol, azaz a pápaság Magyarország feletti vélelmezett jogait.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 195.

További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 144–146.*

Magyar fordítása: ÁAL. 88.

Gergely püspök,[203] Isten szolgáinak szolgája Salamonnak, a magyarok királyának[204] üdvözletét és apostoli áldását [küldi]. Küldöncöd késlekedése miatt későn jutott el hozzánk a leveled. Mindenesetre sokkal jóindulatúabban fogadta volna kezünk, ha a te meggondolatlan viszonyaid nem sértették volna meg annyira Szent Pétert.[205] Amint ugyanis hazád véneitől tudhatod, Magyarországot, a Szent Római Egyház tulajdonát István király[206] Szent Péternek hajdan minden joggal és hatalommal együtt felkínálta és alázatosan felajánlotta. Ezenkívül a kegyes emlékezetű Henrik császár azt az országot Szent Péter tiszteletére megostromolva, miután legyőzte a királyt, és győzelmet aratott, a lándzsát és a koronát Szent Péter testéhez küldte át, és diadalának dicsőségére az ország jelvényeit arra a helyre irányította, amelyről tudta, hogy annak méltósága onnan ered.[207]

Mindezek dacára te – a királyi erényektől és erkölcsöktől sok egyéb dologban is eltérve – Szent Péter jogát és tiszteletét, amennyire csak tudtad, megkurtítottad és elidegenítetted, és az ő országát a németek királyától, amint hallottuk, hűbérbe elfogadtad.[208] Ha ez igaz, akkor – amennyiben Szent Péter kegyében vagy a mi jóindulatunkban reménykedni tartozol, és amennyiben törődni kívánsz az igazsággal – éppen neked nem kerüli el a figyelmedet, hogy másképpen nem lesz abban részed, és az apostoli odafigyelés nélkül nem fogsz sokáig uralkodni, csak ha az ország birtokodban lévő jogarát – orvosolva hibádat – az apostoli, nem pedig a királyi felség jótéteményének tulajdonítod. Sem félelemből ugyanis, sem pedig szeretetből, sem más személyes elfogultságból annak jogos tiszteletét, akinek szolgái vagyunk – amennyire csak Isten segítségével erre képesek vagyunk – nem fogjuk visszakövetelетlenül hagyni.

---

[203] L. fentebb, 197. jegyzet.

[204] L. fentebb, 35. jegyzet.

[205] Apostol, a hagyomány szerinti első pápa († 67).

[206] Szent István magyar király (1000/1001–1038). Személyére l. Kristó Gyula: Szent István király. Tudomány–Egyetem. Történeti Életrajzok. Bp. 2001.

[207] A keresztény nyugat feletti pápai uralmat hirdető, ekkor még kétségtelen hitelűnek tartott *Donatio Constantini* talaján álló VII. Gergely Magyarországot három okból tekintette a Szentszék alattvalójának: Szent István király Szent Péternek való országfelajánlása, III. Henrik német-római uralkodó (l. fentebb, 1. jegyzet) pápai segítséggel történő (l. ÁKÍF. 253., 265–266.), Aba Sámuel magyar királyon (1041–1044) aratott 1044. évi ménfői győzelme, valamint egy korona és lándzsa Rómába küldése miatt. A Szent Péternek való Szent István-i országfelajánlás megtörténte vitatott (igenli pl. Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 145–146.; tagadja pl. Gerics József: Magyarország és Bulgária Szent Péternek való felajánlásáról. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. METEM-könyvek. 9. Bp. 1995. 23–27.). Az ország 1045-ben német, és nem pápai hűbér lett (l. Makk Ferenc: Magyar külpolitika [896–1196]. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 2. Szeged 1996.² 78.). Kétséges, hogy Henrik császár tényleg küldött e koronát Rómába (igenli és Szent István koronájára gondol pl. Györffy György: az e jegyzetben i. m. 144.; tagadja pl. Deér József: A magyarok Szent Koronája. Historia Incognita – Insignia Regni Hungariae. Bp. 2005. 170.), egy lándzsa azonban legkésőbb 1045-ben valóban Rómába került (l. Kovács László: A Szent István-i lándzsa. In: Koronák, koronázási jelvények. Szerk. Bende Lívia–Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer 2001. 110–116.). Az ország véneire való utalás bibliai közhelynek látszik (MTörv 32, 7.). A pápai levél ismeretében Magyarországon a valószínűleg ténylegesen megtörtént Szűz Máriának való országfelajánlást hangsúlyozták, valamint a Szűzanya segítségével a németek felett 1030-ban aratott magyar győzelmet emelték ki (nagyobbik Szent István-legenda, l. ÁKÍF. 286–287., 293–294.) (l. Gerics József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VIII. Gergely korában. In: Uő: az e jegyzetben i. m. 156–159.).

[208] Salamon 1074 júliusában Wormsban lett IV. Henrik német uralkodó (1056–1106, császár 1084-től) hűbérese. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 101.

Ha ugyanakkor ezeket szándékodban áll kijavítani és életed királyhoz illően alakítani és Isten irgalmából felékesíteni, akkor a Szent Római Egyház szeretetében, mint anyjában a szeretett fiú, és a mi barátságunkban is minden kétség nélkül gazdagon részesülhetsz.

Rómában, a november Kalendae-ja előtti 5. napon,[209] a 13. indictióban.[210]

Fordította: Kőrizs Imre, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[209] 1074. október 28.

[210] L. fentebb, 202. jegyzet.

VII. GERGELY PÁPA LEVELE GÉZA HERCEGHEZ (1075. MÁRCIUS 23.)

A levél VII. Gergely pápa registrumkönyvében maradt fenn (bővebben l. 42. oldal). Az episztolában a pápa Magyarország Róma fennhatósága alatti szabadságát hirdeti, és Salamon uralmát bitorlásnak minősíti.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 200–201.

További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 218–219.*

Magyar fordítása: ÁAL. 89.

Gergely püspök,[211] Isten szolgáinak szolgája Gézának, Magyarország hercegének[212] üdvözletét és apostoli áldását küldi.

Jóllehet követeiddel, akiket azelőtt hozzánk irányítottál, küldtünk neked levelet[213] – amelynek vételét még nem nyugtáztad –, most a szeretetnek attól a kegyes érzésétől vezettetve, amellyel az összes királyt és fejedelmet mint fiainkat intjük, mégis ismét írunk neked, és igazsággal kívánunk neked mindent, ami csak tiszteletreméltó és dicsőséges. Bizony sok jót mondtak nekem rólad, és tetteidről tiszteletet érdemlő hírek jutottak a fülünkbe, amiért is szeretünk téged, és azt kívánjuk, hogy a hírt a tettek valósága egyre gyarapítsa.

Úgy hisszük, ismeretes előtted, hogy a Magyar Királyságnak, miként a többi igen nemes királyságnak is, saját szabadsága állapotában kell maradnia, és nem szabad, hogy bármely más királyságnak legyen alávetve, csak a szent és egyetemes Római Anyaszentegyháznak, amely az alávetettekre nem mint szolgáira tekint, hanem mindegyiküket gyermekeinek ismeri el.[214]

[211] L. fentebb, 197. jegyzet.

[212] L. fentebb, 146. jegyzet. Géza 1075-ben már felszentelt, valószínűleg a *Corona Graecá*val megkoronázott király volt (l. jelen kötetben az 1075-ben kelt garamszentbenedeki oklevelet).

[213] Talán az 1074. március 17-én Gézához írt levélre utal a pápa.

[214] A pápa fenti mondatait egyesek hűbéri alávetési igénynek értelmezik (l. pl. Györffy György: in: DHA. I. 200.), de valószínűbb, hogy itt a pápai védelmet, illetve szabad akaratból történő alávetettséget kifejező *libertas*-fogalomról van szó. L. Gábor Varga: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. (Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation). Studia Hungarica. 49. München 2004. 136–137.

Ezt – minthogy rokonod[215] a német király,[216] és nem a római főpap jóvoltából birtokolja bitorló módon uralmát[217] –, úgy hisszük, az isteni ítélet hátráltatta.[218] Miután az állam a te kezeidben van,[219] arra sarkallunk, hogy közben legyen gondod az egyházakra, a vallás iránt a legnagyobb buzgalommal viseltess, a Római Egyház követei iránt pedig, amikor hozzád érkeznek, olyan engedelmességet tanúsíts, hogy Szent Péter közbenjárására mindkét élet dicsőségében és tiszteletében részesülj.

Kelt Rómában, az április Kalendae-ja előtti 10. napon,[220] a 12. indictióban.[221]

Fordította: Kőrizs Imre, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[215] Ti. Salamon. L. fentebb, 35. jegyzet. Salamon ekkor a nyugati határszélre szorulva, német hűbéresként élt.

[216] Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

[217] L. fentebb, 208. jegyzet.

[218] E levélben minősíti először a pápa Salamon hatalomvesztését, az 1074. március 14-i mogyoródi vereségét Szent Péter apostol megsértéséért való isteníteletnek. L. Gerics József: a 207. jegyzetben i. m. (Politikai és jogi…) 146–150.

[219] A pápa tulajdonképpen elismeri Gézát államfőnek, de a királyi címet nem adja meg neki.

[220] 1075. március 23.

[221] L. fentebb, 202. jegyzet.

VII. GERGELY PÁPA LEVELE GÉZA HERCEGHEZ (1075. ÁPRILIS 17.)

A levél VII. Gergely pápa regisztrumkönyvében maradt fenn (bővebben l. 42. oldal). Az episztolában a pápa Gézа herceget (királyt) a Szentszékhez való hűségre inti, és Salamon trónfosztását jogosnak ismeri el. Ez az utolsó, ma is ismert érintkezés a pápa és Géza között.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 202–203.

További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 229–230.*

Magyar fordítása: ÁAL. 89–90.

Gergely püspök,[222] Isten szolgáinak szolgája Gézának,[223] a magyarok hercegének üdvözletét és apostoli áldását [küldi].

Ha hivatalunk kötelessége, hogy minden embernek megvédelmezzük a saját jogát, és békét teremtsünk közöttük, illetve megszilárdítsuk az egyetértést, akkor sokkal inkább sarkall a józan ész arra, és követeli meg a hasznosság gyakorlata, hogy szeretetet hintsünk el az előkelők közt, akiknek békéje vagy gyűlölete sokakra kiárad.

Ezért tehát gondot jelent nekünk, és kegyes szívünknek aggodalmat okoz, hogy közted és rokonod, Salamon király[224] között annak érdekében békét teremtsünk, ha tudunk, hogy a mindkettőtök felől sértetlen igazságosság által ki-ki megelégedjen azzal, ami az övé, az igazságosság mezsgyéjét ne hágja át, a helyes megszokás határkövén ne menjen túl, és így békében éljen az igen nemes Magyarország – amely saját erejéből mindeddig különösképpen virágzott –, hogy ott király, ne pedig „királyocska"[225] legyen.

Csakhogy megvetve Szent Péternek, az apostolok fejedelmének felségjogát – amely hatalomról hisszük, hogy nem marad rejtve bölcsességed előtt – a király a német királynak[226] vetette alá magát,[227] és a

[222] L. fentebb, 197. jegyzet.

[223] L. fentebb, 146. és 212. jegyzet.

[224] L. fentebb, 35. és 215. jegyzet.

[225] Utalás Salamon német hűbéres mivoltára, de a királyi cím megtagadásával a pápa nem áll egyértelműen Géza mellé sem.

[226] Ti. IV. Henriknek. L. fentebb, 208. jegyzet.

[227] L. fentebb, 208. jegyzet.

„királyocska" névre tett szert.[228] Az Úr azonban előrelátva azt a jogtalanságot, amelyet az ő fejedelme ellen cselekedtek, ítéletével rád ruházta az ország fölötti hatalmat. És így, ha az ország fölött volt is korábban valami joga, szentségtelen bitorlásával megfosztotta magát tőle.[229] Péter ugyanis az erős kősziklától kapta a nevét, amely összetöri a pokol kapuit,[230] és gyémántkeménységével elpusztítja és elszórja, ami csak útjában áll.

Éppen ezért, ha akarsz valamit, ha hozzánk hűségesen méltán remélsz bármit is a Római Egyháztól, azt akarjuk, hogy bizakodva tárd fel előttünk, valamint hogy milyen az egyetemes anya iránti odaadásod, mennyire határoztad el, hogy neki engedelmeskedsz, és iránta szent tiszteletet tanúsítasz, azt – ahogy hozzád illik – tettekkel mutasd meg. Amely dolgokat pedig nem írtunk le, azokat meghagyásunk szerint a küldöncöknek szóban kell tudatniuk veled, mivel hűségükben igencsak megbízunk. Téged pedig, a tieiddel együtt – mint híveket Krisztusban – a mindenható Isten, aki az oldás és kötés hatalmát fejedelmileg Szent Péternek adta meg,[231] az ő könyörgésére minden bűn alól oldozzon fel, és vezessen az örök életre.

Rómában, a május Kalendae-ja előtti 15. napon,[232] a 13. indictióban.[233]

Fordította: Kőrizs Imre, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[228] Vö. fentebb, 225. jegyzet.

[229] E levélben a pápa korábbi állásfoglalásához hasonlóan Salamon hatalomvesztését, az 1074. március 14-i mogyoródi vereségét Szent Péter apostol előre látott megsértéséért való istenítéletnek nyilvánítja. L. Gerics József: a 207. jegyzetben i. m. (Politikai és jogi…) 146–150.

[230] Vö. Mt 16, 18.

[231] Vö. Mt 16, 19.

[232] 1075. április 17.

[233] L. fentebb, 202. jegyzet.

A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁG ALAPÍTÓLEVELE (1075)

Az oklevél eredetije nem maradt ránk, legkorábbi példányát II. István király (1124. évre datált) hamis oklevele tartotta fenn, amelyet egy II. András király nevére hamisított (1217) oklevél írt át. Ennek további példányai I. Károly király 1314-ben és II. Ulászló 1505-ben kiadott hiteles oklevelében maradtak fenn. Az eredeti, 1075-ben kibocsátott alapítólevelet 1237 körül interpolálhatták, és ez utóbbi oklevélnek az 1270 után történt átírása során a szövegbe újabb változtatások kerülhettek. Az így ránk maradt diploma szövegének túlnyomó része az eredeti oklevélből származhat, kisebb része pedig későbbi betoldás, mint pl. az apátság 13. században vitatott jogaival (pl. tizedszedéssel, halastavakkal stb.) foglalkozók. Az interpoláció tényét egyes, 13. századra jellemző kifejezések és magyar nyelven leírt szavak ugyanerre az időszakra utaló hangalakja bizonyítja. Az átdolgozásnál az oklevél több helyére az eredetinél nagyobb mennyiségeket írtak be, pl. a földek kiterjedésének, a szolga-háznépek számának és a kötelezettségeknek a megállapításakor. Ugyanakkor a kétségtelenül interpolált határleíró részek nem egyszer 11. századi viszonyokat tükröznek.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 213–218.

Az oklevél egyes részeinek magyar fordítása: Kristó Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból. 9. Békéscsaba 1981.² 27.;* Blazovich László: *in: A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk.* Blazovich László. *Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv. 1. Szeged 1985. 20–21.;* Kristó Gyula: *in:* Blazovich László–Kristó Gyula–Makk Ferenc: *Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 6. Szeged 1994. 49–50.;* Oszvald Ferenc: *in: Milleniumi emlékkönyv. Válogatás Jász-Nagykun-Szolnok megye írásos emlékeiből. Szerk.* Zádorné Zsoldos Mária. *Szolnok 2000. 11–14.*

A Szentháromság és az Oszthatatlan Egység, az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében. Én, Magnus, aki Géza is, Béla király fia, korábban a magyarok hercegeként, később pedig Isten kegyelméből felszentelt királyaként,[234] úgy ítélvén meg, hogy ennek a világnak a javai

[234] L. fentebb, 146. és 161. jegyzet.

múlandóak, az égiek viszont örökkévalóak, a szeretet nagy vágyódásával igen megkívántam egyházat építeni Isten és a mindenkor Szűz Mária és Szent Benedek, a szerzetesek igen kegyes atyja és vezetője dicsőségére, és ezért Isten kedvezéséből monostort alapítottam. Annak segítségével tehát, aki mindent teremtett, Szent Benedek említett monostorának megművelt és műveletlen földekben, szőlőkben és szőlőhegyekben, rétekben és legelőkben, vizekben és vízfolyásokban, halastavakban és halászóhelyekben, szolgákban és szolgálónépekben,[235] továbbá vámokban, valamint más, az alább következő javakban örökbirtokokat adományoztam és adtam. És azt akartam, hogy ez országom valamennyi püspökének, apátjának, valamint főemberének[236] tudomására jusson.

A földet – amelynek közepén az a folyó halad keresztül, amelyet Garamnak neveznek –, ahol Szent Benedek egyházát is felépítettem, erdőkkel, vadászóhelyekkel, vizekkel, halászóhelyekkel, rétekkel, valamint minden jövedelemmel és haszonvétellel az előbb mondott erdőkben, vizekben és földben, *amelyek most vannak és a jövőben lehetnek, adtam a saját biztos határai és határjelei között. Az első határ avagy határjel tehát a szikla, amihez egy gázlón keresztül a barsi*[237] *várnépek*[238] *Braján*[239] *nevű faluja mellett lehet átmenni; azután kelet felé átmenvén Plesivica hegyének csúcsához, innen a völgybe, és miután egy másik dombra felmegy, egy erdőn keresztül húzódik egy másik hegy oldala mellett egy homokos földből készült határjelig, ahonnan leereszkedik egy mély völgybe, és innen felmenvén átmegy egy földből készült határjelig, amely a hadiút*[240] *mellett van. Ezután átmegy egy völgyön, elérkezvén egy nagy, földből készült határjelhez, és ettől a határjeltől egészen addig a helyig, ahol a Knyezsic*[241] *faluban lévő Szent Szűz egyház alsó része felől egy Számocska nevű patak belefut a Zsitva folyóba, van a határ, majd maga a Zsitva a határ a hegyig, ahonnan kiindult; innen egyenesen átmenve van a Fenyősavnica nevű patak forrása, majd ez a patak – egy enyhén savanyú vizű kis forrás mellett lefolyva – a kelet felé eső hegy alatt elkanyarodik és a Garamba ömlik, ahol Szent Benedek jele van egy fán. A Garam másik partja felől pedig egy Lisna nevű patak a határjel a hegy csúcsáig, ahonnan kiindul, azután a honti*[242] *erdőn keresztül, amit magyarul Sarkoscsernek*[243] *neveznek, a Baka*[244] *nevű falu mellett haladván a Chus hegyig, és ettől a hegytől az erdőkön keresztül egyenesen egy völgyhöz megy át, abhoz a helyhez, ahol a hegyek véget érnek: a Prestuc*[245] *patak Szent Benedek*[246] *részén maradván.*[247]

[235] A 11. század végén az egyházi birtokok alávetett népei közül megkülönböztették a (rab)szolgát *(servus)* és a szolgáló(népe)t *(minister)*. Mindkettő egyaránt az egyházi földesúr tulajdona volt, de az utóbbit nem terhelték alantasabb kötelezettségekkel, pl. szántással, szőlőműveléssel. A királyi és az egyházi birtokok közös jellegzetessége volt a 11. században, hogy alávetett népeiket – ahogy az alább látható lesz – szolgálatuk szerint csoportosították. L. Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Bp. 1998. 150–154.

[236] Itt a királyi tanácsot alkotó elemekről van szó. A *principes* kifejezés a korszak szóhasználatától eltérően csak a világi előkelőket jelenti. L. Szilágyi Loránd: A királyi tanács első százada. Levéltári Közlemények 18–19 (1940–1941) 165., 167–169. Szerepüket említi jelen oklevél záró része is.

[237] *Borsu.* Lévától északnyugatra (Bars megye). Vármegyei és várispánsági központ. Ma: Starý Tekov és Nový Tekov (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 429–433.

[238] L. fentebb, 171. jegyzet. Az oklevél e helyen nem a 11. században szokásos *civis*, *urbanus* kifejezést alkalmazza rájuk (mint lejjebb a fehérvári és az újvári várnépek esetében az *urbanust*), hanem a *castrensis* terminust, ami viszont csak a 13. század elejétől kezdve használatos. Emiatt a kutatás az oklevél e részét interpoláltnak tartja.

[239] *Braian.* Barstól északra, Kiskoszmál (Bars megye). Ma: Malé Kozmalovce (Szlovákia) határában lehetett. L. ÁMTF. I. 436.

[240] A kifejezés *(via civilis)* alatt minden bizonnyal az elsősorban a hadiútnak a barsi várnépek által ellenőrzött szakaszát kell érteni. Az úthálózatra l. Petrovics István: in: KMTL. 702.

[241] *Knesecz.* Aranyosmaróttól északkeletre, későbbi nevén Zsitvakenéz (Bars megye). Ma: Kňažice (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 452.

[242] *Hunt.* Hont vármegye és várispánság az ország északi részén. L. Almási Tibor: in: KMTL. 267–268.

[243] *Sarkuscher.* Későbbi nevén Selmeci-hegység.

[244] *Baka.* Selmecbányától délnyugatra, a későbbi Bakabánya (Hont megye). Ma: Pukanec (Szlovákia). L. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1971. 371.

[245] *Prestucz.* Másik középkori nevén Perec patak. L. ÁMTF. I. 429., 443.

[246] A kora Árpád-kori felfogás szerint valamely egyháznak tett adományt annak védőszentje nyerte el, aki később mint birtokos szerepel. Egyes települések, pl. Garamszentbenedek is, felvehették a patrónus nevét is. L. Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. AUSz. AH. 55 (1976) 44–45.

[247] A *dőlt*tel szedett részek a jelen fordítás alapjául szolgáló kiadás szerint későbbi betoldások.

Azután adtam 1 falut, amelyet Szőllősnek[248] neveznek, ahol szőlőműveseket és 15 szőlőt, szántóvetőket, méhészeket és saját határai között 60 ekényi[249] földet adtam, emellett van itt 6 háznépnyi[250] barsi várnép, akiknek a földje 3 ekényi, ezeket nem adtam oda. Odaadtam még a halászok Tolmács nevű faluját[251] is, a Garam partja fölött a saját földjével, legelőivel és szigeteivel együtt. *Ennek a földnek az első határa Szöllős földjével közös, egy patakban, amelyet Gajnak mondanak, ezután az úthoz [jut el a határ], és ettől az úttól egy másik útig, amelyen Barsba mennek, és amely mellett egy kő helyezkedik el jel gyanánt; ezután egy árok[252] választja el a várnépek földjétől, egy tó széléig, amelyet Orduksarának neveznek, ezután az előbb említett gázlóig megy át a határ, ami Braján falu mellett van, amelyről fentebb mondtam, hogy az előbb említett várnépeké, végül az előbb említett gázlótól leereszkedve a fent említett szikláig, ami ugyanazon Garam folyó partja mellett van, húzódik az utolsó határ. E határok között van Kovácsi[253] nevű falu is, amit adtam, és ennek a falunak az embereit mindenfajta szolgálatra, amit az apát akar, rendelhetik majd. És ezeken a határokon belül, amiket a Mindenható Istennek, a mindenkor Szűz Máriának és Szent Benedeknek ajánlottam fel, senki kívülálló ne merészeljen semmiféle jogot vagy haszonvételt magának elfoglalni, az apát azonban, valahányszor csak akarja, embereket telepíthet majd, ugyanis ezek a határok szélesek, hosszúak és nagyok.*

Adtam pedig 1 földet Sosoldban is,[254] erdőkkel, vadászóhelyekkel, vizekkel, halászóhelyekkel és kaszálókkal, ennek a földnek első határa a Garamba ömlő Tapla nevű patak, amely Garam felfelé menvén a határ egészen a Radmera patakig, a Garam folyóban lévő szigetek pedig Szent Benedek részére jutnak; a Radmera patak pedig elválasztja Szent Benedek földjét a többitől, *innen annak a pataknak a forrása a határjel, amely a Wydrizki-hegyen van, ezután az utolsó határ a fent mondott Tapla patak forrása.* Adtam egy másik, Zsikva nevű, 16 ekényi földet[255] is, és magát Zsikva patakot rétekkel és legelőkkel, valamint 12 háznépnyi szolgával és 1 nagy erdőt a saját határai között. A besenyők[256] Taszár[257] nevű faluját is odaadtam a Zsitva fölött, hogy [ott] földet műveljenek, 20 ekényi földdel és egy nagy erdőt keleti és déli irányban, rétekkel és legelőkkel, a saját határaival határolva, valamint 10 háznépnyi szekerest.[258] Ezen felül pedig odaadtam egy másik falut, az udvardi besenyőkét[259] ugyanezen Zsitva víz fölött, hogy [ott] földet műveljenek, *72* ekényi földdel, továbbá vizeket, hogy ott halásszanak, tudniillik a Nyitrát, a Tormost és a Zsitvát, a rétekkel és legelőkkel, amelyek az előbb említett vizek között vannak, hiszen ezek igen szélesek és hosszúak, az állatok: lovak, juhok, ökrök legeltetésére, valamint egy nagy erdőt a völgyön túl délkeletre a saját határai között. Az udvardiak másik, 40 ekényi földjét[260] és a vásárhely felett 20 háznépnyi szolgát, akiknek a szolgálata úgy legyen, miként az apátnak tetszik, ugyanitt odaadtam az udvarházamat, valamint Szent Márton tiszteletére [emelt] kápolnámat is.[261]

---

248 *Sceulleus.* Lévától északra (Bars megye). Ma: Rybnik (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 478–479.

249 L. alább, 694. jegyzet.

250 L. fentebb, 85. jegyzet. A garamszentbenedeki alapítólevél a *mansio* mellett annak 11. századi szinonímáját, a *domus* kifejezést is használja.

251 *Talmach.* Lévától északnyugatra (Bars megye). Ma: Tlmače (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 481.

252 A kora Árpád-korban a határt az utak egyes szakaszai mellett árkok, barázdák is jelezték, sokszor falvakat is így határoltak körül. L. Szabó István: A középkori magyar falu. Bp. 1966. 110–111.

253 *Kouachi.* Garamszentbenedektől délnyugatra (Bars megye). Ma: Kováčová puszta (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 453–454.

254 *Susolgi.* Erdős hegyvidék a Garam középső vízvidékének jobb parti részén. A 12. század végéig Bars megyéhez, majd a zólyomi erdőispánsághoz, később Zólyom megyéhez tartozott. L. ÁMTF. I. 403., 416–417.

255 *Sikua.* Aranyósmaróttól északra (Bars megye). Ma: Žikava (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 489.

256 L. fentebb, 151. jegyzet.

257 *Tazar.* Lévától északnyugatra (Bars megye). Ma: Tesáre nad Žitavou (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 480.

258 A szó *(carpentarius)* jelenthet ezen kívül mindenféle famegmunkálással foglalkozó (ács, bognár stb.) szolgálónépet is. L. MKLSz. II. 59.

259 Később Zsitvabesenyő (Bars megye). Ma: Bešenov (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 435–436.

260 *Hudword.* Udvard (Komárom megye). Ma: Dvory nad Žitavou (Szlovákia). L. ÁMTF. III. 461–462.

261 Később faluvá alakult Szentmárton néven (Komárom megye), Udvardtól nyugatra helyezkedett el. L. ÁMTF. III. 455. A királyi kápolnák a király magánegyházai voltak (és ilyen módon számos egyházi kiváltsággal bírtak). Elsődleges funkciójuk az ország számos pontján elhelyezkedő kúriáit, udvarházait felkereső királyi udvar magán-istentiszteleteinek lebonyolítása

A faluban, amelyet Pogránynak[262] hívnak, elkülönítve a többitől délkeletre 15 háznépnyi szolgát *és 16 szőlőt erdőkkel, rétekkel és 6 ekényi földet*, akiknek szolgálata úgy legyen, miként az apátnak tetszik. *Sáriban 1 ekényi földet erdőkkel és kaszálókkal. Tajnában*[263] *2 ekényi földet, rétekkel és erdővel. Füssben*[264] *2 ekényi földet. Bellegben*[265] *2 ekényi földet. Bálvány*[266] *faluban 4 ekényi földet.* Ludány faluban[267] 10 háznépnyi szolgát adtam 1 gyümölcsössel és 5 ekényi földet, és a többi falubelivel közös rétet és 1 ligetet. Odaadtam Zsemlér falut[268] is és 16 ekényi földet és 1 nagy ligetet a Garam folyó partja felett, annyi halászóhellyel, amennyi a föld határain belül van, ennek a földnek pedig Kompa folyó felett van a határa. *Sárófaluban,*[269] *a falu felső részétől kezdve 4 ekényi földet adtam. Mikolafaluban*[270] *1 ekényi földet. Kakatban*[271] *10 háznépnyi hajóst adtam a falu felső része felől és 3 ekényi földet.* Naszály erdő[272] mellett adtam egy Nesku nevű aranyművest fivéreivel együtt, és 5 ekényi földet.

volt. L. Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei 19 (1959) 57–97.

262 *Pagran.* Nyitrától keletre (Nyitra megye). Ma: Pohranice (Szlovákia). L. ÁMTF. IV. 445–446.

263 *Taina.* Verebélytől északkeletre (Bars megye). Ma: Tajná (Szlovákia). Területén volt Sári *(Sari)* falu. L. ÁMTF. I. 471., 479.

264 *Fiis.* Verebélytől délre (Bars megye). Ma: Trávnica (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 440–441.

265 *Bilegi.* Nagysallótól nyugatra (Bars megye). Ma: Belek (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 434–435.

266 *Balvan.* Lévától északra-északkeletre (Bars megye). Ma: Opatová (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 427.

267 *Ludan.* Ipolyságtól északnyugatra, Léva közelében (Hont, később Bars megyében). Ma: Mýtne Ludany (Szlovákia). L. ÁMTF. III. 215.

268 *Semlar.* Lévától délre (Bars megye). Ma: Žemliare (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 489.

269 *Saroufalu.* Lévától délre (Bars megye). Ma: Malé Šarovce, Veľké Šarovce (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 471–473.

270 Nagysallótól délkeletre (Bars megye). Ma: Mikula (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 462.

271 *Kokot.* Esztergommal szemben, később Párkánynak nevezték (Esztergom megye). Ma: Štúrovo (Szlovákia). L. ÁMTF. II. 293.

272 *Nazal.* Hegység Váctól északra (Nógrád megye). L. ÁMTF. I. 443.; IV. 209., 214., 314.

A Dunán túl 20 szőlőt adtam szőlőművesekkel és 15 ekényi földdel,[273] továbbá Kesztölcben[274] 7 szőlőt és 5 szőlőművest[275] és 2 ekényi földet. A Vág felett adtam egy Szántó nevű falut[276] és a saját határaitól határolt *67 ekényi* földet, *rétekkel és legelőkkel és 1 nagy erdőt a Duna mellett, a Duna vizével, és 40 háznépnyi lovászt.*[277] Komáromban[278] 3 ekényi földet a Duna folyó mellett és halászóhelyet ugyanezen a Dunán, azon a helyen, amelyet Vágtőnek[279] mondanak. Zsitvatőben[280] 11 háznépnyi halászt[281] adtam és 4 ekényi földet és halászóhelyet a Dunán, ugyanazon a helyen, amelyet Zsitvatőnek neveznek. A Vág mellett a Gég nevű falut[282] adtam és 20 háznépnyi halászt, valamint szabad halászatot mindenhol a Vágon, a Nyitrán és a Dunán. A halastó-

273 Az oklevél nem adja meg ezek helyét, az 1209. évi összeírásból azonban kiderül, hogy a szőlők és a szőlőművesek az Óbuda melletti Örs prédiumban (Pilis megye) és Somogyban *(Sumug)* voltak. L. DHA. I. 215., 11. jegyzet. Györffy György más helyen a balatonfelvidéki Felsőörssel (Zala megye) azonosította Örs prédiumot. L. ÁMTF. I. 443.

274 *Kestelei.* Valószínűleg itt az Esztergomtól délre (Esztergom megye) és nem a Szekszárdtól délre (Tolna megye) fekvő településről van szó. L. ÁMTF. II. 295.

275 A szőlőművesek *(vinitor)* a szolgálónépek speciális csoportját alkották, akiknek termésével a 11. században a földesurak rendelkezett. L. Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. 137.

276 *Samto* (Komárom megye). Ma Nemesócsa község külterületén Szántóér helynév utal az egykori falura. L. ÁMTF. III. 453–454.

277 A királyi udvarnak az ország fontosabb pontjain elhelyezett méneseit a lovászok *(agaso)* gondozták. L. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 240.

278 *Camarun.* Ma Komárom és a szlovákiai Komárno a Duna két partján.

279 *Wagetuin.* Ahol a Vág a Dunába ömlött.

280 *Sitouatuin* (Komárom megye). Ma puszta Dunaradvány határában. L. ÁMTF. III. 464–465.

281 A királyi udvarházak hallal való ellátásáról részben a halászok *(piscator)* gondoskodtak. L. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 239.

282 *Gegu* (Komárom megye). Martos határában feküdhetett, a Nyitra és a Vág folyók között, ahol Agyagos puszta egy részét Gégi szántóföldeknek nevezték. L. ÁMTF. III. 418.

ból, amit Vajasérnek[283] neveznek, két részt adtam, ugyanis a harmadik rész a tornai apátnőé.[284]

Bihar vár[285] határában adtam 1 falut, amit Rikács-*Ártánd*nak neveznek,[286] 120 háznépnyit a mellette fekvő szigettel, akiknek legyen az a szolgálatuk, hogy minden esztendőben adjanak 12 ötéves disznót, 12 akó mézet úgy, hogy mindegyik akó 3 vödörnyi legyen,[287] és ugyannyi csöbör, továbbá mind nyáron, mind télen 2 lóval szolgáljanak[288] mindig az apátnak. A földet, ami a Füzegy vize[289] felett helyezkedik el, adtam a saját határai között. Ezek a határok így oszlanak meg: először a Gyúl-hegynél[290] van egy árok[291] Szent Benedek részén a Szilától,[292]

[283] *Woioser* (Komárom megye). A mai Keszegfalva határában volt, ahol helynevek utalnak az egykori településre. L. ÁMTF. III. 462.

[284] *Tornowa* (Veszprém megye). Veszprémtől nyugatra. Későbbi nevein Apácatorna, Apácasomlyó stb. Ma: Somlóvásárhely. L. ÁMTF. III. 462.; Csánki III. 215.

[285] *Bichor.* Bihar vármegye és várispánság székhelye. Ma: Biharea Romániában. L. Benkő Elek: in: KMTL. 103.

[286] *Rikachiartand.* Berettyóújfalutól délkeletre. Ma: Ártánd. L. ÁMTF. I. 595. Az oklevélben az Ártánd helynév valószínűleg 13. századi betoldás. L. DHA. I. 212.

[287] Az akó *(modius)* a 13. századig egyaránt volt száraz és híg mérték, a vödör *(ydria)* pedig a 13. század után leginkább bor, ritkábban sörmérték. Egy akó kb. 50 és 110 liter között ingadozott (időszakok és tájak szerint), leggyakrabban 54 liter volt. L. Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly-, és darabmértékek 1874-ig. Bp. 1991. 132–133., 261–262., 576.

[288] A 11. században a monostorok alávetett népeinek többségét a század folyamán függőségbe került szegényebb közszabadokból lett lovas szolgák tették ki, akik fegyveres kíséretet is adtak uruknak, ezért az alávetett népek felső rétegébe tartoztak. L. Kristó Gyula: Honfoglalás és társadalom. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 16. Bp. 1996. 32., 34–35., 63–64.

[289] *Fizegi.* Hatvantól északra-északnyugatra lehetett (Nógrád megye). L. ÁMTF. IV. 242–243.

[290] *Gcohlu.* A névalak rekonstrukcióját l. ÁMTF. IV. 243.

[291] Utak és árkok mellett gyakran gödröket, kutakat, üregeket is határjelekké tettek, ha a határvonalba estek. A falurendszer kialakulását követően előfordultak csak így jelölt határral körülvett falvak. L. Szabó István: a 252. jegyzetben i. m. 111.

innen a besenyődi kerten keresztül egészen a Fige halastóig, kiterjedve ugyanezen Füzegy patakig,[293] egy kaszálóhelyen keresztül a Pote gázlóig, ahol átmegy a vízen, a kaszálónál lévő, előbb említett gázlótól, amelyet Füzegynek neveznek, egy másik gázlóig. A középső rész Szent Benedek örökségéül jut, és ott van egy árok, majd innen, ahol két út elágazik, ezután majd egy kerülőúton egészen addig, míg a fák nem határosak egy heggyel, amelynek csúcsán, Szent Benedek részén van egy árok. Innen a fehérvári[294] várnépek földjeinek közepén keresztül a Bokor folyóig, azután a Hatvandi-kúthoz, innen a Dirsidi-kúthoz, ami a falu közepén van kijelölve, innen Gunreidi sírjához egy dombon, ahol a régiek testét eltemették,[295] innen a völgy [a határ] egészen Cocudi-ig és a két dombig, amelyek mellett, Szent Benedek határában egy gödröt ástak, innen egy halastóig, amely az újvári[296] várnépek[297] és Szila között van, innen egy árok[298] hajlatában Archisti mellett a föld fel van osztva, ahol Szent Benedek határát is megjelölték.

[292] *Zyla.* Hatvantól északra-északnyugatra lehetett (Nógrád megye). L. ÁMTF. IV. 242–243.

[293] Az oklevélben szereplő *puteus in ipsa aqua* kifejezést (jelentése: ugyanezen Füzegy patakban egy víztartó) Györffy György *patens in ipsam aquam*ra javítja (l. DHA. I. 215. m jegyz.), ezt vettük alapul a kérdéses rész fordításánál.

[294] *Alba.* L. fentebb, 68. jegyzet.

[295] Gunreidi valószínűleg személynév és nem helynév, és a névadó talán egy 10. századi temető közelében temetette el magát, esetleg nem sokkal az oklevél e részének megfogalmazása előtt. A különálló temetkezésnek rangjelölő szerepe lehetett. Minderre l. Kristó Gyula: a 152. jegyzetben i. m. 21–28.

[296] *Nova Civitas.* Szent István korában létrejött nagy kiterjedésű vármegye, amelynek központja a Hernád melletti Újvár volt (ma Abaújvár, Borsod-Abaúj-Zemplén megye). A 13–14. század fordulóján a déli része Hevesújvár, majd Heves vármegye, északi része Sáros vármegye néven önállósodott, ettől az időszaktól kezdve a középső részt pedig Abaúj vármegyének nevezték. L. Lele József: in: KMTL. 27–28.

[297] A szórt birtokszerkezet miatt a fehérvári és az újvári várnak több megyében (pl. Nógrádban) is voltak birtokai és népei.

[298] A szövegben magyarul *(aruch)* szerepel.

Azon víz mellett, amelyet Tiszának neveznek, adtam egy földet a Tisza folyóval együtt, amely föld felett a halászok Csany[299] nevű, *Jézus Krisztus üdvöt hozó keresztjének tiszteletére épített parochiális templomot bíró faluja van, és ezek a halászok a Tiszán halásznak. Ugyanezen a földön pedig a Tisza mindkét partja mentén halastavak vannak, amelyeknek nevei ezek: Osztora, Wolue, Sárostó, Keubi, Haperies, Solymos, Ecetava, Filu, Értő, Nándortó.*[300] Ennek a földnek a határai ezek: Szőreg[301] halastó elválasztja Szent Benedek földjét a többitől, ezután Szent Benedek földjének része a pap hegyén egy Gyeucsa nevű százados[302] faluja mellett, továbbá a halastótól, amelyet Kerektónak neveznek,[303] továbbá egy mocsaras halastótól[304] Szent Benedek részét Márton falujától[305] elválasztja. Továbbá Mihály felől egy osztorától[306] egy Wolue nevű másik halastó a határ, amely szintén Szent Benedeknek részére jut, továbbá a Hucu folyótól,[307] amely elválasztja a csongrádiakat,[308] ennek a folyónak a fele Szent Benedek részén, továbbá Cunutou, amely a Tisza feletti

---

299 *Chonu* (Csongrád megye). Ma: Csanytelek Csongrádtól délre.

300 A halastavak egy részének azonosítását l. ÁMTF. I. 893.

301 *Zirega.* L. Kulcsár Péter: A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. AUSz. AH. 3 (1958) 33. 61. jegyzet.

302 A koraközépkori Nyugat-Európában megfigyelhető birtokszervezési elvekhez hasonlóan a királyi birtokok népeit századokba és tizedekbe sorolták, az előbbi élén állt a százados *(centurio)*, aki az adószedésben és az alsó fokú bíráskodásban működött közre. L. Györffy György: Tízes és százas szervezet. A MTA II. Osztályának Közleményei 22 (1973) 57–64. A százados nevének alakja az oklevélben: *Deucha.*

303 Az oklevélben e helyen olvasható kifejezés *(piscina, que dicitur Rotunda)* talán a Kerektó latin fordítása. L. DHA. I. 216. l jegyzet; ÁMTF. I. 893.

304 Az oklevélben e helyen olvasható *piscina lutea* talán a Sárostó latin fordítása. L. DHA. I. 216. m jegyzet.

305 Talán Tömörkény (Csongrád megye) helyén vagy környékén lehetett. Csongrádtól északra. L. ÁMTF. I. 898.

306 Folyóvíz útját elrekesztő gát, töltés.

307 Az oklevélben *Hucu* szerepel, néhány példányban pedig *Buen*, illetve *Fuen* található. L. DHA. I. 216. q jegyzet.

308 *Cernigrad.* Csongrád várispánsági és vármegye-központ a Tisza bal partján. L. Lőrinczy Gábor: in: KMTL. 154. Itt a csongrádi várszervezet földjeiről és alávetett népeiről van szó.

Győvel[309] együtt Szent Benedek részében van, ahol Szent Benedek földjének részei véget érnek.

Adtam egy másik földet is a Tisza vize mellett, amelyet Alpárnak[310] neveznek, a saját határai között. Ezek a határjelek így oszlanak meg: először a Tisza partjától elindulva némely fákig van a határ Szűz Mária váci[311] püspöki városának püspöki népeivel, a mondott határ bal oldala Szűz Mária váci [egyházáé],[312] a jobb oldala pedig Szent Benedek részére jut, egy út mentén egészen egy dombig, amelynek tetején egy árok van, ezután Becsével, Druzsba fivérével a nagy Szék[313] mellett van elválasztva a föld, ezután egy árok is két részre osztja egészen Tergudi fáiig, ahol a csongrádi várnépek részei véget érnek a szolnoki[314] úttal, innen pedig Zezinnel közösen, aki a király lovait őrzi, az ugyanezen út mellett, a felső részen van a határ. Azután egy kúton át, ahol fűzfák vannak – úgy halljuk – egészen a szőlőkig, amelyek Szent Benedek részére jutnak, ezután megoszlanak a [határ] részei a csongrádiak megyéje és Szűz Mária váci püspöksége között, ahol a király nádasai, kaszálók és cserjések voltak, ezután a Surchuer-en, azaz a vízen keresztül van Szent Benedek része, amelynek kezdeténél egy árok van, ezután a víz mellett van Alpár nagyobbik, Szent Benedekhez tartozó részének határa, ezután ugyanennek a kezdete felett, az út mellett egy árok van, ezek után a Tisza partja felett, majd Nándordi fűzfái[315] Szent Benedek részére jutnak egészen egy gázlóig, ahol lovakat itatnak, ezután követi a Tisza kanyarulatait, elhaladva egy sziget mellett egészen egy fűzerdőig, amely az előbb mondott szigettel együtt

---

309 *Gebgi* (Csongrád megye). Csongrádtól délre.

310 *Alpar.* Csongrád megye, Csongrádtól északnyugatra. ÁMTF. I. 890–891.

311 Vác város és püspökségi székhely a Duna bal partján, ekkor Nógrád vármegyében. L. Kubinyi András: in: KTML. 705.

312 A váci püspökség titulusa Szűz Mária volt. L. Kubinyi András: in: KMTL. 705–706.

313 *Zecu.* L. Kulcsár Péter: a 301. jegyzetben i. m. 33. 61. jegyz.

314 Szolnok várispánsági és vármegye-központ a Tisza jobb partján. L. Kristó Gyula: in: KMTL. 655.

315 Ha azonos a fentebbi Nándortó nevű halastóval, akkor Csany határába (Csongrád megye), Szegvár északnyugati határába lokalizálható. L. ÁMTF. I. 898.

teljesen Szent Benedek részére jut *egészen a gázlóig, ahol Kürt faluba*[316] *lehet átjutni, és itt fejeződnek be Szent Benedek határai.* Úgy rendelkeztem, hogy egy Bóc nevű udvarnokom[317] ugyanezen erdő mellett maradjon, akit két fivérével együtt Szent Benedek monostorának való szolgálatra ajánlottam fel, törvényül adva neki, hogy ugyanezen Alpár föld határait – mivel nagyok és hosszúak –, és az ezek között élő népeket és az ott lévő halastavakat védelmezze és őrizze.

A Tisza másik partján pedig adtam *egy falut* a saját határai között, amelyet Ságnak[318] neveznek, *a földjével, valamint az ott lévő vásárhellyel és szabad révvel együtt, és ebből senki se részesedjék, egyedül csak az apát.* Ezek a határok így oszlanak meg: először, ahol a Tisza vizéből kiszakad a Hugér folyó,[319] amely úgy folyik körbe; hogy Kesekun víz egész részét az árok[320] mentén osztja meg egészen addig, ahol a Szil halastó[321] áll, amely az egész szigettel együtt Szent Benedek részére jut. Ezt követően a Taka hegy[322] a határ egy Sorul nevű másik hegyig,[323] innen egy forrásig, amelynek lefutása a határ egészen addig, amíg az körülfolyva beleömlik ugyanezen Hugér folyóba, *azután amíg ugyanezen Hugér folyó Kürt falu közelében, amelyről fentebb szóltam, lefutván a Tiszába szakad: ez az utolsó határ.*

316 *Kurth* (Külső-Szolnok vármegye). Ma: Tiszakürt, Kunszentmártontól északnyugatra. L. Csánki I. 668.

317 A királyi udvarszervezet legnagyobb, főleg gabonával, élelmiszerrel adózó létszámú csoportja az udvarnokoké volt. L. Draskóczy István: in: KMTL. 696.

318 *Sagi* (Csongrád megye). Ma: puszta Tiszaug és Tiszakürt között. L. ÁMTF. I. 899.

319 *Huger.* Minden bizonnyal Ug-érként értelmezhető. L. ÁMTF. I. 906.

320 A szövegben magyarul *(aruch)* szerepel.

321 *Scilu.* A Tisza egykori medrében lehetett. L. Laszlovszky József: „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza." (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helynevei lokalizálásához). Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 1 (1986) 15.

322 A mai Akasztóhegy nevű határrésszel azonosítható. Ezekben az esetekben a hegy *(mons)* kifejezés az Alföld domborzati viszonyai között értelmezhető. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 15.

323 A mai Bundaszárító nevű határrésszel azonosítható. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 15.

Az előbb említett alpáriak pedig némely halastavakban, amelyek ugyancsak az ő határaikon belül a Tisza folyása felé menvén vannak, és amelyeknek a nevei a következők: Kustiza, Kerektó, Sokord, Kéktó, Horgos, Halastó, Fejértó, Egres és Hosszúér, és a Tisza folyóban és örvényeiben, amennyiben az előbb említett Alpár és Ság földek határain belül vannak, ahogy az korábban szokás volt, anna sági emberekkel együtt, ahányszor az apátnak tetszik, közösen fognak halászni. A többi olyan halastóban *pedig,* amely ugyanezen Tisza folyó folyása mentén lefelé [vannak], az előbb említett alpáriak maguk fognak az apát parancsára halászni. Pél földet[324] a Tiszán túl, a Kengyel víz[325] révje felett adtam a saját határai között, és ennek a földnek az első részét megosztják a szolnoki várnépekkel, majd Szék, ezután egy mező közepén keresztül van a határ Szent Benedek faluja és a szolnoki várnépek faluja között, majd Szent Benedek faluja és a fehérváriak[326] faluja között egy mező közepén egy árok van, amely árkot András bíró[327] ásatott, innen Lughta; Szent Benedek földjének részei egy úttal vannak elválasztva, amely ezeknek a fehérváriaknak a falujához megy, majd a fák mellett, határvonalul azokkal, akiket csejtieknek neveznek, ismét van egy árok; innen a Kengyel rév mellett, ugyanezen csejtiek között van Szent Benedek határa, ahol Szent Benedek népe füvet kaszál, továbbá maga a Kengyel víz, amelyet középső szakaszánál egy út oszt meg, ahol megint van Szent Benedeknek egy árka. A [határoló] árok felett[328] van egy másik árok, megosztás végett azokkal, akiket

324 *Pelu.* A birtok a mai Tényőpuszta és Kengyelpuszta környékén, Szolnoktól délre terülhetett el. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 21.

325 *Kengelu.* A Tisza holtága a hasonló nevű település mellett. Ma: Kengyelpuszta Szolnoktól délre. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 17–19.

326 Ti. a fehérvári várszervezetnek alávetett népek faluja.

327 András azon – a király által kinevezett – királybírók egyike lehetett, akik egy-egy megyében ketten voltak, önálló kerülettel rendelkeztek, és mindenféle ügyben ítélkezhettek minden világi személy felett, leszámítva az ispánokat. Joghatóságukról Szent László és Kálmán királyok törvényei szólnak, de a tisztség már korábban létrejöhetett. L. Váczy Péter: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században. A Miskolci Jogászélet könyvtára. 65. Miskolc 1930.; Zsoldos Attila: Adalékok a királyi várszervezet udvarispáni tisztségének történetéhez. Levéltári Szemle 41 (1991) 4. sz. 20–31.

328 A szövegben magyarul *(aruch)* szerepel.

varsányoknak[329] neveznek, ez az árok ugyanis megkerüli a föld egészét a varsányok és Unuri[330] része felől egészen a Szanda földjéig,[331] ezután egy dombon elválik Unuri földjétől, ezután Uetcudi sírja van a Zebeli völgyben; az árok Szent Benedeké. Szolnok mellett a víz fölött, amelyet Mélyérnek mondanak, 15 háznépnyi szolgát adtam a saját határaival határolt földjükkel együtt, amely nagy; és magát a vizet halászatra, amennyi belőle ennek a földnek a határain belül van. Szent Benedek monostorának adtam örökbirtokul fáival együtt Sáp földjét,[332] amelyet körülvesz az a víz, amelyet Kundurának[333] neveznek, egészen a Kurca folyóig,[334] és így különül el másoktól. A földet, amelyet Melinhalomnak[335] neveznek, odaadtam a saját határai között. Kesztegben[336] 7 háznépet adtam és 5 ekényi földet. Bihar mellett[337] adtam 1 földet, amelyen 20 háznépnyi szolgálónép marad. Ennek pedig és a többi fent mondott falunak elrendeltem, hogy füvet vágjanak az apátnak, komlót gyűjtsenek, udvarhelyet és udvarházat készítsenek,[338] bort szállítsanak, télen pedig táplálják az apát 2 lovát. A halastavak pedig, amelyeket a monostornak adtam, akár nagyok, akár kicsik, az apát őrizete alatt legyenek. A csanyi, alpári és sági halászok a Tiszából, a

[329] *Wossciani.* Az iráni nyelvet beszélő alán etnikumhoz tartozó (talán a kavarok részét alkotó) népcsoportok egyik neve volt, akiknek emléke számos helységnévben fennmaradt. L. Kordé Zoltán: in: KMTL. 719. A település a mai Varsánypusztával lehet azonos (Külső-Szolnok megye), Szolnoktól délre. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 18., 20.

[330] A határleírás alapján Szolnoktól délre, Varsánypuszta, Újszanda és Kengyelpuszta környékén lehetett.

[331] *Zunda.* Ma: Szandaszőlős vagy Újszanda néven Szolnok része. L. Laszlovszky József: a 321. jegyzetben i. m. 20.

[332] *Sapi* (Csongrád megye). Ma puszta Szegvár és Szentes között. L. ÁMTF. I. 900.

[333] *Cundura.* A mai Kontra tó. L. ÁMTF. I. 900.

[334] *Curice.* A mai Kurca folyó. L. ÁMTF. I. 900.

[335] *Melinhalmu.* A birtokfelsorolás rendje alapján feltehető, hogy Csongrád vagy Bihar megye területén lehetett.

[336] *Caztech* (Bihar megye). Ma: Chistag (Románia), Nagyváradtól keletre. L. ÁMTF. I. 633–634.

[337] *Bichari* (Bihar megye). Ma: Biharea (Románia), Nagyváradtól észak–északnyugatra. L. ÁMTF. I. 601–603. Vö. fentebb, 285. jegyzet.

[338] L. fentebb, 131. jegyzet.

gégiek, a komáromiak és a zsitvatőiek a Vágból, a Nyitrából, a Zsitvából és a Dunából szerezzenek halakat a testvéreknek, hogy azzal táplálkozzanak.

Ezekben az örökbirtokokban, tudniillik falvakban, földekben, erdőkben, vadászóhelyekben, vizekben, halastavakban és halászóhelyekben, rétekben és legelőkben, továbbá vámokban és egyéb javakban, amelyekkel Isten és a mindenkor Szűz Mária dicsőségére Szent Benedek előbb említett monostorát megadományozhattam, senki emberfiának, csak magának a monostornak és apátjának hagytam bármiféle jogot vagy hasznot a járadékszedéssel kapcsolatban. Az Erdőn túl[339] *annál a várnál, amelyet Tordának[340] neveznek,* odaadtam a sóvámot,[341] azon a helyen, amelyet magyarul Aranyosnak, latinul pedig Aureusnak[342] mondanak, mégpedig a királyi rész felét; egy vásárnak, amelyet magyarul Szoboszlóvásárnak[343] neveznek, a vámját ugyanúgy; a Tiszán lévő átkelőhelyhez, amelyet Bődnek[344] hívnak, a vámját ugyanúgy; a vámot egy másik vizen, amelyet Kurcának neveznek,[345] ugyanúgy. A folyó felett, amelyet Körösnek hívnak, a faluban, amelyet

[339] *Ultra silvam.* Az oklevélben Erdélyre alkalmazott, a 11–12. századra korjelölő értékű kifejezés. L. Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 18. Szeged 2002. 20–25.

[340] *Turda.* Torda város és sóbánya az Aranyos folyó partján Erdélyben, ma a romániai Turda. L. Benkő Elek: in: KMTL. 680. A tagmondat későbbi betoldás mivoltát jelzi a várra használt *castrum* szó, ami helyett a 11. században *civitas*t várnánk. A *civitas* kronológiai értékére l. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Bp. 1988. 134.

[341] Itt az Erdélyből az ország többi részébe szállított vám után fizetendő közlekedési vámról lehet szó. L. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 334., 346–347. Ez a tordai sóbányászat első említése.

[342] Az Aranyos folyónál lévő átkelőhely. L. Erdélyi okmánytár. I. (1023–1300). Szerk. Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 123.

[343] *Zobuzlou wasar* (Szabolcs megye). Ma: Hajdúszoboszló, Debrecentől délnyugatra. L. Csánki I. 526.

[344] A szövegben *Benildi* áll, helyes alak *Beuildi*, ami az egyik ránk maradt példányban is olvasható. Ma puszta Csongrádtól délkeletre. L. ÁMTF. I. 892.

[345] *Curicea.* A Tisza bal parti mellékága, kb. a Csongrád és Szer(monostora) közötti szakaszán, a rév Csongrád megye területén feküdt. L. ÁMTF. I. 443., 881., illetve Csongrád megye térképét.

Doboznak[346] neveznek, a Szent Benedek sertéseit őrző szolgák közül 3 háznépet adtam földjükkel, akiknek törvényként adtam és állítottam, hogy bárhová mennének legelni a király sertései, oda menjenek Szent Benedek apátjának a sertései is. Annak a fának, amelyet a Garamon szállítanak, a vámja *csak az apáté legyen, senki más ebből ne részesedjék.* A vámot Barsban és ugyanezen vár minden vásárán, *továbbá 3 másik faluban, tudniillik Goznicában, Gelednekben és Keresztúrban:*[347] bármelyikben ezek közül a királyi rész felét; Lélben[348] a dunai vámot ugyanúgy.

A fentebb említett magyarországi földeken pedig, tudniillik Mélyéren, Sápon, Pélen, Ságon, Alpáron, Csányban és Füzegyben anynyi embert telepítsen ekéikkel, amennyit csak kíván, ugyanis szélesek és hosszúak ezek a földek, és nagyok.

Istennek, Szűz Máriának és Szent Benedeknek én, Magnus király, királyi tekintélyemnél fogva elhatározván azt is adományként adtam, hogy minden kóborló és menekült, akár ember, akár ökör, akár bármiféle állat, ha a monostorba, esetleg Szent Benedek szolganépei vagy állatai közé kerülne, azok felett ne legyen hatalma se a király, se a herceg, se bármiféle ispán vagy főember küldöttének, hanem legyenek Szent Benedek és annak apátja hatalmában, és a magyarok szokása szerint cselekedjen és ítéljen az apát.[349]

346 *Duboz* (Békés megye). Békéstől délkeletre. L. ÁMTF. I. 505.

347 *Goznucha, Gelednuk, Kerestur* (mindhárom Bars megye). Ma: Voznica, Hlinik nad Hronom, Svätý Kríž nad Hronom (Szlovákia). L. ÁMTF. I. 444., 445., 451–452.; Weisz Boglárka: Bars megye vámhelyei az Árpád-korban. AUSz. AH. 115 (2001) 13–22.

348 *Lelu* (Komárom megye). Ma: puszták Komáromtól nyugatra Szlovákiában, Csallóközaranyos és Kiskeszi határában. L. ÁMTF. III. 436–437.

349 A király vagy az adományozás utáni új földesúr által elűzött föld nélküli közszabadok spontán mozgalmáról van itt szó, akik jogállásuk és régi életformájuk megtartása érdekében az ország peremvidékei felé vándoroltak. Szent László III. törvénye szerint a király követeinek *(nuncius regis)* volt a feladata a tolvajok, az uratlanná vált javak és az oklevélben említett kóborlók összegyűjtése. L. Kristó Gyula: Magyarország története (895–1301). Osiris tankönyvek. Bp. 1998. 130., 142–143., 156. Vö. fentebb, 163. jegyzet.

Ezen kívül én, Magnus, aki Géza is, Isten kegyelméből a magyarok felszentelt királya[350] királyi tekintélyemnél fogva megengedvén elrendeltem, hogy azé az egyházé legyenek a *saját* tizedei *mind, és az összes* emberének [a tizedei], mind a szabadoké, mind a szolgáké,[351] *bárhol is élnek ebben az országban; és egy plébánia, ti. a mindenkor Szűz Mária knyezsici egyháza, amelyet korábban is – amíg fakápolna volt – birtokolt, mivel az királyi volt; legyen azonkívül 50 faluja, a várnépek vagy más szomszédos emberek közül, továbbá a tizedek negyedrésze: lelkemnek és testvéreim, valamint fiaim és szüleim lelkének üdvösségéért. És tudja meg az apát,*[352] *hogy ezek a falvak az ő gondjaira vannak bízva, és a püspökök közül senkinek se legyen szabad ezen falvak közül bármelyiket is elvenni és másik egyháznak adni.*

Az Úr 1075. esztendejében, László herceg,[353] legkedvesebb testvérem jelenlétében, amikor Nehémiás volt az esztergomi érsek,[354] Dezső pedig a kalocsai,[355] és amikor más püspökök, tudniillik Áron püspök, Franko püspök,[356] Gecticus püspök, Lázár püspök püspök-

350 A 11. századi magyar királyok önmagukat többnyire a magyarok (pannónok) királyaként nevezték meg. L. Kristó Gyula: a 163. jegyzetben i. m. 32. Pannóniára l. fentebb, 27. jegyzet.

351 Az oklevél keletkezésének idejében a szabad *(liber)* kifejezés egyrészt jelentette a teljes szabadságát megőrző személyt, másrészt pedig a földesúr függésébe kényszerített egykori közszabadot. Ezek az előbbi kategória és a rabszolga jogállású szolgák *(servus)* közti társadalmi rétegbe sorolhatók. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 15–27.

352 A fordítás a MKLSz. IV. 237. B 2-ben adott szövegjavítás alapján készült.

353 L. fentebb, 194. jegyzet.

354 Nehémiás esztergomi érsek (1075 előtt–1077/1079). L. Szovák Kornél: in: KMTL. 203.

355 L. fentebb, 195. jegyzet.

356 Frank(o) (Franco) püspök rejtélyes alakja a 11. század második fele kelet-közép-európai történetének. Itt I. Géza, a krónikában 1071-nél pedig Salamon király környezetében tűnik fel. 1081-ben egy Franco „Bellegradensis” (fehérvári) püspök a mai Belgiumban fekvő Ardennek-beli Szent Hubert-apátságban tartózkodik Henrik liège-i (lüttichi) püspökkel, ahol oltárt és kriptát szentel (l. CFH. I. 493., 494.). A liège-i Szent Lambert-egyház necrologiuma március 12-én emlékezett meg a magyarországi „Vesperem” püspökéről, Francóról. A korabeli lengyel történelemben is szerepel egy Franco püspök, aki I. Władysław Herman fejedelem egyházi kapcsolatépítésében játszott szerepet az 1080-as években. A

ségüket szerencsésen kormányozták, Gyula lévén nádorispánom[357] és mások, országom előkelői, akiknek beleegyezésével és tanácsára úgy rendelkeztem, hogy bárki, aki szembeszegülni merészelne királyi intézkedésemmel és azokat, amik fentebb elrendeltettek és megszilárdítottak, megtörni és megsérteni törekednék, hacsak nem visszakozna méltón és elégtétellel, a Mindenható Atyaisten, és a Fiú és a Szentlélek, és az istenszülő mindenkor Szűz Mária, és minden szent, továbbá az egész kereszténység átkozza ki, és ezen felül fizessen a legtisztább aranyból 1000 fontnyit,[358] felét a királyi kamarának[359] és felét Szent Benedek fent említett monostorának. És hogy királyi rendelkezésem

magyarországi és lengyelországi főpapot egy személynek tekinti, Veszprém, majd a pomerániai Białogród püspökének írja Székely György (I. László király viszonya a német és lengyel irányzatokhoz. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp. 1994. 53.), a magyar és lengyel főpap személyét viszont elválasztja egymástól, és a vallon származást a lengyel püspöknek tulajdonítja Bagi Dániel (Szent István és Szent László Gallus Anonymus gestájában. [Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez]. Századok 139 [2005] 307–309.). A magyarországi prelátust tekinti vallon származásúnak, és benne a magyarok által 1071-ben elfoglalt Nándorfehérvár püspökét látja Váczy Péter (A honfoglaló magyarságról. In: Uő: A magyar történelem korai századaiból. História Könyvtár. Monográfiák. 5. Bp. 1994. 122.), míg németalföldi kapcsolatokkal bíró, erdélyi (gyulafehérvári) püspöknek tartja Kristó Gyula (a 339. jegyzetben i. m. 109–110.).

[357] A 11. században a nádor *(palatinus)* volt a legmagasabb udvari méltóság, ebben az időszakban feladata a királyi udvartartás és az udvari birtokszervezet irányítása, az uralkodói bevételek kezelése volt. Mindezeken kívül ellátott bizonyos – a királyt helyettesítő – bírói funkciókat, és a királyi vitézek parancsnoka volt. Kormányzati, igazságszolgáltatási szerepe a 12. századtól kezdve fokozatosan bővült. L. Petrovics István: in: KMTL. 473.

[358] Egy font *(libra)* = kb. 50 kg. L. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Bp. 1916. 118–119.

[359] A kora Árpád-korban a királyi kamara *(camera regia)* a királyi lakosztályt és magánkincstárt jelentette, csak a 13. század elejétől kapcsolódik össze a királyi (pénz-)jövedelmekkel. L. Engel Pál: in: KMTL. 320.

az eljövendő időkben hatállyal bírjon, alant saját kezemmel erősítettem meg és pecsételtem meg.[360]

Fordította: Kis Péter – Körmendi Tamás,
a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kis Péter

[360] A helynevek egy része hangalakjainak meghatározásához Kulcsár Péter rekonstrukcióit is felhasználtuk. L. Kulcsár Péter: a 301. jegyzetben i. m. 33. 61. jegyz.

Az eredeti Altaichi Évkönyveket Annales Altahenses maiores *(Nagyobb Altaichi Évkönyvek) címen idézik megkülönböztetésül attól a kivonatos munkától, amelyet a bajor humanista író, Aventinus a 16. század elején készített belőlük, s amelyek ma használatos címe:* Annales Altahenses breves *(Rövid Altaichi Évkönyvek). A tulajdonképpeni Altaichi Évkönyvek két külön egységből állnak. Az első rész 708-tól 1032-ig, a második rész pedig 1033-tól 1073-ig tárgyalja évenkénti bontásban az eseményeket. Az évkönyvek a bajorországi niederaltaichi bencés kolostorban készültek, amely a regensburgi püspökséghez tartozott. Az első rész lényegében különböző korábbi művek (pl. a Hildesheimi Évkönyvek) alapján összeállított kompilatív jellegű alkotás. Az 1033–1073 közti évek anyagát 1075 körül egy ismeretlen altaichi szerzetes jegyezte le más történeti munkák (pl. Reichenaui Hermann krónikája) és saját gazdag ismeretei felhasználásával. A részletező, szónoklatokat is tartalmazó előadásmód helyenként krónika-jelleget kölcsönöz az évkönyveknek. A munka ezen része nem nélkülözi az annalista személyes megjegyzéseit sem. Időnként a szerző nem riad vissza saját kora vezető személyiségei (pl. IV. Henrik király) politikájának bírálatától sem.*

Az évkönyvek első részében is található néhány értékes magyar vonatkozású feljegyzés, de különösen az 1033 és 1063 közti anyagot tekinthetjük a korabeli magyar történelem elsőrendű forrásának. Az évkönyvíró németpárti (birodalmi) szempontból tárgyalja a magyar história eseményeit, s ezért az I. András és Salamon, illetve I. Béla közti trónharcot az András-ág oldaláról mutatja be. A annalista a magyar vonatkozású fejezetek információinak jelentős részét minden bizonnyal az események német és magyar résztvevőitől szerezte be. Az évkönyvek a 11. század végéig eljutottak Magyarországra is, ahol ekkor tudósításait a 14. századi magyar krónikakompozíció első része (az ún. ősgeszta vagy őskrónika) bőségesen felhasználta.

Általunk használt, mérvadó kiadása: E. L. B. v. Oefele: *in: MGH. Script. Rer. Germ. 1891. (Az általunk közölt szöveg: 45–46., 47., 48–50., 51–52., 54–55., 56–58., 62–64., 66–67., 70–71.).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 99–104.

1050. A császár[361] az Úr születésnapját[362] Pöhldében[363] ünnepelte. ... A feltámadás napját[364] Maastrichtben[365] ünnepli meg. Azután fájlalván azt, hogy bizonyos felettébb hitvány emberek elragadták tőle Magyarországot,[366] amely korábban Isten oly nyilvánvaló ítélete folytán az ő hatalmába került,[367] városába, Nürnbergbe,[368] egész Bajorország főembereit magához hívatta, hogy megtanácskozza velük: mit tegyen ezekkel kapcsolatban.[369] Az a határozat született, hogy felépítik Hainburg várát,[370] és eközben az építőket fegyveresekkel fogják védelmezni. Minthogy pedig Isten sugallatára hozták a határozatot, az ő segítségével azután a kivitelezésben bátran jártak el. Ugyanis mivel a feladattal csak a bajor tartománybelieket bízták meg, azok szerfelett kisszámú fegyveressel érkeztek oda. Amint meghallotta ezt az ellenség, úgy gyanítván, hogy ebből neki valamiféle kára fog származni, a thébaiak éjszakáján[371] a mieink táborára tört. S ámbár egy-egy sátoron több mint kétszáz nyílvesszőt gyűjtöttek össze, mégsem sérült meg egyetlen ember sem. Miután efféle támadást ugyanazon a héten háromnégy ízben is feltartóztattak, végül is egy csapatba tömörülve azok ellen vonultak. Íme, segítségükre volt az isteni kegyelem, amely soha nem hagyja el azokat, akik benne bíznak. Ugyanis rögvest, amint

[361] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

[362] Az évkönyvben használatos karácsonyi évkezdet miatt itt még 1049. december 25-ről van szó.

[363] Ma város Németországban Göttingentől keletre.

[364] Húsvétvasárnap 1050-ben április 15-én volt.

[365] Ma város Hollandiában.

[366] Péter király (1038–1041, 1044–1046) 1046. évi bukása nyomán megszűnt az 1045-ben vállalt német hűbér Magyarországon.

[367] Az Isten ítélete~istenítélet *(iudicium Dei)* kifejezés jelentésére l. Gerics József: a 207. jegyzetben i. m. (Politikai és jogi...) 144–149.

[368] Ma város Németországban.

[369] A Bajor Hercegség főembereivel a tanácskozás július 16-án volt.

[370] Hainburg várát, amelyet a korábbi német-magyar összecsapások során az ellenfelek – váltakozva – teljesen feldúltak, ekkor a császár utasítására a bajorok újra felépítették. Ma város Ausztriában a Duna déli partján, a Morva folyó torkolatával szemben.

[371] Szeptember 22-én. Az egyiptomi Thébából származó, Galliában mártírhalált halt keresztény katonaszentek ünnepe. L. Donald Atwatter–Catherine Rachel John: The Penguin Dictionary of Saints. London 1983.[2] 32–33.

összecsaptak, ezek – noha felettébb kevesen voltak – a hatalmas sereget legyőzték, megfutamították, és leterítették azokat, akiket utolértek. Ezért Istent védelmezőjükként dicsérték, s ujjongva tértek vissza saját lakhelyükre, a várban pedig kevesekből álló őrséget állítottak fel. De nehogy a gonosz akarat valamit is kihasználatlanul hagyjon, a magyarok ezt [a várat] megkísérelték lerombolni, ismét akkora hadsereget vonultatván fel, hogy azt szemével senki sem volt képes áttekinteni. Hatalmas dolgokról beszélek, de bebizonyosodott, hogy azután még nagyobbak történtek. Hiszen miközben ezek felettébb kevesen – vasárnap, hétfőn és kedden – az ily nagy ellenség támadását feltartóztatták, saját maguk közül csupán egyetlen ember esett el, ezért ők Istent dicsőítették; maguk viszont az ellenségből nagy sokaságot terítettek le, úgyhogy társaik, akik azért tértek vissza, hogy elszállítsák őket, hat hajót töltöttek meg azokkal. Égi jel sem hiányzott akkor, ugyanis – miközben küzdöttek egymással – csodálatos szépségű gerlice röpülte körül a falakat. Azt a tüzet pedig, amit [az ellenség] hol keleti, hol nyugati, hol déli vagy északi részen tűzvész céljából támasztott, a szemből fújó szél eltérítette. Ebből az ellenség megértette saját bűnösségét, s ezért megzavarodva távozott el. ...

1051. A felséges császár[372]... a húsvétot[373] Kölnben[374] ünnepelte, s ott kereszteltette meg a fiát.[375] A magyarok ellen terhes és meglehetősen fáradságos hadjáratot intéztek. Ugyanis az egész – esőkben bővelkedő – nyári időszak hatalmas áradásokat támasztott. Emiatt számos ember és ló merült el. A császár pedig úgy intézte útját, hogy – hajón ereszkedvén le a Dunán – az istenszülő Szűzanya mennybevételét[376] a batávok városában[377] ünnepelje meg. ... Ő maga pedig a bajorok, langobárdok, szászok, svábok, frankok és szlávok erős seregével egészen Magyarország határáig vonult, s minthogy előle a behatolás útja el volt zárva, ezért – tanácsot tartva – hosszú kerülőt tett, s hajók és szekerek nélkül, csupán lóháton utazva lépett be arra a

[372] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

[373] 1051-ben a húsvétvasárnap március 31-én volt.

[374] Ma város Németországban a Rajna balpartján.

[375] III. Henrik császár Henrik nevű fiáról van szó.

[376] Augusztus 15.

[377] Azaz Passauban (ma város Németországban). Passau latin neve Patavia~Patavium. Ez magyarázza a batávok városa kifejezést.

földre.[378] Rögvest, mihelyt bármely helyre eljutott, mindent – az egyházak kivételével – tűzzel-vassal pusztított el. Minthogy azonban az ellenség nyílt nappal nem merészelt vele szembe támadni, a sereg pedig a hosszú idő miatt éhségtől szenvedett, hazavonult azzal a szándékkal, hogy a következő évben vissza fog térni. ...

1052. A császár a karácsonyt[379] Goslarban, a húsvétot Speyerben[380] ünnepelte. Ismét hadjárat volt a magyarok ellen, de ebből semmi tekintély, semmi haszon a birodalom számára nem származott. Amidőn ugyanis Pozsony várát, amely a két ország határán helyezkedett el, tartós ostrommal szorongatták, a pápa esküszavától késztetve elvonultak onnan.[381] Ez a magyarok királyának[382] ravasz mesterkedésére történt így, ő ugyanis megígérte: mindent meg fog tenni, amit csak parancsol a pápa, ha annak szavára a császár megszünteti övéinek ostromát. Miután pedig a sereg átevezett a Dunán,[383] mindent meghazudtolt, amit csak esküvel megfogadott. De mivel elfogyott a zsold is a sereg számára, mindenki visszatért saját lakhelyére azzal a szándékkal, hogy a következő évben sereggel fognak visszajönni. A pápa pedig a császárral együtt Regensburgba ment.[384]...

1053. A császár az Úr születésnapját Wormsban ünnepelte.[385] Kunó bajor herceg[386] és Gebhard regensburgi püspök[387] abban az időben igen súlyos viszálykodásokat folytattak egymással. De midőn a

[378] A német támadás 1051 szeptemberében érte az országot. L. Kristó Gyula: a 3. jegyzetben i. m. 78.

[379] Az évkönyvben használatos karácsonyi évkezdet miatt itt még 1049. december 25-ről van szó.

[380] Goslar és Speyer ma városok Németországban. A húsvétvasárnap 1052-ben április 19-én volt.

[381] Pozsonyra l. fentebb, 14. jegyzet. A pápára l. fentebb, 15. jegyzet. Pozsony alól a császár seregével együtt szeptember végén távozott el. Október elején a pápával együtt már Regensburgban volt. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 185.

[382] I. András királyról van szó. L. fentebb, 2. jegyzet.

[383] Ti. Pozsony alól a Dunán német területre eveztek vissza.

[384] Október 7-én érkeztek a német (bajor) püspöki székhelyre.

[385] III. Henrik 1052. december 25-én Wormsban (ma város Németországban) tartózkodott.

[386] L. fentebb, 19. jegyzet.

[387] L. fentebb, 4. jegyzet.

császár Merseburgban[388] ünnepelte a húsvétot,[389] mindkettőjüket oda hívatta általános gyűlésbe, hasonlóképpen egész országa legtöbb főemberét, akiknek ítélete folytán az előbb említett herceget hercegségéből letette.[390]... Miután pedig az innen eltávozott saját lakhelyére, azon fáradozott, hogy belháborút idézzen elő. E célból rövid idő alatt többeket megnyert a viszálykodás szövetségeséül, és azokat esküvéssel arra vette rá, hogy hozzá kitartóak és hűségesek legyenek. Mihelyt ezeket akarata szerint elrendezte, erős csapattal a karantánokon keresztül a magyarokhoz menekült,[391] összeesküvésének több társát azonban otthon hagyta, mert azt remélte, hogy neki, amikor háborút indít majd, segítségére lesznek. Ezeket azonban, miután elfogták őket, ettől az esztelenségtől könnyedén eltérítették. Ő pedig, amint maga mellé állította a magyarokat, megtámadta Krajnát,[392] igen sok helyet elpusztított, egy bizonyos Hengstburg[393] nevű várat elfoglalt, s ott őrséget helyezvén el, visszahúzódott Magyarországra. ...

1054. A császár Öttingenben,[394] a királyi birtokon ünnepelte Krisztus születésnapját, s ott a Bajor Hercegséget idősebb fiának adta át.[395] ... Innen általános gyűlésbe Regensburgba ment. Ezekben a napokban azok, akiket Kunó Hengstburg várában őrségül hátrahagyott, mivel kimerültek már a tartománybeliek gyakori támadásától, saját kezdeményezésükre kifosztják a várat, és onnan titokban Magyarországra szöknek át. A húsvétot[396] Merseburgban ünnepelte meg a császár. Leó meghalt,[397] szent férfiú volt, a betegek meggyógyultak sírjánál. A pünkösdöt[398] Quedlinburgban[399] tartotta meg a császár, ide magához hívatja a cseh és a lengyel herceget, s azokat – felettébb hosszas tárgyalások végeztével – egymással kibékítve hazaküldi.[400] Ő maga pedig Balduin ellen vezetett hadjáratot.[401] ... A magyarok ismét Krajnát[402] támadták, és zsákmányt szerezve vidáman tértek vissza hazájukba. Kunó és az övéi vezetésével [a magyarok] igen gyakran támadták Bajorország keleti vidékét,[403] nagyon sok helyet kiraboltak, s az emberek hatalmas sokaságát fogolyként magukkal hurcolták el. Végül is a tartománybeliek fegyverbe szálltak, és ezek közül is s azok közül is egyeseket leöltek, többeket pedig megsebesítettek. A magyarok a zsákmányt, amit előreküldtek, mégis megtartották, de azt a tartományt azután már megszűntek betörésekkel zaklatni.[404] ...

1055. ... A császár átkelt Itáliába.[405] Az Úr feltámadását[406] Mantovában[407] ünnepelte meg. ... Hogy pedig az isteni gondviselés az Istennek kedves fejedelmet mindig védelmezi és erősíti, ebből, aki akarja, megértheti. Ugyanis amíg ő Itáliában tartózkodik, országának főemberei közül egyesek, akik az ő számára nagyon megbízhatóaknak tűntek – így atyai nagybátyja, Gebhard regensburgi püspök, Welf, a karantánok hercege,[408] s többen mások –, titkos terveket szőnek

[388] Ma város Németországban.

[389] A húsvétvasárnap 1053-ben április 11-én volt.

[390] L. fentebb, 19. jegyzet.

[391] Konrád volt bajor herceg 1053–1054 fordulóján érkezhetett a magyar király udvarába.

[392] Krajna őrgrófság a Száva folyótól délre az Adria felé a Német Birodalmon belül.

[393] Hengstburg – ma már nem létező – erődítmény volt az ausztriai Wildon városától délre. Az események pontos ideje nem ismert, leginkább 1053–1054 fordulója jöhet szóba. Pauler Gyula Hengstburg elfoglalását 1054-re teszi (a 6. jegyzetben i. m. 103.). Viszont 1053-ra datál Huber Alfonz: Ausztria története. I. Bp. 1899. 175.

[394] III. Henrik 1053. december 25-én Öttingenben (ma Altötting Ausztriában az Inn folyó mellett) tartózkodott.

[395] A császár Henrik nevű fiát VIII. Henrikként 1053. december 25-én tette meg Bajorország hercegévé. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 230.

[396] A húsvétvasárnap 1054-ben április 3-án volt.

[397] IX. Leó pápa 1054. április 19-én hunyt el. Az egyház később szentté avatta.

[398] Pünkösdvasárnap 1054-ben május 22-én volt.

[399] Ma város Németországban.

[400] Břetislavra l. fentebb, 4. jegyzet. Kazimierz (Kázmér) lengyel fejedelem (1034–1058).

[401] Balduin flandriai őrgróf (1035–1067) és fia, az ifjabb Balduin lázadásáról van szó. Ellenük 1054. július végén indult seregével III. Henrik császár. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 280–283.

[402] Krajna tartomány itt említett feldúlása 1054-ben történhetett.

[403] Azaz Ausztriát, Karintiát és magát Bajorországot.

[404] Ezek az Ausztria, Karintia és Bajorország elleni támadások 1055-ben fejeződtek be az összeesküvés széthullása nyomán.

[405] III. Henrik császár seregével 1055. március elején indult Itáliába.

[406] A húsvétvasárnap 1055-ben április 16-án volt.

[407] Ma város Itáliában a Pó folyótól északra.

[408] L. fentebb, 4. jegyzet.

azokkal, akik már korábban a köz ellenségei voltak. Eszerint arra vállalkoznak, hogy az Istenhez méltó császárt egyszerre fosztják meg életétől és országától, Kunót, aki a magyarokhoz menekült,[409] állítják majd a helyére, és mivel – mint előbb említettem – ennek az összeesküvésnek részesei voltak a császár legbizalmasabb emberei, nyomorult gaztettük kivitelezhető is lehetett volna, hacsak Isten azt, mint pókok hálóját, szét nem tépte volna, mivel nincs terv, és nincs erő Istennel szemben.[410] Először is Kunó, akit vezérükké választottak, nyomorúságos betegségtől gyötörve, ármánykodásának és elvetemültségének a saját halálával vetett véget.[411] Azután pedig Welf – testi gyengeségtől elfogva s utolsó napjaiban a bűnbánattól vezérelve – nyíltan megvallotta, hogy vétkezett, és könyörögve kérte, hogy a császárnál bocsánatot nyerjen el. Neki adományozta Utting[412] nevű birtokát is, felfedte az összeesküvés résztvevőit, majd elhálálozott.[413] S mivel a császár Itáliából már visszaérkezett,[414] a püspököt maga elé hívatta. Először ugyan tagadott, végül azonban nyilvánvaló bizonyítékok hatására megtört, és őrizetbe vették.[415] ...

1058. ... A szent pünkösdöt[416] a király[417] Augsburgban[418] töltötte, ahol is az egész királyság főembereinek általános gyűlését tartotta. ... Ezekben a napokban a magyarok követei igen gyakran jöttek, és azt kérték, hogy legyen béke; és hogy ez a jövőre szólóan igazabb és

[409] Konrád volt bajor herceg 1053–1054 fordulóján érkezhetett a magyar király udvarába.

[410] Vö. Péld. 21, 30.

[411] Konrád herceg 1055. december 15-én halt meg – állítólag mérgezés következtében – száműzetésben Magyarországon. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 321.

[412] Ma Utting am Ammersee. Németországi település Münchentől délnyugatra.

[413] Welf herceg 1055. november 13-án halt meg. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 320.

[414] III. Henrik császár 1055 novemberében érkezett vissza Itáliából Németországba. L. Ernst Steindorff: a 13. jegyzetben i. m. 322.

[415] Gebhard regensburgi püspököt 1056. február 11-én tartóztatták le.

[416] 1058-ban pünkösdvasárnap június 7-én volt.

[417] IV. Henrik német uralkodóról, III. Henrik fiáról van szó. L. fentebb, 208. jegyzet.

[418] Ma város Németországban a Dunától délre, a Lech folyó mellett.

szilárdabb legyen, azt kérték, hogy a király nővérét[419] az ő uruk[420] Salamon nevű fiának[421] adják feleségül. Ez végül is tetszett a királyság előkelőinek, a király – anyjával együtt[422] – Magyarország határaira érkezett, s mindkét királyság főemberei esküvel erősítették meg a békét, a lányt átadták,[423] majd [Henrik] Frankföldre vonult.[424] ...

1060. ... Ebben az évben véget ért a béke, amit korábban a magyarokkal kötöttek.[425] Fentebb szó volt arról, hogy a király nővérét feleségül adták a magyarok királyának fiához; ennél az egyezségnél azonban a király Béla nevű testvére fiával együtt nem jelent meg,[426] ezért azután a mieink előtt mindig is gyanúsaknak tűntek. Ezen ok miatt a király részéről Magyarországra küldték Eppo püspököt Zeitz[427] városából, a szász őrgrófot, a bajor őrgrófot[428] és többen má-

[419] Ti. Juditot, aki 1047-ben született (†1092–1096, mint lengyel fejedelemné), míg öccse, Henrik 1050-ben látta meg a napvilágot. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 105.

[420] I. András magyar királyról van szó.

[421] Salamon (l. fentebb, 35. jegyzet) 1053-ban született.

[422] Az anyakirályné, Ágnes 1056 és 1062 között a gyermekkirály mellett a régensnő szerepét töltötte be. L. Karl Hampe: Deutsche Kaisergeschichte. Heidelberg 1968.[2] 35–40.; Evamaria Engel–Eberhard Holz: Deutsche Könige un Kaiser des Mittelalters. Leipzig 1988. 115–116.

[423] Lehet, hogy Salamon és Judit ekkor még csak eljegyezték egymást, és házasságkötésükre később, 1063-ban került sor (l. pl. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 871.; Makk Ferenc: a 21. jegyzetben i. m. 140. 17. jegyzet). Más vélemény szerint Judit és Salamon már 1058 őszén házasságot kötöttek (l. pl. Gerics József: Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 22. Bp. 1961. 76.). Ugyanakkor a morvamezei tárgyalások során a magyar és a német fél között békekötésre is sor került 1058 szeptemberében. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 105.

[424] Frankföld a Német Birodalmon belül a Frank Hercegséget jelöli.

[425] A békére l. fentebb, 423. jegyzet.

[426] András király testvére Béla herceg, ennek fia pedig Géza herceg volt. L. fentebb, 97. és 146. jegyzet.

[427] Eppo (Eberhard) von Vipra Zeitz, illetve Naumburg (városok Németországban) püspöke (1043–1078) volt. L. Gerold Meyer von Knonau: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Bd. I. In: Jahrbücher des Deutschen Geschichte. Leipzig 1890. 193.

sokat is. Ezeknek Magyarországra érkezése után néhány nappal András király, mivel nyilvánvalóvá lett előtte testvérének ellene irányuló összeesküvése, magához vette a királynét, fiát és menyét,[429] s összegyűjtötte népe főembereinek nagy sokaságát, majd a mieinkkel együtt Bajorországba kívánt vonulni, mert azt hitte, hogy idegen földön biztonságosabb lesz neki. Testvére nagy sereggel követi őt, és az utak összeszűkülésénél, amit az ország kapujának neveznek,[430] hirtelen hátulról megtámadja, a mieink tüstént harcba szállnak, hatalmas ütközet bontakozik ki, s mindkét részről óriási erővel hadakoznak. A magyarok pedig, akik a királlyal voltak, csupán futással gondoskodtak magukról, a mieink viszont, akik az oly nagy sokasággal szemben kevesen voltak, s akiket a helyek szűkössége és nehézsége is akadályozott, egyszersmind a megszámlálhatatlan sokaság is szorongatott, miután övéik közül igen sokakat elveszítettek, végül is kénytelenek voltak meghátrálni. Ott a király is élve fogságba esik, de rögvest elhalálozik, mivel a lovak és a szekerek agyontapossák őt.[431] A királyné fiával, menyével és népe főembereivel, valamint a mieinkkel együtt Bajorországba távozik.[432] A mieink közül elfogták Eppo püspököt, Vilmos szász őrgrófot, Poto grófot[433] és igen számosan másokat is. Sokak közül, akik ott bátran küzdöttek, leginkább két embernek, tudniillik Vilmos őrgrófnak és Poto grófnak a vitézsége tűnt ki. Ezek ugyanis, miközben a

428 Vilmos (előbb weimari, majd meisseni) szász őrgrófról és Ernest (Ernő) osztrák őrgrófról (1055–1075) van szó.

429 Ti. Anasztázia királynét, Salamont és Juditot.

430 A nyugati határon – a Rába–Rábca vonala mentén – létesített védelmi-, azaz gyepűrendszer egyik fontos kapujáról, átjárójáról van szó Moson vára vidékén. A gyepűkre és a kapukra l. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények 20 (1973) 8. Az újabb irodalomból l. Szabados György: A magyar honvédelem a német háborúk idején. In: Gyepűk, városok, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920). Szerk. Frisnyák Sándor–Csihák György. Nyíregyháza–Zürich 2004. 42–45.

431 András király 1060 végén bekövetkezett haláláról részletesen szól a 14. századi krónikakompozíció 93. fejezete.

432 L. fentebb, 429. jegyzet.

433 Vilmos szász őrgrófra l. fentebb, 428. jegyzet. Poto (Boto) gróf az Aribo család tagja, a bajor hercegi udvar egyik főembere volt.

mieinket öldösik, egy magasabb helyen ellenálltak, s oly nagy mészárlást vittek véghez, hogy az, ami egyébként bármely felettébb bátor ember részéről csodálatraméltó tettnek bizonyult volna, a velük való összehasonlításban csekélységnek tűnt. Estétől ugyanis egészen napkeltéig harcoltak, de oly sok katona sem volt képes elfogni őket, míg végül is megadták magukat, miután azok hivatalosan kezességet vállaltak. Gebhard regensburgi püspök meghalt.[434] ...

1061. A császár az Úr születésnapját[435] Mainzban[436] ünnepelte, majd a szent vízkereszt[437] után anyjával együtt Regensburgba ment. Oda sietett hát a magyar királynak az özvegye fiával és menyével.[438] A király tüstént visszaküldte őt Bajorország keleti őrgrófságába,[439] amelynek megparancsolta, hogy a sajátjából legyen annak szolgálatára; fiát és tulajdon nővérét pedig magával vitte Frankföldre, amíg főembereinek bölcs tanácsával meg nem tárgyalja azt, hogy miként szerezze vissza nekik országukat, amit elveszítettek. Béla viszont, aki ezen bajoknak kezdeményezője és okozója volt, nagyon örvendezett, mert azt remélte, hogy azok révén, akiket foglyul ejtett, olyan békét nyerhet a királytól, amilyet ő akar. Amikor pedig látta, hogy nem kívánsága szerint alakul a dolog, mivel a német királyok nem szoktak bárki fenyegetésétől megijedni s azoknak engedni, a püspököt magától elengedi a fogságból,[440] de a többieket még azután is magánál visszatartotta. Hanem – miután azok nemeslelkűségét igazából megismerte már – kezdte az őrgrófot arra buzdítani, hogy a leányát vegye feleségül.[441] Amikor ő megígérte, hogy ezt meg fogja tenni, elbocsátották, visszatért hazá-

434 1060. december 2-án.

435 1060. december 25-én.

436 Ma város Németországban a Neckar folyó partján.

437 Január 6.

438 L. fentebb, 429. jegyzet.

439 Ti. az Osztrák Őrgrófságba, amely a Bajor Hercegség keleti őrgrófsága volt.

440 Ti. Eppo zeitzi püspököt.

441 Vilmos szász őrgróf és Béla király Zsófia nevű leánya között ekkor – 1061-ben – jegyesség jött létre. L. Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 67.

jába, ott azután elhálálozott.[442] A következő évben ugyanígy az összes többit is a fogságból szabadon engedték. ...

1063. ... A király[443] pedig és az ország főemberei szerfelett aggódtak amiatt, hogy a király nővérét és annak férjét már jóval korábban kiűzték országukból,[444] és ennek ellenére még semmi olyasmi nem történt, amit a királyi tisztséghez méltónak lehetne nevezni. Emiatt Mainzban általános gyűlést tartott,[445] és elhatározta – bölcs emberek tanácsával élve –, hogy ezen a nyáron hadat vezet Magyarországra. Így azután elbocsátva mindenki hazatért, s mivel ez a jövőbeli hadjárat volt az ifjú király első hadjárata, mindenki – amint csak képes volt – rendkívüli buzgalommal igyekezett magát erre felkészíteni. Béla pedig, aki Salamont a királyságból elűzte, s magát már a királyi kenettel felszenteltette,[446] miután meghallotta, hogy ezt a hadjáratot oly előkészülettel szervezik, szerfelett aggodalmaskodni kezdett. Hiszen azelőtt gyakran zajlott háború a mieink és a magyarok között, s ily módon nem maradt előtte rejtve sem a mieink bölcsessége a tanácskozásban, sem pedig bátorsága a hadakozásban, ezért főképpen azt kezdte kutatni, hogy miképpen tudná ezt a hadjáratot megakadályozni. Végül is kieszelvén magának egy tervet, követeket küld; mindenekelőtt megparancsolta nekik: azok mentegetőzzenek, hogy ő Salamon királyt nem űzte ki a királyságból, és senki sem üldözte, miután pedig az önként elmenekült, akkor már nem állt módjában neki a forrongó katonaság által fejére helyezett koronát visszautasítani. Ezért ha a király már visszatérni akarna, akkor kész őt illő tisztelettel – mint saját királyurát – fogadni, neki szolgálni, kikötése azonban az: engedje meg neki, hogy megtarthassa a hercegséget, amit annak apja alatt birtokolt.[447] És hogy minden gyanút a mieink előtt eloszlasson, megígérte: fiát[448] e szerződés kezeséül a királyhoz fogja majd küldeni. Mivel azonban a magyar cselvetést és ármányt a mieink már régóta a maga valóságában oly gyakran megtapasztalták, ezeknek a szavaknak senki sem akart hitelt adni. A követek békekötés nélkül térnek vissza; ő maga pedig – vele született ravaszságtól vezettetve – azt tetteti, hogy a békét óhajtja, s ezért ismételten követeket küldött, de eközben az utak szorosait elsáncolja, s a várakat megerősítve háborúra készült fel. Ravaszkodását azonban ravaszkodással játszották ki, mivel szavaikban megadták neki a béke reményét, a valóságban viszont háború viselésére készülődtek. Mi több? Eljött az alkalmas idő, s a király nagy hadsereggel Magyarország határaira érkezett,[449] de a behatolásnak minden útját elzárva találta maga előtt részben igen erős védművek révén,[450] részben a katonáéber őrködése következtében. Ezért azok a magyarok, akik Salamonnal együtt menekültek hozzá, mutatták meg neki az utat, s ő egy nádason keresztül előreküldte serege egy részét, megparancsolván azoknak, hogy – miután bejutottak – jelentsék neki: ha ő maga is a többiekkel már követheti őket. Ezek ugyan behatoltak, de a nagyon nehéz körülmények miatt nem küldenek vissza senkit, hanem két napnyi út után érnek egy várhoz, aminek Mosonvár[451] a neve, s elhatározzák, hogy azt megostromolják, és onnan nyitják majd meg a király előtt a behatolás útját. A király pedig nem ismerte azok szándékát, de ő maga is – azok tudta nélkül – időközben megérkezett ahhoz a várhoz, s ily módon váratlanul egymással szemben haladva, két felől is megközelítették a várat. Nincs tétovázás, s miközben hatalmas kavarodás támad, a várat szinte pillanatok alatt elfoglalják,[452] és miután megnyíltak a kapuk, a király egész hadseregével épségben bevonul Magyarországra.

---

442 Vilmos őrgróf halála után unokaöccse, Udalrik krajnai őrgrófot vette 1062-ben feleségül Zsófia hercegnőt. L. Gerold Meyer von Knonau: a 427. jegyzetben i. m. 188.

443 Ti. IV. Henrik.

444 Ti. Juditot és Salamont.

445 1063 augusztusának közepén. L. Gerold Meyer von Knonau: a 427. jegyzetben i. m. 342.

446 I. Bélát magyar királlyá 1060. december 6-án koronázták meg Székesfehérvárott. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 108.

447 Az ország területének egyharmadára kiterjedő dukátust Béla herceg – Lengyelországból hazajőve – 1048 táján kapta meg bátyjától, I. András királytól. Ehhez l. Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 58., 60. Ettől eltérő vélemény: Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára. Bp. 1959. 37., 83., 95.

448 Ti. Géza herceget.

449 1063. szeptember elején.

450 L. fentebb, 430. jegyzet.

451 Fontos nyugati határvár. Ma Mosonmagyaróvár város része (Győr-Moson-Sopron megye).

452 1063. szeptember elején.

Béla pedig fiával[453] együtt nem volt messze, s a háborúra készen hatalmas sokaságot gyűjtött össze. Mihelyt azonban megtudta, hogy amazok vele szemben vonulnak, kilehelte lelkét; fia viszont, nehogy elfogják, nagy nehezen, futva elmenekült.[454] Így hát az isteni gondviselés révén a népet és az egész országot vér nélkül Henrik király Salamon királynak visszajuttatta. Salamon pedig, nem feledkezvén meg a vele szemben megnyilvánult kegyességről, a királyt meghívta Fehérvárra, ami az ország fővárosa;[455] ünnepi lakomákat tartottak, s királyi bőkezűséghez méltó ajándékokkal tisztelte meg őt; egyetlen főember sem távozott el illő megajándékozás nélkül. Mindenki örvendezése közepette a király az övéivel visszatért Bajorországba,[456] s ily módon a magyarokkal ismét megerősítették a békét. ...

1065. ... Ebben az évben oly nagy sokaság indult el Jeruzsálembe[457] az Úr sírjához[458] imádkozni, hogy bárki azt hihette volna: a népek egész tömege vonult el; s ámbár erről az útról sok mindent lehetne elmondani, mégis – nehogy valakinek is terhes legyen – mi összefoglalva kevésre fogunk szorítkozni. Azok között, akik útnak indultak, a főemberek Siegfried mainzi érsek, Vilmos utrechti püspök, Ottó regensburgi püspök, Günther bambergi főpap voltak.[459]... Őket azután követte grófoknak, előkelőknek, gazdagoknak és szegényeknek oly hatalmas sokasága, hogy az láthatóan meghaladta a 12 ezres számot. Azután, mihelyt átkeltek a Morava nevű folyón,[460] rögvest gyakran veszélyeztetni kezdték őket a latrok és a zsiványok, mégis e veszélyeket okosan és figyelmesen kikerülve, megérkeztek Konstantinápoly[461] városához; ott annyira tiszteletre méltóan viselkedtek minden dologban, hogy a görög és a császári nagyképűség is túlságosan csodálkozott rajtuk. Nagy látványosságként bámulták meg Günther főpapot, s azt hitték, hogy ő nem is püspök, hanem a rómaiak királya, s amiatt rejtette el magát püspök módjára, mivel másként azokon az országokon keresztül nem juthatott volna el az Úr sírjához. Néhány nap után elvonulva innen Aliquiába[462] érkeztek meg különböző nehézségek és sanyarúságok után, amiként azt Günther püspök tanúsítja, aki arról a helyről egyebek mellett így írt övéinek, akik otthon maradtak: „Valóban, testvérek, vízen és tűzön haladtunk át, s végül az Úr elvezetett minket Aliquiához, amit a Szentírás Laodikeiának említ. Megtapasztaltuk ugyanis a magyarokat, akik hit nélkül is szolgáltak,[463] a bolgárokat,[464] akik titokban raboltak, elmenekültünk az úzok[465] elől, akik nyíltan tomboltak ellenünk, láttuk a konstantinápolyiakat, akik görög és császári módra kevélykedtek velünk szemben, eltűrtük azt, hogy a rómaiaskodók[466] minden emberi és állati őrjöngést felülmúlva

---

[453] I. Béla király és Géza herceg.

[454] A 14. századi krónikakompozíció 96. fejezete és a Zágrábi Krónika vonatkozó közlése szerint I. Béla 1063. szeptember 11-én halt meg a Dömösön elszenvedett baleset következtében. L. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. I. Bp. 1935.[5] 267–268. (Hóman Bálint szerzői része)

[455] L. fentebb, 68. jegyzet.

[456] IV. Henrik 1063 szeptember végén érkezett vissza bajor területre. L. Gerold Meyer von Knonau: a 427. jegyzetben i. m. 352.

[457] Ma város Izraelben.

[458] Az Úr sírja kifejezés általában véve utalhat a közel-keleti Szentföldre (Palesztína), Krisztus földi életének színhelyére, konkrét értelemben pedig azt a helyet jelöli, amely a keresztrefeszítés után Jézus sírja volt a feltámadásáig Jeruzsálemben. L. Herbert Haag: Bibliai lexikon. Bp. 1989. 1699.

[459] Siegfried Mainz érseke 1057–1065 között, Vilmos Utrecht (ma város Hollandiában) püspöke 1054–1076 között, Ottó Regensburg püspöke 1061–1089 között, Günther Bamberg (ma város Németországban) püspöke 1059–1065 között volt.

[460] A Dunába délről ömlő balkáni Morava folyó.

[461] Konstantinápoly a Bizánci Birodalom fővárosa volt; ma Isztambul néven város Törökországban.

[462] Ma Al-Ladhiqiyak, illetve Latakieh néven város Szíriában.

[463] A magyarok ún. hit nélkülisége minden bizonnyal az 1046. és 1061. évi pogánylázadásokra utal.

[464] A bolgárok ekkor – 1018-tól – a Bizánci Birodalom alattvalói voltak.

[465] A keleti nomád úzok először 1064-ben törtek be az Al-Duna mentén északról a Bizánci Birodalom területére, s egy részük ott le is telepedett. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 876–877.; Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Osiris tankönyvek. Bp. 2001. 301.

[466] A latin szövegben szereplő s a *Romanus* melléknévből képzett *Romanitas* (plur. acc.) szó pejoratív értelmű, minthogy a nyugati zarándokok Kis-Ázsia bizánci lakóit nem tekintették igazi rómaiaknak, holott a bizánci hivatalos felfogás a birodalom szabad polgárjogú lakosait ténylegesen rómaiaknak (római polgároknak) tartotta. L. Olajos Teréz: Bizánc. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Dél-Alföldi Évszázadok. 12. Szeged 2000. 244.; Louis Bréhier: A bizánci birodalom intézményei. Varia Byzantina–Bizánc világa. VII. Bp. 2003. 12–13.

dühöngtek ellenünk; súlyos dolgokat szenvedtünk el, de még súlyosabbak vannak hátra."... Végül is az április Idus-a előtti 2. napon[467] beléptek a szent városba. ... Ott pedig tizenhárom napon keresztül belső ájtatosságtól vezetve lerótták fogadalmaikat az Úrnak, azután pedig újjongva visszatértek Ramlába.[468]... Megvárván a kedvező szelet, hajóra szálltak, és szerencsés hajózással a nyolcadik napon Aliquia[469] városának kikötőjébe érkeztek meg. Néhány nap múlva elindultak innen, s nem kis fáradság és nehézség után – hosszú utakat téve meg – Magyarország határvidékén a Duna folyó partján[470] vidáman tábort vertek. ... De ez a csalfa kor mily vidámságot termett valaha is, vagy mit fejezett be vidám véggel? Hiszen átkeltek már ezen a folyón, és örvendeztek, hogy végre hazájukhoz közelednek, s íme, az említett kiváló férfiú, Günther főpap ... [akit] ekkor betegség kerített hatalmába ... végül is eljutott egy városhoz, aminek *Deserta civitas* a neve.[471] Ott azonban, miután nem volt képes betegségével tovább küzdeni, az augusztus Kalendae-ja előtti 10. napon[472] meghalt. ... Hívei a holttestét ... egész Bajorország és Frankföld hatalmas gyásza közepette elszállították Bambergbe, és Szent Gertrúd oltára előtt, amiként azt életében elrendelte, illő tisztelettel eltemették.[473]...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[467] 1065. április 12-én.

[468] Ramla ma város Izraelben.

[469] Érkezésük 1065 májusában volt.

[470] A déli magyar határon a Belgrád (Nándorfehérvár) környéki Duna-szakaszról van szó.

[471] A latin *Deserta civitas* kifejezés 'üres vár', 'elpusztult vár', 'elhagyott vár' jelentéssel a római romokra épült Sopronra utal, amelynek német neve – Ödenburg – ugyanilyen értelmű. L. Graesse–Benedict–Plechl: Orbis Latinus. III. Braunschweig 1972. 402.; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. Bp. 1988.[4] 489.

[472] 1065. július 23-án.

[473] Ti. a bambergi püspöki székesegyházban a számos oltár közül a Szent Gertrúd tiszteletére emelt oltár előtt.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY III. TÖRVÉNYKÖNYVE

A törvény szövege két 15. és öt 16. századi kódexben maradt fenn, melyek közül a legkorábbi a 15. század elejéről való. A mai formájában egységesnek tűnő szöveg keletkezésrendje számos vitára adott okot a történeti kutatásban, s ezek a kérdések ma sem mondhatók megnyugtatóan tisztázottnak. Az bizonyosnak tekinthető, hogy a Szent László neve alatt fennmaradt három törvény éppen ellentétes sorrendben keletkezett, mint az hagyományos sorszámaikból következnék, azaz a III. törvény a legkorábbi, s az 1092-ből való I. a legkésőbbi. Abban is egyetértés uralkodik, hogy a III. törvény legalább két, különböző időben tartott törvényhozás eredményeként született rendelkezéseket olvaszt egybe: többnyire az 1–15. és a 16–29. cikkelyeket tartják összetartozóaknak. Jelentős véleménykülönbségek alakultak ugyanakkor arra vonatkozóan, hogy mikor keletkeztek a ma Szent László III. törvényeként ismert szövegek. Az egyik álláspont szerint a törvény két része különböző időben, de egyaránt Szent László uralkodása alatt (részben 1083 után) jött létre, mások ellenben úgy vélekednek, hogy a törvény első – vagy mindkét – része valójában Szent László trónralépését megelőzően, Salamon (1063–1074) és/vagy I. Géza (1074–1077) idején keletkezett, s csak a szöveg hagyományozódása során olvasztották egybe a szövegeket és tulajdonították azokat tévedésből Szent Lászlónak. Reális lehetőségként merülhet fel ugyanakkor az is, hogy a törvény Szent László uralkodásának idején, a korábban – 1063 és 1077 között – hozott rendelkezések egybeszerkesztése (és talán kiegészítése) révén jött létre.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 172–180.

További mérvadó kiadása: DRMH. I/1. 17–23.

Magyar fordítása: Szilágyi Loránd: *in:* Lederer: *Szöveggyűjtemény* 27–34.

Kezdődik a harmadik könyv.

1. A SZÁZADOSOKRÓL ÉS A TIZEDESEKRŐL

ezt határozták, ezt a törvényt alkották: hogy a király hírnökét vezessék el az összes várba,[474] hogy ott összegyűjtse azoknak a századosait és a

[474] Latinul: *civitas*. A szó a 12. század közepéig elsősorban 'vár' értelemben használatos, ezt követően módosul jelentése a 'város' fogalmának irányába, míg a 'vár' kifejezésére a legáltalánosabban használt kifejezés a *castrum*

tizedeseit,[475] akiket népnyelven *ewr*-öknek hívnak,[476] mindazokkal együtt, akik ezekre vannak bízva, és parancsolja meg nekik, hogy ha valakit lopásban bűnösnek tudnak, mutassanak rá; és ha azok, akikre mint bűnösökre rámutattak, nem lennének bűnösök, és istenítéletet[477] akarnának vinni, adassék meg nekik az istenítélet. És azokat, akiket az *ewr*-ök megneveznek, tízes szám szerint csoportosítsák, és egy közülük tízükért vigyen istenítéletet; ha ép maradt: a többi kilenc maradjon ép; ha nem: a többi kilenc vigyen istenítéletet, mindegyikük önmagáért. Az pedig, aki kilencükért istenítéletet vitt, önmagáért is vigyen istenítéletet, mégpedig hasonlóképp.

Ezek után kérdezzék ki az összes főembereket[478] és az egész népet, hogy tudnak-e tolvajság hírében álló falut; és ha mondanának ilyet, mondja meg a király hírnöke a falu lakóinak: akiket ott tolvajnak tudnak, azokat adják ki. Ha azok, akiket kiadtak, azt mondanák, hogy istenítélettel akarják védelmezni magukat, ne akadályozzák meg ebben őket. De akikről már korábban is hallották, hogy tolvaj, azoknak semmiképpen se adassék meg az istenítélet.

lesz (l. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 134.). Itt a várispánságok központjául szolgáló várakról van szó.

[475] Latinul: *centurio*, illetve *decurio* (egyes számban). A várispánságok szolgálónépeit „száz"-akba ('század', latinul: *centurionatus*) osztották, melyek élén álltak a századosok (a tisztségnév eredeti magyar nyelvű alakja „száznagy" lehetett), a tisztségre összefoglalóan l. Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. (Fejezetek a várjobbágyság történetéből). Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 26. Bp. 1999. 63–65. A tizedek minden bizonnyal a századok kisebb egységei voltak, ám forrásaink elégtelensége miatt sem ezekről, sem az élükön álló tizedesekről nincsenek bővebb információink. Vö. fentebb, 302. jegyzet.

[476] A kifejezés az ebben a korban latinul a *civis* vagy a *civilis* szóval megnevezett várnépbeliekre utal. L. Zsoldos Attila: Confinium és marchia. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről). Századok 134 (2000) 105–107.

[477] A középkorban általánosan elterjedt bizonyítási eljárás, mely azon a hiten alapult, hogy az isteni beavatkozás nyilvánvaló jelét adja annak, hogy a peres felek közül melyiknek van igaza. Számos változata közül Magyarországon főként a tüzesvas-próba és a bajvívás alkalmazása terjedt el. L. Solymosi László: in: KMTL. 290–291.

[478] Latinul: *optimates* (többes számban). A kifejezésre l. Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71 (1937) 4–18.

Azonkívül ugyanezen falu lakosait tízenként osszák be, és a tizedik vigyen kilencükért istenítéletet. Ha ő maga ép volna, a többi kilenc is legyen ép; ha bűnösök volnának, mint azt fent mondtuk, mindegyikük vigyen istenítéletet önmagáért, a tizediket magát is pedig, aki kilencükért istenítéletet vitt, hasonlóképp vizsgálják meg.

Azután a király hírnöke járjon faluról falura, tudakolván a falvak lakóitól, hogy ahol tolvajt tudnak, mutassák meg. Azt is tegye közhírré, hogy egész Magyarország előkelői[479] esküt tettek, hogy a tolvajt nem kímélik és nem bújtatják: ők is hasonlóképp tegyenek. És ha a parasztok azt mondanák, hogy esküvésüket meg akarják tartani, akkor mutassanak rá a tolvajra, ahol tudnak. De ha azután valaki megvádolná őket, hogy tolvajt bújtattak, és így hitszegőnek találnák őket, nyelvük váltságáért tíz pensát[480] fizessenek, és a kánonok szerint vezekeljenek.

2. AZOKRÓL, AKIK MÁSOK SZOLGÁIT MAGUKNÁL TARTJÁK

Azt is megparancsoljuk, hogy ugyanez a királyi hírnök nyilvánítsa ki mindenkinek: mind a nemeseknek,[481] mind a nemteleneknek,[482] mindenekelőtt a püspököknek, apátoknak, ispánoknak, azután pedig a kisebb személyeknek, hogy ha András király[483] és Béla herceg[484] ideje és a Sarkas nevű bíró összeírása[485] óta bárki magánál tartana valakit a

[479] Latinul: *principes* (többes számban). A kifejezésre l. Szilágyi Loránd: a 478. jegyzetben i. m. i. h.

[480] A pensa a Magyarországon forgalomban lévő bizánci aranypénzt, a solidust jelölő kifejezés. L. Hóman Bálint: a 358. jegyzetben i. m. 156–167. Vö. még Szent László ún. II. törvényének 11. cikkelyével. Más álláspont szerint a pensa (előbb 30, utóbb 40 dénárt érő) számítási pénz volt. L. Gedai István: in: KMTL. 541–542.

[481] Latinul: *nobiles* (többes számban). A kifejezés a korban a világi előkelők szűk társadalmi rétegét jelölte. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 22–23.

[482] Latinul: *ignobiles* (többes számban). A nemességhez nem tartozó közszabadokat jelölő kifejezés. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 22–23.

[483] L. fentebb, 2. jegyzet.

[484] L. fentebb, 97. jegyzet.

[485] Sarkas személyéről, bírói tisztségéről és az általa készített összeírásról csak annyit tudunk, amennyit a törvény elárul. Feltehető, hogy a királyi birtokok

várnépek[486] vagy azok közül, akiket *ewnek*-nek vagy szolgáknak[487] mondanak, Szűz Mária mennybemenetelekor[488] mind szolgáltassák vissza a királynak. Ha valaki megtagadná, kétszeresen adja vissza; ha viszont valaki védekezni akarna, a fenti ünnepen jöjjön az udvarba[489] és védekezzék.

Jöjjenek azok is mind, akiket *wzbeg*-nek mondanak,[490] az udvarba ugyanazon az ünnepen, és ezt követően, amit a királyi ítélet rendel, az maradjon azután érvényben rájuk vonatkozólag. És ha valaki a fenti időhatáron túl magánál tartana valakit azok közül, akikről ekkor azt parancsoljuk, hogy akkor adják őket vissza: kétszeresen adja vissza, és ötvenöt pensát fizessen a kihágásért. És ha azzal kapcsolatban, aki más tulajdonát visszatartotta, gyanú ébredne azért, mert az, akit visszatartott magánál, tolvaj és lator hírében áll, maga tisztázza magát istenítélettel; ha bűnös lenne, tolvajként ítéljék el őt magát is.

Azok is, akiket népnyelven *wzbeg*-nek mondanak, bármely személyhez szegődtek volna: szolgáltassák vissza őket a királynak Szűz Mária mennybemenetelekor; és ha valaki ezt a rendelkezést áthágná,

szolgálónépeinek valamiféle összeírásáról lehet szó, mely azonban nem maradt ránk. Mivel Béla herceg I. András hívására – általános vélemény szerint 1048 táján – tért vissza Lengyelországból Magyarországra, I. András viszont 1060-ig uralkodott, bizonyosra vehető, hogy az összeírás valamikor az 1050-es években készülhetett, Györffy György szerint 1056 körül (l. DHA. I. 158–159.).

486 Latinul: *cives* (többes számban).

487 Latinul: *ewnek vel servi*. A népnyelvi kifejezés az ismeretlen eredetű „ín" szó többes számú alanyesetben álló alakja ('ínek'). A szó minden bizonnyal a 'szolga' jelentésű latin *servus* eredeti megfelelője volt a magyar nyelvben, melyet a 12. század folyamán váltott fel a ma is ebben az értelemben használatos szláv eredetű „szolga" kifejezés. L. Draskóczy István: in: KMTL. 283.

488 Augusztus 15-re eső egyházi ünnep.

489 Latinul: *curia*. A királyi udvarról van szó.

490 A szláv eredetű kifejezés ('menekült, szökevény'), mely a korban magyarul „üzbég"-nek vagy „izbég"-nek hangozhatott, jelentése nem világos: egy vélemény szerint szláv területekről Magyarországra menekülőket jelent, más álláspont a 11. század közepén a földesúri függés elől menekülő szabadokra és szökött szolgákra utaló kifejezést lát benne. L. Jánosi Monika: in: KMTL. 298.

kétszer annyit adjon vissza, és azonfelül a törvény megszegéséért ötvenöt pensát tegyen hozzá.

3. A NÁDORISPÁNRÓL[491]

Az is tetszett, hogy ha valamikor a nádorispán hazamenne,[492] a király és az udvar pecsétjét,[493] aki helyetteseként hátramarad, annak adja át, hogy amint egyetlen udvara van a királynak, úgy egyetlen pecsétje is maradjon. Ameddig pedig ugyanez az ispán odahaza marad, senkire se küldjön pecsétet, kizárólag csak azokra, akiket *udvornic*-nak neveznek,[494] és akik saját akaratukból mennek hozzá: az ilyen fölött legyen szabad bíráskodnia. Ha másképpen tenne, ötvenöt pensát fizessen. Hasonlóképp a herceg ispánját[495] is, ha az övéi fölött úgy ítélkeznék, mint mások fölött, ugyanezen ítélettel sújtsák.

4. BÁRMELY TOLVAJRÓL, AKI TEMPLOMBA MENEKÜL

Ha valamelyik szabad ember[496] lopna, és templomba menekülne, amelyik templom menedékét kereste, annak a szolgája legyen. Az pedig, akinek a tanácsára elfutott, veszítse el az őt illető részt. És ha a pap később felszabadítaná, ő maga is legyen helyette a templom szolgája. Azt pedig, aki lopást követett el, adják el másik országba, és ha később ide visszatérne, tolják ki a szemeit.

491 Latinul: *palatinus comes*. L. fentebb, 357. jegyzet.

492 Ti. a királyi udvarból saját birtokára.

493 Nem az oklevelek megpecsételésére szolgáló pecsétnyomóról vagy annak lenyomatáról, hanem a bíráskodásban használt idézőpecsétről van szó. Az idézőpecsétre l. Kubinyi András: in: KMTL. 277–278.

494 A szó mai alakja: udvarnok. Az udvarnokok a királyi udvarházakhoz tartozó birtokokon élő, szolgai jogállású parasztok voltak (l. Draskóczy István: in: KMTL. 696.). A nádort mint a királyi udvar ispánját illette meg bírói joghatóság felettük.

495 Közelebbről nem ismert tisztségviselő. Nem világos, hogy a saját birtokállománnyal rendelkező herceg szolgálónépeinek ispánjáról van-e szó, vagy a dukátus élén álló (azaz területi hatalommal felruházott) herceg udvarának a nádorhoz hasonló tisztségviselőjéről.

496 Latinul: *liber* (egyes számban). A közszabadokról van szó.

5. A SZOLGÁRÓL VAGY SZABADRÓL, AKI UGYANEZEN BŰN MIATT TEMPLOMBA MENEKÜL

A szolgát[497] pedig, aki lopott és templomba menekült, adják vissza urának, és az, akinek a tanácsára menekült, adjon két pensát a templomnak. És ha szabad ember követett el lopást, de miután nem fogták el, és meg sem kötözték, templomba menekült, hasonlóképp legyen a templom szolgája, és akit meglopott, ne veszítse el az őt illető részt. Ha szolga menekül ily módon templomba: egy pensával vásárolja vissza az ura, és akinek a tulajdonát ellopta, annak azt teljesen térítse meg. Ugyancsak, ha egy szolga valami nagy dolgot lopna, mégpedig akkorát, hogy ura azt nem képes megtéríteni: az, akié volt, egy pensát adjon a templomnak, és a szolga legyen a templomé.[498]

6. A LOPÁSON ÉRT ASSZONYRÓL

Ha valamely férjes asszony lopást követne el, orrát veszítse el, és adják el, és vesszen el minden olyan vagyonával együtt, amellyel férje halálát követően más férfival házasságra léphetne. És ha özvegyasszony tenné ugyanezt: fél szemét veszítse el, és fiai örökrészét kivéve a maga örökrészével együtt pusztuljon.

[497] Latinul: *servus* (egyes számban).

[498] Itt, a 4–5. cikkelyben szabályozzák Szent László törvényei először a már Szent István törvényeiben (II. törvénykönyv 17. cikkely) említett egyházi menedékjogot (asylumjog), amely az azt a kiváltságot rögzítette az egyházak számára, hogy a jogközösség védelmét nélkülözőknek feltételek mellett (pl. szolgaságba vetették őket) egy időre jogvédelmet nyújthattak. László további törvényei erősen szigorították, sőt tulajdonképpen megszüntették az egyházaknak kedvező intézményt. Később Könyves Kálmán részlegesen helyreállította a menedékjog adásának lehetőségét a templomok számára. L. Bónis György: Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 3–4 (1938–1939) 75–97.

7. A LOPÁST ELKÖVETŐ LEÁNYRÓL

Ha valamely hajadon leány lopást követne el, adják el, és sose nyerje vissza szabadságát. És ha valaki felszabadítaná, a leány árával büntessék meg, a leányt magát pedig vezessék a király udvarába.

8. A TÍZ VAGY HAT DENÁR ÉRTÉKŰT LOPÓ TOLVAJOKRÓL

Ha szabad ember olyasmit lopna, ami tíz denárt[499] ér, vesszen minden vagyonával együtt; ha kevesebbet, fél szemét tolják ki, és Szent István törvénykönyvei szerint ítéljék el. Ugyancsak, ha szolga hat denárnyi értéket lopna, szemeit veszítse el; ha kevesebbet, egyik szemét, és azt, amit ellopott, ura kétszeresen pótolja.

9. AZOKRÓL, AKIK TOLVAJT FOGNAK

Valahányszor valaki tolvajt fogna és megkötözné, csak három napon át tartsa magánál, a negyediken állítsa bíró[500] elé; és ha netalán azt mondaná, hogy a lopásban cinkosokat is meg fogja találni, kapjon hat heti haladékot, és ezalatt a lopásban cinkosokat, akikről azt ígérte, hogy megtalálja őket, találja meg; ha azonban nem találná meg, királyi ítélettel marasztalják el. Ha pedig több mint három napig tartaná magánál a tolvajt, és a negyediken, amint mondtuk, nem vezetné bíró elé, és azután akár a tolvaj rokonaitól, akár az urától (ha ugyan van ura) panasz érkezne, állítsák a tolvajt bíró elé; és azt az embert, aki őt bilincsbe verve tartotta, és nem vezette bíró elé a harmadik vagy a negyedik napon a törvény szerint, magát is állítsák bíró elé, és mivel jogtalanul tartotta magánál a tolvajt, tíz pensát fizessen; a tolvajt pedig ítéljék el a törvény szerint. És ha valaki a bírók ítéletét makacsul áthágná, hat pensát fizessen, a bíró pedig erővel fogassa el a tolvajt, és ha a tolvaj istenítéletet kér, és megadatván neki az istenítélet, bűntelen

[499] Latinul: *denarius*. A középkorban általánosan használt ezüstpénz, melynek helytől és kortól függően számos változata alakult ki. Szent László denárjaira l. Kovács László: a 161. jegyzetben i. m. 139–162.

[500] L. fentebb, 327. jegyzet.

lenne, ebből a hat pensából egyet a szent egyháznak adjon; és ha bűnös lenne, minden vagyonával együtt adják el a király javára.

10. AZOKRÓL, AKIK HADJÁRATKOR LOPNAK

Ha a király hadjáraton lenne, és úgy esnék, hogy időközben tolvajt fognának, aki fogta, szigorúan őrizze, de miután a király és az előkelők[501] visszatértek, az időhatáron túl, amelyet mondtam, ne merészelje magánál tartani. Ha másképpen tenne, hat pensát számoljon elő.

UGYANARRÓL

Ha valaki hadjárat idején lopást követne el: minden javával együtt irtsák ki.

11. A VÁRRÓL VÁRRA JÁRÓ KERESKEDŐKRŐL

Ha valaki várról várra menve vásárolna és eladna,[502] és ha valamiről, amit korábban eladott, később kiderülne, hogy lopott holmi: azt, aki eladta, tolvajként ítéljék el, és azokat, akik a tanúk voltak, vizsgálják meg istenítélettel; ha bűnösnek találják, mint tolvajokat, úgy ítéljék el őket.

12. A NEMESEK UDVARÁBAN FOGOTT TOLVAJRÓL

Ha valaki nemesek udvarában[503] követne el lopást, vagy az udvar urának, vagy az ő poroszlójának[504] adják hírül. És ha netalán úgy esnék, hogy egyikük sincsen odahaza, várjanak tíz napon át; ha a tizenegyediken sem jön egyikük sem, a tolvajt állítsák bíró elé, és a törvény szerint járjanak el.[505]

13. A SZÖKÖTT JAVAK ÖSSZEGYŰJTŐIRŐL

A szökött javak összegyűjtője, akit népnyelven *joccedeth*-nek mondanak,[506] bármit összegyűjt, az ottani megye várába terelje össze, és a király lovásza és ugyanezen vár ispánjáé a váralján istállót készítsenek, és ott őrizzenek minden marhát, amit csak Szent Mihály ünnepéig[507] összegyűjtöttek; a szökött emberek (vagyis a *ioch*[508]) kétharmad részét adják a király poroszlójának, harmadrészét az ispánnak, és egészen a megnevezett ünnepig tartsák vissza őket, és Szent Mihály ünnepe után, amikor szétosztják őket, a püspök hírnöke kapjon belőlük tizedrészt. Szent Márton ünnepétől[509] egészen Szent György ünnepéig[510] tereljék össze a juhokat és a barmokat, és hasonló módon osszák szét azokat. És ha időközben a szökött javak összegyűjtője, akit említettem, ezeket áthágná, fiai és felesége kivételével minden vagyonával együtt veszejtsék el. Ha a szökött javak ispáni összegyűjtője szabad ember lenne, hasonló módon veszejtsék el; ha szolga, adják át az ispánnak. Ha a szökött javak királyi összegyűjtője azok közül, akiket összegyűjt, valakit másnak adna, mindkettőt veszejtsék el; és ha valaki valamit az ilyen javak közül eltagadna, amennyit eltagadott, tizenkétszer annyit adjon vissza.

14. AZOKRÓL, AKIK FUTÁROK ÁLTAL HÁTRAHAGYOTT LOVAKAT TARTANAK MAGUKNÁL

Ha valakinél olyan lovak volnának, amelyeket futárok hagytak hátra, három héten át vezesse a templomhoz vagy a piactérre, hogy ott mutogassa. És ha a gazdája nem jönne érte, adja a királyi össze-

---

[501] Latinul: *primates* (többes számban). A kifejezésre l. Szilágyi Loránd: a 478. jegyzetben i. m. i. h.

[502] A várispánságok központjaiban tartott vásárokra utal a szöveg.

[503] Latinul: *curia*. L. fentebb, 131. jegyzet.

[504] L. fentebb, 179. jegyzet. A nemes poroszlójának említése felveti annak lehetőségét, hogy a nemeseket már ekkor megillette a birtokaikon élők feletti ítélkezés joga.

[505] Vö. a 9. törvénycikkellyel. A két cikkely egybevetése rámutat a nemesek és a nemtelen szabadok jogai között kialakult különbségekre.

[506] A népnyelvi kifejezés valószínű értelme 'javak szedője'.

[507] Szeptember 29-re eső egyházi ünnep.

[508] A népnyelvi kifejezés valószínű értelme 'javak'.

[509] November 11-re eső egyházi ünnep.

[510] Április 24-re eső egyházi ünnep.

gyűjtőnek. Hasonlóképpen legyen a tolvajok által hátrahagyott lovakkal, aki pedig a tolvajt lóval együtt fogja meg, a tolvajt adja a bírónak, a ló pedig legyen az övé.

15. AZOKRÓL, AKIK A KIRÁLY TÖRVÉNYÉT MEGVETIK

Így hát bárki megszegné a király és az előkelők[511] törvényeit, ha püspök, a király akarata szerint ítéljék el; ha ispán, ispánságából fokozzák le; ha százados, tisztségétől fosszák meg, és ezenfelül ötvenöt pensát fizessen; ha vitéz,[512] hasonlóképp ötvenöt pensát fizessen.

16. A BÍRÓKRÓL

Azt akarjuk, hogy minden egyes bíró[513] a saját kerületében[514] bíráskodjék.

17. A TOLVAJOKRÓL, AKIK TEMPLOMBA MENEKÜLNEK ÉS MAGUKAT ÁRTATLANNAK HIRDETIK

Ha némely tolvajok, akár szolgák, akár szabad személyek, a templomba lopóznának, és azt hirdetnék magukról, hogy ártatlanok, istenítélettel tegyék őket próbára. Hogyha bűnösnek bizonyulnának, mintha nem mentek volna be a templomba, úgy ítéljenek fölöttük; ha viszont bűnüket megvallanák, a boldog István[515] törvénye szerint tárgyaljanak róluk.

[511] Latinul: *principes* (többes számban). L. fentebb, 479. jegyzet.

[512] Latinul: *miles* (egyes számban). Szent István törvényei a kifejezést a viszonylagos jómódban élő és katonáskodó közszabadok megjelölésére használják, feltehetően ebben az értelemben szerepel a szó itt is.

[513] Vö. fentebb, 327. jegyzet.

[514] Latinul: *parochia*. Más adatok arra utalnak, hogy megyénként két-két bíró ítélkezett, ezek területi hatáskörét jelölhette ki az itt említett „kerület". Vö. fentebb, 327. jegyzet.

[515] A 'boldog' *(beatus)* szót a korban használták 'szent' *(sanctus)* értelemben is, ugyanakkor esetenként olyan személyeknek is megadták, akiknek szentté avatása nem történt meg.

18. HOGY SENKI SE MERÉSZELJEN TOLVAJJAL MEGALKUDNI

Senki se merészeljen tolvajjal megalkudni; ha pedig valaki ezt tenné, ötvenöt pensát veszítsen.

19. SENKI SE VEZESSEN TOLVAJT IDEGEN BÍRÓ ELÉ

Azt is akarjuk, hogy amennyiben bárki tolvajt fogna, az előtt a bíró előtt tárgyalják az ügyet, akinek körzetében[516] elfogták a tolvajt.

20. AZ ELBIRTOKOLT JAVAKRÓL[517]

Gyűjtsék az elbirtokolt javakat Szent György ünnepétől[518] egészen Keresztelő Szent János ünnepéig,[519] és vezessék őket a várba, tartsák őket ott egészen Szent Mihály ünnepéig,[520] és állítsák őket állandó közszemlére a vásártéren, hogy amennyiben bárki a saját emberére akadna közöttük, váltsa vissza kilencven denárért, lovát tizenkettőért, marháját ötért, amiből kétharmad részt a királynak, egyharmadot az ispánnak juttassanak. Ha pedig Szent Mihály ünnepéig nem ismerne rájuk senki, osztozzanak rajtuk az előbb mondott módon, mindazonáltal semmi szín alatt ne adják el és ne rejtsék el őket, hanem csupán munkájukból húzzanak hasznot. Ha összegyűjtőjük eladná vagy elrejtené őket, a háromszorosát adja vissza, és maga is fizessen még tíz pensát. Ha pedig bebizonyosodna, hogy az ispán tette ugyanezt, ötvenöt pensát fizessen ki. Hasonló módon parancsoljuk, hogy akik Bé-

[516] Latinul: *terminus*. Minden bizonnyal azonos a 16. cikkelyben *parochia*ként említett bírói kerülettel.

[517] Az eredetiben: *de usucapionibus*. Az *usucapio* római jogi műszó, s ott szabott ideje három év. Ennél hosszabb időtartam esetén a római jog már nem *usucapió*ról, hanem jogos tulajdonszerzésről beszél. L. Bónis György: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Bp. 1972. 9. 17. jegyzet; Jánosi Monika: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 9. Szeged 1996. 115.

[518] Április 24-re eső egyházi ünnep.

[519] Június 24-re eső egyházi ünnep.

[520] Szeptember 29-re eső egyházi ünnep.

la király[521] ideje óta tartanak elbirtokolt javakat, a boldog István ünnepéig[522] bocsássák el azokat.

21. AZOKRÓL, AKIK MÁS SZOLGÁJÁT VAGY CSELÉDJÉT FOGADJÁK BE

Megtiltjuk azt is, hogy bárki befogadja másnak a szolgáját vagy a cselédjét;[523] ha pedig valaki mégis befogadná, ha ispán az illető, tudja meg, hogy kétszeresen fogja visszaadni, s azonkívül még ötvenöt pensát; ha szolgálattevő,[524] kétszeresen, s azonkívül még huszonöt pensát; ha a nép közül való,[525] kétszeresen, s azonkívül még öt pensát. Ha pedig a befogadott személy akár lopás, akár valamely más bűn miatt rejtőzködne, és befogadója a cinkosa volna, de tagadná, hogy a cinkosa, ha ispán, esküvel tisztázza magát, s ezen felül ötvenöt pensát fizessen ki; ha pedig a nép közül való, hasonló eskü tisztázza, és öt pensát tegyen le, és ha a gonosztevő felszólalna ellene, hallgassák meg.

22. A LETETT BÍRÓRÓL ÉS ARRÓL, AKIT ENNEK HELYÉBE ÁLLÍTOTTAK

Ha valaki a bírók közül nem határoz egy perben, mielőtt még bírói hatalmát megvonnák, menjen el a helyébe állított bíróhoz, és döntsön vele úgy, ahogy ítélkezni szándékozott, és ezután kapja a bírság kilencedik tizedrészét, a bíró pedig a tizediket.

[521] L. fentebb, 97. jegyzet.

[522] Augusztus 20-ra eső egyházi ünnep. Vö. fentebb, 515. jegyzet. Ez a cikkely emiatt lehetséges, hogy csak 1083, I. István szentté avatása után keletkezett.

[523] Latinul: *lixa* (egyes számban). A középkori magyarországi latinságban ritkán használatos kifejezés.

[524] Latinul: *minister* (egyes számban). Pontos jelentése ismeretlen: ehelyütt vélhetően a kisebb tisztségek viselőire összefoglalóan utaló kifejezésként alkalmazták.

[525] Latinul: *plebeus* (egyes számban). Szent István törvényei a kifejezést a szegényebb közszabadok megjelölésére használják, feltehetően ebben az értelemben szerepel a szó itt is.

23. A HAMIS BÍRÓKRÓL

Ha kiderülne, hogy valamely hamis bírók titkon ítélkeztek valamiről, állítsák őket ama bíró elé, akinek a körzetében rájuk találtak, és miután kikérdezték őket a rájuk bízott ügy felől, annak, amit megítéltek, a kétszeresét adják vissza, és maguk is tegyenek le tíz pensát.

24. A PERT ELNYÚJTÓ BÍRÓKRÓL

Ha valaki a perbéli ítélethozatalt harminc napon túl halasztaná, verjék meg.

25. A PECSÉTET KÜLDŐ BÍRÓKRÓL

A bíró bárkire küldhesse a pecsétjét,[526] kivéve a papokat és a klerikusokat,[527] valamint az ispánokat. Ha pedig valaki azt hirdetné, hogy egy bíró igazságtalanul ítélt, és ezt nem bizonyítaná, öt pensát fizessen; ha azonban a bíró bűnösnek bizonyulna, a bírságot kétszeresen térítse meg, és ezen felül fizessen ki öt pensát. Bírót ítéletéért csak ugyanabban az évben, az után viszont ne állítsanak elő.

26. A BÍRÓ PECSÉTJÉT MEGVETŐKRŐL

Ha valaki a bíró pecsétjével nem törődve a tárgyalásra nem megy el, először öt pensával bűnhődjék; ha másodszor sem, ugyanennyivel; ha harmadszor sem, ügyét veszítse el, és megnyírva[528] adják el tartozásáért.

[526] A „pecsét küldése" a mai fogalmak szerinti (bírósági) idézésre utal: a bíró poroszlója a bíró idézőpecsétjének felmutatásával hívta perbe a megvádolt személyt.

[527] Az egyházi személyek ugyanis mentesültek a világi bíróságok joghatósága alól.

[528] A haj lenyírása a korban megszégyenítő büntetésnek számított.

27. AZOKRÓL, AKIK OTTHON BAJVÍVÁST TARTANAK

Ha valakik otthon bajt vívnának, és bíróhoz nem mennének, a bíró semmit se vizsgálódjék. Ha mennének, legyen a bíró tetszése szerint. Ha pedig megegyezvén, ezután valamit adnának a bírónak, harmadát magának, kétharmad részét a királynak tartsa meg.

28. A FUTÁROKRÓL, AKIK A HARMADIK FALUN TÚLRA VEZETIK A LOVUKAT

A futárok közül senki ne merészelje lovát a harmadik falun túlra vezetni, vagy elvenni azokét, akik templomba mennek vagy onnan jönnek, vagy a püspökök vagy az ispánok udvarába; se papoktól, se klerikusoktól, se ezek szekeréből. Vegyen azonban el bármiféle lovakat, amilyeneket csak talál, hogy a király követségét gyorsabban végre lehessen hajtani. Ha pedig valaki megkorbácsolná a futárt, ötvenöt pensával; ha a kantárnál fogva visszatartaná, tíz pensával bűnhődjék.

29. AZ ELVESZETT JAVAK UTÁN KUTATÓKRÓL

Ha valaki szökött szolga vagy bármiféle elveszett holmi után kívánna kutatni, senki se akadályozza. Ha pedig valaki akadályozná, vagy a keresőt megkorbácsolná, tíz tinóval károsodjon ezért, amelyek tíz pensát érnek.

Vége László király törvénykönyvének.

Fordította: Körmendi Tamás, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Zsoldos Attila

VII. GERGELY PÁPA LEVELE NEHÉMIÁS ESZTERGOMI ÉRSEKHEZ (1077. JÚNIUS 9.)

A levél eredetije nem maradt ránk. Másolata Rómában a Vatikáni Levéltárban VII. Gergely pápa iratainak registrumában található (l. fentebb, 42. oldal). Az évi datálás nélküli levél 1077. június 9-én íródott.
Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 220–221.
További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 339–340.*
Magyar fordítása: ÁAL. 90–91.

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája,[529] Nehémiásnak,[530] aki Magyarországon esztergomi érsek,[531] üdvözletét és apostoli áldását [küldi]. Azt akarjuk, hogy ne csodálkozzál azon: miért tartottuk vissza oly sokáig magunknál ezt a testvért, tudniillik eme levél vivőjét.[532] Ugyanis midőn hozzánk megérkezett, már éppen a németek országába szándékoztunk átmenni azért, hogy Isten segítségével Henrik király[533] és az ország főemberei között békét és egyetértést szerezzünk, miután már megkaptuk attól a Henrik királytól ama – esküvel szentesített – biztosítékokat, amiket az ő részéről a mi elutazásunkhoz akkoriban szükségeseknek gondoltunk. Időközben – ezen dolog kimenetelét várva – megparancsoltuk neki: maradjon velünk, hogy ezen helyzet végső kifejletét és más egyebeket, amik szükségeseknek mutatkoznának, visszatérése révén veletek közölhessük. Minthogy azonban az ügy, amiként az, úgy hisszük, ismert számotokra, a legsúlyosabb viszállyá és csaknem az egész ország megosztásává hatalmasodott el, s úgy láttuk: abban az időben nekünk sem megfelelő oda elutazni, nem akartuk őt tovább itt tartani.[534] Rajta keresztül megírjuk Testvérisé-

---

529 L. fentebb, 197. jegyzet.
530 L. fentebb, 354. jegyzet.
531 Esztergom ma város (Komárom-Esztergom megye) a Dunántúlon a Duna folyó déli partján.
532 Ismeretlen egyházi személy.
533 L. fentebb, 208. jegyzet.
534 A német belviszályokról van szó, amelyek 1076-ban a pápaság és császárság – a *sacerdotium* és az *imperium* – közti, ún. invesztitúraharcba torkollottak, s amelyek különösen azáltal váltak súlyosakká, hogy IV. Henrik német ural-

gednek, és sokszorosan figyelmedbe ajánljuk – hogy ez nálad hasznos legyen számára –: nagy fáradozással és nagy veszély közepette igyekezett elnyerni az apostoli irgalmasságot, és bizony hosszú ideig tartózkodott nálunk. Akarjuk, hogy azt is tudjad: amíg velünk volt, úgy ismertük meg, mint akiben szelíd és Isten szolgálatára készséges lélek lakozik. Ennél fogva ezen idők nyomorúságai következtében és azon személyek hasonlóságára tekintettel, akiket gyengeségből és szükségből elviselünk, őt sem véljük méltatlannak arra, hogy irgalmasan bánjunk vele, ha azok, amiket lelkiismeretességében nekünk beismert, és bevallása szerint önmagában már megbánt, vallomásától és elmondásától nem térnek el. Mivel pedig az a kívánsága, hogy papi méltóságra emeljék fel őt, ámbár teljhatalmunk alapján nem döntünk, mégis a megbocsátásra tekintettel nem mondunk ellent, s az az ítéletünk, hogy ezt nem szabad tőle megtagadni, ha egyébként más – előttünk ismeretlen – súlyosabb ügy nem ellenkezik a felszenteléssel, s ha ezután majd életét és erkölcseit szándéka szerint az ily nagy szolgálat méltóságához illően fogja irányítani, és Isten irgalma folytán állhatatosan ki is fog tartani. Egyébként felszólítjuk Testvériségedet: a királyt, akit köztetek megválasztottak,[535] az ország többi más főpapjával és főemberével együtt megszólítva, arra intsétek és buzdítsátok, hogy irányunkban szándékát és az Apostoli Szék tiszteletének kijáró alázatát alkalmas követek útján világosabban nyilvánítsa ki. S így azután, ami ránk tartozik, a mindenható Isten és Szent Péter, az apostolok fejedelme tiszteletének megfelelően jóindulatúan fogunk neki válaszolni, s Őfelségének – a maga és egész országa érdeke szerint – a szent és apostoli hatalom támogatását teljes szeretettel és jóakarattal gondoskodunk megadni. A többit pedig, ami levélben hosszadalmas lett volna, hűségesen élőszóval fogja jelenteni, miként azt szájára bíztuk.

kodóval szemben 1077 márciusában pápapárti ellenfelei királlyá választották Rudolf sváb herceget (ellenkirály 1077–1080). Erre l. Deér József: a 441. jegyzetben i. m. 81.; Székely György: a 197. jegyzetben i. m. 254–263.

535 I. (Szent) László magyar uralkodóról van szó (l. fentebb, 194. jegyzet), akit I. Géza halála után, 1077 tavaszán választottak meg királlyá. Ez az esemény az évi keltezés nélküli pápai levél datálásában is segít, és jelzi, hogy László ekkor csak választott királynak *(rex electus)* számított, mivel még nem koronázták meg. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 111–113. Egyébként Szent László megkoronázásának időpontja szerfelett vitatott.

Kelt Carpinetóban,[536] a június Idus-a előtti 5. napon,[537] az indictio 15. évében.[538]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

536 Carpineto (ma település Olaszországban Róma vidékén).

537 Június 9-én

538 L. fentebb, 202. jegyzet.

Hersfeldi Lampert az 1020-as években született nemesi szülőktől, majd a bambergi dómiskolában tanult. 1058-ban lett a hersfeldi apátság szerzetese, és pappá is ekkor szentelték, majd szentföldi zarándokúton vett részt 1059-ig. (Ekkor Magyarországon is járt). Később a kolostori iskola vezetőjeként is tevékenykedett. 1071-ben Saalfeld és Siegburg kolostoraiban tartózkodott, hogy megreformálja azokat. 1081-ben az újonnan alapított hasungeni monostor első apátja lett. 1085 előtt halt meg.

Munkásságából ismert a hersfeldi monostort a 8. században megalapító Szent Lul mainzi érsek életrajza, illetve egy töredékesen fennmaradt hersfeldi apátságtörténet 1076-ból. Fő műve az Évkönyvek (Annales), *amely a világ keletkezésétől 1077 márciusáig ábrázolja az eseményeket. A kezdeti időkre a Hersfeldi Évkönyvek voltak a forrásai, 708-tól a fuldai* annales*t vette alapul, elbeszélése igazán forrásértékűvé 1040-től válik. Az 1070-es évek német történetének legfontosabb, igaz, az uralkodóval, IV. Henrikkel (1056–1106) szemben messzemenőkig elfogult forrása. Lampert számos klasszikus és középkori szerzőt ismert és idézett (Horatius, Terentius, Iordanes, Prümi Regino stb.). A „világtörténeti" események leírásán kívül főleg kolostorának ügyeit mutatta be. Ábrázolásmódja a középkori történetírás egyik csúcspontjává teszi munkáját.*

Lampert évkönyvei az 1060–1070-es évek magyar történetének a legfontosabb külföldi kútfője. Nyomtatásban először Philipp Melanchton biztatására 1525-ben jelent meg Tübingenben.

Általunk használt, mérvadó kiadása: O. Holder-Egger: *in: MGH. Script. rer. Germ. [38.] (1894) 3–304. (Az általunk közölt részek: 77–78., 79., 88., 92., 98–99., 129–131., 193., 195., 197–198., 230., 265–266.).*

További kiadása: A. Schmidt–W. D. Fritz: *Lampert von Hersfeld: Annalen. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalter. Freiherr von Stein-Gedächtnisausgabe. XIII. Berlin 1957. (német fordítással).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. 1389–1393.

1061.[539] András, a magyarok királya[540] látván, hogy egyik rokona, Béla[541] az országát megszerezni igyekszik és hogy a magyarok tőle

[539] Az alább leírt események valójában 1060-ban történtek meg.

[540] L. fentebb, 2. jegyzet.

[541] L. fentebb, 97. jegyzet.

lassanként ahhoz pártolnak, feleségét[542] és fiát, Salamont[543] – akivel a császár[544] eljegyezte a leányát,[545] kisgyermeket a kisgyermekkel[546] – sok kinccsel Henrik királyhoz[547] küldte, kérve, hogy egyrészt legyen segítségére hadserege megküldésével, másrészt vigyázzon az övéire, amíg a nyugalom helyre nem áll. A király odaküldte Vilmost, a türingiaiak őrgrófját[548] és Eppo zeitzi püspököt[549] a csehek hercegével[550] és a bajor sereggel.[551] De az őrgróf és a püspök előbb hatolva be Magyarországra, nem várva meg a csehek hercegét, összemérte fegyverét Bélával és a magyarok végtelen sokaságát semmisítette meg. Ezután – midőn a magyarok mindenhonnan nagy számban összeseregle ttek, hogy az övéiknek segítséget nyújtsanak – a király küldöttei látván, hogy ily nagy tömeggel ők számban és erőben nem egyenlők, el akarták hagyni az ellenség végeit. Azok azonban minden olyan helyet, amelyen át a kivonulás lehetséges lett volna, elzártak, továbbá előre gondoskodtak arról, hogy ne lehessen az úton semmiféle élelmet vagy innivalót találni. Mivel a kivonulókat ezeken felül gyakori rajtaütésekkel zaklatták, és noha azok a veszélyt bátorsággal mindig visszaverve nagy pusztítást vittek véghez az ellenségnél; mégis, a hosszas véronttásban erőik kimerülvén, a lova által véletlenül ledobott Andrást a küzdők lábai eltiporták,[552] a püspököt elfogták, az őrgróf megadta magát, inkább az éhségtől, mint a fegyverek által legyőzve. Ennek vitézsége akkora csodálatot váltott ki a barbároknál, hogy Joas, Béla

[542] Ti. Anasztáziát. L. fentebb, 34. jegyzet.

[543] L. fentebb, 35. jegyzet.

[544] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet. Lampert téved, az eljegyzés csak 1058-ban, a császár halála után történt meg. Vö. fentebb, 423. jegyzet.

[545] Ti. Juditot. L. fentebb, 419. jegyzet.

[546] L. fentebb, 423. jegyzet.

[547] Ti. IV. Henrikhez. L. fentebb, 208. jegyzet.

[548] L. fentebb, 428. jegyzet.

[549] L. fentebb, 427. jegyzet.

[550] II. Spitihněv cseh fejedelem (1055–1061).

[551] A bajorok élén az Altaichi Évkönyv szerint Ernő osztrák őrgróf állt. L. fentebb, 428. jegyzet.

[552] András király Zircen halt meg fogságban 1060 végén. L. Kristó Gyula: in: KMTL. 42.

fia,[553] ama nép akkori erkölcseihez képest nem reménytelen jellemű ifjú önként kérte meg apját, hogy ne csupán sértetlenül hagyja a háborús jog szerint, hanem rokonsággal is kösse magához, eljegyezvén vele tulajdon leányát, Joas leánytestvérét.[554] …

1062. A Türingiába[555] visszatért Vilmos őrgróf, amikor arra készült, hogy visszamenjen Magyarországra és menyasszonyát gazdagságának nagy fitogtatásával elhozza, útjának második állomásánál betegségbe esve meghalt. Menyasszonyát Ulrik, a karantánok őrgrófja,[556] [Vilmos] rokona vette el, őrgrófságát fivére, Ottó[557] kapta meg. …

1063. … Béla, aki magához ragadta a magyarok királyságát, meghalt.[558] Fia, Joas hasznosabbnak gondolva, hogy korlátozottabb javakat élvezzen békében, mint korlátlanokat keresve kárt és pusztulást hozzon népére, megüzente Henrik királynak, hogy ha Salamonnál, András király fiánál származásához és érdemeihez méltó tiszteletben részesül, a jövőben aláveti magát neki és hűséges lesz hozzá, és inkább jó cselekedetekkel, mint fegyverekkel, inkább hűséggel, mint csatával akar vele megmérkőzni. Ugyanezeket a magyarok mind megígérték szakadatlan követségek útján.[559] Így Henrik király behatolt Magyarországra, Salamont visszahelyezte atyja trónjára, miután házasságban egybekelt vele leánytestvére;[560] majd miután elhárított mindent, ami a királynak aggodalmat okozhatott vagy az ország helyzetét megrendíthette volna, visszatért Frankföldre. …

553 A Bibliában szereplő júdai és izraeli királyok után elnevezett Joas valójában Géza (Magnus) herceg volt, személyére l. fentebb, 146. és 161. jegyzet.

554 Zsófia († 1095), Ulrik (Udalrik) karintiai őrgróf (1062–1070), majd Magnus szász herceg (1071–1106) felesége. Vö. fentebb, 441. és 442. jegyzet.

555 Őrgrófság Németország keleti, középső részén, ma szövetségi tartomány.

556 L. fentebb, 442. és 554. jegyzet.

557 Weimari Ottó türingiai és meisseni őrgróf († 1067).

558 Béla a dömösi trón összedőlése utáni sebesüléseibe halt bele 1063. szeptember 11-én. L. Makk Ferenc: in: KMTL. 90.

559 Géza valószínűleg az ország harmadára kiterjedő dukátust kívánta magának. L. Makk Ferenc: Salamon és I. Géza viszálya. In: Uő: a 21. jegyzetben i. m. (A turulmadártól…) 143.

560 A fenti események 1063 szeptemberében történtek. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 143–144.

1064. … Siegfried mainzi,[561] Günther bambergi,[562] Ottó regensburgi[563] és Vilmos utrechti püspökök,[564] továbbá még sokan mások, Franciaország oszlopai és fejei ősszel Jeruzsálembe[565] utaznak. …

1065. … Semmiféle nehézséget el nem szenvedve sem az odaúton, sem a visszaúton megérkeztek Kilikiába,[566] hálát adva Istennek, hogy annyiféle viszontagságot megjárván élve és sértetlenül újra biztonságba helyezte őket. Ezután, miközben a keresztény tartományokon át visszatértek, minden kívánságuk szerint sikerült. Azonban miután Magyarországra érkeztek, Günther bambergi püspök, jaj, korai haláltól meglepve a szerencsés és vidám hazatérés végét mindenki számára gyászossá tette. Eltávozott pedig az augusztus Kalendae-ja előtti 10. napon,[567] élete virágjában és e világ élvezésére teljesen éretten.[568] Az erkölcsökben való dicsőségen és a lelki gazdagságon kívül testi kiválósággal is igencsak felékesített férfiú volt. … Tehát ünnepélyes gyászmenetben hazájába visszaszállítva és mindazoknak, akik ismerték őt, nagy jajgatásától fogadva eltemették a bambergi egyházban,[569] ahol gyermekkorától nevelkedett. …

1071. … Így aztán közeledvén már augusztus Kalendae-ja[570] a király[571] Mainz[572] felé sietett. … Útközben Hersfeldbe[573] ért. Innen elindulva a következő nap betért ebédelni egy faluba, amelynek neve Udenhausen.[574] És mikor jóllakván az út gyors folytatásának igen lelkes igyekezetétől hajtva versengve lóra pattantak volna, úgy esett,

561 L. fentebb, 459. jegyzet.

562 L. fentebb, 459. jegyzet.

563 L. fentebb, 459. jegyzet.

564 L. fentebb, 459. jegyzet.

565 L. fentebb, 457. jegyzet.

566 Ma Dél-Anatólia Törökországban, a Földközi-tenger északkeleti sarkában.

567 Július 23.

568 Günther püspök az Altaichi Évkönyv szerint Sopronban halt meg. L. fentebb, 471. jegyzet.

569 L. fentebb, 473. jegyzet.

570 Augusztus 1.

571 Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

572 L. fentebb, 436. jegyzet.

573 Város Németország keleti részén.

574 Település Németországban.

hogy egy bizonyos Liupold Merseburgból,[575] aki igen kedves volt a királynak, akinek munkáját és tanácsait a legbizalmasabban szokta igénybe venni, véletlenül leesett a lováról, és saját kardja hegyétől átdöfve legott kilehelte a lelkét. …

Feljegyezték, hogy ez az a kard volt, amellyel a hunok egykori igen hírhedt királya, Attila[576] a keresztények meggyilkolására és Gallia[577] kiirtására ellenségesen tombolt. Ezt ugyanis a magyarok királynéja, Salamon király anyja a bajorok hercegének, Ottónak[578] adta ajándékul, miután fiát ennek sugallatára és erőfeszítésére helyezte vissza a király az atyai királyságába. Miután azt Ottó herceg Dedi őrgróf fiának,[579] az ifjabb Dedinek[580] adta egy időre egyedi szeretetének bizonyságaként és zálogaként, és miután az – miként fentebb elmondtuk – meghalt, a királyra és a királytól történetesen erre a Liupoldra szállt. Ezért Ottó herceg számos jóakarója úgy értelmezte, hogy isteni ítélet ölte meg őt azzal a karddal, amely Ottó hercegé volt, azért, mert állítólag leginkább ő tüzelte fel a királyt annak üldözésére és palotájából való kiűzésére.[581] Olvasható pedig erről a kardról a Géták cselekedeteiben,[582] akiket gótoknak is neveznek, hogy egykor Marsé[583] volt, akiről a pogányok azt hazudják, hogy a háború istene és a harci fegyverek első feltalálója volt, és ezt hosszú idő után egy pásztor vette észre éppen hogy csak a földbe rejtve, egy ökör vére által, amelynek a lábát, amíg a pázsiton legelészett, megsebezte. Elvitte azt Attila királynak, és az ő számára az akkori idők összes jövendőmondójának a jóslata megjövendölte, hogy ugyanez a kard végzetes lesz a földkerekség romlására és számos nép pusztulására. Ennek a jóslatnak az igazságát még ma is bizonyítja számos igen nemes városnak a pusztulása Galliában, olyannyira, hogy a kardot magát még a barbárok is Isten haragjának a megbosszulójaként avagy Isten ostoraként emlegették. Mindezt, mivel említés esett erről a kardról, legyen elég kitérőként elmondani.[584] …

1074. … A király,[585] miután Bambergben megülte a húsvéti ünnepet,[586] továbbment az Apostoli Szék követei elé az útjába eső Nürnbergbe.[587] … A király, miután elbocsátotta a követeket, nem egy ünnepélyes módon kitűzött hadjáratot, hanem egy sebtiben és hamarjában összeszedett katonaságból összegyűjtött sereget készült Magyarországra vezetni, miután megtudta, hogy a magyarok királya, a Béla fia, Joas által megtámadott és már három csatában legyőzött Salamon, miután elvesztette hadseregét, alig menekült ki országából.[588] Hogy nyomorúságán segítsen, mind a rokoni viszony – amelyet az

575 Város Németország keleti részén, a Saale folyó bal partján.

576 Attila, Mundzsuk fia (410 k.–453), a hunok másodfejedelme, majd nagykirálya. L. Bóna István: Attila. In: Bóna István et alii: Hunok – gepidák – longobárdok. (Történeti régészeti tézisek és címszavak). Magyar Őstörténeti Könyvtár. 6. Szeged 1993. 39–40.

577 Ma Franciaország.

578 Northeimi Ottó (1020 k.–1083) bajor herceg (1061–1070).

579 Dedi, Eilenburg grófja, Lausitz őrgrófja (1034–1075).

580 Az ifjabb Dedi őrgrófot 1069. október 26. előtt megölték.

581 Northeimi Ottót IV. Henrik 1070-ben megfosztotta bajor hercegségétől.

582 Iordanes: Getica 35. fejezet.

583 Római hadiisten.

584 A szövegben említett kard minden bizonnyal a korábban Aachenben, ma Bécsben őrzött ún. Attila- vagy Nagy Károly-kard (szablya). Ez a 90 cm hosszú, enyhén ívelt acélpengéjű, díszes fegyver nem sok hitelt érdemlő hagyomány szerint Nagy Károly aacheni sírjából jutott III. Ottó német-római császár (983–1002) birtokába, de valószínűbb, hogy a magyar udvarból került Németországba a Lampert által leírt módon. A kard óorosz műhelyben vagy a Magyar Nagyfejedelemség területén készült a 10. században. Történetére l. Zoltán Tóth: Attila's Schwert. Bp. 1930.; Kovács László: Bécsi szablya. In: A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Főszerk. Bökönyi Sándor–Kristó Gyula. Próbafüzet. Bp. 1987. 7–9.; Erdélyi István: Megjegyzések az úgynevezett Nagy Károly-szablyáról. In: Byzance et ses voisins. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Opuscula Byzantina. IX. Réd. par Thérèse Olajos. Szeged 1994. 129–139. Lampert elbeszélése nem bizonyítja az Árpádoknál ekkor élő Attila (hun)-származástudatot, csak azt, hogy az író hajlott a Nyugat-Európában elterjedőben lévő hun-magyar azonosság elfogadására. L. Kristó Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Uő: a 29. jegyzetben i. m. (Tanulmányok…) 325–326.

585 Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

586 Április 20.

587 Város Németországban, a bajor szövetségi állam északi részén.

588 Salamon az 1074. március 14-én lezajlott mogyoródi ütközetben vesztette el a királyságban a főhatalmat, ezt követően csak Magyarország nyugati határszéle (Moson, Pozsony) maradt a kezén. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 155.

hozott létre, hogy leánytestvérét vele házasította össze –, mind a saját haszna vezette, mivel az királyságának nagy részét neki ígérte, ha az ő kegyéből legyőzvén ellenségeit országába visszahelyezik. Miután Regensburgba[589] érkezett, beérte őt híveinek követsége, azt a hírt hozva, miszerint a kölni érsek[590] hiábavaló ígéreteitől elcsábított, Fattyú melléknevű Vilmos, az angolok királya[591] nagy sereggel közeledik, készen Aachennek,[592] a királyi székhelynek az elfoglalására. A király megijedve az olyannyira borzasztó hírtől és saját tulajdonának gondját előbbre valónak gondolva a külső ügyeknél, feladta a Magyarországra való hadjáratot, és igen gyorsan visszament a Rajnához. A pünkösdöt[593] Mainzban ünnepelte...

A magyarok követei újból a király elé járultak, aki július közepén Lotaringiából[594] visszatért Wormsba,[595] kitartóan kérve, hogy emlékezve a rokonságra, emlékezve a gyermekkortól együtt megélt életre, gyorsabban nyújtson segítséget az elűzöttnek. És mivel az a magánügyeire figyelt, és a kérések lassabban indították meg, tizenkét túsz adásával megerősítették neki az ígéretet, hogyha az ő kegyéből visszahelyezik a királyságba, mindjárt ezután adófizetője lesz és parancsszavának engedelmeskedni fog, és Magyarország hat leginkább megerősített várát át fogja adni neki soha meg nem törendő hűsége bizonyítékául.[596] Az ezen az áron megvásárolt [király] nyomban követek mindenfelé való küldése által ünnepélyes üzenettel hívta a fejedelmeket hadjáratba. De egyesek az idő szűkösségét, mások az anyagi eszközök hiányát, még többen azt, hogy erőik túlságosan kimerültek a szász háborúban, megint mások a mentegetőzés más fajtáit hozván fel ürügyül, mindannyian egyformán megtagadták a katonáskodást.

[589] L. fentebb, 4. jegyzet.

[590] II. Anno kölni érsek (1056–1075).

[591] I. (Hódító) Vilmos angol király (1066–1087). A támadás egyébként vaklármának bizonyult.

[592] Németországi város a mai belga–holland határ közelében.

[593] Június 8.

[594] Ma Franciaország.

[595] Város Németország déli részén, a Rajna bal partján.

[596] Salamon ekkor – más kortárs források (pl. magyar krónika, pápai levelek) tanúsága szerint is – vállalta a német hűbért. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 156.

Ő maga[597] azonban, nehogy az államnak véletlenül felajánlott ily nagy haszon az ő tunyasága miatt vesszen kárba, csak a saját katonaságával és csak saját közkatonáival, támadó hadsereggel bevonult Magyarországra és annak számos vidékét ellenségként járta be. Ezután Joas, aki elfoglalta Magyarországot, tudomást szerezvén annak érkezéséről, nagy igyekezettel gondoskodott arról, hogy azokon a helyeken, ahol az ellenség betörésétől féltek, az emberek semmi élelmet, az állatok semmi takarmányt ne találjanak, és ezután ő az összes emberével egy elérhetetlen fekvése miatt az ellenség számára teljességgel megközelíthetetlen szigetre vonult. A király hadserege, amely nem készült fel semmiféle eszközzel egy ily nagy háború véghezvitelére, legott igen súlyos éhezéstől szenvedett, olyannyira, hogy a legtöbb embert és majdnem minden állatot rövid idő alatt járvány és éhínség pusztította el. Ettől a szükségtől kényszerítve a király, miután semmiféle nevezetes tettet nem vitt véghez, eltávozott Magyarországról, és Szent Mihály ünnepe[598] után visszatért Wormsba, és ott országa ügyeit egy időre, a lehetőségekhez mérten elrendezvén, visszatért Regensburgba. ...

1075. ... [A szászok] követeket küldenek és velük a hildesheimi püspököt,[599] és meghagyják nekik, hogy ne csupán a királyt,[600] hanem az összes fejedelmet is kitartóbban kérleljék a béke visszaállítására.[601] ... Ő azt színlelte, hogy Salamon, leánytestvérének férje, a magyarok királya Magyarországra hívta, hogy a viszályokat, amelyek közötte és Joas között – aki azt a királyságból elűzte – voltak, mindkettőjükkel tartott bizalmas megbeszélés útján lecsillapítsa.[602] ...

[597] Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

[598] Szeptember 29.

[599] Hezilo hildesheimi püspök (1054–1079).

[600] Ti. IV. Henriket. L. fentebb, 208. jegyzet.

[601] IV. Henrik megkísérelte a királyi hatalmat megerősíteni a Szász Hercegségben, többek között új várak építésével. Törekvéseire a szászok felkeléssel válaszoltak (1073–1075). L. Pósán László: Németország a középkorban. Debrecen 2003. 91–92. A fenti események 1075 augusztusában és szeptemberében történtek.

[602] IV. Henrik ekkor cseh segédcsapatokkal a szászok ellen vonult. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 159.

1076. ... Abban az időben a királynál[603] volt leánytestvére, Salamonnak, a magyarok királyának a hitvese,[604] akiről a királyságából elűzött férje úgy vélekedett, hogy amíg ő fegyverben és harckészültségben van, sehol máshol nem tartózkodhat biztonságosabban, mint fivérénél, ameddig országa visszaszerzése után – amennyiben ez lehetséges – lehetővé nem válik számára vidámságban kiélvezni a házaséletet. És amikor már hosszú idő elteltével a Magyarország határvidékein tartózkodó férjéhez készült visszatérni, a király alkalmasnak vélte őt, hogy ennek a kegyetlenségnek a szolgálatában tevékenykedjék: megkérte őt, hogy a halberstadti püspököt[605] vigye magával, és egy olyan helyre számkivesse, ahonnan semmiféle lehetősége nem lesz a Német Királyságba való visszatérésre. Az igent mondott a kérésre, és a hajóra szállítván őt embereivel előreküldte; ő néhány nappal később készült követni az előtte járót, miután elrendezte az elutazásához szükséges dolgokat.[606] ...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[603] Ti. IV. Henriknél. L. fentebb, 208. jegyzet.

[604] Ti. Judit. L. fentebb, 419. jegyzet.

[605] II. Burchard (Bucco) halberstadti püspök (1059–1088), a szász felkelésben IV. Henrik ellen foglalt állást és vezető szerepet vitt. Magyarországi száműzetése nem sikerült, mert megszökött az udvarból és visszatért püspöki székébe.

[606] Salamon nyugat-magyarországi helyzetének megszilárdulására utal, hogy az 1074-ben Németországba távozott Judit királyné 1076 júniusában visszatért férjéhez. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 159–160.; Gábor Varga: a 214. jegyzetben i. m. 144.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY II. TÖRVÉNYKÖNYVE

A törvény szövege két 15. és hat 16. századi kódexben maradt fenn, amelyek közül a legkorábbi a 15. század elejéről való. Ellentétben a Szent Lászlónak tulajdonított III. törvénnyel, a II. törvényt minden kutató Szent László uralkodása idején keletkezett rendelkezések gyűjteményének tartja. A mai formájában egységesnek tűnő szöveg általános vélemény szerint legalább két, különböző időben tartott törvényhozás eredményeként született rendelkezéseket olvaszt egybe: többnyire az 1–10. és a 11–18. cikkelyeket tartják összetartozóaknak. A szövegek pontosabb datálása nem lehetséges, mindazonáltal a kutatás azon vonulata, amely a III. törvényt a Szent László trónraléptét megelőző időkből származtatja, a II. törvény részeit Szent László uralkodásának elejére (1077 körülre) keltezi, míg a III. törvényt is Szent László-korinak valló vélemények a II. törvény születését későbbre teszik. Létezik olyan álláspont is, amely a törvénykönyvben a Szent László uralkodása alatt keletkezett büntetőtörvények gyűjteményét látja.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 166–171.

További mérvadó kiadása: DRMH. I/1. 12–18.

Magyar fordítása: Szilágyi Loránd: *in:* Lederer: *Szöveggyűjtemény* 34–38.

A legkegyesebb László király idejében mi, Pannónia királyságának[607] főemberei[608] mindnyájan gyűlést tartottunk a Szent Hegyen[609] és azt kutattuk, miképpen gátolhatjuk meg a rossz emberek mesterkedéseit és miképpen mozdíthatjuk elő népünk ügyeit.

1. BÁRMELY ELŐKELŐ ROKONÁNAK TOLVAJSÁGÁRÓL

Mindenekelőtt eskü alatt elhatároztuk, hogy amennyiben az előkelők[610] bármiféle rokonát egy tyúk értékét meghaladó lopásban bűnösnek találnák, semmiképpen se bújtathassa vagy védelmezhesse közülük senki. Jónak láttuk azt is, hogy magát a tolvajt, ha nem fut a templomba, akasszák fel, és egész vagyona vesszen el. És ha annak,

[607] L. fentebb, 27. jegyzet.

[608] L. fentebb, 478. jegyzet.

[609] Latinul: *in monte sancto*, azaz a középkorban Szentmártonnak vagy „Szent Hegy"-nek is nevezett mai Pannonhalmán. L. ÁMTF. II. 626–633.

[610] L. fentebb, 479. jegyzet.

aki elfogta, az óvatlansága folytán szökne el a templomba vagy a király udvarába vagy a püspökök lábához,[611] veszítse el, aki nem vigyázott, a maga részét a lopás miatt lefoglalt javakból. Ha pedig a jótálló kezei közül szökne el, az akasztófától meneküljön ugyan meg, mindazonáltal a jótállóval együtt adják el más országba, és javait foglalják le a királyi kincstár számára.

2. A SZOLGA TOLVAJSÁGÁRÓL

Ha szolgát[612] lopáson érnének, ne válthassa meg pénzen az orrát, kivéve, ha a templomba futott vagy a király udvarába vagy a püspökök lábához; és ha oda futott, őre veszítse el részét a lopás miatt lefoglalt javakból. Ha azonban másodszor is elfognák, akasszák fel.

3. A TOLVAJ MEGKÖTÖZÉSÉRŐL

Ha pedig valaki a tolvajt megkötözné, legyen hatalma megkötözve tartani és a bíróhoz[613] vezetni őt, akár igazságosan, akár igazságtalanul kötözte meg. Ha pedig valaki megakadályozná, hogy a tolvajt megkötözze, az fizessen ki 55 pensát,[614] és ugyanazt a büntetést szenvedje: kötözzék meg.

4. A TOLVAJSÁG VÁDJA ALÓL VALÓ TISZTÁZÓDÁSRÓL, HA VALAKIT AZ EGÉSZ FALU TOLVAJNAK KIÁLT KI

Ha valakiről ezután az egész falu azt kiáltja, hogy tolvaj, tegyék próbára istenítélettel.[615] Ha ebben tisztának bizonyulna, a falu csupán egy pensát fizessen ki a papnak. Ha pedig vétkesnek ítéltetnék, minden vagyonát foglalják le a király részére, s negyedrészt adjanak belőle a falubelieknek. Ha azonban valakiről személyesen kiáltaná egy falubeli, hogy tolvaj, az ilyen kapjon egy pensát. Ha pedig az egyik rész vádolná a tolvajt, a másik azonban védelmezné, ne vegyék figyelembe

[611] A menedékjogra l. fentebb, 498. jegyzet.
[612] Latinul: *servus* (egyes számban).
[613] L. fentebb, 327. jegyzet.
[614] L. fentebb, 480. jegyzet. Vö. a 11. cikkellyel.
[615] L. fentebb, 477. jegyzet.

a védelmet, amit ezek nyújtanak, és istenítélettel próbára tévén a tolvajt, ha bűnösnek találnák, azok, akik védelmezték, ne kapjanak részt a lefoglalt vagyon negyedéből.

5. A LOPOTT JÓSZÁG KINYOMOZÁSÁRÓL

Ha valaki lopott jószág nyomait követi, küldjön előre hírnököt abba a faluba, amelybe a nyomok vezetnek, nehogy a falubeliek saját állataik kihajtásával összezavarják a követendő nyomokat. Ha felfuvalkodottan mégis ezt tennék, fizessék meg az elveszett jószágot. Ha pedig a falubeliek még azelőtt hajtanák ki az állataikat, hogy a hírnök odaért volna, akkor a vizsgálódók kutassanak át minden egyes házat, ahogy jónak látják. Ha valakinek elvesznék a jószága, menjen alkalmas tanúkkal a jószág után nyomozni, oda, ahol úgy gondolja, hogy a jószág van, és ha megakadályoznák, az akadályozókat tegyék próbára istenítélettel, és ha rájuk bizonyulna, hogy bűnösök, vesszenek, mint a tolvajok; ha azonban az istenítélet tisztázná őket, az akadályozásért 55 pensát fizessenek. Ha ispán vagy vitéz[616] felbújtására gátolnák a vizsgálódókat, az ispán fizesse meg helyettük az 55 pensát, és azután őt tegyék próbára istenítélettel.

6. A BÍRÓ ÍTÉLETÉRŐL SZOLGÁVAL VAGY SZABADDAL SZEMBEN

Ha a bíró a szolga orrát nem vágatná le vagy a szabadot[617] nem akasztatná fel, vesszen mindene fiain vagy leányain kívül, és a bírót magát adják el. Ha azonban ártatlant akasztana fel, 110 pensát adjon vissza[618] és a felakasztott minden vagyonát. És ha két alkalmas tanú révén megszabadítaná magát, attól, aki őt a tanácskozás elé vezette, vegyen el 55 pensát. És ha istenítéletre kerülne sor, és kiderülne, hogy a bíró ártatlan, az, aki bíróság elé vezette, ugyanazzal a büntetéssel

[616] Az ispán (latinul: *comes*) és a vitéz (latinul: *miles*) kifejezések ebben az összefüggésben feltehetően a társadalom vagyonos előkelő és jómódú középrétegének tagjait jelöli, miként azt Szent István törvényei is teszik.
[617] Latinul: *liber* (egyes számban). A közszabadokról van szó.
[618] Ti. az ártatlanul elítélt után járó vérdíjat. Szent István törvénye (I. 14.) ugyanekkora összeget szab meg a megölt szabad vérdíjaként.

lakoljon, amellyel a bírónak kellett volna lakolnia. És ha nagyobb a vagyona, mint a bíróé, veszítse el szabadságát is.

7. A KERESKEDŐKRŐL VAGY KALMÁROKRÓL

Senki se vásároljon vagy adjon el vásáron kívül; ha azonban valaki ennek ellenére lopott jószágból vásárolna, vesszenek mind: a vásárló is, az eladó is, a tanúk is. Ha azonban saját jószáguk felől egyezkednének, veszítsék el a jószágot is, annak árát is, és a tanúk is ugyanannyit. Ha azonban vásárban egyeznének meg, köttessék szerződés a bíró és a vámszedő és a tanúk előtt, és ha kiderül, hogy a vásárolt jószág lopott, a vásárló a bíró és a vámszedő tanúsága alapján meneküljön meg, a tanúk pedig adják át az eladót.

8. AZ EMBERÖLÉSRŐL

Ha valaki kivont karddal embert ölne, királyi ítélet végett vessék börtönbe, és mindenét osszák három részre, ti. szőlőit, földjeit, szolgálóit, szolgáit, amiből két részt adjanak a megölt ember rokonainak, a harmadikat pedig a gyilkos fiainak és feleségének. Ha azonban a vagyona kisebb volna, mint 110 pensa,[619] veszítse el szabadságát is.

9. BÁRKIRŐL, AKI SAJÁT NEMZETSÉGÉT MEGLOPJA

Ha valaki ugyanezen törvény és az isteni kegyelem rendelkezése folytán sarját vagy rokonát, avagy bármiféle atyjafiát lopás közben rajtakapná, [a tolvaj] ne szenvedjen el akasztást vagy csonkítást, de mint száműzöttet adják el, ha a nép közül való[620] volna. Ha pedig nemest[621] kapnak rajta a rokonai ugyanezen bűnben, ne adják el, hanem vessék börtönfogságra.

[619] Vö. fentebb, 618. jegyzet.

[620] Latinul: *vulgaris* (egyes számban). A szerény vagyonnal rendelkező vagy nincstelen közszabadokat jelölő kifejezés, melyet Szent István törvényei is ebben az értelemben használtak.

[621] L. fentebb, 481. jegyzet.

10. BÁRKI LOPÁSON ÉRT SZOLGÁJÁRÓL

Ha tehát valaki a szolgáját akár a maga tulajdonának, akár a másénak az ellopásában vétkesnek találná, a fentebb említett nyilatkozat tanúságának megfelelően ne kímélje, és adja át a bíróknak, hogy levágják az orrát.

11. A MÁS HÁZÁT MEGROHANÓ NEMESRŐL VAGY VITÉZRŐL

Ha valaki a nemesek vagy a vitézek közül más nemes házát megrohanná és ott verekedést kezdene, és annak feleségét megostorozná, ha elég vagyona volna, vagyona két részét vétke elkövetéséért adják át, harmada pedig feleségének és fiainak maradjon. Ha pedig nem volna vagyona, megnyírt fejjel, megkötözve és megostorozva vezessék körbe a vásártéren, és így adják el; a többiek pedig, akik vele voltak, amennyiben szabadok volnának, vétküket 55 bizánci [pénzzel][622] váltsák meg, amennyiben pedig szolgák, ugyanazzal a büntetéssel lakoljanak, mint uruk. Mások szolgáit pedig, akik uruk tudta nélkül csődültek össze a verekedésre, adják el, és az ár felét vétkükért adják oda, fele pedig uruknak jusson.

12. A LOPÁSON KAPOTT SZABADRÓL VAGY SZOLGÁRÓL

Ha valamely szabadot vagy szolgát lopáson kapnák, akasszák fel. Ha pedig, hogy elkerülje az akasztófát, a templomhoz menekülne, a templomból kivezettetvén vakítsák meg. A lopáson kapott szolgát, ha nem menekülne a templomhoz, mint a szabadot, akasszák fel. A szolga urának kára legyen a szolga felakasztása, az elveszett jószágok urának pedig kára legyen a jószágok elvesztése. A lopáson ért szabadnak, ha a templomhoz menekülne, és onnan kivezettetvén, megvakítanák, fiai és leányai, ha tíz évesek vagy fiatalabb korúak volnának, maradjanak meg szabadságukban, ha azonban idősebb korúak, vessék őket szolgaságra, és minden vagyonukat vegyék el. A szolgát pedig

[622] Vö. fentebb, 480. jegyzet.

vagy a szabadot, ha libát vagy tyúkot lopna el, vakítsák meg fél szemére, és amit ellopott, adja vissza.

13. A PAPOK TOLVAJSÁGÁRÓL

A papi rendet, ha libát vagy tyúkot, gyümölcsöt vagy ezekhez hasonló dolgokat lopna, csak a mester fenyítse meg vesszőzéssel, de amit ellopott, adja vissza; ha ezeknél nagyobb dolgot lopna, püspöke fokozza le és világi bíróság marasztalja el.

14. A LOPÁSON TALÁLT SZABADRÓL

Ha valamely szabad tíz dénárnyi[623] értéket lopna, akasszák fel; ha tíz dénárnál kevesebbet lopna, a lopott dolgot tizenkétszeresen adja vissza, és fizessen egy ökröt. Ha pedig szolga követne el ilyen tolvajságot, a kétszeresét adja meg, és veszítse el az orrát. Ha szökött szolgát valahol tolvajságon érnének, vakítsák meg. És azért határoztunk úgy, hogy fel ne akasszák, és a nyelvét se tépjék ki, hogy ha később az ura megtalálná őt, általa keresse, ha valamit elveszített.

15. HOGY EGYETLEN KERESKEDŐNEK SE LEGYEN SZABAD LOVAKAT VAGY ÖKRÖKET VÁSÁROLNI VAGY ELADNI, CSAK AMENNYIRE MAGÁNAK SZÜKSÉGE VAN

Egyetlen kalmár se merészeljen ezen föld egyetlen határvidékén[624] se lovat vagy ökröt eladni vagy vásárolni; hanem csupán egyetlen lovat vásároljon, amelyre neki magának van szüksége útja megjárásához, vagy ha akar, szántásra való ökröket.

[623] L. fentebb, 499. jegyzet.

[624] Latinul: *confinium.* A határmenti vármegyéknek az ország belsejétől legtávolabb eső, ez idő szerint javarészt még lakatlan területeiről van szó.

16. LOVAK VAGY ÖKRÖK KIRÁLYI ENGEDÉLY NÉLKÜL VALÓ ELADÁSÁRÓL

Ha valaki lovat vezetne a határvidékre, hogy a király engedélye nélkül eladja, a határvidék ispánja[625] vegye el tőle a lovat, vagy börtönöztesse be a ló gazdáját, mígnem tulajdon ispánja tanúsága alapján igazolják, és ha vétkes volna, mint tolvaj vesszen, ha pedig nem, szabadon és sértetlenül távozzék, és a lovat, amelyet odavezetett, veszítse el.

17. AZ ISPÁN TISZTSÉGÉTŐL VALÓ MEGFOSZTÁSÁRÓL, HA MEGENGEDI, HOGY ELADJANAK VAGY VÁSÁROLJANAK

A határvidékek ispánjait, ha megengednék, hogy a király engedélye nélkül adjanak el lovakat vagy ökröket ennek a hazának a határain túlra, fosszák meg ispáni tisztségüktől. A határvidékek őrei pedig, akiket népnyelven *ewr*-öknek neveznek,[626] ha az ispánok tudta nélkül követnének el ilyesmit, veszítsék el szabadságukat, ha szegények volnának.[627] Azok azonban, akik ezeknek az őröknek az élén állnak,[628] ha ugyanezen bűnben vétkesnek találnák őket, mindennel együtt, amijük csak van, vesszenek, egyedül fiaik és leányaik maradjanak meg szabadságukban.

[625] Latinul: *comes confinii.* A határmenti vármegyék ispánjairól van szó. L. Zsoldos Attila: a 476. jegyzetben i. m. 103–107.

[626] A határmenti vármegyékben működő várispánságoknak a határőrizettel kapcsolatos feladatokat ellátó várnépeiről van szó, akiket későbbi források többnyire *speculatores* néven emlegetnek. L. Zsoldos Attila: a 476. jegyzetben i. m. 105–107.

[627] Mivel a várnépek szolgai jogállásúak voltak, itt említett szabadságuk a közszabadságtól eltérő, ún. kötött szabadságot biztosított számukra. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 26.

[628] A határőri feladatokat ellátó várnépek közvetlen elöljáróiról van szó, akiket a későbbi források *maior speculator*nak ('őrnagy') neveznek. L. Zsoldos Attila: a 476. jegyzetben i. m. 109–112.

18. BÁRMELY VENDÉG KERESKEDÉSÉRŐL

Ha vendégek érkeznének más országokból a határvidékre,[629] hogy lovat vásároljanak vagy más jószágokkal kereskedjenek, ama határvidék ispánjának követével menjenek a királyhoz, és vásároljanak a király poroszlója[630] előtt amit és amennyit csak a király engedélye révén szabad nekik.

Fordította: Körmendi Tamás, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Zsoldos Attila

[629] A latin eredetiben a „vendég"-et a *hospes* kifejezés jelöli, a szövegkörnyezet alapján azonban egyértelmű, hogy nem az országban megtelepedni szándékozó *hospes*ekről van szó, hanem külföldi kereskedőkről.

[630] L. fentebb, 179. jegyzet.

VII. GERGELY PÁPA LEVELE SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYHOZ (1079. MÁRCIUS 21.)

A levél eredetije nem maradt ránk. Másolata Rómában a Vatikáni Levéltárban VII. Gergely pápa iratainak registrumában található (l. fentebb, 42. oldal). Az évi datálás nélküli levél 1079. március 21-én íródott.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 223–224.

További mérvadó kiadása: Caspar: *Registrum 441–442.*

Magyar fordítása: ÁAL. 92–93.

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája,[631] Lászlónak, a magyarok királyának[632] üdvözletét és apostoli áldását [küldi].

Amint híveid gyakori jelentéséből megismertük, s a mieink tanúskodásai révén bizonyosan tudjuk, Felséged kész teljes buzgalommal és szíve vágya szerint Szent Péternek szolgálni, amiként az a hithű hatalom kötelessége, és nekünk engedelmeskedni, ahogyan az nemeslelkű fiúhoz illik.[633] Ennél fogva természetesen lelked buzgó alázatát méltán dícsérjük e törekvésed miatt, és őszintén örvendezünk neki, mert fényesen mutatja, hogy – a legkiválóbb királyok nyomdokait követve – megőrzöd egyrészt az erkölcsöket illetően az igazság törvényét, másrészt pedig a vér szerinti nemes származást. Mivel tehát Ma-

[631] L. fentebb, 197. jegyzet.

[632] I. (Szent) László magyar uralkodóról van szó (1077–1095), akit I. Géza halála után 1077 tavaszán választottak meg királlyá. Az a tény, hogy VII. Gergely ezen levelében – a választott *(electus)* jelző elhagyásával – Lászlót a magyarok királyának nevezi, mutatja: egyrészt ekkorra már (valószínűleg 1077 második felében) megtörtént László megkoronázása, másrészt pedig a pápa Salamonnal szemben László oldalára állt. L. Makk Ferenc: Szent László és a Balkán. In: Uő: a 21. jegyzetben i. m. (A turulmadártól...) 163–164.

[633] E szövegrész jól mutatja: VII. Gergely – a teokratikus törekvések jegyében – Lászlótól, miként korábban Salamontól és I. Gézától is, azt várta, hogy Rómának, a reformpápaságnak engedelmes szolgája legyen, azaz a magyar király vállalja el a pápai hűbért. I. László azonban – elődjeihez hasonlóan – erre egyáltalán nem volt hajlandó. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 111–112. A pápai mondatnak más értelmezésére l. pl. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 134.

gasságod nemeslelkűségében és engedelmességében kellőképpen megbízunk, nem habozunk megkérni egy olyan dologra, ami a mi egyetemes gondoskodásunkra tartozik, s ami a te tisztségednek nem kismértékben szintén megfelel, hogy ebben az ügyben mindaz, amit rólad csupán szavak alapján hiszünk, igaznak mutatkozzék meg a tett bizonysága által, s így nekünk nyíltan legyen szilárdabb okunk arra, hogy miatta tégedet méltán tartozunk a többi királyi méltóságoknál jobban és különlegesebben szeretni. Ezért ezeket a grófokat, tudniillik E-t, O-t, és C-t,[634] valamint katonáikat, akiket értesülésünk szerint, mint Szent Péter híveit és az igazság támogatóit, jogtalan ítélettel száműzetésbe küldtek, részünkről gondoskodásodra kívánjuk bízni. Minthogy eddig Fényességed saját buzgalmából igyekezett azoknak a segítségére lenni, érezzék meg ők, hogy a vigasztalásnak és a segítségnek a keze – Szent Péter iránti hűségük és a mi gondoskodásunk következtében – most bőségesebben ér el hozzájuk. Egyébként pedig Bölcsességedet arra intjük, hogy az igazság útját mindig igyekezzél egyenes irányban megőrizni, az özvegyeket, az árvákat és a zarándokokat atyai kegyességgel védelmezni, az egyházakat nemcsak nem bántalmazni, hanem a kevélykedők és támadók arcátlansága és vakmerősége ellen azokat inkább megoltalmazni; és mindazt, amit igaznak gondolsz, törekedj állhatatosan megőrizni. Azt is ugyancsak tudatni akarjuk veled, hogy egykor a nevedben bizonyos követek érkeztek hozzánk,[635] akiket azután azzal bíztunk meg, hogy buzdítsák Kedvességedet: szándékozzon másokat küldeni, hogy ezáltal jobban megbizonyosodhassunk. De mindeddig kétséges számunkra, hogy megbízásunk eljutott-e hozzád, s vajon később küldtél-e másokat. Az ugyanis világos, hogy azóta senki sem jött tőled követként hozzánk. Ezért döntöttünk úgy, hogy ezt neked megint és ismételten megírjuk, s újólag figyelmedbe ajánljuk ugyanazt, amit a grófokkal kapcsolatban már kértünk tőled. S követek küldését, ha még nem küldtél volna, tovább ne hanyagoljad el; és törekedj oltalmazó kezed mindenki felé, akit

[634] Ekbert és Udalrik pápapárti német grófokról, valamint az utóbbinak Konrád nevű fiáról van szó, akik 1077–1078 fordulója táján Magyarországra menekültek, ahol a királyi udvarban kedvező fogadtatásban részesültek. Erre l. Györffy György: in: DHA. I. 223. 3. jegyzet. Ehhez még l. Gábor Varga: a 214. jegyzetben i. m. 145.

[635] E követségről más híradásunk nincs.

előbb megneveztünk, minden dologban barátságosan és jóindulatúan kinyújtani. A mindenható és irgalmas Isten, akitől minden jó ered, a Szent Istenszülőnek, a mindenkor Szűz Máriának, valamint Szent Péternek és Pálnak az érdemeiért és közbenjárására lépteidet – az igazság útján vezetve – szilárdan irányítsa mindvégig, s ezen élet világi uralkodói kormányzását úgy igazgassa, hogy érdemed szerint képes légy elnyerni az örökkévalóságot.

Kelt Rómában,[636] az április Kalendae-ja előtti 12. napon,[637] az indictio 2. évében.[638]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[636] Ma Olaszország fővárosa.

[637] Március 21-én.

[638] L. fentebb, 202. jegyzet.

Reichenaui Bertold, a világkrónikaíró Reichenaui (Béna) Hermann tanítványa 1030 körül született és 1088-ban halt meg. Történetírói tevékenysége a közelmúltig viták kereszttüzében állt. Krónikáját (Chronicon) *mestere munkája folytatásának szánta, és első szerkesztésében 1054-től 1066-ig terjedt. E műben rokonszenvezett a gregorianizmus előtti egyházi reformokkal, de hű volt királyához, IV. Henrikhez is (1056–1106). Az I. szerkesztést csak egy 1529. évi kiadás őrizte meg. Munkájának II. szerkesztésében, amelyet 1073 után dolgozott ki, már erősen a VII. Gergely-féle reformmozgalommal értett egyet, elítélte IV. Henriket (és így szövetségesét, Salamon magyar királyt), időben pedig 1054-től 1080-ig haladt. Ezt a II. szerkesztést korábban elvitatták Bertoldtól. Legjobb változata egy 16. századi bécsi kódexben maradt fenn. Bertold 1054–1075 közötti híradásaira nagymértékben támaszkodott a másik korabeli dél-német történetíró, Konstanzi Bernold is. Krónikája két szerkesztésén kívül megírta mestere, Hermann életrajzát is* (Vita Herimanni Contracti), *amelyet történeti műve II. szerkesztése elé helyezett. A magyar történelemnek az 1060–1070-es évekre fontos, Hersfeldi Lampert híradásait jól kiegészítő forrása.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: I. S. Robinson–H. Robinson-Hammerstein: *Bertholds und Bernolds Chroniken. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe. 14. Darmstadt 2002. I. szerkesztés: 20–33. (Az általunk közölt szöveg: 27.), II. szerkesztés: 26–277. (Az általunk közölt szöveg: 49., 51., 79., 85., 181., 219.) (német fordítással).*

További mérvadó kiadása: I. S. Robinson: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz (1054–1100). MGH. Sript. rer. Germ. NS. XIV. Hannover 2003.*

Elavult kiadásai: G. H. Pertz: *in: MGH. SS. V. 264–326. (az I. és II. szerkesztés összeolvasztva);* G. Waitz: *in: MGH. SS. XIII. 730–732. (az I. szerkesztés).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 414–415.

I. szerkesztés:

1059. ... András, Magyarország királya,[639] midőn előbb követek útján megerősítette a békét és a megállapodást Henrik királlyal,[640] sőt annak húgát[641] is elnyerte jegyesül még gyermek fiának.[642]

1060. ... András, Magyarország királya,[643] midőn az országát mindenfelől pusztító fivérétől[644] sok sérelmet szenvedett el, végül a láztól leverten minden kincsét Melk várába[645] küldte, sőt fiát is Dietpald gróf[646] útján Henrik királyra bízta. ...

II. szerkesztés:

1059. *Döntően megegyezik az első szerkesztés vonatkozó híradásával.*[647]

1060. V.[648] ... Magyarországon egy bizonyos Béla a fivérét, a már idős András királyt elűzte királyságából és halálra juttatta. Ez az András, akivel fivére igencsak jogtalanul járt el, végül a láztól leverten minden kincsét Melk várába küldte, sőt fiát is Dietpald gróf útján Henrik királyra bízta.[649]

1074. ... Ezen a nyáron a király hadjáratot indított Magyarországra Salamon király megsegítésére, akit ugyanis gyalázatos tetteinek túlzott volta és erkölcstelensége miatt apai nagybátyja[650] és királyságának más főemberei elűztek méltóságából, mivel ő még azok tanácsait is semmibe vette. De ott a király semmiben sem tudott kívánsága szerint eredményes lenni, tudniillik eredményt elérni Salamon visszahelyezésében, végül maga mellé véve nőtestvérét, Judit királynét, Sala-

[639] L. fentebb, 2. jegyzet.
[640] Ti. IV. Henrikkel. L. fentebb, 208. jegyzet.
[641] Ti. Juditot. L. fentebb, 419. jegyzet.
[642] Ti. Salamonnak. L. fentebb, 35. és 423. jegyzet. Tehát Bertold tévesen egy évvel későbbre helyezi az eljegyzést.
[643] A szövegben *Pannoniarum* áll, tehát talán archaizálva az egykori több Pannonia provinciára utal.
[644] Ti. Bélától. L. fentebb, 97. jegyzet.
[645] Ma település Ausztriában, a Duna mellett.
[646] I. Dietpald, a bajororszagi Augstgau grófja († 1060 k.).
[647] Többletként említi Henrik nőtestvérének Judit nevét.
[648] IV. Henrik uralkodási évét jelöli.
[649] Vö. fentebb, 643–646. jegyzet.
[650] Salamont unokatestvérei, Géza és László hercegek űzték el.

mon hitvesét, nem olyan jó szerencsével, mint amilyennel elindult, hazatért Wormsba.[651] ...

1075. ... Henrik király a húsvétot[652] Wormsban ünnepelte. És pünkösd[653] után egy számát tekintve nem csekély, azelőtt nyíltan Magyarország ellen felkészített hadsereget akkor hirtelen Szászország ellen indított el.[654] ...

1077. ... Henrik király pedig ... a nem kis hatalmú és bátorságú grófot, Ekbertet, aki ellene lázadt ... megtámadta. ... Végül őt, aki a legkevésbé sem tudott neki ellenállni, menekültként a feleségével és minden [emberével] a magyarok királyához kényszerítette száműzetésbe.[655] ...

1078. ... R[udolf] király[656] pedig Goslarban[657] fényesen ünnepelte meg a pünkösdöt,[658] a szász és türingiai főembereknek nem kis sokasága gyűlvén oda össze, ott velük közösen tanácskozván, hadjáratot készített elő és határozott el Henrik király ellen. Megérkeztek oda hozzá Fülöpnek, Franciaország királyának,[659] a flandriaiaknak, a lotaringiaiaknak[660] nem kisszámú követei, sőt még a magyarok királyáéi[661]

[651] A hatalmától ebben az évben megfosztott Salamon királyért indított, augusztusi sikertelen hadjáratban a német uralkodó a Duna bal partján egészen Vácig hatolt. L. CFH. I. 215.; Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 129–131. Salamon már 1074 júliusában német hűbéres lett. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 101. Wormsra l. fentebb, 595. jegyzet.

[652] Április 5.

[653] Május 24.

[654] Vö. Hersfeldi Lampert 1075. évi, vonatkozó híradásával. L. fentebb, 602. jegyzet.

[655] I. Ekbert, a gregoriánus pápaság hívének számító német előkelő, a bajorországi Formbach, illetve Neuburg grófja (1064/1067–1109). Magyarországra meneküléséről VII. Gergely pápa is megemlékezett 1079. március 21-én Szent László magyar királyhoz írt levelében. L. fentebb, 634. jegyzet.

[656] L. fentebb, 534. jegyzet.

[657] L. fentebb, 380. jegyzet.

[658] Május 27.

[659] I. Fülöp francia király (1060–1108). A szövegben *Galliarum* áll. Vö. fentebb, 643. jegyzet.

[660] IV. Henrikkel szembenálló birodalmi tartományok, ma Belgium, illetve Franciaország területén. Flandria grófja ekkor I. Róbert volt (1071–1093).

is, akik neki Isten és Szent Péter[662] miatt, a szent egyház és a németek egész királysága érdekében a legbuzgóbban megígérték segítségüket, noha nem egészen úgy teljesítették, ahogyan ígérték. ...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[661] Ti. Szent Lászlóé. L. fentebb, 194. jegyzet. Szent László Rudolf ellenkirállyal kötött szövetségére, illetve annak leányával, Adelheiddel († 1090) a találkozó körül kötött házasságára l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 113–114.

[662] Utalás a reformpápaságra.

Konstantinápolyban vagy a kisázsiai Attaleiában született 1020–1030 között, szerény származása ellenére a tehetséges, nagy műveltségű férfi magas tisztségeket töltött be IV. Romanos (1068–1071), VII. Mikhaél Dukas (1071–1078) és III. Niképhoros Botaneiatés (1078–1081) uralkodása idején. Valószínűleg 1085 után halt meg. 1077-ben monostort alapított, amelynek adománylevele (Diataxis) *ránk maradt, s a korszak fontos gazdaság- és művelődéstörténeti forrása. 1073/74-ben szerkesztett egy sokat használt törvénygyűjteményt, amelynek bevezetésében áttekinti a római jog fejlődését a köztársaság korától Bölcs Leó idejéig. Fő műve azonban a Niképhoros Botaneiatésnek ajánlott* Historia *című, befejezetlenül maradt történeti munka, amelyben az 1034–1079/80 közötti korszak eseményeit tárgyalja nagyrészt saját élményei és tapasztalatai alapján. Az archaizáló és klasszicizáló stílusú mű a Niképhoros Botaneiatés trónra lépéséig terjedő időszaknak általában hitelt érdemlő forrása, e császárról azonban egyoldalú szimpátiával ír.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: I. Pérez Martín: *Miguel Ataliates: Historia. Introducción, edición, traducción y comentario. Nueva* Roma. *15. Madrid 2002. (spanyol fordítással) (Az általunk közölt szöveg: 51., 73–74.).*

Elavult kiadása: Michaelis Attaliatae Historia. Rec. W. Brunet de Presle–I. Bekkerus. *Bonnae 1853.*

A mű magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: ÁMTBF. 93–95.

VIII.[663]... Mivel a nyugati sauromaták[664] és velük együtt a Duna melléki szkíták is, akiket a köznép besenyőknek nevez, zavarogtak,

663 Az előző részben a szerző Mikhaél Kerullarios pátriárka és Isaakios Komnénos császár konfliktusáról, majd az egyházfő haláláról és III. Konstantinos Leikhudés pátriárka hivatalba lépéséről szól (1059. január 21., illetve február 2.). L. V. Grumel: La chronologie. Paris 1958. 436.

664 Azaz szarmaták; itt a magyarokra használt archaizáló elnevezés. L. Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica. II. Berlin 1958. 270. L. még alább Skylitzes Continuatus szövegét, ahol ugyanebben az összefüggésben a kizárólag a magyarságot jelölő *ungros* népnevet használja a szerző. Még l. E. Stănescu: La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié du XIe siècle. Zbornik radova Vizantološkog instituta 9 (1965) 53–56.

a császár[665] döntést hozott arról, hogy a római[666] csapatokat beveti ellenük. Miután a hadi előkészületeket megtette, és katonákat sorozott be, teljes erővel indult a hadjáratra. Sardikénél[667] teremve meglepte a sauromatákat, és barátságos viselkedésre kényszerítette őket, s a békés viszonyt szerződésekkel megerősítve[668] a más fajtájú népek, tudniillik a szkíták ellen indult.[669]

665 Isaakios Komnénos császár (1057–1059). A II. Basileios (976–1025) uralkodása óta jelentős tisztségeket betöltő Komnénos családban született 1007 körül. A kiváló képességű katonát a VI. Mikhaél (1056–1057) ellen lázadó generálisok emelték trónra 1057-ben. A kiürült kincstár feltöltését és a hadsereg ütőképessé tételét célzó intézkedései, valamint Mikhaél Kerullarios pátriárkával kirobbant konfliktusai miatt hamar népszerűtlen lett, ezért 1059 novemberében lemondott, és utódául Konstantinos Dukast jelölte. L. alább, 674. jegyzet.

666 Azaz bizánci.

667 Az antik Sardiké, Serdiké (latinosan Serdica), a középkori Triaditza, illetve szláv nyelven Sredec – város a mai Szófia helyén. L. G. Labuda–Z. Stieber: Lexicon Antiquitatum Slavicarum. V. Vratislaviae–Varsoviae–Cracoviae 1975. 328–331.

668 I. András magyar király uralkodása kezdetétől kitűnő kapcsolatokat épített ki apósa, Bölcs Jaroszláv (l. fentebb, 34. jegyzet) akkori szövetségesével, IX. Konstantinos Monomakhos bizánci császárral (1042–1055). Andrást feltehetően a Bizáncból küldött uralkodói fejékkel („Monomakhos-korona") koronázták meg 1047-ben. Ez a baráti viszony romlott el 1059 táján: valószínűleg a Bizánc területéről kiindult, és Magyarország déli területeit veszélyeztető besenyő támadás adott okot a magyar fellépésre. Györffy György feltételezi, hogy András ekkor ügyes diplomáciával a nyugatra vonuló besenyők támadását Bizánc ellen fordította, s így a nomádok végül is a 1048 óta besenyők lakta Paristrion themában telepedtek le (a 47. jegyzetben i. m. 861.). A kérdésről még l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 81–82., 93; Uő: a 21. jegyzetben i. m. 140–141., vö. 128–130. Ugyanerről az eseményről szól alább Scylitzes Continuatus, Zonaras és Anna Komnéné is.

669 A korszak bizánci–besenyő kapcsolatairól l. Gyóni Mátyás: A paristrioni „államalakulatok" etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnéna Alexiasában. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. 4. Bp. 1942. 89–177.; P. Stephenson: Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans (900–1204). Cambridge 2000. 90–95.

X.[670] ... Felkelést szított mégis az egyik előkelő férfiú, Romanos[671] vestarchés,[672] akinek a mellékneve Diogenés. Mivel ő már korábban is látta, hogy az uralkodók hibájából és az abból származó háttrányok következtében teljesül az ellenfelek akarata, és azok a rómaiak kisszerűsége folytán válnak nagyokká,[673] bánkódott, felháborodott, és nehezen bár, de elpártolásra szánta el magát – mint később határozottan állította –, nem hatalomvágyból és a hatalomból fakadó előnyök élvezete miatt, hanem azért, hogy a már hanyatló rómaiak sorsát egyenesbe hozza, ugyanis az államügyek nem megfelelően álltak akkoriban.

[670] Az előző részben a szerző pontos datálást tesz lehetővé az indictio 4. évében, májusban feltűnt üstökös említésével, amely 1067 májusához köthető (l. V. Grumel: a 663. jegyzetben i. m. 473.). Ezután szól X. Konstantinos Dukas császár betegségéről és haláláról.

[671] A leendő IV. Romanos Diogenés császár (1068–1071). Az anatóliai arisztokrata családból származó kiváló katona nagy népszerűségnek örvendett a hadseregben, X. Konstantinos Dukas (1059–1067) idején a dunai határvidék főparancsnoka volt (feltehetőleg a besenyők elleni harcokban is jeleskedett), majd 1067-ben Sardiké és vidéke helytartója lett. A birodalomra leselkedő rendkívüli külső veszélyek miatt 1068. január 1-én X. Konstantinos özvegye a férjévé és társcsászárrá teszi. Romanos megpróbált egy ütőképes hadsereget szervezni Kis-Ázsiában, azonban kisebb sikerek után 1071-ben Manzikertnél katasztrofális vereséget szenvedett Alp-Arszlán szeldzsük szultántól, s maga is fogságba esett. Fogságából való visszatérte után 1072-ben megvakították, és hamarosan elhunyt. L. alább, 674. és 680. jegyzet.

[672] Magas rang a 10–12. századi bizánci hierarchiában, amelyet hadseregparancsnokok, sőt leendő császárok viseltek. L. N. Oikonomidès: Les listes de préséances byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972. 299–300.

[673] A 11. század közepétől a Komnénos-dinasztia hatalomra kerüléséig (1081) tartó évtizedekben a tehetségtelen uralkodók alatt a fővárosi hivatali arisztokrácia és a kiváló, főleg kisázsiai főtisztek közötti rivalizálásban az előbbi kaparintotta meg a hatalmat, s a birodalom kormányzása az udvari intrikák mocsarába süllyedt éppen akkor, amikor Bizánc határainál rendkívül veszélyes ellenségek (normannok, szeldzsükök) jelentek meg. Másfél évtized alatt szinte minden elveszett, amit a 10–11. században Bizánc megszerzett. A korszakról l. L. Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása. Varia Byzantina–Bizánc világa. 1. Bp. 1997. 196–198., 285–300.; G. Ostrogorsky: a 465. jegyzetben i. m. 286–312.

riban. Miután Dukas császár[674] uralkodásának idején megkapta Sardiké kormányzói tisztét,[675] azt fontolgatta, hogy a sauromaták[676] együttműködését is megnyeri vállalkozásához és ezt egyértelművé tette. Azok ugyanis hallgattak erre a férfiúra, mivel őt már korábbról ismerték a szomszédos területen viselt vezérsége révén. Akkoriban a Duna menti városok parancsnokaként[677] harcolt ellenük, és az a veszély is fenyegette, hogy elesik a harcban, ha Niképhoros Botaneiatés[678] magistros[679] ellenállhatatlan rohammal és erővel ki nem ragadja

[674] X. Konstantinos Dukas császár (1059–1067) 1006 táján született a 9. századtól kitűnő hadvezéreket és államférfiakat adó Dukas családban. A kiváló katonát Isaakios Komnénos lemondásakor, a távozó uralkodó javaslatára koronázták császárrá. Ám visszavonta elődje reformjait, s kormányzása alatt a hadsereg erősítése helyett a szenátori arisztokrácia érdekei érvényesültek. L. M. Angold: The Byzantine Empire (1025–1204). London–New York 1984. 16–32., 53–56., 61–74. Még l. fentebb, 671. jegyzet.

[675] L. fentebb, 667. jegyzet. Sardiké és környéke a korábbi egységes Bulgaria themából kiemelt különleges tartomány. L. N. Bănescu: Les duchés byzantins de Paristrion et de Bulgarie. Bucarest 1946. 121–123.

[676] A szarmata népnév itt is a magyarokat jelöli. Nem meggyőző N. Bănescu érvelése, aki besenyőknek tartja őket (a 675. jegyzetben i. m. 30., 82.). E. Stănescu (a 664. jegyzetben i. m. 55.) ugyancsak ezen a vidéken letelepített népre gondol, amely szerinte azonos azokkal a „skythákkal", akik Niképhoros Botaneiatés vezénylete alatt 1071-ben részt vettek a manzikerti csatában. Ezen időszak magyar–bizánci kapcsolatait részletesen vizsgálja Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 99.; Uő: az 559. jegyzetben i. m. 145–148.

[677] A II. Basileios által megsemmisített Bolgár Cárság területén a bizánci kormányzat bevezette a themarendszert: a Balkán központi területeit magában foglaló Bulgaria thema (Skopje központtal), az Al-Duna menti régiót lefedő Paristrion (Szilisztra székhellyel) mellett a Duna és Száva menti határvidéket is themává szervezték Sirmium központtal (a kérdésről l. G. Ostrogorsky: a 465. jegyzetben i. m. 302.; T. Wasilewski: Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle. Mélanges G. Ostrogorsky II. Zbornik radova Vizantološkog instituta 8/2. Belgrad 1964. 465–482.). Feltehetően ennek a parancsnoka lehetett Romanos.

[678] 1020 táján született, IX. Konstantinos Monomakhos (1042–1055) idejétől hadseregparancsnok, támogatta katonatársát, Isaakios Komnénost a császári trón megszerzésében (l. fentebb, 665. jegyzet), majd a Duna-menti városok stratégosaként tüntette ki magát. 1077-ben az anatóliai hadsereg

őt. Ezt én magától Diogenéstől származó közlésből ismerem. Miután írás készült azokhoz, hogy a szerződések eskü által is megerősítést nyerjenek, egyik örmény származású tanácsosa, aki korábban erőteljesen biztatta a tettre, ármányt szőtt ellene. Rábeszélte, küldje el környezetéből azokat az embereit, akik a tervezett lépésekről tájékoztatást adhattak, hogy a hadvezérek és alárendeltjeik közül többeket csatlakozásra bírjanak; mihelyt pedig látta, hogy bizalmas híveitől meg van fosztva, megvádolta őt a helybeliek előtt azzal, hogy elpártolást tervez, sőt elárulni készül őket a sauromatáknak,[680] és miután feltüzelte őket ellene, nyomban rátámadt, és mivel egyedül találta, elfogta és fogolyként a császári udvarba vitte, hogy merészségéért bűnhődjön.[681]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Olajos Teréz

élén felkelt VII. Mikhaél Dukas (1071–1078) ellen, s annak lemondását követően császárrá koronázták. Sikertelen kormányzás után I. Alexios Komnénos hatalomra kerülésekor (1081) lemondott a trónról, monostorba vonult és hamarosan elhunyt.

679 Magas katonai és civil rang a bizánci korban, a szó etimológiailag a latin *magister officiorum* kifejezéssel áll összefüggésben, amely a késő császárkori civil központi adminisztráció fejét jelölte.

680 R. Kerbl feltételezi, hogy Géza herceg, akinek dukátusa szomszédos volt a Duna menti bizánci themával, 1064-től szövetkezett e tartományok stratégosaival; ez történt 1066–1067 táján is, amikor Géza támogatásával készült a trón megszerzésére Romanos (Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkönigreich. Wien 1979. 15–24., 29–33. Vö. Sz. Vajay: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ungarn-Jahrbuch 10 [1979] 17–19.). Ezzel szemben meggyőzően érvel Makk Ferenc, aki szerint ebben az időszakban Salamon és Géza teljes egyetértésben járt el a külpolitikában is, így a király és a herceg együtt támogatta Romanos Diogenést (az 559. jegyzetben i. m. 145–148.).

681 Romanos Diogenésre rábizonyították a trónbitorlási szándékot, ám a súlyos büntetéstől megmenekült, mert a gyermekei nevében régenskedő Eudokia Makrembolitissa császárnő megkegyelmezett neki, sőt férjévé és társcsászárrá tette (1068. január 1.).

LAUTENBACHI MANEGOLD: KÖNYV GEBHARDHOZ

A szerző életéről kevés biztos adat maradt korunkra. 1060 után Franciaországban tűnt fel mint vándortanító. 1085-ben IV. Henrik császár támogatói elűzték az elzászi Lautenbach monostorából, ekkor a bajorországi Rottenbuch apátságába menekült. Az 1090-es években részt vett az elzászi Marbach ágostonos kanonokok számára épülő monostorának létrehozásában, majd ennek prépostja lett. Manegold mester 1103 után halt meg.

Műveltségét már a 12. században dicsérték, kimagasló filozófiai ismereteiről művei is bizonyságot szolgáltatnak. Több bibliakommentárt is írt, de ezek nem maradtak korunkra. Liber contra Wolfelmum *(Könyv Wolfelmus ellen) című, napjainkban is ismert munkája az antik filozófia és a keresztény hit kapcsolatát elemzi. Gebhard salzburgi érsekhez (1060–1088) az 1080-as évek közepén írt műve* (Liber ad Gebhardum) *gregoriánus vitairat, amelyben a királyi méltóság mibenlétét vizsgálja. Állásfoglalása szerint az igazságtalan és zsarnok király szembekerül népével és ezért elveszítheti trónját. Érvelésének példaanyagát jórészt ókori uralkodók alkotják, de munkájában szerepel Salamon magyar király (1063–1074) is, akinek trónfosztását jogosnak ismeri el. (Ezzel összhangba kerül más korabeli szerzők – Konstanzi Bernold, Reichenaui Bertold ítéletével). Ugyanakkor az alább következő szemelvény bizonyítja Szent László király (1077–1095) – ekkor még – kedvező megítélését a reformpápaság támogatói között.*

Általunk használt mérvadó kiadása: K. Francke: *in: MGH. Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti. I. (1891) 308–430. (Az általunk közölt szöveg 364–365.).*

Magyar vonatkozású részének kiadása: CFH. II. 1490.

Magyar fordítása: Deér József: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 79. (részlet).*

XXIX. ... Bárki tehát, aki ezeket a példákat és hozzá hasonlókat át akarja gondolni, jogosnak fogja ítélni, hogy nemcsak Henriket,[682] hanem az összes rossz fejedelmet el kell távolítani. Vajon korunkban a magyarok népe nem távolította-e el a királyságból az elnyomó Pétert,[683] az atyai törvények megrontóját? Őt, miután újból

682 Ti. IV. Henriket. L. fentebb, 208. jegyzet.

683 L. fentebb, 30. jegyzet.

trónra került Henrik császár[684] erőszakossága folytán, megvakították. Hasonlóképpen ugyanezen nép a paráznaságnak és igazságtalanságnak sokszor hódoló Salamont[685] eltávolította és helyébe a Géza melléknevű Magnust állította.[686] Sőt ennek az embernek az elvesztése után fivérét, Lászlót[687] állították a helyébe, a tettre kész és derék férfiút, jóllehet az eltávolított Salamon túlélte. Ez nem jogsértés. Ahogy ugyanis Jeromos állítja,[688] miként a püspök, az áldozópap és a szerpap sem az érdemek, hanem a hivatalok elnevezései, úgy a király, a gróf és a herceg sem a természet vagy az érdemek, hanem a hivatalok és méltóságok megnevezései.

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[684] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

[685] L. fentebb, 35. jegyzet.

[686] Latinul: *Magnisonem cognomine Gieuso.* L. fentebb, 146. és 161. jegyzet.

[687] Latinul: *Latezlaum.* L. fentebb, 194. jegyzet.

[688] Hieronymus: Adversus Iovinianum I. 34.

DÁVID HERCEG OKLEVELE (1090 KÖRÜL)

Az egyetlen példányban készült pergamenoklevél eredeti formájában maradt ránk; ma a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban őrzik. A diploma a királyi pecsétes magánoklevelek közé tartozik. Szent László király tróntípusú felségpecsétje a szöveg alján középen helyezkedik el. Az adománylevél 1090 táján készült, mivel az oklevélben szereplő Kozma veszprémi püspök utóda, Almarius 1091-től volt veszprémi főpap.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 265.

Betűhív kiadása: Árpád-kori oklevelek 31.

Magyar fordítása: Dreska Gábor: *in: Árpád-kori oklevelek 118.*

A Szentegyház összes – mind jövőbeli, mind jelenlegi – híve számára legyen ismert az, hogy Dávid, a tiszteletreméltó herceg,[689] a saját és szülei bűneinek megbocsátása érdekében Lászlónak,[690] a felettébb keresztényi királynak az engedélyével a tihanyi Szent Ányos monostorának[691] adományozta mindezeket. Aranyoshelyen[692] öt háznépet,[693] földet három ekével együtt[694] és öt halastavat[695] adott, tudniillik

[689] Dávid herceg I. András király és Anasztázia királyné fiatalabb fiaként Salamon király testvére volt, 1053 után született és 1091 után hunyt el. Az általa is megadományozott tihanyi apátságban temették el.

[690] L. fentebb, 194. jegyzet.

[691] A Tihanyi-félszigeten (ma Veszprém megye) I. András király 1055-ben alapított Szűz Mária és Szent Ányos tiszteletére bencés apátságot. Alapítólevelét l. jelen kötetben.

[692] Aranyoshely – Bodrog vármegyei település – későbbi nevei közül ismert Aranyán, Besenyő és Apáti (= apáté, ti. a tihanyi apát birtoka). Utóbbiból származik mai neve, Apatin (település Szerbiában a Duna balpartján). L. ÁMTF. I. 706–707.

[693] L. fentebb, 85. jegyzet.

[694] A középlatinban az *aratrum* szó ekét, mint szerszámot és ekével művelt (ekealja, ekényi) földterületet (kb. 120 hold), mint mértékegységet egyaránt jelölhetett. L. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század elejéig. Bp. 1978. 151–153. Az *aratrum* szót oklevelünk esetében egyébként az indokoltabb 'eke' értelem helyett 'ekényi', 'ekealja' jelentésben használja pl. Erdélyi László: A tihanyi apátság története (1055–1701). In: PRT. X. 17., 430.

Bodrogot, Örvényt, Weimirt, Plast, Strisint.[696] Ugyanaz a herceg pedig megengedte, hogy az, amit vasárnapokon a Dunában varsákkal fognak, Szent Ányos apátjáé legyen, s a halak átvétele céljából a varsák kiemelésekor vagy ő maga legyen jelen vagy a szolgája. Ennek az ügynek Magyarország[697] igen sok főembere volt a tanúja:[698] Fábián érsek, Kozma püspök, Gyula nádorispán, Petus ispán.[699] Mindazok pedig, akik a fentmondott mostornak ily módon juttatott adományt el akarnák tulajdonítani, a mindenható Isten és az ő összes szentje részéről legyenek átkozottak.[700]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[695] A latin *piscina* szó olyan halászó- (halfogó-) helyet jelentett, ami alatt mesterséges úton kialakított vagy természetes módon létrejött tószerű képződményt (halastavat) kell érteni, amelyet a mellette levő nagyobb élővízzel – ahonnan a hal a halastóba beúszott – sövény, rekeszték által elzárt fok, 'vízfolyás' kötött össze. L. Kiss Andrea–Piti Ferenc: A fertői fok. Soproni Szemle 59 (2005) 164–184. Természetszerűleg a középkori halastó (= halászó-, halfogóhely) értelme ily módon nem azonos a modernkori halastó jelentésével.

[696] A települések közül Bodrog (ma már nem létező település) az egykori Bodrog vármegye névadó helysége volt. A többi település ma már ismeretlen. L. ÁMTF. IV. 711–713.

[697] *Pannonia.* L. fentebb, 27. jegyzet.

[698] A felsorolt főemberek, mint tanúk, a korabeli gyakorlatnak megfelelően jelen voltak a döntés meghozatalánál, és egyetértettek azzal.

[699] Fábián kalocsai érsek 1090 körül. Kozma veszprémi püspök 1087 és 1090 között. L. Engel Pál–Koszta László: in: KMTL. 318. Gyula nádorispán 1075 és 1090 között. L. Szovák Kornél: in: KMTL. 474. Petus (Petrus = Péter?) talán bodrogi ispán 1090 körül. L. Erdélyi László: a 694. jegyzetben i. m. 14.

[700] Az egyszerű szerkezetű oklevelet egyházi átok- (anathema-) formula zárja.

FELJEGYZÉS A SOMOGYVÁRI APÁTSÁG ALAPÍTÁSÁRÓL (1091)

A kézirat lényegében két oklevél (l. a következő dokumentumot), amelyet a 12. századi másoló egybemásolt, de bekezdéssel választott el. Az első maga az alapítás tényének feljegyzése, a második a szerzetesi eskü (az Ego frater ille *kezdetű rész), amelynek hitelessége vitán felül áll. Valószínűtlen, hogy az állítólag elveszett eredeti alapítólevél helyett egy jogérvénnyel nem rendelkező feljegyzést másoltak volna a franciaországi saint-gilles-i chartulariumba. Az eredeti valószínűleg Odilo saint-gilles-i apátnál (1088–1105) maradt. Az oklevél* notitia *formájú, nem a király adta ki, vagyis az érdekelt fél írathatta az oklevelet. Stílusa, jogi nyelvezete alapján dél-franciaországi okleveles gyakorlatra mutat. Az érdekelt, Odilo saint-gilles-i apát készíttethette az iratot, a hitelesítés külső jegyeivel esetleg utólag láthatta el, mert csak így fogadhatta el utóbb a pápai kancellária (II. Paschalis pápa 1106-ban. L. DHA. I. 352.). Az oklevél eredeti példánya nem ismert, csak 12. századi másolatban maradt fenn (*Chartularium monasterii Sancti Aegidii de Valle Flaviana prope Nemausum: *Bibliothèque Nationale, Paris, Ms. Lat. 11018. fol. 68v–70r).*

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 267-268.

Egyéb mérvadó kiadása: Baumgarten Ferenc: *A Saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Diplomatikai tanulmány). Századok 40 (1906) 403–406. (a 12. századi másolatból).*

Magyar fordítása: Marczali Henrik: *in: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 183–185. (részlet).*

Az egyetemes és katolikus Anyaszentegyház, amelyet Isten egyszülött Fiának vére a különböző falakat [lerombolva] egyesít, irgalmas részvétből a földkerekség minden részére szét akarván terjedni, tudatja a jelenlegi és jövőbeli [hívekkel], hogy Pannónia vidékén egy királyi apátsággal gazdagodott az Úr megtestesülésének 1091. esztendejében, a 8. indictióban,[701] e terület felettébb dicsőséges királyának, Lászlónak az uralkodása idején. A helyet pedig, ahol Isten a maga számára elrendelte a szent egyház alapítását, amelyen sem szeplő, sem ránc nin-

[701] Helyesen: 14. indictióban. L. DHA. I. 267. 2. jegyzet. Az indictióra l. fentebb, 202. jegyzet.

csen,[702] Somogynak[703] nevezik, amely e föld városai [közül] az egyik igen nemes [város]. Ezt az előbb mondott király, hallván boldog Egyed érdemeinek hírét,[704] annak területével a Szent és Oszthatatlan Háromság és Péter és Pál boldog apostolok, valamint Szent Egyed hitvalló[705] tiszteletére saját maga, elődei és valamennyi keresztény hívő

---

[702] Ef 5, 27.

[703] *Sumich.* Azaz Somogyvár, amelynek korai névalakja más forrásokkal is igazolható, pl. hasonlóan *(Semichensis)* szerepel II. Paschalis pápa (1099–1118) 1106. november 2-i oklevelében. L. DHA. I. 352. A névalak későbbi forrásokban rendszerint *Simigiensis/Semigis* formában szerepel, de viszonylag rendszeres az *abbatia S. Aegidii in Hungaria* változat is.

[704] A somogyvári alapítás egyik alapvető kérdése, hogy honnan szerzett tudomást Szent László király (l. fentebb, 194. jegyzet) Szent Egyedről. A közvetítő kapocs valószínűleg a lengyel fejedelmi udvar lehetett, mivel Władysław Hermann fejedelem (1079–1102) és felesége, Judit (Salamon magyar király özvegye, személyére l. fentebb, 419. jegyzet) az őket sújtó gyermektelenség elhárítása végett gazdag adományt tettek a dél-franciaországi Saint-Gilles apátsága részére. L. Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. C. Maleczyński. Monumenta Poloniae historica. NS. 2. Krakow 1952. 4. skk., 56. skk.; Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. von B. Bretholz. MGH. Script. rer. Germ. NS. 2. Berlin. 1955.[2] 135. sk. Erre világosan utal a saint-gillesi Necrologium is, amelyben szerepel Judit. L. Ulrich Winzer: S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Münstersche Mittelalter-Schriften. 59. München 1988. 369. Ugyanitt Lászlóról is megemlékeztek a szerzetesek. L. uo. 376. Az uralkodó feltehetően nem sokkal a somogyvári alapítás előtt vette fel a kapcsolatot Saint-Gilles-lel, legalábbis erre utal a már az alapítás után kelt, Oderisius montecassinoi apáthoz írt levél szövege. L. DHA. I. 91. és jelen kötetben. A kérdéssel kapcsolatban még l. Kiss Gergely: A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai. Egyháztörténeti Szemle 2 (2000) 1. sz. 43–61.; Neumann Tibor: A somogyvári bencés monostor alapítása. In: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Műhelytanulmányok 1999. [Piliscsaba 1999.] 33–46.; Bagi Dániel: a 356. jegyzetben i. m. 304–311.

[705] Franciául Saint-Gilles, magyarul Szent Egyed, aki hitvallóként, illetve különösen az uralkodókat sújtó gyermektelenség elhárítójaként ismert. Ünnepnapja: szeptember 1.

lelki üdvének [biztosítására] Odilo[706] apát úr jelenlétében az előbb említett Péter és Pál apostoloknak és boldog Egyednek adományozta, s az apátnak és utódainak kormányzás végett szabályosan [átadta] oly módon, hogy bárki is lesz a világ végezetéig a somogyi apát, a Flavia-völgyi Szent Egyed monostor akkori apátjának igaz engedelmességet fogadjon, és azt élete végéig tartsa meg.[707] E mellett pedig az igen kiváló király – magát elődeinél nem ítélve alábbvalónak – olyan feltétellel és a szabadság ama örök jogával alapította meg a fent említett egyházat, hogy annak apátja Isten és ama szentek után, akiknek tiszteletére felavattatott, egyedül őrá hallgasson, neki tartozzon alázattal, mindenféle szükségében oltalmazónak, ügyeiben bírónak csak őt ismerje el a püspöki jog megőrzésével. Ennek az egyháznak a csarnokát pedig, ahová mindenkinek, akit akár életében, akár halálában bármilyen szükség szorongat, mintegy biztos menedékhelyre kell menekülnie, a felettébb keresztény király oly módon szenteltette fel, hogy ott minden menedéket kereső testi oltalomban és lelki vigaszban részesüljön, és őt vagy javait kár ne érje. Mivelhogy a királyé a monostor, a király valamennyi előkelő beleegyezésével megtiltotta, hogy va-

---

[706] Odilo apátsága 1088-ban kezdődhetett. Neve feltűnik még II. Orbán pápa (1088–1099) 1091. november 17-i oklevelében (l. DHA. I. 275.), illetve a pápa Kálmán királyhoz írt 1096. évi levelében (l. DHA. I. 317. és jelen kötetben). Ez utóbbi arra utal, hogy Odilo a pápa bizalmasai közé tartozhatott, hiszen tőle értesült Kálmán erényeiről, műveltségéről. 1105-ben már utóda, István állt Saint-Gilles élén, őt Hugó apát követte 1106-ban. L. DHA. I. 352.; Ulrich Winzer: a 704. jegyzetben i. m. 231–234.

[707] A franciaországi Saint-Gilles du Gard, a Rhône folyó torkolatában, Arles és Nîmes közelében. Az adománytétel eredményeként Somogyvár Saint-Gilles filiája, leányapátsága lett. A szerzetesi közösség tagjai között később is sok francia lehetett, amint azt a 13. századi Albericus trois-fontaines-i (Franciaország) szerzetes munkájában fel is jegyzi: „Ő (ti. Szent László) alapította meg Magyarországon Somogy[vár] igen jelentős apátságát, amelybe csak franciákat szoktak felvenni." (l. CFH. I. 27.). A francia származású szerzetesek jelenléte még a 13. század közepén is igazolható. Az apátságra még l. Sörös Pongrác: Elenyészett bencés apátságok. Somogyvár. In: PRT. XII/B. 152–153.; Fügedi Erik: Somogyvár francia monostora. In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár 1992. 57–59.; Kiss Gergely: a 704. jegyzetben i. m.

lamely halandó, a királyt leszámítva, az egyház ügyeiben ítélkezni merészeljen. Ha pedig – távol legyen az ilyesmi – valaki a[z egyház] csarnokát megbecstelenítené, az ország törvénye szerint tizenegyszeres büntetést fizessen. Hogyha valaki Isten és az ő szentjei, valamint a királyi határozatok ellenére valamit a már elmondottak közül a csarnok kivételével istentelen merészségből megbecsteleníteni merészelne, az említett király rendeléséből amit vakmerően elvett, szolgáltassa vissza, és azon felül 50 márka vert aranyat fizessen. Ennek a parancsnak a kiadója László király. Tanúk, akik vele együtt megjelentek: testvére, Lambert herceg,[708] unokatestvére, Dávid herceg,[709] veje, Jaroszláv, az oroszok királyának fia,[710] Almarius veszprémi püspök,[711] Péter palotaispán, Acha ispán,[712] káplánjai, Mihály, Szerafin,[713] Koppány,[714] kardhordója, Goslar-i Rotbert, követe, Anulsus. Az adomány vagy parancs elnyerői pedig: Teuzo, a Szent Római Egyház legátusa,[715]

---

[708] I. Béla fia, I. László és I. Géza testvére (1050 k. – 1095 k.). L. Makk Ferenc: in: KMTL. 393.

[709] L. fentebb, 689. jegyzet.

[710] L. alább, 1338. jegyzet.

[711] A püspök nevét megtaláljuk az 1092. évi hamis tihanyi összeírásban (l. DHA. I. 285.) is Athmarus alakban.

[712] Személyével kapcsolatban felmerült, hogy azonos lehet azzal az Acha-val, aki 1124 és 1131 között adományt tett Pannonhalma számára. L. Baumgarten Ferenc: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Diplomatikai tanulmány). Századok 40 (1906) 392. 3. jegyzet.; DHA. I. 422–423.

[713] Szerafin még káplánként szerepel a hamis bakonybéli összeírásban, de már ott utalnak rá, hogy utóbb érsek lett (l. DHA. I. 253., 255.). Később is szerepel (esztergomi) érsekként (l. DHA. I. 335., Z. 181.). Érseki tisztét 1095–1104 között tölthette be. L. Szovák Kornél: in: KMTL. 203.

[714] A királyi káplán felbukkan az 1092. évi hamis, I. László-féle tihanyi összeírásban (l. DHA. I. 285.), valamint Felicián esztergomi érsek 1134. évi ítéletlevelében (Árpád-kori oklevelek 49. és jelen kötetben). Vö. Baumgarten Ferenc: a 712. jegyzetben i. m. 392. 5. jegyzet.

[715] Teuzo azonosítása problémás, hiszen felmerült a gyanú, amely szerint nem II. Orbán pápa, hanem a III. Kelemen néven ellenpápaként (1080–1100) szereplő Ravennai Wibert (Guibert) érsek követe lehetett. A rendelkezésre álló források alapján azonban kimutatható, hogy az itt szereplő Teuzo valóban II. Orbán pápa követe volt. L. Kiss Gergely: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus... Teuzo cardinalis". Adalékok az I. László-kori pápai–magyar kapcsolatok történetéhez. In: „Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 265–276.

Odilo, Szent Egyed apát ura. Jelen voltak [a következő] szerzetesek: Péter perjel,[716] aki később az első apát lett, Rostagnus Rainonis,[717] Péter könyvtárnok,[718] káplánjai, Ugó és Dániel,[719] két diakónus, Péter és Rostagnus,[720] Péter kamarás,[721] Dalmacius dékán. Az apáttal együtt megjelent klerikusok és laikusok: Poitou-i Péter grammatikus, Petrus Ugonis, Raimundus Felicis, Bernardus Amalrici, Rainaldus Aruei, Maimbaldus és Arueus és még sokan mások.

Alább következnek egyenként a fent nevezett monostornak az említett király által adományozott birtokok: Somogy[vár] a maga területével, a helyi egyház a maga szolgáival és területével, Pátró falu[722] a maga szolgáival és földjével, a besenyők falva a maga szolgáival és te-

---

[716] L. jelen kötetben A somogyvári szerzetesek fogadalmának szövege c. kútfőt. E szerint világos, hogy az újonnan alapított monostor első apátja Péter korábbi perjel lett.

[717] Rostagnus később saint-gilles-i perjelként bukkan fel 1096-ban és 1097-ben, valószínűleg 1129 előtt halálozott el. L. Ulrich Winzer: a 704. jegyzetben i. m. 285–286.

[718] A saint-gilles-i *Necrologium*ban két Péter könyvtárnok is szerepel: Petrus Guilelmi és Petrus Rufus. Az előbbi 1130 körüli és 1142. évi forrásban bukkan fel, míg az utóbbi 1151-ben tűnik fel. L. Ulrich Winzer: a 704. jegyzetben i. m. 288–289. Ez alapján nem azonosítható teljes bizonyossággal a somogyvári alapítólevélben szereplő személy.

[719] Hugó és Dániel közelebbről nem azonosítható személyek, egyes vélemény szerint Teuzo kardinális káplánjai lehettek. L. Baumgarten Ferenc: a 712. jegyzetben i. m. 405. 6. jegyzet.

[720] Az itt szereplő Rostagnus azonos lehet a korábban említett, utóbb perjellé emelkedett Rostagnussal. L. Baumgarten Ferenc: a 712. jegyzetben i. m. 405. 7. jegyzet; Ulrich Winzer: a 704. jegyzetben i. m. 285.

[721] Péter dékán három is szerepel más-más dátum alatt a saint-gilles-i Necrologiumban. Ezek közül az itt említett Péter leginkább az 1096. évi nîmes-i zsinaton részt vett Péter saint-gilles-i dékánnal azonosítható. L. Ulrich Winzer: a 704. jegyzetben i. m. 287.

[722] *Patric.* Pátró faluról lehet szó. L. Csánki II. 635.; Magyar Kálmán: Somogyvár, Magyarország virágzó Árpád-kori központja. (Források a XI–XIV. századból). In: Uő (szerk.): a 707. jegyzetben i. m. 34. 162. jegyzet.

rületével, Szent György falva[723] a maga szolgáival és területével, Szekeres falu[724] a maga szolgáival és területével, a szőlőművesek falva a maga szolgáival és területével, harminc szőlő szőlőműveseivel, 50 szőlő fele [része] a maga szőlőműveseivel, 300 szolga háza, 100 fegyveres háza.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kiss Gergely

[723] Azonosítása nehézkes, több lehetőség is felmerül. Ezek közül a legvalószínűbb, hogy a Lengyeltótitól északnyugatra elterülő szent-györgyi pusztával lehet azonos. L. Csánki II. 644.

[724] *Villa Curmalis*. Magyar Kálmán szerint itt egy rontott névalakról *(Curtualis, Curtuelis)* van szó, a helynevet a Dráva melletti Körtvélyessel azonosította, amely azonban igen távol esik az apátságtól. L. Magyar Kálmán: a 722. jegyzetben i. m. 34. 163. jegyzet.

A SOMOGYVÁRI SZERZETESEK FOGADALMÁNAK SZÖVEGE

A forrásra l. a Feljegyzés a somogyvári apátság alapításáról c. kútfőnél mondottakat. Az oklevél eredeti példánya nem ismert, csak 12. századi másolatban maradt fenn (Chartularium monasterii Sancti Aegidii de Valle Flaviana prope Nemausum: *Bibliothèque Nationale, Paris, Ms. Lat. 11018. fol. 70r–v).*

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 269.

Egyéb mérvadó kiadása: Baumgarten Ferenc: *A Saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Diplomatikai tanulmány). Századok 40 (1906) 406-407. (a 12. századi másolatból).*

„Én, ez és ez a szerzetes testvér, Isten és az ő szentjei előtt, P(éter) apát úr[725] jelenlétében állhatatosságot, erkölcseim megtisztulását és engedelmességet fogadok Szent Benedek regulája szerint Szent Egyed eme monostorában, megtartva a Flavia-völgyi Szent Egyed monostora iránti teljes engedelmességet és alárendeltséget." Tudja meg a somogyvári kolostor minden jelenlegi és jövőbeli szerzetes testvére, és ezen felül minden keresztény [ember], hogy Odilo, Szent Egyed apát ura Péternek, e hely apátjának engedélyével és az ugyanitt élő szerzetes testvérek hozzájárulásával ennek az eskünek a megtartását a korábban említett kolostorban örök érvényűen helybenhagyta, és pecsétjének rányomásával a kiátkozás kötelékével sértetlen megőrzését elrendelte. Ha pedig valaki ezt rosszakaratú indulattól vezérelve meggondolatlan merészséggel megsérteni merészelné, és a korábban említett kolostort az anyaegyház egységétől el akarná szakítani, tudja meg, hogy úgy bűnhődik, mint Dathan és Abiron.[726] E rendelkezés épen tartása végett a már említett apát atyák elrendelték, hogy ajánlólevél és megerősítő pecsét nélkül a Flavia-völgyi Szent Egyed monostorából egyetlenegy szerzetest se vegyenek fel a somogyi [szerzetesi] közösségbe, és ugyanezt a rendelkezést a somogyiak felől is tartsák meg [a Flavia-völgyi] Szent Egyed közösségében. Ennek a rendelkezésnek a tanúi és megerősítői: Odilo, Szent Egyed apát ura, Péter somogyi apát,

[725] Az első somogyvári apát.

[726] 1Kir 1, 8; 2Sám 7, 1; 12, 1.

Teuzo bíboros úr,[727] Péter, Szent Márton apát ura,[728] Péter tihanyi apát úr,[729] Péter perjel,[730] Péter dékán,[731] Lőrinc dékán,[732] Minerve-i Péter, Mainerius és János, Odilo apát úr káplánjai, Odo testvér, ennek a rendelkezésnek az írója és más szerzetes testvérek.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kiss Gergely

---

[727] L. fentebb, 715. jegyzet.

[728] Péter pannonhalmi apát, aki szerepel még II. Paschalis pápa 1102. évi, Pannonhalmának kiadott bullájában. L. DHA. I. 333.

[729] Más forrásból nem ismert személy.

[730] Az alapítólevélben szereplő Péter perjellel nem lehet azonos, hiszen az lett az első somogyvári apát, így személye nem azonosítható pontosan, esetleg az alapítólevélben szereplő könyvtárnok lehetett. L. fentebb, 718. jegyzet.

[731] L. fentebb, 721. jegyzet.

[732] Feltehetőleg az új szerzetesi közösség dékánja.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY LEVELE ODERISIUS MONTE CASSINO-I APÁTHOZ (1091)

A levél eredetije nem maradt ránk. Másolata a Monte Cassino-i apátság levéltárában található. A keltezés nélküli levél a legnagyobb valószínűséggel 1091 nyarának végén íródott.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 272.

Magyar fordításai: ÁAL. 93–94.; Gy. Ruitz Izabella: *in: László király emlékezete. Szerk.* Katona Tamás. *Bibliotheca Historica. Bp. 1977. 24.*

Oderisiusnak,[733] Szent Benedek legvallásosabb apátjának és a reá bízott teljes gyülekezetnek[734] László,[735] Isten kegyelméből a magyarok és Moesia[736] királya, szolgálatát és szeretetét a mi Urunkban, Jézus Krisztusban [küldi].

Noha bűnös vagyok, minthogy a földi hatalom ügyét nagyon súlyos vétkek nélkül nem lehetséges előmozdítani, mégis felettébb ismert lett számomra Szentséged kiemelkedő volta, mindazonáltal országom valamennyi derék zarándokától buzgón érdeklődtem arról, hogy te és az Isten szolgálatában neked alárendelt személyek mivel foglalkoztok. Amiatt viszont bánkódom, hogy országom helyzetéről

---

[733] Oderisius Monte Cassino-i apát (1087–1105), a reformpápaság híve volt. L. Jules Gay: Les papes du XIe siècle et la chrétienité. Paris 1926. 356.

[734] Monte Cassinóban (ma Cassino város Róma és Nápoly között Olaszországban), ahol Nursiai Szent Benedek 529-ben alapított bencés apátságot, ami egész Európában az első Benedek-rendi kolostor volt. L. Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete. I. Bp. 1970. 32–35.

[735] L. fentebb, 194. jegyzet.

[736] Az ókori eredetű *Moesia* név az Al-Dunától délre fekvő területet jelölt. Itt minden bizonnyal egyrészt arra a moesiai területre utal, amelyet 1091 nyarán az Al-Dunától délre – a Morava és a Drina folyók között – foglalt el László Bizánctól, de amelyet Bizánc 1092-ben már vissza is szerzett, másrészt pedig a keleti angolok által birtokba vett és megszállt egykori moesiai (Duna-delta menti) vidékről van szó, amely fölött ekkoriban I. László ugyancsak királyi hatalmat igényelt magának. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 173–175. Egyébként a *Moesia* királya titulus később sem I. László, sem más magyar uralkodó címei között nem szerepelt.

senkitől, még közvetítő révén sem érdeklődtél semmit sem. Minthogy azonban hiszek abban, hogy szent férfiak imádságai következtében a barbárok ellen nem egyszer szerény erővel is győzedelmesen harcoltam, ezért – ugyanúgy, miként Szent Egyed monostorának[737] is levelemben ajánlottam magam – neked és Szent Benedek monostorának, akiről tudom, hogy a szerzetesek feje volt, pártfogásába ajánlom magam ezen levelem, valamint káplánom és vitézem, Sorinus[738] által, akiket az apostoli U(rbanus)-hoz[739] küldök. Tudd meg azt is, hogy Magyarország földjén én Szent Egyed apátjának igen sok javadalmat adtam,[740] s ez legyen számodra a jövőbeli adomány példaképe, ha valamikor majd követeid útján megkeresel engem. Küldtem volna már kezedhez valamit ajándékaink közül, de attól féltem, hogy a földeteken levő zavaros viszonyok közepette – gonosz emberek támasztotta akadályok miatt – teljesen hiábavalóan teszem azt. Most pedig már valóban hiszem, hogy a tieid közül egyeseket el fogsz küldeni hozzám,[741] akikkel szándékaimat közölhetem; ezt várom ugyanis. Állhatatosan kérlek arra, hogy Szent Benedek ereklyéi közül küldj valamit országomba, nem érdemeim miatt, amit ugyan szeretnék, hanem a jövőbeli bőkezű adomány reményében. Ha viszont egyik kérésemet sem tudod jelenleg teljesíteni, akkor legalább azon követ útján, akit a pápa küld majd hozzám, írjad meg: mit és hogyan szándékozol tenni. Egyébként is már szomszédként érintkezhetsz velünk, mivel már csaknem egész Szlavóniát megszereztem.[742] Ezen levelem által együt[t] megerősítem neked mindazt, amit Magyarországon, Moesiában és [Szl]avóniában a mi embereink a ti helyeteknek[743] felajánlani akarnak. [Is]ten veletek.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[737] A dél-franciaországi Saint-Gilles bencés apátságáról van szó, amellyel a magyar király kapcsolatban állott. Ennek nyomán a francia Szent Egyed-monostor apátja, Odilo (személyére l. fentebb, 706. jegyzet) 1091-ben részt vett a somogyvári Szent Egyed-kolostor alapításán. Az alapító oklevél magyar fordítását l. jelen kötetben.

[738] Sorinus ismeretlen személy, neve máshol nem fordul elő.

[739] Urbanus, azaz II. Orbán pápa (1088–1099), akinek nevét a levélben V-sigla helyettesíti, IV. Henrikkel szemben következetesen folytatta VII. Gergely politikáját. L. Jules Gay: a 733. jegyzetben i. m. 359–363.; Székely György: a 197. jegyzetben i. m. 361–364.

[740] Az 1091. évi somogyvári monostoralapításra utal.

[741] Nincs konkrét adatunk arra vonatkozólag, hogy Oderisius követeket küldött volna Magyarországra.

[742] A király itt az észak-nyugat-balkáni királyság, Horvátország (Sclavonia = Szlavónia) 1091 tavaszán végbement elfoglalására utal. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 156–157. Sclavonia fogalmára l. Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Analecta Mediaevalia. I. [Bp.–Piliscsaba] 2001. 269–281.

[743] Azaz a Monte Cassino-i apátság javára.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY I. TÖRVÉNYKÖNYVE (A SZABOLCSI ZSINAT HATÁROZATAI)

Szent László király – a hagyományos számozást követve első, ám keletkezését tekintve utolsó, vagyis harmadik – dekrétuma nem világi törvények foglalata, hanem (az utolsó két, világi tárgyú fejezetet kivéve) az 1092. május 20-án, Szabolcs várában, az előkelők és a papság jelenlétében és a nép tanúskodása mellett megtartott zsinat negyven kapitulumba foglalt határozatait tartalmazza. E zsinat egybehívása szoros kapcsolatban áll a korabeli magyar külpolitika alakulásával. 1091 tavaszán László megszerezte a pápai hűbérnek számító Horvátországot, amit II. Orbán pápa (1088–1099) követe, Teuzo bíboros útján megkísérelt visszakövetelni a magyar királytól, ám ezen igyekezete sikertelen maradt. Ezt követően az addig a törvényes pápaságot támogató László eltávolodott II. Orbántól, és felsorakozott a Ravennában székelő III. Kelemen ellenpápa (1080, 1084–1100) hívei mögé. E lépés látszik a zsinat számos – kiváltképp az első házasságukban élő papok iránt tanúsított türelmet mutató (1–3.) – rendelkezésében. A zsinat többek között szabályozta a tizedfizetés kérdését (27., 30., 33., 40.), védte az egyházi vagyont (5–6., 23–24.), foglalkozott az apátok és a szerzetesek helyzetével, valamint az apátok és a püspök viszonyával (21., 35–36., 39.). Nem zárható ki, hogy az utolsó két kapitulumot kivéve az egész törvénykönyv egyetlen törvényhozási aktus eredménye, ám azon feltételezés sem tűnik elvetendőnek, hogy ebbe az egyetlen dekrétumba foglalták össze László tizennyolc éves uralkodásának valamennyi egyházi intézkedését. Ezen utóbbi feltevést erősíti azon tény is, hogy a határozatok egymásutánisága nem következetes: az egyazon tárgyat érintő rendelkezések nem mindig egymás után következnek, vagyis egyazon kérdéskör szabályozására a dekrétumban elszórtan, nem pedig egységesen kerül sor.

Szent László első dekrétuma nyolc, a 15. és a 16. században keletkezett kódexben maradt fenn; ezek közük két kódex datálható a 15. századra: a Budai János- és a Thuróczy-féle, a további hat pedig a 16. századra: a Kollár-, az Ilosvay-, a Gregoriánczi-, a Nádasdy-, a Festetics- és a Besztercebányai-féle. E kéziratok kevés eltérést mutatnak egymástól, feltételezhető, hogy egyetlen közös szerkesztésre mennek vissza. A Gregoriánczi-, a Nádasdy- és a Festetics-kéziratok egymás másolatai, szövegük tehát azonos, a többi kódexben található kéziratok jelentéktelenebb eltérései hogy az egyik, hol a másik kódexben olvashatókkal egyeznek.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 157–165.
Egyéb kiadása: DRMH. I/1. 54–61. (angol fordítással).
Magyar fordítása: Nagy Gyula: *in: Magyar törvénytár 50–75.*; Szilágyi Lóránd: *in:* Lederer: *Szöveggyűjtemény 38–45.*

Szent László király határozata kezdődik. Teremtőnk és megváltónk, az Úr Jézus Krisztus uralkodása alatt, megtestesülésének 1092. évében május 20-án Szabolcs várában[744] szent zsinatot tartottak a magyarok legkeresztényibb királya, László[745] elnökletével, országa minden püspökével és apátjával, valamint az összes előkelőkkel, az egész klérus és a nép tanúskodása mellett.[746] E szent zsinaton a kánonoknak megfelelően és dicséretesen ezen határozatokat alkották meg.

1. A MÁSODSZOR NŐSÜLT ÁLDOZÓ- ÉS SZERPAPOKRÓL

Megparancsoljuk, hogy azon áldozó- és szerpapokat, akik másodszor nősültek, és akik özvegyek vagy eltaszított nők férjei, el kell választani feleségüktől, és vezeklést tartván térjenek vissza rendjükhöz. És akik nem akarnák tiltott házasságaikat megszüntetni, azokat a

---

[744] A szabolcsi földvár építtetője és névadója kérdésében a kutatás két lehetőséget vetett fel: a bizonnyal fiktív anonymusi Szabolcs vezér vagy a Szent István-i Szabolcs ispán személyét. Az eddig előkerült leletek nem adnak lehetőséget a kérdés pontos eldöntésére. Ehhez l. Bóna István: Az Árpádok korai várai. Ethnica kiadványok. Debrecen 1998. 16. sk., 22., 38. skk.

[745] L. fentebb, 194. jegyzet.

[746] A dekrétum bevezetője teljes egyértelműséggel meghatározza az egyháziak közreműködését a törvényhozásban, miként a Szent László király második (keletkezése szerint első) dekrétumának bevezetőjében említett pannóniai Szent Hegy, vagyis Pannonhalma is sejtetni engedi az egyházi részvételt a rendelkezések meghozatalában. Az egyházi térnyerést mutatja az is, hogy míg a második (vagyis a korábbi) dekrétumban az egyházi törvények aránya 27%, addig ebben az elsőnek nevezett (ám későbbi) törvénykönyvben ez az arány már 85%. A bevezető e megfogalmazásából világosan kiolvasható, hogy a szabolcsi zsinatot a király kezdeményezte, s jellegét tekintve ún. vegyes zsinat volt. L. Kiss Gergely: Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban. In: A magyar államiság első ezer éve. Szerk. Font Márta–Kajtár István. Pécs 2000. 71.

kánoni rendelkezéseknek megfelelően fokozzák le. Az elválasztott asszonyokat pedig, megparancsoljuk, hogy adják vissza rokonaiknak, és mivel nem éltek törvényes házasságban, ha akarnának, legyen szabad férjhez menniük.

2. AZOKRÓL, AKIK SZOLGÁLÓT VETTEK MAGUKHOZ FELESÉG HELYETT

Ha pedig valamely áldozópap a szolgálóját vette magához feleség helyett, adja el; s ha nem akarná, ennek ellenére adják el, és árát adják át a püspöknek.

3. A PAPOKNAK TETT ENGEDMÉNYRŐL

Azon papoknak pedig, akik első és törvényes házasságot kötöttek, időlegesen engedményt adunk a béke megőrzése és a Szentlélek egysége miatt, amíg nekünk e tárgyban az apostoli szentatya tanácsot nem ad.

4. A PÜSPÖKÖKRŐL, AKIK A MEG NEM ENGEDETT HÁZASSÁGTÓL MEGVÁLNI NEM AKARÓKKAL EGYETÉRTENEK

Ha pedig valamely püspök vagy érsek azoknak, akik a meg nem engedett házasságtól nem akarnak megválni, – e zsinati határozatot megvetvén – beleegyezését nyújtaná, vagy egyházat adna neki, vagy valami olyan ténykedést engedne meg neki, ami az egyházi rendhez tartozik, a király és püspöktársai ítélkezzenek felette aszerint, ahogy nekik helyesnek tűnik. Ha pedig az esperes[747] tudatlansága okán egyetértene a püspökkel, vagy a pap az ő beleegyezésével maradna meg e súlyos vétkében, az esperes vesse alá magát önként a püspök ítéletének.[748]

[747] A (fő)esperesek ellenőrzést gyakoroltak a kerületi egyház papjai felett, feladatuk a papok perbehívására és a felettük való ítélkezésre terjedt ki. L. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 214. skk.

[748] A zsinat ezen kánonjai nem tartalmaznak tilalmat arra nézvést, hogy első házasságukban elő személyek felvegyék a papi rendet, csupán az újra nősült vagy özveggyel élő papokról, valamint a házasságban élő püspökökről szólnak. E rendelkezésekhez hasonló szellemiséget tükröznek az I. esztergomi zsinat – ugyanakkor bizonyos pontokon változtatást hozó – 11., 31. és 32. kánonjai. Mindezek alapvetően ellentétben állnak a gregoriánus eszmeiséggel, s ezen ellentét okát illetően a szakirodalomban több eltérő nézet fogalmazódott meg: Závodszky Géza (Z. 60. sk., 101.) és J. R. Sweeney (Gregory VII, the Reform Program and the Hungarian Church at the End of the Eleventh Century. Studi Gregoriani 14 [1991] 272. sk.) e rendelkezéseknek a 692. évi trullosi zsinat szabályainak befolyásával magyarázzák, Jánosi Monika (az 517. jegyzetben i. m. 123. skk.) e fejezeteket a Szent László és II. Orbán pápa (1088–1099) közötti, László horvátországi hódítása körül kibontakozott politikai ellentét – Horvátországot a pápa 1075-től kezdve saját hűbérének tekintette – és a királynak III. Kelemen ellenpápa (1080–1100) irányába tett gesztusaként értelmezi, Szuromi Szabolcs Anzelm (Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. [Kéziratos kódexek, zsinatok, középkori műfajok]. Szerk. Erdő Péter. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici ... III. Studia 3. Budapest 2002. 150. skk.) pedig a korabeli Magyarországon használatos kánonjogi gyűjtemények, elsősorban a *Collectio Pseudo-Isidoriana* és a *Decretum Burchardi Wormatiensis* hatásaként értelmezi.

5. AZ EGYHÁZAK RÉSZÉRE NEM TELJESÍTETT ADOMÁNYRÓL

Ha valaki Istennek egyházat építene, és adományt nevezne meg, a megnevezett adományt azonban nem adná meg, annak megszerzésére követ kiküldésével a püspöki törvényszék legyen illetékes; ha e követnek valaki ellentmondana, és ellentmondás közben megverné, az a királyi törvényszék illetékessége alá essék.[749]

[749] Az adományozásról tett szándéknyilatkozat visszavonása az esküszegéshez állhatott közel, ezért vált e kérdésben a püspök illetékessé, s a püspöki eljárás eredménytelensége után került a király elé. Hasonló tárgyról rendelkezik e zsinat 23. fejezete.

6. AZ EGYHÁZ JAVAINAK A PAP GONDATLANSÁGA MIATTI ELVESZTÉSÉRŐL

Ha az áldozópapok közül valaki az egyház vagyonát saját lakhelyére vinné, és ott eladná, vagy gondatlansága miatt elveszítené, háromszorosan térítse meg az egyháznak.[750]

7. A LÁZADÁS MIATT ELPUSZTULT EGYHÁZAK HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL

A lázadás miatt elpusztult vagy leégett egyházakat a király parancsára a plébánosok állítsák helyre. Kelyheket és ruhákat a király költségén adjanak, könyvekről a püspök gondoskodjék.[751]

8. A RÉGISÉG MIATTI ELPUSZTULÁSRÓL

A régiség miatt elpusztult egyházakat a püspök építtesse újjá.

9. A KERESKEDŐKRŐL, AKIKET IZMAELITÁKNAK NEVEZNEK

Ha a kereskedőkről, akiket izmaelitáknak neveznek, kiderülne, hogy megkeresztelkedésük után visszatértek régi, a körülmetélésen alapuló törvényükhöz, lakhelyeikről elkülönítve más falvakba telepítsék át őket. Azok pedig, akik az eljárás során ártatlanoknak bizonyulnának, maradjanak saját lakhelyükön.[752]

[750] Az egyház javait hűtlenül kezelő pap büntetését, a restitució mértékét az első esztergomi zsinat (14.) kétszeresre mérsékelte.

[751] Ez és a következő passzus a lerombolt és elpusztult templomok renoválásáról rendelkezik. A templomok pusztulásának oka nagy valószínűséggel a Szent István halála után a királyi hatalomért folytatott küzdelem, illetve a pogány megmozdulások lehettek.

[752] Az izmaeliták, vagyis a muszlimok tekintetében a zsinat az asszimilációt tartotta célszerűnek, és igyekezett meggátolni, hogy visszatérjenek régi vallásukhoz. A magyarországi izmaelitákról összefoglalóan l. Kristó Gyula: a 151. jegyzetben i. m. 41–54.

10. A ZSIDÓK ÉS KERESZTÉNY NŐK HÁZASSÁGÁRÓL

Ha zsidók keresztény feleséget vennének el, vagy valamely keresztény személyt maguknál szolgálatban tartanának, vegyék el ezeket tőlük, és bocsássák őket szabadon, ezek eladóitól pedig vegyék el ezek árát, és képezze a püspök jövedelmét.[753]

11. AZ EGYHÁZLÁTOGATÁS ELMULASZTÁSÁRÓL VASÁR- ÉS ÜNNEPNAPOKON

Ha valaki vasárnapokon és nagyobb ünnepeken sem menne plébániatemplomába, veréssel javítsák meg. Ha pedig a falvak oly messze volnának, hogy plébániatemplomukba a falusiak nem tudnának elmenni, közülük legalább egy menjen el mindannyiuk képviseletében bottal a templomba, és három kenyeret és egy gyertyát ajánljon fel az oltárnál.[754]

12. A FENT NEVEZETT NAPOK MEGÜNNEPLÉSÉRŐL

Ha valaki e napokon vadásznék, kutyáit és lovát veszítse el, viszont a lovat válthassa meg ökörrel. Ha pedig áldozópap vagy klerikus vadásznék, távozzék az egyházi rendből mindaddig, amíg elégtételt nem adott.

13. A HÁZASSÁGTÖRŐ ASSZONY MEGGYILKOLÁSÁRÓL

Ha valaki más férfivel házasságot törő feleségét megölné, Istennek adjon számot, és ha akarna, mást vegyen nőül. Ha pedig valaki az asszony rokonai közül megvádolná, hogy igazságtalanul ölte meg feleségét, bírói eljárással tárgyalják meg az ügyet, és a szomszédoktól feltétlenül tudakolják meg, hogy nem állott-e a feleség már korábban lenézésben és megvetésben férjénél, vagy a paráználkodás valamely

[753] Az izmaeliták kapcsán rendelt asszimilációs törekvés ellentéte, a szeparáció fogalmazódik meg a zsidókkal szemben.

[754] Szent István I. törvénye is rendelkezett a vasárnap megtartásáról, a vasárnapi munkavégzés tilalmáról és az istentisztelet megzavarásáról (8–9., 19.).

gyanúja nem merült-e fel már korábban vele kapcsolatban, és aszerint ítéljenek az ügyben, ahogy ésszerűnek látszik.

14. AZ ELSEJEI ÖSSZEJÖVETELEKRŐL VALÓ ENGEDÉLY NÉLKÜLI ELMARADÁSRÓL

Ha valaki az elsejei összejövetelekről áldozópapjának vagy testvéreinek engedélye nélkül távol maradna, kezét, amellyel testvériséget fogadott, tíz pensával váltsa meg.[755]

15. AZ ÜNNEPEK KERESKEDÉS MIATTI ELHANYAGOLÁSÁRÓL

Ha valaki vasárnapokon vagy nagyobb ünnepeken a templomot elhanyagolván vásárra menne, lovát veszítse el.

16. A VASÁRNAP MEGÜNNEPLÉSÉNEK ELMULASZTÁSÁRÓL

Ha valaki vasárnap vásári sátrat verne, e szent zsinat megparancsolja, hogy ahogyan felállította a sátrat, éppúgy bontsa is le. Ha pedig valaki ellenszegül, ötvenöt pensát fizessen.[756]

17. AZ IDEGENKÉNT ÉRKEZŐ KLERIKUSOKRÓL

Ha valamely idegen klerikus püspökének ajánlólevele nélkül jönne ezen országba, ítélettel vagy tanúságtétellel vizsgálják ki, hogy esetleg nem szerzetes-e, vagy nem gyilkos-e, vagy nem tett-e valamely rend tagjaként fogadalmat.[757]

18. A KLERIKUSOK FÜGGŐ VISZONYÁRÓL

Ha valamely klerikus ezen országba jővén valamely püspökhöz vagy ispánhoz szegődne, és vele az ura jól bánna, és a vele kötött megegyezésnek megfelelően járna el, ha urától el akarna távozni, semmiképpen se távozzék el, mielőtt az ellene elkövetett igazságtalanságról a király előtt panaszt nem tett.

19. A SAJÁT EGYHÁZAIKAT ELHAGYÓKRÓL

Ha egyházukat elhagyván a falusiak máshová költöznének, püspöki joggal és királyi paranccsal kényszerítsék őket, hogy visszatérjenek oda, ahonnan elköltöztek.[758]

20. A HÁZASSÁGTÖRÉSEN ÉRT ASSZONYRÓL

Ha valaki feleségét házasságtörésen érné, és bíróság elé állítaná, a kánoni rendelkezések szerint vezeklést szabjanak ki rá, és a vezeklés elteltével férje – ha akarná – fogadja ismét vissza, ha pedig nem akarná, ameddig mindketten élnek, házasságon kívül maradjanak.

21. AZ APÁTOKNAK SAJÁT PÜSPÖKEIK ÁLTALI KORMÁNYZÁSÁRÓL

Az apátok – az atyák rendelkezései szerint – maradjanak meg alázattal püspökeik kormányzása alatt, akiknek a területéhez tartoznak. És nem csupán egy évben egyszer, hanem gyakran látogassák meg ezen apátok kolostorait a püspökök, és szabályszerűen vizsgálják meg

---

[755] Ugyanezen zsinat 39. fejezete megtiltja a szerzetesek számára a kalendás társulatok ülésein való részvételt. A kalendás társulatok a hónap első napjáról *(Kalendae)* vették nevüket, és vallási jellegű összejöveteleket tartottak minden hónap elején. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 921.

[756] A 11. században megváltoztak a vásártartásra vonatkozó rendelkezések, ugyanis I. Géza vasárnapról szombati napra rendelte a vásárok tartását. A vásártartás 11. századi változásához l. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 869. sk.

[757] A kolostoraikból megszökő szerzetesek ellen hozott intézkedés.

[758] Az itt említett falvak (nagycsaládok) lehetséges, hogy nagyállattartó közösségek voltak, amelyek nomád életmódot folytattak, és távozásuk az adott templom pusztulását idézte volna elő. A rendelkezés tehát a letelepedést, a földműves életformát állítja előtérbe. L. Kristó Gyula: a 163. jegyzetben i. m. 145–148.

a szerzetesek életét és erkölcseit. A belépő szerzetesek, annak a kolostornak, amelynek akarják, ajánlják fel magukat vagyonukkal együtt; hasonlóképpen a szerzetesnők is, szerzetesnői kolostorokban. Azután pedig egyetlen püspök vagy apát se merészeljen meghatározott hely címe nélkül szerzetest vagy szerzetesnőt felszentelni.[759]

22. A POGÁNY SZOKÁSOKRÓL

Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznának, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez felajánlott ajándékokat vinnének, bűnüket egy ökörrel váltsák meg.[760]

23. SAJÁT VAGYON ADOMÁNYOZÁSÁRÓL VALAMELY EGYHÁZNAK

Ha valaki vagyonát vagy birtokait valamely egyháznak adná, semmiféle ok közbejöttével ne merészelje azt visszavonni, és más egyháznak adni.[761]

24. AZ EGYHÁZAK JAVAINAK MEGTALÁLÁSÁRÓL

Az egyházak javai, bárhol találnák is meg ezeket, akár más egyházaknál, akár kegyuraknál, az előbbi egyházukra szálljanak vissza.

[759] A püspököknek a kolostorokra és azok vagyonára is kiterjedő joghatóságát már Szent István I. törvénye (2.) is kimondta, az „atyák rendelkezései" fordulat a 451. évi khalkédoni zsinat vonatkozó, a kolostorokat a területileg illetékes püspök hatalma alá rendelő passzusára (4.) utal. L. Kiss Gergely: a 746. jegyzetben i. m. 76. sk. Mindezek mellett e rendelkezés volt hivatva meggátolni a szerzetesek vándorlását és megvalósítani a *stabilitas loci* eszméjét, hasonlóan az I. esztergomi zsinat vonatkozó fejezetéhez (41.).

[760] Szent László e rendelkezését az I. esztergomi zsinat 13. fejezete erősen súlyosbította.

[761] E tárgyról bővebben rendelkezik e zsinat 5. fejezete.

25. A HÍVEK HOLTTESTÉVEL SZEMBENI HANYAGSÁGRÓL

Ha valaki a vasárnapot nem tartaná meg, és az ünnepnapokat nem ünnepelné meg, vagy a négy böjti időben és az ünnepek előestéin nem böjtölne, vagy halottait nem az egyház mellett temetné el, tizenkét napon át kenyéren és vízen vezekeljen. Ha az úr szolgájának holttestét vagy a falusi bíró a szegény sorsú idegen vagy a falubeli holttestet nem vinné el az egyházhoz, ugyanúgy bűnhődjék.[762]

26. A ZSIDÓK ÜNNEPNAPOKON VÉGZETT MUNKÁJÁRÓL

Ha vasárnap vagy más, nagyobb ünnepen valaki zsidót dolgozni találna, hogy meg ne botránkozzanak a keresztények, azon eszközöket, amelyekkel dolgozott, veszítse el.

27. AZ APÁTOK SZABADJAINAK TIZEDÉRŐL

Az apátok szabadjaik után adjanak tizedet a püspököknek.

28. A VASSAL VAGY TŰZZEL TÖRTÉNŐ ÍTÉLETEK TANÚIRÓL

Valahányszor akár vízzel, akár tűzzel istenítéletet tartanának, legyen ott jelen három alkalmas, esküt tett tanú, akik egyfelől az ártatlan ártatlanságát, másfelől ellenkező esetben a bűnös bűnösségét igazolják. A pap tüzes vaspróba esetén két pensát és vízpróba esetén egy pensát kapjon.[763]

[762] A vasárnap megtartásának elmulasztásáról l. Szent István I. törvényét (8–9.). A szabolcsi zsinat e rendelkezését az első esztergomi zsinat (8.) súlyosbította.

[763] Az istenítéletekről nem csupán Szent László, hanem Kálmán I. dekrétuma (22.) – amely meghatározza, hogy istenítéletet csak egyházmegyei központokban, nagyobb prépostságokban, mint a pozsonyiban és a nyitraiban lehet tartani –, valamint az I. esztergomi zsinat 46. fejezete is rendelkezik. Vö. még fentebb, 477. jegyzet.

29. A MISE TARTÁSÁRÓL EGYHÁZON KÍVÜL

Egyetlen pap se merészeljen misét tartani az egyházon kívül kivéve, ha utazás közben erre szükség kényszerítené. Ha pedig ispánja kényszerítené erre, hagyja el az egyházi rendet, és aki őt erre kényszerítette, ötvenöt penzát fizessen. Az utazással töltött napokon azonban legyen szabad az istentiszteletet sátorban tartani.[764]

30. A SZABADOK TIZEDJÉRŐL

A püspökök a szabadok után kapjanak tizedet; a szabadok pedig, bármely püspökhöz vagy ispánhoz szegődnének, ahogy ezeknek tetszik, úgy bánjanak velük, ám tartsák meg épen szabadságukat. Akiket pedig a lelkek üdvéért szabadítottak fel, azonban azzal a feltétellel, hogy az egyháznak szolgáljanak, senki másnak ne segédkezzenek, kizárólag az áldozó papnak.

31. A HÚS ELHAGYÁSÁRÓL

Azon latinok,[765] akik a magyarok törvényes szokásával nem akarnának egyetérteni, tudniillik akik, miután a magyarok elhagyták a húst, ők azt még hétfőn és kedden is megennék, ha a mi jobb szokásunkkal nem értenének egyet, menjenek, ahová csak akarnak. A pénzt azonban, amit itt gyűjtöttek, hagyják itt, hacsak jobb belátásra nem térnének, és a húst velünk együtt el nem hagynák.

[764] Hasonlóképpen rendelkezik a tarcali zsinat (68.) és az I. esztergomi zsinat (35.) is.

[765] Olaszok és vallonok. Bővebben róluk l. Kristó Gyula: a 151. jegyzetben i. m. 167–177.

32. A LEÁNY ÉS AZ ASSZONY ELLEN ELKÖVETETT ERŐSZAKRÓL

Ha valaki az egyik faluból a másikba menő leány vagy asszony ellen erőszakot követne el, miként az emberölésért, akként bűnhődjék.[766]

33. A MÁS PÜSPÖKSÉGBEN SZÜLETETT ÁLLATOK TIZEDJÉRŐL

Azon püspökök, akik a más püspökségben született állatok után tizedet kapnak, a tized negyed részét engedjék át a saját püspökségükben lakó áldozópapoknak.

34. A SZAJHÁK ÉS A STRIGÁK BŰNHŐDÉSÉRŐL

A szajhák és a boszorkányok felett akként ítélkezzenek, amint a püspök jogosnak tartja.[767]

35. AZ APÁT VAGY A SZERZETES RÉSZÉRŐL A KIRÁLYNAK VAGY A PÜSPÖKNEK ADOTT CSÓKRÓL

Ha előfordulna, hogy a király vagy a püspök valamely kolostorba menne, az apát vagy a szerzetesek ne az egyházban járuljanak a király vagy a püspök csókjára, hanem a kolostorból kilépvén, rendben állván várakozzanak a király vagy a püspök csókjára. A királyt pedig és a püspököt ahány és amilyen személyekkel nekik tetszenék, engedje az apát a kolostorba lépni.

[766] Szent László második dekrétuma (8.) rendelkezik ugyan a – kardrántással elkövetett, vagyis egy speciális fajú – gyilkosságról, ám ott nem jelenik meg a vezeklés mint büntetés, valószínűbb tehát, hogy a szabolcsi zsinat Szent István I. törvénykönyvének 14. fejezetére utal.

[767] Kálmán I. dekrétuma (57., 60.) és az I. esztergomi zsinat (53.) is rendelkezik e kérdésről.

36. A KIRÁLYHOZ MENŐ APÁT VAGY SZERZETES ÜDVÖZLETÉRŐL

Ha pedig előfordulna, hogy egy apát vagy egy szerzetes a király udvarába menne, ne menjen az Isten egyházában üdvözölni a királyt, hanem miután kiment az egyházból, a házban vagy a sátorban üdvözölje őt.

37. A SZENTEK ELŐESTÉINEK MEGTARTÁSÁRÓL

Ezen a szent zsinaton pedig a tiszteletreméltó László király elrendelte, és mindnyájan helyeselték és kánoninak fogadták el, hogy meg kell ünnepelni Szent István király előestéjét,[768] és Gellért vértanúét, amely napon szenvedett,[769] és három napot Szent Márton ünnepe alkalmával.[770] És amit atyai nagybátyja, András király minden püspökökkel, akik akkor ott voltak, fogadott és elrendelt, e legkeresztényibb király nem akarta lerontani, hanem erősebben megszilárdította, tudniillik három nap előestét,[771] Szent Péter ünnepe alkalmával.

38. A SZENTEK ÜNNEPEINEK TISZTELETÉRŐL

Ezek az ünnepek pedig évenként megünneplendők: az Úr születése,[772] Szent István első vértanú ünnepe,[773] Szent János evangélista ünnepe,[774] az Aprószentek ünnepe,[775] az Úr körülmetélése,[776] Vízkereszt és előestéje,[777] Gyertyaszentelő Boldogasszony,[778] húsvétkor négy nap, Szent György vértanú ünnepe,[779] Fülöp és Jakab ünnepe és előestéje,[780] Szent Kereszt megtalálása,[781] az Úr mennybemenetele,[782] pünkösdkor négy nap, Keresztelő Szent János ünnepe,[783] Péter és Pál ünnepe egyazon napon,[784] Szent Jakab apostol ünnepe,[785] Szent Lőrinc vértanú ünnepe,[786] Szűz Mária mennybevétele,[787] Szent István király ünnepe,[788] Bertalan apostol ünnepe,[789] Szűz Mária születése,[790] Szent Kereszt felmagasztalása,[791] Szent Máté apostol ünnepe,[792] Szent Gellért püspök ünnepe,[793] Szent Mihály arkangyal ünnepe,[794] Simon és Júdás apostolok ünnepe,[795] Mindenszentek ünnepe,[796] Szent Imre herceg ünnepe,[797] Szent Márton püspök ünnepe,[798] Szent András apostol ünnepe,[799] Szent Miklós püspök ünnepe,[800] Szent Tamás apostol ünnepe[801] és minden plébánia ünnepelje meg saját védőszentjét és az egyház felszentelésének napját.

768 Szent István előestéje augusztus 19.
769 Szeptember 23.
770 Szent Márton ünnepe november 11.
771 Böjtöt.
772 December 25.
773 December 26.
774 December 27.
775 December 28.
776 Január 1.
777 Január 5. és 6.
778 Február 2.

779 Április 24.
780 Április 30. és május 1.
781 Május 3.
782 Áldozócsütörtök (húsvét után a negyvenedik nap).
783 Június 24.
784 Június 29.
785 Július 25.
786 Augusztus 10.
787 Nagyboldogasszony (augusztus 15.)
788 Augusztus 20.
789 Augusztus 24.
790 Kisboldogasszony (szeptember 8.)
791 Szeptember 14.
792 Szeptember 21.
793 Szeptember 24.
794 Szeptember 29.
795 Október 28.
796 November 1.
797 November 5.
798 November 11.
799 November 30.
800 December 6.
801 December 21.

39. AZ ELSEJEI ÖSSZEJÖVETELEKEN RÉSZT VEVŐ APÁTOKRÓL ÉS SZERZETESEKRŐL

Az apátok és a szerzetesek az elsején találkozó testvérek között ne üljenek asztalhoz, hanem az apát vitesse a testvérek felajánlásait a kolostorba, és a regula szerint ossza szét a testvéreknek.[802]

40. A TIZEDET MEGTAGADÓKRÓL

A püspök kapjon mindenből tizedet, de e feltétellel: a püspök poroszlója kérdezze meg a termények vagy az állatok birtokosát, hogy mennyije van. Ha pedig hinne szavainak, vegyen aszerint, amit mondott; ha viszont nem hinne, eskesse meg, és azután vegyen. A terményt pedig ne vegye el keverten, csak elkülönítve. Ha pedig a termény tulajdonosáról az eskütétel után valaki idegen azt mondaná, hogy hamisan esküdött, a püspök poroszlóján kívül a király és az ispán poroszlója előtt mérjék meg a terményt. Ha a termény tulajdonosa vétkesnek találtatna, adják neki a tizedrészt, és a kilenc részt adják a püspöknek; ha viszont az bizonyulna hazugnak, aki megvádolta, ugyanazon ítélet szerint fizessen vétkéért. Ha a vádlónak semmije sem volna, amiből megváltsa magát, őt egyedül adják el, gyermekeit azonban ne. A tizedet pedig teljes egészében gyűjtsék be az Úr születésének ünnepéig. Azt a fiút, aki atyja házában lakik, akár fiú, akár szolga, ne válasszák külön, hanem együtt adjanak tizedet a családfővel; az olyan fiaktól vagy szolgáktól azonban, akik önállóan, saját házukban laknak, mindenük után, amijük van, szedjenek tizedet. Ha pedig valaki oly makacs volna, hogy a kérdésre nem akarná a püspök poroszlójának a tizedet megbecsülni, akkor a poroszló jelölje ki megfelelő tanúk jelenlétében, amennyi számára igazságosnak látszik. Lent vagy kendert annyit vegyen, amennyit az ujjakat a földre nyomva, egy marékkal összeszorítani lehet. Ha csépelt gabonát találna, ha tíz vedernyi volna, semmit se vegyen, ha húsz vagy több, vegye a tizedrészét.[803]

802 A kalendás társulatok gyűlésein a szerzetesek nem vehettek részt, hogy ezáltal is kevesebb lehetőségük nyíljék a kapcsolatra a külvilággal. Vö. fentebb, 755. jegyzet.

803 Szent István II. törvénye (18.) csupán implicite rendelkezett a tizedfizetésről, nevezetesen a tizedfizetést megtagadókat sújtó szankció meghatározásával.

41. A KIRÁLYI PALOTÁBA JÖVŐ PERESKEDŐKRŐL

Ha pedig valaki a nemesek vagy az ispánok közül pereskedés végett az udvarba jővén a királyi palotában nem állna szembe ellenfelével, és amire a királyi kiáltó szólítja, a király engedélye nélkül hazatérne, veszítse el ügyét, és ezen felül, ha valamit elvett tőle, kétszeresen adja vissza.[804]

42. A KIRÁLY VAGY A BÍRÓ PECSÉTJÉNEK MEGVETÉSÉRŐL

Ha pedig valaki a király pecsétjét valakire kiküldetvén maga elmulasztaná, hogy az udvarba jöjjön, ügyét veszítse el, és öt pensát fizessen, és ahányszor ezt megismételné, annyiszor öt pensát fizessen. Ha pedig a bíró pecsétjét kiküldetvén nem menne el, száz denárt fizessen.[805]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Nótári Tamás

804 A 41. és a 42. fejezet valamely más, világi tárgyú törvényhozás eredménye, és tematikailag tévesen került a szabolcsi zsinat egyházi tárgyú kapitulumai közé.

805 A bíró itt valószínűleg a megyében élő szabadok felett ítélkező királybírót jelöli. L. fentebb, 327. jegyzet.

II. ORBÁN PÁPA LEVELE KÁLMÁN KIRÁLYHOZ (1096)

II. Orbán pápa (1088–1099) Kálmán magyar királyhoz írott levele a franciaországi Saint-Gilles bencés apátság bulláriumának 12. századi másolatában maradt ránk. Keletkezési ideje minden bizonnyal 1096. július 27., hiszen a pápa ebben a hónapban tartózkodott néhány napig Saint-Gillesben, és ennek – Magyarországot már megjárt – apátjától, Odilótól szerezhetett információkat Kálmán királyról. A levélben a pápa a Magyar Királyságot mint intézményt a pápaság adományának tekinti. Ezenkívül az Apostoli Székhez való hűségre buzdítja a magyar uralkodót, követek küldésének engedélyezését kéri tőle, és cserében István király „tisztségeit és méltóságait" ígéri meg neki. (Minderre Kálmán a Hartvik-féle Szent István-legendával felelhetett). II. Orbán utal Szent László királynak a német-római uralkodóhoz, illetve III. Kelemen ellenpápához való korábbi közeledésére is. Feltűnő, hogy a pápa nem említi szentként az államalapító István királyt. A dokumentumot a 18. század közepe óta ismeri a tudományos kutatás.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 317–318.

Korábbi kiadása: Baumgarten Ferenc: *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Diplomatikai tanulmány). Századok 40 (1906) 407–409.*

Magyar fordítása: ÁAL. 94–95.; Gerics József: *Szent László uralmának vitás kérdései a krónikában és a legendában. In:* Uő: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. METEM-könyvek. 9. Bp. 1995. 142. (részlet).*

Orbán püspök,[806] Isten szolgáinak szolgája Krisztusban szeretett fiának, Kálmánnak, a magyarok nagyságos királyának,[807] üdvözletet és apostoli áldást.

Nem csekély örömmel ujjongunk hallván, hogy Nagyságod a mindenható Isten rendelkezéséből a Magyar Királyság kormányzására emeltetett. Jelentette ugyanis nekünk tisztelendő fiunk, Odilo, Szent

[806] L. fentebb, 739. jegyzet.

[807] Könyves Kálmán magyar király (1095–1116), I. Géza fia, Szent László unokaöccse és utóda. Személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 135–160.

Egyed apátja,[808] hogy Elhivatott Személyed a világi tevékenységen túl – amelyben kitűnsz – az egyházi írásokban is kiművelt, és ami a bírói hatalomhoz leginkább illik, a szent kánonok tudományában is teljesen otthonos.[809] Ezért szükséges, hogy Te, Krisztusban legkedvesebb fiam, mind a saját, mind a rád bízott népek üdvéről gondoskodjál, felülmúlván másokat, akik téged ugyanazon királyság kormányzásában megelőztek. A hatalmon levők ugyanis, miként a Szentírás kijelenti, hatalmasan fognak kínzásokat elszenvedni,[810] és akiknek többet adtak, attól valóban többet fognak behajtani. Emeld hát fel, ó, király, a katolikus hit dicsőséges zászlaját, amely királyságod világi zászlóinak is győzelmet és dicsőséget kell, hogy szerezzen.

A magyarok népei ugyanis már régóta a tévedések úttalan útjait követik, és miután üdvösségük pásztorait elhagyták, idegen nyájak nyomában járnak.[811] Emlékezzék most Elhivatott Személyed Istvánra,[812] a vallásos fejedelemre, aki nemzetségedből elsőként vetette alá magát a Szent Római és Apostoli Egyháztól való hitvallásnak és érdemelte ki a királyi méltóság jogait. Beláthatod ugyanis, hogy minél magasabbra emeltettél az isteni ítélet rendelkezése folytán az evilági méltóságban, annál alázatosabban kell, legkedvesebb fiam, az isteni hatalom fejedelmeinek, Péternek és Pálnak[813] engedelmeskedned, és egyházuknak hűségesesen tanúsítanod az előbb említett fejedelem által bevezetett alávetettséget és tiszteletet.

Az álapostoloknak, akik azok egyházát megszállták, semmilyen mérgei ne rontsanak meg téged, semmilyen helytelenség el ne térítsen téged az igaz vallástól. Úgy hisszük, hogy nem ismeretlen előtted az összes katolikus által mindenhol kiközösített és elítélt főeretnek, Guibert,[814] aki az isteni törvények előírásaival, az evangélium rendel-

[808] L. fentebb, 706. jegyzet.

[809] Kálmánnak egyházi neveltetéséből fakadó műveltségét a kortárs lengyelországi Gall Névtelen krónikája és a magyarországi krónikaszerkesztmény (mindkettőt l. jelen kötetben) is említi.

[810] Bölcs 6, 7.

[811] Utalás Szent László király külpolitikájának császárpárti fordulatára. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 133–138.

[812] Ti. Szent Istvánra. L. fentebb, 206. jegyzet.

[813] Szent Péter és Szent Pál apostolok.

[814] Ti. III. Kelemen ellenpápa. L. fentebb, 715. jegyzet.

kezéseivel, a szent kánonok határozataival szemben felhágott az élő atya és úr trónjára, megszállta az apostoli emlékezetű pápa, VII. Gergely[815] székét, megbecstelenítette minden hívő anyját, a római egyházat. Hogy azonban tolvaj és rabló – az isteni megvilágosítás kegyelme folytán – szinte már az egész világ elismeri. Úgy gondoljuk, tudomásodra jutott, hogy az isteni felség igazsága mit is vitt és visz véghez eme gonoszság kigondolója, Henrik[816] ellen. Ő ugyanis elvetnivaló véleményre jutva olyan dolgok megtételével, amelyek nem megfelelőek, sőt amelyek Isten és ember számára elátkoznivalók, nyilvános megbélyegzésnek tette ki magát. Benne mindenesetre valamiképpen beteljesedni látszik a Szentírás kijelentése: Miért fennhéjazó a por és a hamu, hiszen már életében kiöklendezi belső részeit.[817] Azok ugyanis, akiket leginkább meghitt embereinek tekintett, akiket úgy szeretett mint saját húsát-vérét: nem csupán bizalmasai, hanem maga a fia is – utálatos cselekedetei miatt elátkozva őt – elutasították a vele való közösséget.[818] Az Isten könyörületessége és ítélete által már elveszítette országának azt a meghatározó részét, amelynek segítségével ránehezedett a római egyházra.[819]

Az ördögi üldöztetés ilyen viharai között országod már régen felhagyott az Apostoli Szék iránti engedelmességgel, és eme téveszme fejedelmeinek és szolgálóinak kiszolgáltatva magát egyre távolodott a szélesebb út útvesztőin.[820] Most viszont Személyedet – úgy hisszük – az isteni kegyelem emelte fel, hogy népének szeme elől elhúzza a leplet. Ezért mi, akikre – jóllehet méltatlanul – az Apostoli Szék szolgálataként az összes egyház gondja[821] hárul, mivel adósai vagyunk a görögöknek és a barbároknak, bölcseknek és tudatlanoknak,[822] figyelmeztetni kívántuk Bölcsességedet mindezekre, igazán meg akarván ismerni lelked szándékát, hogy vajon egyetértesz-e azzal, hogy országod üdvére és néped tanítására elküldjük az Apostoli Szék követeit. Amely munka szolgálatára éppen Szent Egyed fentebb mondott apátját rendeltük közreműködőül.[823] Ezen ügy tárgyában tehát lelked elhatározott szándékáról jelen (levél) vivője által válaszleveleddel ne késlekedj bennünket tájékoztatni. Továbbá azt akarjuk, hogy velünk kapcsolatban úgy bizakodjék Kegyelmességed, hogy ha határozott odaadással kérsz bármely tisztséget, bármely méltóságot, amelyet elődöd, István apostoli egyházunktólköztudomás szerint kiérdemelt, a bőkezűség teljes jóakaratával elnyerheted, feltéve ha szilárd határozottsággal megmaradsz az ugyanezen apostoli egyházzal való egységben, és ami tiszteletet, ami hódolatot az előbb említett király neki teljesített, mutasd be hívő jóakarattal, odaadóan.[824]

Kelt az augusztus Kalendae-ja előtti 6. napon.[825]

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

815 L. fentebb, 197. jegyzet.
816 Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.
817 Sir 10, 9–10.
818 Konrád, IV. Henrik legidősebb fia és örököse 1093-ban átpártolt a gregoriánus pápaság oldalára. L. Pósán László: a 601. jegyzetben i. m. 97.
819 Az 1093-ban Rómába visszatért II. Orbán pápát Észak-Itália felől már védelmezte, hogy a közép-itáliai Toscana hercegsége ekkor már IV. Henrik ellenfelének, a bajor hercegségétől megfosztott Welf hercegnek a kezébe került. L. Pósán László: a 601. jegyzetben i. m. 96.
820 L. fentebb, 811. jegyzet.
821 2Kor 11, 28.

822 Róm 1, 14.
823 L. fentebb, 706. jegyzet.
824 II. Orbán felszólítására Kálmán rövid időn belül a Hartvik-féle Szent István-legendával felelt, ahol úgy próbálta meg védelmezni a magyar királynak a gregoriánus reformok előtti egyházkormányzói jogait, hogy azokat a koronával együtt a pápától eredeztette, és magának apostoli követi *(legatus ad gentes)* jogokat igényelt az apostoli kereszt emlegetésével (l. ÁKÍF. 321–325.). A legenda egyidejűleg a helyi kanonizációban részesült államalapító uralkodó, István szentségének pápa általi elismertetéséért is íródott. L. Josef Deér: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Byzanz und das abendländische Herrschertum. (Ausgewählte Aufsätze von Josef Deér). Hrsg. v. Peter Classen. Vorträge und Forschungen. XXI. Sigmaringen 1977. 471–474.; Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: Piti Ferenc (szerk.): a 715. jegyzetben i. m. 569–591.
825 [1096.] július 27.

IV. HENRIK CSÁSZÁR LEVELE ÁLMOS HERCEGHEZ (1096)

A levél eredetije nem maradt ránk. 12. századi másolatai bécsi, müncheni és zwettli könyvtárakban találhatók. E császári irat hitelessége már többször képezte tudományos vita tárgyát. Egy időben a levelet hamisítványnak minősítették, amely eszerint a 12. században Bamberg városában iskolai stílusgyakorlat termékeként keletkezett. Újabban azonban neves szakemberek úgy foglaltak állást, hogy az episztula nem hamisítvány, hanem 1096 őszéről való hiteles írás. A történelmi körülmények ismeretében biztosra vehető: a bambergi levél mindenképpen jól tükrözi a korszak politikai viszonyait, így a korabeli magyar–német kapcsolatok állását is.

Általunk használt, kritikai kiadás: DHA. I. 322–323.

Magyar fordítása: Marczali Henrik: *in: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 189. (részlet).*

H[enrik],[826] Isten kegyelméből a rómaiak felséges császára,[827] Á[lmos]-t,[828] a dicső herceget és hűséges barátot leghívebb baráti érzelmeiről [biztosítja]. Ha valaki a saját személyes érdekét háttérbe helyezi, és barátjának a javára fáradozik, azt nevezik erős barátságnak.[829] Amint te is, örömünkre, barátságod jóindulatát irányunkban megmutattad, ugyanúgy törekszünk mi is kiváló hívünknek és bizalmas barátunknak méltó ellenszolgáltatást nyújtani. Hiszen amikor a görögök

[826] IV. Henrik (l. fentebb, 208. jegyzet) nevét H-sigla jelöli.

[827] A német királyok a császári címet csak római megkoronázásuk révén nyerték el. A pápa által végzett római koronázást követően vették fel a rómaiak császára *(imperator Romanorum)* címet, ami arra utalt, hogy ők az egykori római uralkodók örököseinek tekintették magukat. IV. Henriket 1084-ben koronázták német-római császárrá. L. Váczy Péter: A középkor története. Egyetemes történet. II. Bp. 1938. 350–361.

[828] Az A-sigla Álmos nevének rövidítésére szolgál. A herceg Könyves Kálmán király öccse, horvát király (1091–1096), majd a dukátus ura (1096–1107) volt. 1115-ben bátyja megvakíttatta. Bizánci száműzetésben halt meg. Személyére l. Makk Ferenc: in: KMTL. 40.

[829] Vö. Sallustius: Catilina 20, 4.

ellen szándékoztál menni,[830] s amikor Lengyelország hercege, barátod és rokonod, segítségedet kérte a maga ellenségeivel szemben,[831] a leghűségesebb barátként visszamaradtál csak azért, hogy – saját érdekedet semmibe véve – ellenségeinkkel szembeszállj, és ezáltal a mi ügyünk előmozdításában segíthessél nekünk.[832] Ugyan mi lehet hátra, hacsak nem az, hogy neked, legkiválóbb barátunknak legnagyobb hálánkat kifejezzük, s minden fogadalmunkkal kívánjuk azt, hogy legyen alkalmunk, amikor is téged a legbarátibb módon méltó viszonzásban részesíthetünk? S amiként irányunkban jól kezdted, ennél fogva arra kérjük szeretetednek kedvességét, hogy ugyanilyennek maradj meg, pusztítsad el és zúzzad szét a mi ellenségeinket, ne kíméld őket, amíg teljesen össze nem törnek. Hiszen mi hasonlóképpen ugyanúgy fogjuk szeretni a te barátaidat, amiként ellenségeid iránt is a legellenségesebbek leszünk; s azt a szövetséget, amit nagybátyáddal kötöttünk,[833] e naptól kezdve a jövőben is sértetlenül meg akarjuk őrizni egész életünk folyamán. Arra is kérünk téged, felettébb kedvesem, hogy közbenjárásodra testvéred[834] a jövőben igyekezzen jóvá tenni, ha

[830] Feltehetően arról lehetett szó, hogy Álmos, aki 1091-től László megbízásából horvát király volt, talán 1095-ben a bizánciak (görögök) észak-dalmáciai városai ellen kívánt vonulni, de ettől a szándékától a német uralkodó kérésére elállt. Ez megfelelt a dalmát területekre ugyancsak igényt tartó Velence érdekeinek is, amelynek segítségére viszont olasz földön akart támaszkodni IV. Henrik ugyanebben az időszakban. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 943.; Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 139.

[831] Bizonyára I. Władysław Herman lengyel fejedelem (1079–1102) a németekkel szövetséges csehek elleni 1096. évi háborújához kérhetett segítséget Álmostól. L. fentebb, 830. jegyzet. Władysław és Álmos rokonságát az jelentette, hogy a lengyel fejedelem apai nagynénje (Richeza) Álmos herceg nagyanyja volt. L. Engel Pál: in: KMTL. 547.

[832] Nincs konkrét adatunk arra, hogy Álmos a német uralkodó mely ellenségeivel szállt szembe az 1095–1096-os időszakban.

[833] Szent László – végleg elfordulva a gregoriánus pápaságtól – 1091–1092-ben kibékült és szövetségre lépett korábbi nagy ellenfelével, IV. Henrikkel. Személyes találkozójukat I. Welf bajor herceg (1070–1077, 1096–1101) ugyanebben az időszakban akadályozta meg. (Erről l. Konstanzi Bernold híradását jelen kötetben). L. Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 177.; Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 135.

benjárásodra testvéred[834] a jövőben igyekezzen jóvá tenni, ha eddig bármit is a mi ügyünkben saját nehézségei miatt hanyagabbul végzett, s mivel győzedelmes karjával már visszaszerezte szorosait,[835] hűséges barátként fordítsa figyelmét a mi sérelmeinkre. Minthogy ő seregével azon vidékekre vonult, ahol a mi ellenségeink tartózkodnak, s birtokaik fekszenek, íme a hely, íme az alkalom, hogy egyrészt ellenségeinknek ártalmára legyen,[836] másrészt bennünket a legnagyobb barátságra kötelezzen maga iránt. Te viszont, felettébb szeretett hívünk, minden módon, amiként csak képes vagy, győzzed meg testvéredet, hogy N-t,[837] aki nem herceg, hanem bírósági eljárással elítélt személy, üldözze, és vele, mint a mi legellenségesebb ellenfelünkkel, mindenben szálljon szembe. Akiket pedig a salzburgi érsek[838] és más híveink családjából fogolyként elhurcoltak, kérésünkre, az irántunk érzett szeretet okán küldessed vissza.[839]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[834] Ti. Kálmán király. L. fentebb, 807. jegyzet.

[835] Itt a nyugati keresztesekkel szembeni sikeres helytállásra, főleg Emicho gróf serege elleni mosoni győzelemre céloz a császár levele. A Magyar Királyság elfoglalására terveket szövő – Emicho vezette – kereszteseket 1096 júliusában–augusztusában Moson váránál a Kálmán király irányította magyar csapatok szétverték. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 195–196.; Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 139–141.

[836] Talán a császárral szemben álló I. Welf bajor herceg tartományának megtámadására akarta rávenni IV. Henrik a magyar uralkodót.

[837] Van olyan vélemény, amely szerint az N-sigla Welf bajor hercegre vonatkozik. L. Györffy György: in: DHA. I. 322., 323. 6. jegyzet.

[838] Bertold salzburgi érsek (1085–1106), aki a reformpápasággal szemben IV. Henrik oldalán állott. L. Huber Alfonz: a 393. jegyzetben i. m. 206.

[839] Bizonyára a keresztesekkel történt összecsapások során kerültek magyar fogságba.

KÁLMÁN KIRÁLY I. TÖRVÉNYKÖNYVE

Kálmán király (1095–1116) ún. első törvénye hét 15–16. századi kéziratban maradt fenn, melyek közül a legkorábbi a 15. század végéről való Thuróczy-kódex. A 84 cikkelyből álló törvény a Tarcalon tartott gyűlés határozatait foglalja magában. A gyűlésre bizonyosan Kálmán megkoronázása (1096) és a határozatok egybeszerkesztésére utasítást adó Szerafin esztergomi érsek halála (1104) között került sor, vélhetően az előbbihez közelebbi időpontban. A főként világi ügyekkel foglalkozó rendelkezések pontos képet adnak az uralkodó reformtörekvéseiről, míg az egyházi vonatkozásúak a gregorianizmus (korlátozott) hatásáról tanúskodnak. A törvénycikkek címeit később adták, de nem mindegyik kapott címet.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 181–194.
További mérvadó kiadása: DRMH. I/1. 24–33.
Magyar fordítása: Szilágyi Loránd: *in:* Lederer: *Szöveggyűjtemény* 45–58.

Kezdődik Kálmánnak,[840] Isten kegyelméből Magyarország királyának törvénykönyve. Szerafin érseknek,[841] aki az isteni erények tüzével lángol, Albericus,[842] akit – noha egy a legkisebbek közül – mégis a szentség szolgájának neveznek a mennyei szemlélődés palotájában.

Mivel ilyen bizodalmunk van Krisztus által: nem mintha magunktól alkalmatosak volnánk valamit gondolni, mintegy magunkból kiindulva, hanem a mi alkalmatosságunk Istentől van;[843] és mert a lelki sugallat kegyelme elmédet a mennyei bölcsesség kincsestárával gazdagította, és népes hajlékod fényes csarnokait a lehető legtöbb választékos beszédű és a tanultság érdemével ékes férfiúval díszítette, mint megannyi drágakővel, igencsak elborzad kicsiny tehetségem parlagiassága, midőn nekem, aki – hogy úgy mondjam – nyelveszegett vagyok és szinte teljesen híján a városias műveltségnek, azt parancsolod, ó, főpap, hogy vizsgáljam át a királyi gyűjtemények rendelkezéseit, vagyis hogy szedjem pontokba az egész ország szenátusi határozatait a magunk szavaival, amelyek, mintha böjttől lenne, el-elhalkulnak.

[840] L. fentebb, 807. jegyzet.

[841] L. fentebb, 713. jegyzet.

[842] Személyére l. Jánosi Monika: in: KMTL. 35.

[843] 2Kor 3, 4.

Hiszen egyfelől tanácsadói tehetségem képzetlen természeténél fogva sem jutok be a királyi tanácskozásokra, másrészt nem nyerek bebocsátást az ajtó előtt állva szerény állapotom és lenézett szegénységem okán sem; ám mivel úgy választok, hogy inkább az engedelmességnek adózom, semmint hogy a szeretettől, amely mindent remél, valamit megtagadjak, inkább akarok erőmön felüli engedelmeskedésre merészkedni, semmint merészen egyáltalán nem engedelmeskedni. Hiszen bár fogalmazásbéli járatlanságom nem dicsekszik szónoki ékességgel, a szeretet mégsem tagadja meg az engedelmességet; azután nem is a magam elgondolását követve vágok bele ebbe a munkába, hanem mások útjának előttem járó nyomaiban vetem meg a lábam; emiatt van, hogy ha a kóbor csapásról a kelleténél szabadabban letérő íróvesszőm némiképp utat téveszt majd, nem kételkedem abban, hogy milyen könnyen megbocsátást találok nálad, és eme körülmény ad lendületet ezen terv lomha késlekedésének is.

De vannak, talán számosan is, akik – ésszerű megfontolás nélkül – feleslegesnek ítélik azt a tarcali gyűlést,[844] amelyről szó van, kevésbé bölcsen azt állítva, hogy inkább az elődök régi tanácsaihoz kell ragaszkodni; nem hiábavaló dolog kissé elmélkedni arról, hogy milyen gyenge és oktalan ellenvetés az övék, mivel az ország ezen becsmérlői inkább törődnek a saját véleményükkel, semmint azzal, hogy közösen segítsék az ország előrehaladását. Ki kételkedik ugyanis abban, hogy a törvény, amelyet Szent István[845] atyánk, ama nyilvánvalóan apostoli férfiú adott, némely ügyekben ridegebb volt, némelyekben könnyebben elviselhető: amazokban erélyesebben követelő, másokban szelídebben engedő, és senkit a fegyelem korbácsa nélkül el nem bocsátó, amikor az elrendeltetés ideje a hitnek még egyetlen igazi támogatóját sem hozta elő; mégis bűn azt hinni, hogy mindez nem az isteni szándék tiszteletben tartása mellett történt így.

Mivel ugyanis említett atyánk idejében az ő teljes országa barbár tévtanoknak hódolt, és a faragatlan, kényszerből lett keresztény a szent hit figyelmeztető ösztökéje elől még visszahőkölt, még visszaharapott a fenyítő vessző vezeklésképp [kirótt] suhintásaira, érdemes

[844] Az eredetiben: *concilium Tursollinum*, innen a törvény közkeletű „tarcali zsinat (határozatai)" megnevezése. Tarcal helység a középkori Zemplén (ma Borsod-Abaúj-Zemplén) megyében.

[845] L. fentebb, 206. jegyzet.

volt azon fáradozni, hogy meglegyen a szent fegyelem kényszere: a hívők körében hitbéli megtérésre, a megtértek körében pedig a bűn fölötti vezeklés igazságosságára. De a galamb nyíltszívűségének kegyével és az erények minden kiválóságával felruházott legkeresztényibb Kálmán királyunk,[846] miután látta, hogy a felserdült hit elnyerte a tökéletes vallásosság szilárdságát, arra gondolt, hogy óvatosan meglazítja a törvény láncának bilincsét, mintegy méltatlannak ítélvén, hogy a törvényi büntetéstől való félelem sanyargassa a hit immár önkéntes katonáját, akit pedig maga a halál sem tántoríthatott volna el a már megismert igazság megvallásától.

Ő – különösképp, amikor látta, hogy az egészen az ő koráig egyre súlyosbodó belháborúk miatt, az atyáktól kapott hagyományok immár nagyrészt semmivé válván, az ország rendje meginog, az udvar megbecsültsége silányul; félvén, hogy a békéhez nem szokott vitéz, valamint az otthonülő, mégis erényekkel ékes vendég ellentéte visszafordíthatatlanná válik – az ország előkelőit[847] egybegyűjtvén, az egész szenátussal[848] megtanácskozván áttekintette az említett, szent emlékezetű István király törvényét, amelyet, ha a dolgot megfontolod, semmivel sem kisebbített, hanem növelt: nem alapítóként, de továbbépítőként; hogy a zsenge palánták, mintegy az öntözővíz üdvös áradásától megöntöztetvén,[849] igazságbéli gyarapodást nyerjenek. És míg amaz pusztítója volt a hitetleneknek, túlzás útján is kikényszerítője a törvénynek; emez a helyes életű hívek gyarapítója a megigazulásban. Amaz a hit vértjébe öltöztette a népet, emez a földi vágyakozás hívságait az igazságosság övével övezte körül; amaz Isten

[846] A magyarban nyelvben visszaadthatatlan szójáték Kálmán latin nevével *(Columbanus)* és a galamb nevével *(columba)*.

[847] L. fentebb, 479. jegyzet.

[848] Latinul: *senatus*. A kifejezés a királyi tanácsot jelöli, miként Szent István törvényében is.

[849] Az előszó szövege itt és néhány sorral lejjebb is távoli rokonságot mutat Szent István király Nagyobb legendájával, amennyiben hasonló képet használ a magyarországi kereszténység államalapítás-kori kezdeteinek megjelenítésére („a kereszténység friss ültetvénye", l. ÁKÍF. 277., 293.), illetve János apostol levelének alant idézett szöveghelye nyomán a „kárhozat fiainak" nevezi a megtérítetlen, pogány magyarságot (l. uo. 270.).

igéjének kardjával megrettentette a lelkeket, emez az üdvösség sisakjával ékesítette őket.

Végezetül mindkét király azt a célt tűzte ki intézkedéseivel, hogy míg a kárhozat fiait[850] bosszúálló, méltó büntetés emészti, az előre elrendeltetés fiait kegyben tartsa. A király ugyanis nem ok nélkül visel kardot, ő ugyanis Isten szolgája: bosszúálló azok dühével szemben, akik gonoszat művelnek; mert az uralkodók nem a jótett, hanem a gonosztett félelmére vannak. Mert kicsoda az, aki árthat nektek, ha vetekedtek egymással a jóban?[851] Ennyit ezekről.

Eme gyűlés fent említett becsmérlői ellen pedig minden egyes fejezetről, amelyről azt hazudják, hogy tartalmatlan, írásban is elegendő választ tudnék adni, ha nem félnék, ó, főpapok dísze, hogy a levélstílus kereteit túllépve untatnám szerénységed füleit. Feleleteimet elvégre össze lehet gyűjteni ebből is, amit elég mérsékelt rövidséggel előszóként megírtam.

Mindazonáltal kérlek téged, uram, aki jól tudod, hogy eme nép nyelvezetét illetően kevéssé vagyok felkészült: ha íróvesszőm a megkezdett út ösvényéről valamelyest letérne, irányomban szokott jóindulatoddal részint nyesd le a felesleges dolgokat, részint egészítsd ki a hiányosságokat, javítsd ki a tévesztéseket; említett atyai kegyelmeddel kedved szerint vidd tovább, és mielőtt a közönség füleiig jutna, bízd ujjaid gondjára, hogy amennyiben olyat alkottam, ami méltó a te igen tudós vizsgálatodra, ítéleted által nyerjen védelmet a gyalázkodók kajánságától.

1. A SZENT ISTVÁN ÁLTAL ELRENDELT ADOMÁNYRÓL BÁRMELY EGYHÁZ RÉSZÉRE

A király és a közös tanácskozás úgy látta jónak, hogy azok a birtokok, amelyeket bármiféle adomány [címén] Szent István király rendelt a monostorok vagy egyházak javára, háborítatlanul megmaradjanak.

[850] Ján 17, 12.

[851] 1Péter 3, 13.

2. AZ ISPÁNOK ÉS TISZTSÉGVISELŐK RÉSZÉRE BÁRMELY PÜSPÖKSÉGBEN TARTANDÓ ZSINATOKRÓL

Mivel népünk, amelyet gyakran igencsak megterhelnek mind az utazás, mind a szűkölködés nagy gyötrelmei, nem tud minden szükséges miatt a királyi udvarba menni, elrendeltük, hogy évente kétszer: úgymint Fülöp és Jakab apostolok ünnepén[852] és Szent Mihály nyolcadán[853] minden egyes püspökségben zsinatot tartsanak, amelyen mind az ispán – illetve az ispánok –, mind a többi tisztségviselő jelesei a maguk püspökéhez gyűljenek egybe, és amelyre [ha] bárki, még ha pecsét nélkül is idézték meg,[854] nem menne el, perében el fogják marasztalni.[855]

3. AZ AJÁNLÓLEVÉL NÉLKÜL ÉRKEZŐ KÜLFÖLDI ÁLDOZÓPAPOKRÓL

Külföldi áldozópapot vagy szerpapot [csak] ajánlólevéllel fogadjanak be. Azokat pedig, akiket már befogadtak, vizsgálják meg, vajon jog szerint érkeztek-e, és amennyiben velük kapcsolatban valamiféle rossz hír üti meg a fülünket, váljanak meg a hivataluktól, míg vagy istenítélet nem tisztázza őket, vagy nem távoznak [erről] a földről.

[852] Május 1-jére eső egyházi ünnep.

[853] Szent Mihály arkangyal ünnepét szeptember 29-én ülték meg, ennek „nyolcada" (azaz a következő hét azonos napja) tehát október 6-ra esett.

[854] L. fentebb, 493. jegyzet.

[855] Az itt és az alábbiakban szereplő zsinat – neve ellenére – nem az egyházi, hanem a világi bíráskodásban játszott szerepet, működéséről azonban egyedül az ebben a törvényben szereplő információk állnak a rendelkezésünkre. Mintái talán a Pseudo-Isidorus-féle joggyűjteményben kereshetők. L. Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 7.; Gerics József–Ladányi Erzsébet: A Kálmán-kori szinodális bíráskodás valószínű mintája. In: Iustum, aequum, salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére. Szerk. Bánrévy Gábor–Jobbágyi Gábor–Varga Csaba. Bp. 1998. 112–115.

4. A HAZAI ÁLDOZÓPAPOKRÓL

Senkit se fogadjanak be hazaiként kezes nélkül.

5. AZ ÁLDOZÓPAPOK IDÉZÉSEIRŐL

A püspökök és ispánok vagy mások káplánjait a püspök vagy az érsek pecsétjével idézzék perbe.

6. AZ ÁLDOZÓPAPOK ÉS VILÁGI SZEMÉLYEK EGYMÁS ELLENI IDÉZÉSEIRŐL

Ha klerikusnak világi személyekkel van pere, a világi személyt a bíró pecsétjével hívják perbe; ha viszont világi személynek van pere klerikussal, a klerikust a püspök vagy a főesperes[856] pecsétjével hívják perbe, és ezek is vizsgálják meg őket a maguk bírójával.[857]

7. KÉT ISPÁNNAK A ZSINATON TÁRGYALANDÓ ÜGYEIRŐL

Ha két ispán valamely okból kifolyólag ellentétbe kerülne, a fent említett zsinaton rendezzék majd [ügyüket].

8. KÉT APÁTNAK A ZSINATON MEGÍTÉLENDŐ ÜGYEIRŐL

Ha két apát pereskedne, [ügyükben] ugyanilyen zsinaton ítéljenek.

[856] Latinul: (itt) *archipresbiter*, (máskor) *archidiaconus*. Az egyházmegyék nagyobb kerületei élén álló tisztségviselő. A középkori Magyarországon egy-egy főesperes általában – de nem kivétel nélküli szabályossággal – egy-egy vármegye plébániái felett gyakorolt felügyeletet. L. Érszegi Géza: in: KMTL. 198–199. Vö. fentebb, 747. jegyzet.

[857] A rendelkezés rokonságot mutat a 794. évi frankfurti zsinat egyik (c. 30.) intézkedésével. L. Z. 84.

9. A KIRÁLY VAGY A HERCEG SZOLGÁLATTEVŐINEK ÉS KÁPLÁNJAINAK ÜGYEIRŐL

A király vagy a herceg[858] nagyobb szolgálattevőinek[859] és káplánjainak [ügyében], akiknek személyéhez méltatlan dolog volna [ügyüket rangban] alattuk álló bíró színe elé vinni, ugyanilyen zsinaton ítéljenek.

10. A ZSINATRA JÖNNI NEM AKARÓ BÍRÓK TÁVOLMARADÁSÁRÓL

Ha valamely gőgös bíró[860] elmulasztana az említett zsinatra menni, vádlója ítéljen fölötte.

11. Ha a király vagy a herceg nagyobb szolgálattevői akár egymás között, akár [náluk] nagyobb személyekkel pereskednének, és bíró elé állni megvetőleg elmulasztanak, ügyeiket a megyésispán tárgyalja a bírójukkal.

12. A herceg szolgálattevői, akik a király *megyé*jében vannak, és a királyéi, akik a herceg *megyé*jében,[861] az ispán és a bíró előtt, a kisebbek pedig a bíró előtt folytassák le pereiket.

[858] Latinul: *dux*. A királyi család meg nem koronázott férfitagja, itt konkrétan Kálmán király öccsére, Álmos hercegre (l. fentebb, 828. jegyzet) vonatkozik az utalás.

[859] Latinul: *minister*. Közelebbről meg nem határozható tisztségviselőkről lehet szó.

[860] L. fentebb, 327. jegyzet.

[861] A latin nyelvű eredetiben *mega regis*, illetve *mega... ducis* szerepel. A *mega* szó 'határ' és 'körülhatárolt terület, (vár)megye' jelentésben is használatos volt. Itt azonban a Kálmán király, illetve öccse, Álmos herceg kormányzása alatt álló országrészről lehet szó, de elképzelhető, hogy a szöveg a király, illetve a herceg „[valamelyik] megyéjében" alakban értelmezendő. L. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 38–39.

13. A ZSINATON AZ ÜGYEKET TÁRGYALÓ ISPÁNOK HATALMÁRÓL

Ha ispán pereskedne ispánnal, vagy az ő népe,[862] pereiket vagy a zsinati bíróság, vagy a szomszédos ispán tárgyalja.

14. HOGY EGYETLEN VILÁGI BÍRÓ SE KÜLDJÖN KLERIKUSRA PECSÉTET

Egyetlen világi bíró se merészeljen klerikusra pecsétet küldeni.[863]

15. A SZENT ISTVÁN ÁLTAL ADOTT JAVAKON KÍVÜLI ADOMÁNYOK VISSZAVONÁSÁRÓL

Mivel annál kevésbé látszik erősnek az udvar,[864] minél kevésbé állnak rendelkezésére a szükséges javak, nehogy túlzott bőségünk udvarunk nyomorúsága közepette tobzódjon, jónak látszott, hogy minden halastavat visszaadjanak a királyi költségek végett, kivéve azokat, amelyeket Szent István adományozott, mivel méltatlan dolog volt, hogy engedékenységünk folytán velünk együtt az udvar iránti megbecsülés is engedett; sokkal dicséretesebb ennél, ha mi és a [hozzánk] érkezők a megbecsülés bőségével találkozunk.

16. AZ EGYHÁZAKNAK ADOTT HALASTAVAK ELVÉTELÉRŐL

Hasonlóképp elhatároztuk, hogy a monostoroknak és az egyháznak adott többi halastavat vegyék vissza, de a testvérek mindennapi megélhetéséhez szükségeseket hagyják meg, és csak az azon felülieket vegyék el.

[862] Ti. az ispán joghatósága alá rendelt népek.

[863] Azaz perbe idézni. A rendelkezés az egyháziak azon kiváltságát (az ún. *privilegium fori*) érvényesíti, mely szerint az egyházi személyek nem – illetve csak meghatározott ügyekben – kötelesek világi bíróság elé állni.

[864] Ti. a királyi udvar (latinul: *curia*).

17. HOGY A SZŐLŐ- [ÉS] MANSIÓADOMÁNYOZÁSOK HATÁLYBAN MARADJANAK

Bármely király adott szőlőket, mansiókat,[865] földeket, azok állandó jelleggel maradjanak meg azok kezén, akiknek adták.

18. A legkevésbé sem engedjük meg, hogy az egyházaknak adott erdőket elvegyék.

19. AZ ELŰZÖTT TELEPESEK FÖLDFOGLALÁSAIRÓL

Az elűzött régi telepesek,[866] akiknek máshol nincsen földjük, térjenek vissza a magukéra. Ha földjüket [a birtokosok] monostoroknak vagy egyházaknak adták, és nekik van másik, a dolog sértetlenül így maradjon.

20. A KIRÁLYOK ÁLTAL JUTTATOTT BIRTOKOK ÖRÖKLÉSÉRŐL

Bármely birtok, amelyet Szent István adott, illessen meg az emberi utódlás szerinti bármely utódot vagy örököst. Az olyan birtok pedig, amelyet más királyok adtak, atyáról fiúra szálljon, és ha [az elhunytnak] fiúgyermekei nincsenek, lépjen helyükre a fivére, akinek a fiait apjuk halála után se fosszák meg örökségüktől. Ha pedig ilyen fivért nem találnának, az örökséget adják át a királynak.[867]

[865] L. fentebb, 85. jegyzet. Itt a királyi szolgálónépek eladományozott háznépeiről van szó.

[866] Latinul: *coloni*. A rendelkezés értelme nem teljesen világos. Vélhetően olyan mások földjén élő szabadokról van szó, akiket a föld ura valamely okból eltávolított birtokáról. Erre példát adhat ugyanezen törvény 45. cikkelye vagy a százdi monostor nem sokkal korábbi (1067 körüli) alapítólevele (l. jelen kötetben), ahol az egyháznak adott birtokról való távozásra szólították fel azokat a szabadokat, akik nem akartak az egyház népei közé állni.

[867] A rendelkezés a királyi adományból származó birtokok oldalági öröklésének lehetőségét szűkíti a királyi hatalom érdekeit védve. A Szent István utódai által adott birtokokat csak az adományos egyenesági leszármazottai (fiai és

21. AZ ÖRÖKÖSRŐL, AKI VÁSÁROLT JAVAKAT ÖRÖKÖL

Az örököstől, aki vásárolt javakat örököl, ne vegyék el ezeket, hanem csupán ugyanolyan tanúságtétellel erősítsék meg.[868]

22. A [TÜZES]VAS- ÉS VÍZPRÓBÁRÓL [ÉS] HOGY MELY HELYEKEN LEHETNEK

Megtiltjuk, hogy vas- és vízpróba legyen bármely más egyházban, mint a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságokban, továbbá Pozsonyban és Nyitrán.[869]

23. A PECSÉTTEL VAGY PECSÉT NÉLKÜL IDÉZETT IGAZSÁGTALAN BÍRÓRÓL

Az olyan bírót, aki a pereket igazságtalanul tárgyalja, a királyi udvarba pecséttel idézzék, de a zsinatra pecsét nélkül.

azok utódai), illetve az adományos fivérei (és azok utódai) örökölhettek, míg a Szent István által adottak esetében az örökség a távolabbi rokonok (például az adományos nagybátyjának leszármazottai) számára is járt.

868 A vásárolt birtok örökléssjoga eltért a többi birtokfajtáétól, mert az ilyen javakat nem ingatlannak, hanem – a megvásárlásokra fordított pénzre utalva – ingóságnak tekintették. L. Holub József: A vásárolt fekvő jószág jogi természete régi jogunkban. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7. Bp. 1933. 246–254.

869 A kézirati hagyományban: *in maioribus prepositturis necnon / ut Posonii et Nitrie*; a szóbanforgó passzus lehetséges értelmezése tehát a fentin kívül: a nagyobb prépostságokban, úgymint Pozsonyban és Nyitrán. Vö. Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 14. Bp. 1994. 13.

24. A PÜSPÖKÖK ÉS ISPÁNOK IGAZSÁGOS ÍTÉLETÉRŐL ÉS AZ IDÉZETTEK TÁVOLMARADÁSÁRÓL

Ha valaki a püspökök és ispánok gyűlésére jönni elmulasztana, ítéljék el. Emezek pedig úgy gyűljenek egybe nagy gondossággal, úgy tartsanak bizalmas tanácsot alapos gonddal, és úgy egyensúlyozzák ki a méltányosság mérlegének nyelvét igen nagy figyelemmel, hogy egyrészről ne kárhoztassák az ártatlanságot gyűlöletből, másrészről a bűnt se védelmezzék barátságból.

25. A VÁMOK ÉS ADÓK TIZEDEIRŐL

A vámokból és az adókból – aképpen, amint elrendeltük, hogy harmadrészüket az ispánoknak adják[870] – egy tizedet a püspököknek is juttatunk, mivel mind az Ó-, mind az Újszövetség szövege kinyilatkoztatja, hogy tizedet adni kell; meggondolatlan és megfontolatlan dolog tehát, ha megtörni merészeljük a szentek tanításait, amelyeket inkább a legnagyobb odaadással beteljesíteni tartozunk.

26. A TANÚSÁGTÉTEL ELŐTT MEGGYÓNÓ TANÚKRÓL

Ha valaki, akit tanúságtétel végett vezettek elő, tanúságával próbálná bizonyítani valakinek az igazát, annak a tanúságtételét – megparancsoljuk – abban az esetben fogadják el, ha először is papok előtt meggyónta bűneit, azután pedig van szántóföldje: hogy meglegyen egyrészt az igaz tanúságtétel biztosítéka a pap révén a gyónással, másrészt a hazugság vétkének megváltása a birtokkal.

870 A király és az ispán a megyéből befolyó jövedelmeken 2/3–1/3 arányban osztozott. Az Árpád-kor végéről származó forrásban fennmaradt a királyi rész egykorú magyar nyelvű elnevezése – „királyketteje" – is.

27. A HAMIS TANÚKRÓL, AKIKNEK [TANÚSÁGÁT] EZUTÁN NEM SZABAD ELFOGADNI

Senki se merjen tanúságot tenni, csak ha meggyónta bűneit. Ha bárki tanúságtételét hamisnak találnák, annak a tanúságtételét többé ne fogadják el.

28. A BÍRÓ POROSZLÓJÁNAK MEGKORBÁCSOLÁSÁRÓL ÉS A BÜNTETÉSRŐL

Ha valaki a perbéli ítélet miatt megkorbácsolja a bíró poroszlóját,[871] a megye ispánja küldje el hozzá [a maga embereit], és bármire vonatkozott a [perbéli] döntés, teljes egészében vegyék el tőle erővel.

29. A POROSZLÓK ALKALMASSÁGÁRÓL

Megparancsoljuk, hogy a bíró poroszlói olyanok legyenek, amilyenek fenti utasításunk szerint az alkalmas tanúk.

30. A MÉLTÁNYTALAN VÉGREHAJTÁST ESZKÖZLŐ POROSZLÓ BÜNTETÉSÉRŐL

Ha a bíró poroszlója kiküldetése során bármit is jogtalanul cselekedne, büntessék meg a bíróval együtt, aki parancsot adott neki a méltánytalanságra.

31. Az olyan kárt, amely a bíró által, a poroszló révén jogtalanul ért bárkit, a bíró javaiból térítsék meg.

32. A FÖLDFOGLALÁSOKRÓL ÉS BÜNTETÉSÜKRŐL

Ha valaki jogtalanul magának bitorolná másnak a földjét, miután ítélettel elmarasztalták, ugyanannyit veszítsen el a saját földjéből, és azonfelül 10 pensát[872] fizessen ki.

[871] L. fentebb, 179. jegyzet.

33. A KERESKEDŐK KETTŐS VÁMJÁRÓL

Azok a kereskedők, akik csupán azért adják magukat az árufélékkel való foglalatosságra, hogy gazdagodjanak, kettőzzék meg a régi vámokat; a szegények viszont, akik a kereskedelemből élnek, a megszokott vámokat fizessék ki.

34. A PIACON VÁSÁROLT SAJÁT JAVAK VÁMJÁRÓL

Ha valaki a saját és házi javaiból adna el valamit a piacon, Szent István törvénye szerint adja meg a vámot.[873]

35. Ha valaki a vendégek[874] közül szomszédként a várnépek[875] földjén együtt lakik emezekkel, vagy vegyen részt a várnépek[876] [hadi] szolgálataiban vagyona fele része szerint, vagy fizessen nyolc denárt.[877]

[872] L. fentebb, 480. jegyzet.

[873] I. (Szent) István ezen törvénye kizárólag ebből az említésből ismert.

[874] Latinul: *hospes*. A várispánságok földjein megtelepedett vendégekről van szó, ezekre bővebben l. Kristó Gyula: Öt pondust fizetők és várhospesek. AUSz. AH. 92 (1991) 25–35.; Zsoldos Attila: a 475. jegyzetben i. m. 37–43.

[875] Latinul: *cives* (többes számban).

[876] Latinul: *civiles* (többes számban).

[877] A többnyire „szabadok denárai" néven emlegetett adóról van szó, melynek beszedését – feltételezések szerint – már I. (Szent) István elrendelte. Az adóra l. Eckhart Ferenc: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad 1908. 14–30. Kálmán törvényének ezen cikkelye, valamint az ezzel összefüggő 45., 79., 80. és 81. cikkelyek ezen adó – hadszervezeti reformmal összefüggő – átalakításáról tanúskodnak. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 29–32.

36. A BÁRMELY VÁRMEGYÉBEN A KIRÁLYNAK AJÁNDÉKOZOTT LÓRÓL, HASONLÓKÉPPEN A KÖVETEKNEK A NÁDORISPÁN ÁLTAL FIZETENDŐ KÖLTSÉGEIRŐL

Amikor a király vagy a herceg megérkezik valamelyik megyébe, akkor hozzanak elő egy *megye*béli hadimént, és ha ez véletlenül elpusztulna, 15 pensát adjanak a ló gazdájának. Ha pedig valamiképp megsérülne, de nem annyira, hogy belepusztuljon, az említett összeg fele részét adják a lóért.

Ha fontos hír érkezne a határispánságba,[878] az ispán irányítson a királyhoz két követet négy hadiménnel; amikor ezek a saját élelmükkel megérkeznek oda, útiköltségüket a nádorispántól[879] kérjék ki, és ugyanannyit a visszaútjukra is. Ha pedig lovaik elpusztulnának vagy megsérülnének, annyi pensát adjanak nekik a lovakért, amennyit fentebb mondtunk, de ha a lovak épségben térnek vissza, ezt egy hadjáratban való részvételként vegyék figyelembe.

37. Bármely vár *megyé*jébe tér be a király, ott tartson vele a két *megye*béli bíró: részint hogy az ottani nép viszályainak hozzáértő vizsgálódással véget vessenek, részint hogy ők maguk is a nádorispán ítélete alá essenek, amennyiben a nép panasza megsúlyosbodik.

38. Ha a király esetleg valamelyik ispánhoz vagy szolgálattevőhöz küldene valakit a várnépek közül, ez egyedül induljon a kiküldetésre, ha pedig a néphez, oda térjen vissza, ahonnan elment.

39. Mindenkinek megtiltjuk, hogy a király engedélye nélkül bárkit is magánál tartson a szökevény várnépek közül, de ha valaki [mégis] magánál tartana, mintegy a törvény megsértéséért adjon elégtételt.

[878] Latinul: *marchia*. A határvédelemben szerephez jutó intézmények egyikéről van szó. Határispánság létéről tudunk a Szerémségben, illetve feltételezhető, hogy a nyugati határszélén (Moson megye területén) is működött egy. L. Zsoldos Attila: a 476. jegyzetben i. m. 112–116.

[879] L. fentebb, 357. jegyzet.

40. EGYKOR A PÁNCÉLOSOKAT A JÖVEDELMEKNEK MEGFELELŐEN BOCSÁTOTTÁK RENDELKEZÉSRE

Az ispánok, ha a maguk falvaiban olyan saját embereik volnának, akiktől lovakat kaphatnak és 100 pensát gyűjthetnek be, ezen a költségen gondoskodjanak egy páncélos katonáról a király részére. Ha pedig 40 pensát [gyűjthetnek be]: egy páncél nélküli katonát szereljenek fel; és ha kevesebbet, azt saját használatukra tartsák meg.[880]

41. A KÓBORLÓ SZOLGÁKAT FEJÜK KÖZEPÉN NYÍRJÁK MEG

Ha a király valamely kóbor szolgát adományozna valakinek, ez nyírja meg amazt a feje közepén; amit ha nem tenne meg, 10 pensát veszítsen. Ha feleséget adna neki, azt is veszítse el vele együtt.

42. AZOK BÜNTETÉSÉRŐL, AKIK KÓBORLÓKAT A KIRÁLY ENGEDÉLYE NÉLKÜL MAGUKNÁL TARTANAK

Bárki, aki kóborlót[881] tart magánál a király engedélye nélkül, 55 pensát fizessen. És ha ez korábban az uránál ellopott volna valamit, az urát istenítélet tisztázza a bűntett alól, és mutassa meg azt, aki a kóborló kezese volt, és ha ez bűntelen volna, ugyanazt a törvényt fizesse meg, mint a kóborló visszatartója; és ha nincs miből, veszítse el a saját szabadságát.

43. Ha valaki kóborlót tartana fogva magánál, annak urától egy pensát követeljen.

[880] A rendelkezés értelmezését megnehezíti, hogy nem világos az ispánok „falvai" (*propria … villa*) kifejezés jelentése: az ispánok ispáni joghatósága alá rendelt vagy az ispáni tisztséget betöltő személy magánbirtokain lévő falvakról van-e szó.

[881] Vélhetően a földesúri függés elől menekülőkről van szó. L. Zsoldos Attila: in: KMTL. 361.

44. Ha valamely *jókszedő*[882] egy kóborlót, akit magánál tart, 90 dénárért[883] másnak adna, 10 pensát fizessen ki, és ugyanennyit az, aki megvásárolta.

45. A SZABADOKNAK A NYOLC DENÁR FIZETÉSE ALÓLI MENTESSÉGÉRŐL

Azt a 8 denárt, amelyet minden egyes szabadtól begyűjtöttek, mostantól ne szedjék. Megparancsoljuk, hogy a hetes [szolgálatot teljesítő] várnépektől gyűjtsenek be 8 denárt, s közöttük az olyan embertől is, aki szabad, de nem a királytól, hanem azoktól a várnépektől. Ha pedig olyan szabadok ők, akik a királynak, amikor átvonul az ő határukon, lovakat, fogatos szekereket és fizetett szolgálatokat nyújtanak, 4 denárt fizessenek ki. És hasonlóképp az olyan szabadok, akik beleegyeznek, hogy emezekkel együtt lakjanak; vagy távozzanak.

46. AZ IZMAELITÁKRÓL

Ha valaki izmaelitákat[884] böjtön érne, vagy evésen és disznóhústól való tartózkodáson, vagy mosdáson, vagy [a vallásuk szerinti] bármiféle gaztetten, az izmaelitákat adják át a királynak. Az pedig, aki bevádolta őket, kapjon részt a vagyonukból.

47. AZ IZMAELITÁK TEMPLOMAIRÓL

Az izmaeliták minden egyes falujának megparancsoljuk, hogy építsen templomot, és ugyanazon falu [földjéből] juttasson neki adományt. Miután pedig a templom felépült, az izmaeliták falujának fele része vándoroljon el a faluból, és ezentúl másutt telepedjék meg, és valamint egy szokás szerint élők egy hajlék alatt[885] [élnek], most mivélünk egyetértőleg legyenek együtt az isteni hajlékban, Krisztus egy és ugyanazon egyházában.

48. AZ IZMAELITÁK HÁZASSÁGÁRÓL

Az izmaeliták közül pedig senki se merje leányát a maga népéből valóhoz férjhez adni, csak olyanhoz, aki a mi népünkből való.

49. Ha valakinek az izmaeliták közül vendégei volnának, vagy valakit vendégségbe hívna, mind maga, mind a vendégei csak disznóhússal táplákozzanak.

50. AZOK BÜNTETÉSEIRŐL, AKIK GYILKOST TARTANAK MAGUKNÁL

Ha gyilkost találnának az ispánnál vagy bárkinél, keressék fel a püspök követe útján, hogy vezekeljen; és ha [az, akinél megtalálták,] megtagadná az elküldését, ugyanaz a büntetés sújtsa, mint a gyilkost.

Úgy határoztunk, hogy az apagyilkosságot és a többi gyilkosságot, amelyet az imént megneveztünk, tartsák fenn a püspökök bíróság számára, akik a gaztettek és a személyek minősége szerint, belátásuknak megfelelően, a kánonok alapján ítéljék meg az ilyesmit; az egyszerű gyilkosságok felől azonban a főesperes és a világi bíró ítéljen, s ebből a kilenced- és tizedrészt egymás között osszák fel.

51. A TOLVAJOKRÓL, AKIKET NEGYEDNAPON BÍRÓ ELÉ KELL ÁLLÍTANI

Az elfogott tolvajt három napon át megkötözve, kezei megpörkölése nélkül, tűzzel meg nem égetve tartsák fogva, a negyedik napon pedig vezessék bíró elé.

Amikor a tolvajt urának poroszlója elővezeti, ha ott csak egyetlen család [is] volna, abból egy ember menjen a tolvajjal, és ha nem akarna menni, a bíró ne borzadjék elítélni őt. Ha pedig ott egyetlen család sem volna, a bíró intézkedjen, hogy [a tolvajt] megkötözve uruk egy közelebbi falujába vezessék; vagy ítéljék el tolvajként.

---

[882] Latinul: *iocuscidarius*. A népnyelvi kifejezés valószínű értelme 'javak szedője', vö. Szent László ún. III. dekrétumának 13. cikkelyével.

[883] L. fentebb, 499. jegyzet. Kálmán dénáraira l. Kovács László: a 161. jegyzetben i. m. 163–179.

[884] L. fentebb, 752. jegyzet.

[885] Zsolt 67, 7.

52. Ha a tolvaj az istenítélet során ártatlannak bizonyul, elfogójára rójanak ki büntetést, de ne vakítsák meg.

53. Ha az elfogott tolvajra nem lehet rábizonyítani a lopást, adassék [neki] istenítélet;[886] és ha ennek során ártatlannak bizonyulna, elfogóját fosszák meg [annyi] vagyonától, amennyije tudhatólag van annak, akit tolvajnak mondott; viszont ne vakítsák meg. Az istenítélet során bűnösnek talált tolvajt vakítsák meg.

54. Ha valaki négylábú állatot lopott volna, vagy annak értékét, avagy 20 denár értékű ruhát lopna, tolvajként ítéljék el.

55. Ha valaki puszta gyanú alapján fogna tolvajt, istenítélettel ítéltessék meg, mint egy tolvaj.

56. A tolvaj feleségét, ha részese férje bűnének, férjével együtt adják el szolgaságra. Tizenötéves és ennél idősebb fiai osztozzanak anyjuk büntetésében; azok viszont, akik tizenötévesnél fiatalabbak volnának, büntetlenül bocsássák el.

57. *Strigák* felől pedig, mivel nincsenek, vizsgálódás se legyen.[887]

58. A magzatukat meggyilkoló asszonyok, a főesperes elé vitetvén, tartsanak bűnbánatot.

59. Asszonyok elrablása ügyében a püspök vagy a főesperes mondjon ítéletet.

60. A varázslókat, akiket a főesperes és az ispán küldöttei találnak, ítéljék el.

[886] L. fentebb, 477. jegyzet.

[887] A *striga* kifejezés „boszorkány"-ok egyik fajtáját jelölte (olyan asszonyokat, akik éjszaka különféle állatokon lovagolva repülnek Diana istennő kíséretében). Az ezekben való hitet – mint pogány babonát – a középkori egyház elvetette és elítélte.

61. A püspök vagy a főesperes elé vezetett házasságtörőket büntessék méltó ítélettel.

62. LÓ ELVESZTÉSÉRŐL OLYAN FALUBAN, AHOL A KIRÁLY VOLT

Ha egy faluban, ahol a király járt, elveszne egy ló, a faluból senki se térítse meg, de ha azon környéken tolvajoknak volna faluja, azokat kötözzék meg.

63. ÚTON JÁRÓK LOVÁNAK ELVESZTÉSÉRŐL

Ha lovas utazók szállnának meg egy faluban, és lovaikat elveszítenék, [kárukat] a falubeliek térítsék meg; ha azonban a falun kívül, a faluból senki se fizessen.

64. A PANASZOK MEGVITATÁSÁNAK IDEJÉRŐL

Aki a perét három tárgyaláson törvényesen bevégezni nem akarná, annak panaszát többé ne hallgassák meg.

65. AZ ISPÁNOKRÓL, AKIK AZ EGYHÁZ FELETTI HATALMAT MAGUKNAK KÖVETELIK

Az ispánok vagy a vitézek[888] közül senki se merészelje magának követelni az egyház fölötti hatalmat az egy püspökön kívül.

66. AZ EGYHÁZI SZEMÉLYEK TIZEDFIZETÉSÉRŐL

Az áldozópapok és az apátok vagy bármely méltóságot viselő személyek [annak] az egyháznak fizessék meg a tizedet, amelynek a területén földművelést folyatnak vagy szüretelnek.

[888] L. fentebb, 616. jegyzet.

67. A MÁSODSZOR NŐSÜLT ÁLDOZÓPAPOKRÓL

A másodszor nősült [papok] és az olyanok, akik özvegyek vagy eltaszított asszonyok férjei, hagyjanak fel tiltott frigyükkel, vagy zárják ki őket a klérus közösségeiből.

68. A MISETARTÁSRÓL

Misét csakis megszentelt helyeken tartsanak, kivéve, ha valamiféle szükség esete lép fel: akkor pedig sátorban vagy más tiszta helyen; de ez a fajta szükség csupán útra és utazásra legyen megengedve, vadászatra ne, és sohasem úti oltár nélkül.

69. A szentek ereklyéit úton csakis derék és istenfélő klerikusok hordozzák.

70. A KLERIKUSOK RUHÁJÁRÓL

Senki, akit a klérushoz számítanak, ne használjon világi ruhákat, úgymint hasított bőröltözéket vagy tarka köntöst, sárga kesztyűt, vörös nyeregtakarót vagy zöld díszköpenyt, csizmát vagy sapkát, festett vagy selyemmel készített sarut; inget és köntöst és selyem[ruhát] se; ne fogják össze a mellükön a ruhájukat se zsinórral, se csatokkal; hanem az mintegy [szabadon] ölelje körül a nyakukat.[889]

71. A NÉGY [BÖJTI] IDŐSZAKRÓL

A négy [böjti] időszakot, ahogy ezidáig szokás volt, a maguk idejében tartsák.

72. A Szentháromság officiumát húsvét nyolcada[890] után tartsák.

[889] Valószínűleg a korabeli főúri öltözetet írja le a törvénycikk.

[890] Latinul: *octava.* Valamely ünnep után következő nyolcadik nap, mivel azonban a napok számlálásakor a középkorban magát az ünnepnapot is

73. Keresztények temetkezése csakis a templomok kertjében legyen.

74. A KERESZTÉNY RABSZOLGÁT VÁSÁRLÓ ZSIDÓKRÓL

Egyetlen zsidó se merjen keresztény rabszolgát vásárolni vagy eladni, és azt se engedjék meg, hogy [ilyet] szolgaságban tartson; akinek pedig van, haladékot kapván, ha el nem adná időközben, veszítse el.[891]

75. Ha valakinek közülük szántóföldje van, pogány rabszolgákkal műveltesse azt. Birtokai ugyan legyenek a zsidóknak, ha tudnak vásárolni, de őket magukat csakis ott engedjék megmaradni, ahol püspöki székhely van.

76. A Magyarországon és a Magyarországgal határos területeken lakók közül senki se merjen magyar lovat vásárolni. Ha mégis vásárolna, és megvádolnák, hogy lopta, csak Magyarországon belül és Magyarország határaiig legyen neki szabad kiterjeszteni a maga igazolásának ügyét. Mikor pedig a ló eladóját külországban akarja keresni, ne engedjék meg neki, hogy oda menjen, hanem vigyen vaspróbát.[892] Ha bűnösnek bizonyulna, tolvajként ítéljék el; ha ártatlannak, ne bánjanak vele úgy, mint a tolvajjal, csupán a [ló] árát veszítse el, amelyért megvásárolta.

77. Senki se merjen Magyarországon kívülre eladni vagy vezetni a magyarok népéből származó szolgát, vagy bárkit, aki Magyarországon született, még ha idegen származású is, sem szolgálónőt, kivéve a más nyelvű szolgákat, akiket más területekről vezettek [ide], sem egyéb állatot, mint ökröket. Ha valaki az ispánok közül megszegi ezt, azt vagy fosszák meg tisztségétől, vagy veszítse el javainak kétharmad

beszámították, így a nyolcad a hétnek mindig ugyanarra a napjára esett, mint maga az ünnep.

[891] A tilalom megjelenik már a szabolcsi zsinat (10. c.) és Kálmán ún. zsidótörvénye (1. c.) rendelkezései között is.

[892] Az istenítélet egyik fajtájáról van szó. Vö. fentebb, 477. jegyzet.

részét, vagyona harmada azonban maradjon meg feleségének és örököseinek.

78. A VÁMOKNAK A KIRÁLY ÉS AZ ISPÁN KÖZÖTTI MEGOSZTÁSÁRÓL

Mindegyik ispán bírjon harmadrészt a vámokból mindenütt a megyéjében. A király pedig általában mindennek a vámjából hasonlóképp kétharmad részt bírjon.[893]

79. AZ ISPÁN ÁLTAL ÖSSZEGYÜJTENDŐ PÉNZEKRŐL

Azokat a denárokat, amelyeket szerte Magyarország valamennyi részén összegyűjtenek, minden egyes ispán küldje Szent Mihály ünnepére[894] Esztergomba az övéi közül azzal, akivel csak akarja; név szerint és pontos számmal megírván, hogy mennyit gyűjtöttek össze minden egyes századosi kerületből. Az ispánok vagy a századosok[895] se kapják meg előbb részüket a királytól, hanem ugyanazon a helyen, vagyis Esztergomban lesz az összes rész felől osztozkodás. Ha pedig valaki az előírt határidőig nem hozná el oda teljes számban [az említett denárokat], kétszeresen adja meg.

80. A MÁSOK FÖLDJÉN [ÉLŐ] SZLÁV SZABAD VENDÉGEKRŐL

A szabadok valamennyien és a vendégek,[896] mint a szlávok vagy egyéb külországbéliek, akik mások földjein dolgoznak, csak a szabadságukért adjanak denárokat; azon felül más denárokat adni, valamiféle munka [megváltásáért], ne kényszerüljenek.

[893] Vö. ugyanezen törvény 25. cikkelyével.
[894] Szeptember 29-re eső egyházi ünnep.
[895] L. fentebb, 302. és 475. jegyzet.
[896] Latinul: *hospes* (egyes számban).

81. A várnépektől[897] pedig mind munkájuk, mind szabadságuk [megváltásáért] szedjenek denárokat.

82. SENKI SE MENJEN MAGYARORSZÁGON KÍVÜLRE A VÁMSZEDŐK PECSÉTJEI NÉLKÜL

A Magyarországról kifelé tartók mind a király, mind a kijáratot őrző ispán[898] vámszedőitől kérjenek pecsétet, amelybe az egyik oldalon a király vámszedője nyomjon pecsét[nyomót], a másik oldalon az ispán vámszedője erősítse meg ispánja jelvényével. Ha valaki ilyen pecsét nélkül kísérelne meg kimenni, 50 pensát fizessen ki, mint a törvény megsértője.

83. A HAMIS TANÚBIZONYSÁGOK BÜNTETÉSÉRŐL

Ha bárki azzal vádolna valakit, hogy hamis tanúságot tett, méghozzá úgy, hogy ezt a falvakból viszálykodás vagy gyűlölet okán többen is tanúsítják, a bevádoltat vaspróbával vizsgálják meg; és ha ártatlan volna, az, aki bűnnel vádolta, 10 pensát fizessen. Amennyiben bűnös volna, vagyona ugyan sértetlenül megmaradjon, de orcáira süssenek kereszt alakú vasat, hogy tanúságtételét azután visszautasítsák.

84. AZ EGYHÁZHOZ MENEKÜLŐ TOLVAJOKRÓL

Ha pedig valaki, akit lopással vádolnak, az egyházhoz menekülne, úgy ítéljük [jónak], hogy ne tartsák rögtön tolvajként bűnösnek, hanem a bíró kérdezze ki őt azon egyház papjával együtt, hogy vajon bűnös-e avagy sem; és ha azt vallja, hogy bűnös, az egyházra való tekintettel szabaduljon meg szemeinek megvakításától vagy más tagjainak megcsonkításától. Ha azonban azt mondaná, hogy nem tolvaj, ne

[897] Latinul: *castellanus*. A kifejezést más források 'várnép(beli)' értelemben használják, miként a jóval gyakrabban alkalmazott *civis* vagy *civilis* szavakat is. A rendelkezésünkre álló adatok arról azonban nem adnak felvilágosítást, hogy a *castellanus* kifejezés vajon a várnépek valamely speciális csoportját jelölte-e.
[898] A *marchia*k, illetve a határszéli megyék ispánjairól van szó.

tagadják meg tőle a lehetőséget, hogy igazolja magát, de a fentebb mondott veszedelmektől az egyház nem fogja őt megszabadítani, ha utóbb bebizonyosodik, hogy bűnös.[899]

Hasonlóképp, ha valakit valaki más megvádol, hogy tolvaj, és a tolvajnál bizonyítékot találnak a lopásra, vagy rábizonyítják a lopást: azt, amit ilyen ügy miatt jóvátételként bárkinek is kifizetett, amiért más falvakból többen vádaskodtak vele szemben - - -[900]

Fordította: Körmendi Tamás, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Zoldos Attila

[899] L. fentebb, 498. jegyzet.

[900] A szöveg e helyen megszakad.

KÁLMÁN KIRÁLY LEVELE MICHIEL VITALE VELENCEI DÓZSÉHOZ (1097–1098)

A levél eredetije nem maradt ránk. Legkorábbi (14. századi) másolata a Velencei Levéltárban található. Van még két másik (18. századi) kézirata is, amelyeket szintén Velencében őriznek. A keltezés nélküli levél valószínűleg az 1097–1098-as időszakban íródott.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 326.

Magyar fordítása: ÁAL. 96–97.

Kálmán,[901] az isteni kegyelem pártfogása és irányítása révén a magyarok királya, Michiel Vitalénak,[902] a velenceiek[903] felettébb serény hercegének és főembereinek üdvözletét és örök barátságát [küldi]. Noha az Írás[904] mindennap azt hirdeti szavaival, hogy nem szabad elhagyni az ősök útját, ezért csodálkozni kell azok miatt, akik mégis úgy vélik: más útra kell térni. Ennél fogva az a kérésünk: olvassák fel nektek ezt a levelet, amely arról számol be, hogy mi örök barátságra törekszünk veletek, amiként azt elődeink is egymás között tették.[905] Mivel még sem levél, sem követ útján, amint pedig azt kértétek, felvetéseitekre nem válaszoltunk, emiatt a legkevésbé sem szükséges azt gondolni, hogy ezt gőgből vagy cselből cselekedtük, hanem az előnyösség és a hasznosság célzatából s mindkettő maradandó szilárdsága érdekében halasztottuk el. Azt valljuk ugyanis: semmi sem tartós, amit nem az egész királyság tanácsa alapján cselekszenek. Ily módon most, amint kértétek, az egész királyság akaratának megfelelően nek-

[901] L. fentebb, 807. jegyzet.

[902] I. Michiel Vitale velencei dózse (1096–1102).

[903] Velence (Venezia) ma város Észak-Olaszországban.

[904] Ti. a Szentírás, a Biblia.

[905] A korábbi időszakból érdemi magyar–velencei szövetségre Szent István király húgának és Orseolo Ottó velencei dózsénak (1008–1026) 1009-ben kötött házassága adott lehetőséget. L. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 111–112.

tek nemcsak levélben, hanem saját követünk útján is választ adni gondoskodunk. Bölcsességtek és előkelőitek bölcsessége tudja meg tehát: mi és a mi királyságunk arra vágyunk, hogy bennünket a ti szeretetetek és a tieitek szeretete felbonthatatlan kötelékkel kapcsoljon össze. Minthogy mindazt, amit elmondani kívánunk, a felolvasó közönye miatt nem akartuk írásba foglalni, ezért olyan követet igyekszünk küldeni, akinek beszédét ne vonakodjatok meghallgatni és átgondolni. Sőt mintha a mi tulajdon szavaink lennének, ne kételkedjetek hitelt adni azoknak. Mégis egy keveset levél útján is közölni óhajtunk.[906] Azt akarjuk a maradandóság megerősítése céljából, hogy köztünk és köztetek, a mi nagyjaink és a ti nagyjaitok között igaz esküteves legyen, aminek révén, amikor csak szükséges lesz, képesek legyünk kölcsönösen közös bizonyságot bírni és szolgáltatni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy erősebb és tartósabb az, amit minden részről nagyon szilárd kötelékkel kapcsolnak össze, mint az, amit gyenge talapzat tart. Ezért azt, amit egymással igaz módon elrendezünk, igyekezzünk őszintén, lelkünk minden erejével, hatalmunk segítsége révén közös akarattal tökéletesen végrehajtani. Egyébként hiánytalan megbecsülésünket és követeinket soha nem fogadtátok illő módon, mintha mindezt gondosan és szándékosan tettétek volna; ezért azt kérjük, hogy ugyanúgy nagyobb tiszteletet és gondosságot tanúsítsatok ezen követünk iránt, miként magunk iránt is. Mert bizony az igaz szeretet nemcsak szóban, hanem tettben is megnyilvánul, hiszen a barátot is a szükség igazolja.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

906 Gyakran a követnek a hivatalos üzenet, utasítás érdemi részét szóban kellett elmondania; a magával vitt levél ilyenkor lényegében hiteles megbízói iratként szolgált.

KÁLMÁN KIRÁLY LEVELE MICHIEL VITALE VELENCEI DÓZSÉHOZ A MAGYAR–VELENCEI BARÁTSÁGI SZERZŐDÉSRŐL (1097–1098)

A levél eredetije nem maradt ránk. Legkorábbi (14. századi) másolata a Velencei Levéltárban található. Van két másik (18. századi) kézirata is, amelyeket ugyancsak Velencében őriznek. A datálás nélküli levél minden bizonnyal az 1097–1098-as időszakban íródott.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 327.

Magyar fordítása: ÁAL. 97.

Én, Kálmán,[907] a magyarok királya, a magam és összes enyéim részéről veled, Michiel Vitale,[908] Velence, Dalmácia,[909] Horvátország[910] hercege és a tieiddel mind ettől a naptól fogva a jövőben igaz és erős barátságot és egyezséget fogok tartani, s téged, a tieidet, a hercegségednek alávetett összes várost, a hatalmadnak engedelmeskedő valamennyi várat és helyet én és az enyéim sértetlenül hagyunk és nem fogunk nyugtalanítani. Ha pedig az enyéim közül valaki a tiéitek közül bárkit vagy lakhelyén kívül zaklatna vagy neki sérelmet okozna, s ez nekem tudomásomra jut, akkor harminc napon belül azt jóvá fogom tenni. Mindkét fél részéről mindezt egyenlő feltételek mellett esküétellel megerősítettük és szerződéssel megkötöttük. Mivel azonban nekem, főembereimnek és véneimnek kétségesnek tűnik az, hogy vajon nevezhetlek-e téged Horvátország és Dalmácia hercegének,[911] ezért a

907 L. fentebb, 807. jegyzet.

908 L. fentebb, 902. jegyzet.

909 Dalmácia a Bizánci Birodalom részét képező tartomány az Adria partján a Balkán-félsziget észak-nyugati részén.

910 Horvátország északnyugat-balkáni királyság.

911 Velencei dózse először 1000-ben használta a Dalmácia hercege címet, a Dalmácia és a Horvátország hercege titulust csak 1097-ben vette fel a kalmárköztársaság feje, I. Michiel Vitale. A címhasználat világosan jelezte Velence expanzív törekvéseit a Balkán irányába. Ugyanakkor Kálmán, aki 1097 elejére ismét hódoltatta Horvátországot, a cím használatának kétségbevonásával kifejezésre juttatta, hogy – Horvátország mellett – ő maga is igényt tart Dalmáciára. L. Deér József: a 441. jegyzetben i. m. 94–95.;

barátság megőrzése érdekében, amiként arra megállapodás született, óhajtom, sőt igénylem: részedről s a tieid részéről, valamint részemről és az enyéimek részéről szűnjön meg minden korábbi eredetű vita közöttünk oly módon, hogy biztos bizonyságtétel alapján derüljön ki, hogy a te elődeid révén miben van neked igazad, és miben van nekem igazam az én elődeim nyomán, nehogy valamiképpen is viszálykodásba keveredjünk egymással.[912]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. Magyar Századok. Bp. 2000. 18–19.

[912] Tulajdonképpen ekkor vette kezdetét az a küzdelem, rivalizálás, ami azután – hol békés eszközökkel, hol fegyveres úton – évszázadokon át folyt Magyarország és Velence között a Tengermellék (Horvátország és Dalmácia) birtoklásáért.

IOANNÉS SKYLITZÉS FOLYTATÁSA

A kisázsiai származású Skylitzés a 11. század utolsó harmadában töltött be magas tisztségeket a konstantinápolyi udvarnál. Születési dátuma bizonytalan, halála 1100 körülre tehető. Történeti áttekintés (Synopsis historion) *című műve Hitvalló Theophanés* Khronographia*jának folytatásaként a 811–1057 közötti évek eseményeit mutatja be. Munkája az egyes bizánci császárok uralmáról szóló fejezetekre tagolódik. A szöveget őrző kódexek egy részében 1079-ig folytatódik a história elbeszélése. Nem tekinthető véglegesen lezártnak a vita, vajon ez a kiegészítés* (Continuatio Ioannis Scylitzae), *amely tartalmilag messzemenő egyezést mutat Mikhaél Attaleiatésnek az 1034–1079/1080. éveket felölelő történeti monográfiájával, magától Skylitzéstől származik-e (ezt vallja E. Th. Tsolakes), vagy ismeretlen szerző tollából való (erre utal G. G. Litavrin).*

Általunk használt, mérvadó kiadása: E. Th. Tsolakes: *Hé synekheia tés Khronographias tou Ioannou Skylitzé. Joannes Skylitzes Continuatus. Thessalonike 1968. (Az általunk közölt szöveg: 106–107., 185.).*

Elavult kiadása: Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero *suppletus et emendatus. II. Bonnae 1839. 639–744.*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása és fordítása: ÁMTBF. 95–96.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Olajos Teréz

[913]... Miután a magyarok[914] a rómaiakkal[915] kötött békét megszegték, és miután a besenyők is előbújtak rejtekhelyeikről, ahol korábban meglapultak, és a szomszédos vidéket pusztították, a császár[916] a hadjárathoz szükséges dolgokat előkészítve teljes erővel Triaditzába[917] vonult. Miután itt fogadta a magyarok követeit, s a velük való békét megerősítette és megszilárdította, sietve a besenyők ellen indult.[918]

[913] Előzmény: Mikhaél Kerullarios pátriárka halála és utódjának, Konstantinos Leikhudésnak a beiktatása 1059 elején.

[914] A bizánci forrásokban kizárólag a magyarságot jelölő *ungros* népnevet használja a szerző.

[915] Azaz a bizánciakkal.

[916] Ti. Isaakios Komnénos. L. fentebb, 665. jegyzet.

[917] L. fentebb, 667. jegyzet.

[918] A passzus Mikhaél Attaleiatés kötetünkben is olvasható szövegének a kivonata.

919... A császár[920] Synadénét, saját unokahúgát, Theodulos Synadénos leányát adta feleségül Magyarország[921] királyához,[922] akinek a halála után [Synadéné] utóbb visszatért Bizáncba.[923]

---

919 Előzmény: Az indictio 3. évében, októberben villám csapott a konstantinápolyi Nagy Konstantin oszlopba, Bulgária érsekének halála után Ioannés Aoinos, Antiochia pátriárkájának halála után pedig Niképhoros Mauros lépett hivatalba. Tsolakés kiadásában a kézirati hagyomány alapján a dátumot javította, a korábbi kiadásban szereplő 13. indictiót (1074–1075) a 3-dikra (1079–1080). Ez utóbbi dátummal áll összhangban az, hogy Mikhaél Attaleiatés, Skylitzés Continuatus előképe a 3. indictióval összekapcsolva említi a villámcsapást. Ám Attaleiatéshez képest többlet információ Synadénének a magyar királlyal kötött házasságáról szóló említés Skylitzés folytatójánál.

920 A leendő Niképhoros Botaneiatés császár. L. fentebb, 678. jegyzet.

921 A szerző a bizánci forrásokban kizárólag a magyarokat jelölő *ungros* népnévből képzett *Ungria* országnevet használja.

922 A magyar király jelölésére nem a görögben korábban a királyi rangú nyugati uralkodóknak kijáró *rex* titulust, hanem a Nagy Károly nevéből nyugati szláv közegben méltóságnévvé lett *kral* és a magyarba átkerült *király* szó görög átírását *(kralés)* használja a szerző. Még l. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. 173. Magyarország királya: I. Géza (1074–1077). Nem meggyőző A. P. Każdan (Iz istorii vizantino-vengerskih svjazej vo vtoroj polovine XI. veka. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 10 [1962] 163–166.) feltevése, miszerint itt Szent László királyról lehet szó. R. Kerbl szerint (a 680. jegyzetben i. m. 15–24., 29–33.; vö. Sz. Vajay: a 680. jegyzetben i. m. 17–19.) Géza már hercegként 1064-ben szövetségre lépett a közös ellenséggel, az úzokkal szemben a Duna-menti themák parancsnokaival, s e kapcsolat megerősítésére szolgált Niképhoros Botaneiatés unokahúgának és Gézának a házassága 1064–1067 között. Kapitánffy István (Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban. Bp. 2003. 58.) 1067 körülre datálja Géza és Synadéné frigyét. Meggyőzően cáfolja ezt a feltevést, és Géza házasságát 1074. évi királyi hatalomra kerülése utánra datálja Makk Ferenc (az 559. jegyzetben i. m. 146–153.). E kérdéssel összefüggésben merül fel a Gézának adományozott bizánci korona (a magyar Szentkorona alsó része, az ún. *corona Graeca*) problematikája. A korona küldését Vajay Szabolcs (i. m. 18.) 1067-re, R. Kerbl (i. m. 46–49.) 1071–1072-re teszi, a szakemberek többsége szerint azonban a görög abroncskoronát VII. Mikhaél Dukas Gézának, már a királyi hatalom megszerzése után, tehát 1074–75 táján küldte. L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 150–151., 155–158., további szakirodalommal.

923 R. Kerbl (a 680. jegyzetben i. m. 5–6., 55–57.) és Makk Ferenc (a 207. jegyzetben i. m. 110.) 1079–1080-ra teszi Synadéné visszatérését hazájába.

MALATERRAI GAUFRÉD: ROGER CALABRIAI ÉS SZICÍLIAI GRÓF ÉS FIVÉRE, ROBERT GUISCARD HERCEG TETTEI

A szerző életéről kevés információval rendelkezünk. Normandiában született, ahol bencés szerzetes lett, majd a 11. század végén Dél-Itáliába költözött, ahol calabriai és apuliai monostorokban élt. Élete végén I. (Hauteville) Roger szicíliai nagygróf és calabriai gróf udvarában tartózkodott Palermóban. 1101 körül halhatott meg.

Négy könyvből álló történeti munkáját (De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius) *a Normandiából Dél-Itáliába érkezett normann Hauteville-testvérek cselekedeteinek megörökítése céljából írta, művének főhőse megbízója, Roger nagygróf, de hosszan foglalkozik annak fivérével, Robert Guiscarddal is. Az Hauteville-család normandiai sorsával kezdi elbeszélését és 1098-ban zárja, amikor Roger nagygróf pápai követi jogokat nyert a pápától. Írott forrásokat nem igen használt, főként szóbeli híradásokra támaszkodott, ehhez képest meglepően pontos és megbízható művet írt, bár egyértelműen elfogult megbízója és annak családja irányában. Fő célkitűzése annak bizonyítása volt, hogy a normannok Isten akaratából érkeztek Szicíliába, hogy kiverjék onnan a muzulmán hitetleneket.*

Munkájának szicíliai vonatkozású részeit Simone da Lentini domonkos szerzetes még a 14. században olasz nyelvre ültette át, és ezt Francesco Maurolico szicíliai bencés apát a 16. században visszafordította latinra. E műveknek primer forrásértékük nincsen.

A magyar történelemnek is elsőrangú kútfője, hiszen innen tudjuk Könyves Kálmán király első házasságának körülményeit, valamint fontos adalékkal szolgál a harmadik Szent István-legenda szerzőjének, Hartviknak az azonosításához is.

Általunk használt, mérvadó kiadása: E. Pontieri: *in: Rerum Italicarum Scriptores V/1.*[2] Ed. G. Carducci–V. Fiorini. *Bologna–Città di Castello 1925–1928. 3–108. (Az általunk közölt szöveg: 102–104.).*

Elavult kiadása: L. A. Muratori: *in: Rerum Italicarum Scriptores V. Milano 1724. 547–602.*

*Magyar vonatkozású részeinek elavult (*Muratori*n alapuló) kiadása: CFH. II. 976–977.*

III. XXV. Kálmán pedig, a magyarok királya[924] hallván a szicíliaiak dicsőséges grófjának, Rogernak[925] a hírét, követeket küldve megkérte, hogy leányát[926] adja hozzá feleségül. [Roger] pedig, noha tisztességes férfiak voltak, akik evégett hozzá érkeztek, mégis, tisztességgel elbocsátva őket magától, saját emberei közül is útnak indított velük [néhányat], nehogy becsapják; és meghagyta: amennyiben [a király] azt akarja, hogy teljesüljön, amit elkezdett, akkor annak megerősítése végett olyan személyeket küldjön, akik némi tekintéllyel, méltósággal vagy renddel bírnak, és akiknek ezért könnyebben lehet hinni. [A király] igencsak áhítva a sikeres kimenetelt, elküldte Arduin győri püspököt[927] és Tamás ispánt,[928] hogy ugyanezt kérjék. A gróf pedig tisztes módon fogadva magánál tartotta őket, és az övéi közül tisztességes és tapasztalt férfiakat küldve Magyarországra kérte és megkövetelte, hogy

924 L. fentebb, 807. jegyzet.

925 A normann Hauteville (Altavilla) családból származó I. Roger szicíliai nagygróf és calabriai gróf († 1101), a reformpápaság támogatója, aki 1098-ban pápai vicelegátusi jogokat nyert országában.

926 Az ismeretlen nevű leány Roger nagygróf három házassága közül az elsőből vagy a másodikból származhatott. Nővére, Maximilla Konrád német (ellen)király hitvese volt. Korábban úgy hitték, hogy Busillának hívták, de ez csak Malaterra 14. századi olasz fordítójának a tévedése volt a latin *puella* szó hallási vagy olvasási hibájából következően. Egy görög forrás Eleutheriának nevezi, feltételezik, hogy ennek latin formája, a Felicia volt a grófleány keresztneve. L. Mályusz Elemér: Maximilla regina, soror Rogerii regis (ismertetés). Levéltári Közlemények 35 (1964) 253–254.; Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János–Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae. I. Bp. 1974. 351. 48. jz.

927 A szövegben: *Arduinum Joviensem episcopum.* Az Arduin a Hartvik német név itáliai megfelelője, a *Joviensem* pedig a *Iauriensis* (győri) szó elhallásából/elírásából keletkezhetett. Így a személy azonosítható Hartvik püspökkel, akit egy 11. századi főpapi szertartáskönyv is említ egy, Győrrel azonosítható település főpapjaként. Egy kétes hitelű, 1103. évi említésből is ismerünk egy Arduin győri püspököt. A főpap talán német származású volt, és ő írhatta Szent István király harmadik legendáját Könyves Kálmán utasítására. L. Pauler Gyula: Ki volt Hartvic püspök? Századok 17 (1883) 803–804.; Thoroczkay Gábor: a 824. jegyzetben i. m. 569–571.

928 Valószínűleg azonos az 1111-ben és 1113-ban említett Tamás (székes)fehérvári ispánnal. L. DHA. I. 385., 396.

ezeknek a jelenlétében esküvel erősítsék meg azokat a dolgokat, amelyeket azon tartomány előkelőinek kell végrehajtaniuk. Ebbe a király szívesen beleegyezve Álmos nevű hercege[929] és a többi nem kis méltóságú férfi által esküvel megerősítette, hogy mindent, amit követelt, teljesíteni kell. És így a gróf követeit, hogy jelentsék az egyezség megerősítését, ajándékokkal ellátva elbocsátotta.

A gróf pedig, miután megkapta övéinek jelentését, a királynak ezeket a követeit szintén elbocsátván igen hasonló módon nagy ajándékokkal gazdagította. A király számára megállapította az időpontot, amikor elküldi neki a leányát.

Tehát az Úr megtestesülésének 1097. évében, miután mindent előkészítettek, amire szükség volt, május hónapban, háromszáz katonával kivonult a Thermákig,[930] innen tengeri úton Palermóig[931] előreküldte leányával Henrik nicastrói püspököt[932] és hívei közül egyeseket. Ott, miután előkészítették a hajókat, leányát sok nászajándékkal felszállította, és miután a vitorlákat a szélre bízták, kedvező széljárással haladtak a tengeren egészen addig, amíg Fehérvár kikötőjében – amely a magyarok királyának joghatósága alatt állt – sértetlenül ki nem kötöttek.[933] Itt találkozott velük Merkúr fehérvári ispán,[934] akit ötezer fegyveressel küldtek eléjük, és illően fogadva a leányt azokkal, akikkel érkezett, egészen a királyig vezette.

929 A szövegben: *Alivum.* L. fentebb, 828. jegyzet.

930 A szövegben: *usque Thermas.* Ma a Tirrén-tenger partján, Palermótól keletre fekvő Termini Imerese (Olaszország).

931 Szicília legnagyobb, szintén a Tirrén-tenger partján fekvő városa (ma Olaszország).

932 A szövegben: *Heinricum Leocastrensem episcopum.* Nicastro calabriai város (ma Olaszország). Henrik 1094–1122 közötti időszakban volt a püspöke.

933 Tengerfehérvár (ma a horvátországi Biograd na Moru). A forrás bizonyítja, hogy a horvátországi magyar uralom 1097 májusára már helyreállt.

934 A szövegben: *Vincurius comes Bellegratae.* Létezik olyan vélemény, hogy itt tengerfehérvári ispánról van szó (Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 202.), ami nehezen hihető, hiszen azt a várost Malaterra *Alba* néven emlegeti; valószínűbb, hogy az erdélyi Fehér megye és (Gyula)Fehérvár (ma a romániai Alba Iulia) ispánjára kell gondolnunk, hiszen Merkúrt később, az 1110-es években erdélyi hercegként (főemberként) *(princeps Ultrasilvanus)* említik (l. DHA. I. 385., 396.). L. Kristó Gyula: a 339. jegyzetben i. m. 129–131.

Egész Magyarországon kihirdették a király esküvőjét. Mindenhonnan összetódultak ajándékokkal. És bár szokás szerint mindig népes és nagyszámú csapat kíséri a királyt, a házasság hírére és a vágy miatt, hogy lássák az új királynét, a szokottnál is nagyobb, megszámlálhatatlan tömeg verődött össze. A kitűzött napon az érsekek, a püspökök és a különféle rendek jelenlétében a leány hozománya királyi módon nyilvánosan bemutatásra került, a királyt és a királynét egymással katolikus módon összeadták, és az ünnepi menyegzőt sátrakban és zöld ágakból való alkalmatosságokban ünnepelték, ugyanis nem volt elég nagy épület ily nagy sokasághoz. Miután az esküvőt királyi módon megülték, a király a nicastrói püspököt és azokat, akik vele jöttek – noha haza akartak térni –, egy kis ideig magánál tartóztatta, mihelyt viszont látta, hogy sietős az útjuk, királyi módon megajándékozva elbocsátotta őket. Azok a kikötőbe menve siettek, hogy tengeri úton visszatérjenek.

És már a mi népünk határai felé közeledve, amikor távolról meglátták a szárazföldet, a kis hajót, amelyen a püspök volt fegyveres kíséret nélkül, ellenségesen megközelítette két kalózhajó, amelyet gályának neveznek. A hajósmester, aki a hajót kormányozta, dárdától átdöfve elesett, a hajót pedig kormányevezős nélkül az elsüllyedés fenyegette. A püspök, akinek fegyverek nem nyújtottak menedéket, de az ellenségnek sem akarta magát megadni, Isten segítségéért könyörögve társait bíztatta. Ő is ezt tette, egyebek mellett hozzátéve: „Isten – mondta – ha én kevésbé is érdemlem meg elkövetett bűneim miatt, hogy meghallgass, hallgass meg legalább ama kegyesség folytán, amelyet Tankréd[935] nemzetsége iránt érzel, amint sokszor megmutattad. Itt ugyanis az ő fiának szolgálatában veszek el." Még ki sem mondta, és íme, a szél a hajót, amelyen volt, elragadta az ellenségtől, és visszajuttatta biztonságosabb körülmények közé, és látták, hogy a kormányevezős nélküli hajót egyenes úton a közel fekvő sziget felé vitte oly nagy sebességgel a tenger gyors hullámai által, hogy a minden erővel a sziget irányába iparkodó ellenséges hajókat gyorsaságukkal felülmúlták. És – úgy hisszük – isteni kedvezés irányította őket erre az egyenes útra, hogy – bár ez a kikötő sűrű zátonyokkal volt tele, szűk és veszélyes bejárata nyílt a sziget felé (hacsak nem hozzáértő hajósok közelítették meg) – a sziklás tengeren át a békés kikötőben sértetlenül szálltak partra. És az ellenség így csalódottan visszavonulván, ők kedvező tengeren, ott, ahol akartak, kikötvén, eljutottak a grófhoz, előadva utazásuk lefolyását.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

---

[935] Tankréd a normann Hauteville-nemzetség őse, I. Roger nagygróf apja volt. L. R. H. C. Davis: A normannok. (Mítosz és valóság). Bp. 2002. 68.

Konstanzi, vagy Sankt Blasien-i Bernold 1050 körül született a schaffhauseni (ma Svájc) Mindenszentek-kolostor birtokán. Valószínűleg sváb származású és egy nős pap fia volt. A 11. század hatvanas éveinek végén a konstanzi székesegyház iskolájában tanult. Bizonytalan, hogy Bernold a következő években zavartalanul Konstanzban maradhatott-e, vagy – mint a gregoriánus párt tagja – már 1076 körül Sankt Blasienbe húzódott, mivel Ottó konstanzi püspök IV. Henrik német uralkodó (1056–1106) híve volt. Bernold 1079-ben, talán mint egyházjogi tanácsadó, részt vett a római ún. böjti zsinaton. 1084-ben Ottó ostiai bíboros püspök, pápai legátus (a későbbi II. Orbán pápa) Konstanzban pappá szentelte. 1085-ben a Sankt Blasien-i kolostor szerzeteseként említik. 1091-től 1100-ban bekövetkezett haláláig a schaffhauseni Mindenszentek-kolostorban élt.

Az invesztitúraharc kezdete (1074–1075) óta nagy egyházjogi tudományos képzettséggel védte a nős papok, a simoniások és IV. Henrik német uralkodó hívei ellen kiadott pápai rendeleteket. Bernold a szerzője a Micrologus *című liturgiai műnek is.*

Bernoldnak a történetírás szempontjából legjelentősebb alkotása az 1100-ig terjedő Világkrónikája (Chronicon). *Ennek egy – a krónikakutatók nagy része szerint autográf – kéziratát a müncheni Bajor Állami Könyvtárban őrzik, ez azonban több kézírással és tintával íródott. Más kéziratok, másolatok is ismertek. Ez a tény lehetővé teszi a Világkrónika fokozatos keletkezésének megállapítását. A krónikásnak a délnyugati német térség iránti érdeklődése 1077-től növekszik. 1083-tól a gregoriánus tendenciájú bejegyzések kimerítőbbek lesznek. A műnek folytatása is van. Bernold krónikáját a kutatás sokáig Konstanzi Bertold hasonló művével keverte össze. Bernold krónikáját már Wilhelm Wattenbach 19. századi német tudós helyenként megbízhatatlannak tartotta.*

A Szent László-korra vonatkozó híradásai a korabeli magyar történelem egyik legfontosabb külföldi forrásává teszik.

Általunk használt, mérvadó kiadása: I. S. Robinson–H. Robinson-Hammerstein: *Bertholds und Bernolds Chroniken. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 14. Darmstadt 2002. 279–433. (Az általunk közölt szöveg: 286., 326., 330., 356–358., 372., 384., 388., 400–402., 418–420.) (német fordítással).*

További mérvadó kiadása: I. S. Robinson: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz (1054–1100). MGH. Sript. rer. Germ. NS. XIV. Hannover 2003.*

Korábbi kiadása: H. G. Pertz: *in: MGH. SS. V. 385–467.*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 413–414.

1063. Henrik király[936] sereget vezetett Magyarországra, és Salamont,[937] András király[938] fiát visszahelyezte atyja királyságába. ...

1083. ... Ebben az időben a kegyes emlékezetű István, egykor a magyarok királya, aki saját maga népével együtt Krisztus hitére tért, halálának negyvenedik éve után csodákkal fényeskedett.[939] Salamon, a magyarok királya, aki azonban a királyi méltóságra igen méltatlan és az említett Henrik királynak rokona volt,[940] László nevű földijétől[941] a királyságtól megfosztatott, és bezáratott, és az helyette a királyi méltóságra emeltetett.[942] ...

1084. ... László, a magyarok királya, aki a katolikusok pártjához tartozónak vallotta magát,[943] versenytársát, Salamont kiengedve a börtönből Regensburgba[944] a feleségéhez engedte menni, jóllehet az hálátlan volt hozzá.[945] Tudniillik, sem ő, sem a neje nem őrizték meg addig a házastársi köteléket, sőt az Apostol ellenére egymást kölcsönösen megcsalni nem féltek.[946] Felesége pedig a sokszor említett

---

936 Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

937 L. fentebb, 35. jegyzet.

938 L. fentebb, 2. jegyzet.

939 L. fentebb, 206. jegyzet. Utalás az államalapító király 1083. évi magyarországi szentté avatására és az azt megelőző csodákra. A kanonizációra l. Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. (Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek). Bp. 2000. 114–122.

940 Judittal (l. fentebb, 419. jegyzet), IV. Henrik nővérével volt házas.

941 L. fentebb, 194. jegyzet.

942 Salamon trónfosztása már 1074-ben megtörtént.

943 Utalás Szent László pápapárti politikájára. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 109–133.

944 L. fentebb, 4. jegyzet.

945 A Hartvik-féle Szent István-legenda szerint Salamon szabadon engedése már 1083-ban megtörtént. L. ÁKÍF. 337.

946 Biblikus utalás: 1Kor 7, 5.

Henrik nővére volt, akit [Henrik] Regensburgban már régóta eltartott, még mielőtt férje foglyul esett [volna]. ...

1087. ... Németország fejedelmei pedig, azokat mondom, akik hűek maradtak Szent Péterhez, augusztus elsején összejövetelt tartottak Speyer[947] városa mellett Henrikkel és [ennek] követőivel. ...

László, a magyarok királya követséget küldött ugyanerre az összejövetelre, és megígérte, hogy kitart Szent Péter hűségén, és szükség esetén Szent Péter híveinek a szakadárok ellen a jövőben húszezer lovas katonával való segítését ígérte. Ebben az időben azonban a mondott hadjárat mégis mindkét oldalról elmaradt. Salamon, egykor a magyarok királya, akit azonban László már rég megfosztott királyságától és száműzetésbe küldött, amikor bátran a görögök királya ellen vonult, az ellenség hihetetlen mészárlása után bátran elesett.[948]

...

1090. ... Hermann kegyes emlékezetű metzi püspök[949] és Bertold sváb herceg, Rudolf király fia,[950] Szent Péter hűségében május hónapban életüket a katolikusok nagy szomorúságára és a szakadárok[951] lelkesedésére bevégezték. Ugyanabban a hónapban a nevezett herceg nővére, a magyarok királynéja is meghalt.[952] ...

1092. ... Welf, Bajorország hercege, ugyanezt a Henriket, az Úr születésének közelgő ünnepe előtt csodálatosan megzavarta, mivel megakadályozta, hogy a megbeszélésre jöjjön, amelyet a mondott

[947] L. fentebb, 380. jegyzet.

[948] L. fentebb, 35. jegyzet és alább, 1406. és 1770. jegyzet. Bernolddal ellentétben a 14. századi krónikaszerkesztmény, valamint Kézai Simon szerint Salamon Isztriában halt meg és Pólában temették el. L. Rokay Péter: Salamon és Póla. Értekezések, monográfiák. 23. Újvidék 1990. 19–99.

[949] Hermann metzi püspök (1073–1090), a gregoriánus pápaság támogatója.

[950] Rudolf ellenkirály (l. fentebb, 534. jegyzet) a fiát, az itt említett Bertoldot 1079-ben nevezte ki Svábország ellenhercegévé.

[951] Ti. IV. Henrik császár követői.

[952] Adelheid, Rheinfeldeni Rudolf sváb herceg, német ellenkirály (1077–1080) leánya, László király felesége 1090. május 3-án hunyt el.

Henrik és a magyarok királya megbeszéltek, és amelyre már majdnem összejöttek.[953] ...

Magyarországon ezekben az időkben sok csodajel történt. Tudniillik egy hegy a Dunába omlott, és ezért a folyó, amely emiatt kénytelen volt medrét megváltoztatni, széltében-hosszában elpusztította a körülötte fekvő területeket. Továbbá máshol a szárazföldön egy tó bukkant fel, és egy másik tóból egyszerre egy hegy emelkedett ki. A Tisza nevű folyó pedig három napig véresen folyt. De ugyanott hallatlan földrengés is történt, úgyhogy az emberek a lökését nem tudták állva elviselni. Ugyanígy erős, évszázadok óta nem hallott dörgés ijesztette meg az embereket, amely a föld fölött vonult át, és érezték, ahogy a föld alatt ugyanazon az úton visszatért. ...

1094. ... Welf, Bajorország hercege a legszilárdabb békét, melyet Bertold sváb herceggel[954] és a többi sváb főkkel kötött, kiterjesztette egész Bajorországra, sőt Magyarországra is. ...

1096. ... Ezekben az időkben nagyon nagy sokaság kezdett Itáliából, egész Franciaországból és Németországból a pogányok ellen Jeruzsálembe menni, hogy megszabadítsa a keresztényeket. ... Nem kis részük Magyarországon leölettetett, mert a magyarok földjét eléggé oktalanul pusztítani merészkedett. A másik, utánuk következő tömegnek Magyarország királya[955] nem engedte meg az országba való bejövetelt, nem kis részük Magyarországra való bejövetelénél ugyancsak legyilkoltatott. Nem volt azonban csodálkozni való, hogy a tervezett jeruzsálemi utat nem tudták keresztülvinni, mert a mondott utat nem kellő alázatossággal és jámborsággal kezdték meg. Soraikban ugyanis sok kilépett pap volt, aki levetve a szerzetesi öltözéket, velük együtt kívánt hadakozni. Nem riadtak vissza azonban attól sem, hogy számtalan asszonyt tartsanak maguknál, akik természetes ruhájukat istentelenül férfiruhára cserélték, és akikkel paráználkodtak, amivel Istent, mint egykor az izraeliták népe, rendkívül megbánották. Azért, miután végül is sok fáradtság, veszély és haláleset után nem engedtetett meg

[953] Welf bajor hercegre l. fentebb, 833. jegyzet. Ő akadályozta meg IV. Henrik és a magyar uralkodó összejövetelét. Szent László király külpolitikájának császárpárti fordulatára l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 133–138.

[954] Bertold zähringeni herceg, Rudolf német ellenkirály veje, sváb herceg (1092–1098, †1111).

[955] Ti. Kálmán. L. fentebb, 807. jegyzet.

nekik, hogy Magyarországra belépenek, nagy szomorúsággal dolgavégezetlenül kezdtek hazatérni.[956]

Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Rokay Péter

[956] A keresztesek magyarországi átvonulására részletesen l. Aacheni Albert, Nogent-i Guibert, Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard híradásait a jelen kötetben.

KÁLMÁN KIRÁLY SZABADSÁGOT AD A ZÁRAI SZŰZ MÁRIA-KOLOSTORNAK (1102)

Az oklevél eredetiben nem ismert, másolata a zárai Szűz Mária-kolostor 12. század eleji chartulariumában található. Hitelességét a 19. század végén és a 20. század első felében több kutató is megkérdőjelezte, végül azonban mind a keltezéssel, mind a tanúsorban szereplő személyek valódiságával, mind pedig az oklevél szerkezetével kapcsolatos kételyek eloszlottak. Az irat struktúrája eltér a korszak magyar királyi okleveleiben megszokottaktól (hiányzik pl. az invocatio és az arenga), de megfelel a korabeli dalmáciai gyakorlatnak; a szöveg ezenkívül több helyen szó szerint idézi IV. (Nagy) Krešimir Péter horvát királynak (1056–1073/1074) a zárai apácák részére 1066-ban és 1066–1067 körül kibocsátott okleveleit: mindez azzal magyarázható, hogy a diplomát részben az oklevélnyerő fogalmazta meg.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA I. 330.

Egyéb kiadása: Smičiklas: *CD II. 9–10.*

Magyar fordítása: Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az Arany Bulláig. I. Pest 1855. 382–383.*; Györffy György: *Kálmán király. Bp. 1979. (minikönyv) 319–322.*

Urunk, Jézus Krisztus megtestesülésének 1102. *évében*[957] *én,* Kálmán, Isten kegyelméből Magyarország, *Horvátország* és *Dalmácia királya,*[958] üdvös tanácskozásba bocsátkozván, miután Tengerfehérvárott,[959] a királyi városban megkoronáztattam, aláírt ispánjaim kérésére, Isten

[957] Az oklevél 1102-i dátumából kiindulva a 19. század végén Pauler Gyula még kétségbe vonta a forrás hitelét, mivel Kálmán király csak három évvel később, 1105-ben foglalta el Zárát (Horvát-Dalmátország elfoglalásáról [1091–1111]. I–II. Századok 22 [1888] 329.). Kálmán azonban itt nem is a város, hanem a városban található kolostor jogairól rendelkezik, mégpedig mint a kolostor kegyurainak, a horvát királyoknak jog szerinti utóda: a kronológiai ellenvetés tehát nem helytálló (l. Vjekoslav Klaić: O krunisanju Ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske [1091–1207]. Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva 8 [1905] 110.). Györffy György további érveit az 1102-i dátum történetisége mellett l. DHA I. 329.

[958] L. fentebb, 807. jegyzet.

[959] L. fentebb, 933. jegyzet.

szeretetéért és lelkem váltságára örök békességet és *királyi szabadságot adományozok Szűz Mária apácái monostorának,*[960] *amely Zárában*[961] található, hogy ott áhítattal Istennek élvén, módjuk legyen biztonságban közbenjárni Istennél értem és országom állapotáért. Mert világi gondokba merülten senki sem szemlélheti Istent, ahogy az egy ekkora rendhez illik. Ezért ezen kiváltságlevél írásával a királyi szabadságra vonatkozó fenti adományt úgy szilárdítom meg, hogy országomból senki se merjen bármit is eladni vagy elvenni ama monostortól, sem ingó, sem pedig ingatlan jószágot. Ha pedig valaki *felfuvalkodottságában* megkísérelne szembeszegülni ezen törvényes parancs*unk*kal, és a monostor javaiból valamit elbitorolna, *négyszeresen adja azt vissza* azon *egyháznak*, a bitorló pedig *minden javai*val együtt *királyi* ítélet *alá essék*. És *ezt megerősít*jük a magunk, illetve a következő ispánok pecsétjével megpecsételve. Procopius egri *püspök magasztalom*. Szegéndi zagorjei *püspök*[962] *magasztalom*. Izsák ispán[963] *magasztalom*. Péter ispán *magasztalom*. Cladia ispán[964] *magasztalom*. Saul ispán[965] *magasztalom*. Ernye ispán *magasztalom*. Tamás ispán[966] *magasztalom*. András ispán *magasztalom*. Kozma ispán[967] *magasztalom*. Bochan ispán[968] *magasztalom*. Dénes ispán *magasztalom*.[969]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Körmendi Tamás

---

960 A Szűz Mária-kolostort a IV. (Nagy) Krešimir Péter horvát királlyal rokonságban álló, zárai Čika úrasszony alapította 1066-ban; ugyanő emeltette a 11. század végén a kolostor átépített formában ma is látható kora román stílusú épületegyüttesét, amelynek templomát 1091-ben szentelték fel. A templom melletti harangtoronyban található feliratot l. jelen kötetben.

961 Ma Zadar Horvátországban.

962 Szegéndi *(Sigindinus)* püspök bizonyára azonos személy Szent László király hasonló nevű káplánjával, aki egy 1093-i dátum alatt kelt, ám valószínűleg 1090 előtti minta alapján koholt hamis oklevélben szerepel. Zagorje: több történeti tájegység elnevezése horvát, szlavón, dalmát és szerb területen; az oklevél szövegében szereplő zagorjei püspökség egyesek szerint a dalmáciai tinnini (knini) egyházmegyével, mások szerint a zágrábival azonosítható.

963 Valószínűleg azonos személy azzal az Izsák ispánnal, aki Szent László 1092-ben kibocsátott, a tihanyi apátság javait összeíró oklevelének tanúsorában szerepel.

964 Cladia (más névalakkal: Cledinus, Cledin) ispán forrásainkban 1102–1124 között szerepel, 1116-ban Dalmácia bánjának és *princeps*ének nevezi magát. Amennyiben azonosnak tekinthetjük az 1111–1113 között adatolható Queletde *comes*szel, úgy ispáni működésének színtere Bács megye volt.

965 Saul ispán forrásainkban 1102–1113 között szerepel, 1111-ben Bihar megye élén áll.

966 Valószínűleg azonosítható az 1108–1113 között fehérvári ispánként szereplő Tamással.

967 Talán azonos az 1113-ban a Pozsony megyei Sibel falu mellett és a Nyitra megyei Istálló faluban birtokló Kozma ispánnal.

968 Talán azonos azzal a Bachával, aki a zobori apátság javait összeíró 1111-i oklevél szerint korábban „sok évig volt Nyitra ispánja".

969 A tanúsorban ismétlődő, szubjektív formula („magasztalom" – az eredetiben: *„laudo"*) a korabeli dalmát okleveles gyakorlat hatásáról árulkodik: az oklevél szerkezetén túl ez is valószínűleg az oklevélnyerő közreműködését jelzi a szöveg megfogalmazásában. Minderre l. Fejérpataky László: Kálmán király oklevelei. Értekezések a történeti tudományok köréből. XIV/5. Bp. 1892. 81–82. Az oklevél szövegében *dőlt betűvel* szedve a IV. (Nagy) Krešimir Péter horvát király által a zárai apácák részére 1066-ban és 1066–1067 körül kiadott okleveleiből származó szó szerinti átvételek: a „királyi szabadságot ... amely Zárában" részlet és a „felfuvalkodottságában" kifejezés a későbbi mintából való, a többi jelzett hely a korábbiból. L. Viktor Novak: Chartulare Jadertinum monasterii Sanctae Mariae – Zadarski kartular samostana Svete Marije. Zagreb 1959. 243–244.

Augsburg városa az invesztitúraharc viharai között IV. Henrik német-római uralkodó (1056–1106) pártján maradt püspökeivel együtt. A székesegyházi káptalanban vezették az Augsburgi Évkönyveket (Annales Augustani), *amely az 973–1104 közötti időből szolgáltat híreket. Az évkönyvek igazából 1065-től válnak fontos, önálló forrásértékű kútfővé, az invesztitúraküzdelmekről valószínűleg egy író számolt be, majd 1092-től egy újabb szerzőt feltételezhetünk, aki már nagy figyelmet szentelt az időjárási jelenségeknek, járványoknak stb. A pápa és a császár küzdelmében az évkönyvek egyértelműen ez utóbbi oldalán állnak, a IV. Henrikre nézve kedvezőtlen eseményeket alig örökítik meg. Mindazonáltal megbízható, többnyire mértéktartó hangú forrás.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: G. H. Pertz: *in: MGH. SS. III. 124–136. (Az általunk közölt részek: 126., 127., 128., 129., 134–135.).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 106–107.

1046. ... A magyarok, miután Pétert megvakították,[970] Andrást teszik királlyá.[971] ...

1050. A magyarok megtámadják Bajorország végeit. ...

1051. ... A császár[972] Magyarországra behatolva pusztít, és mivel a sereget éhség gyötri, üggyel-bajjal hazatér.

1052. ... A császár eredménytelenül tör hadsereggel a magyarok határaira. A hiába ostromolt Pozsonyt[973] nem foglalják el. ...

1063. ... Miután meghalt Béla, a magyarok királya,[974] a gyermek Henrik király[975] hadsereggel behatol Magyarországra, a korábban a fiával[976] együtt elűzött királynét[977] visszahelyezi a királyságba, és miután legyőzte a kevés ellenszegülőt, ugyanezt az országot magának alávetette.[978] ...

1074. ... Magyarországra behatolva a király pusztít, és az összes felkelést szítót elűzi, Salamont saját főhatalma alá veti.[979] ...

1079. A király megtámadta Magyarország végeit.[980] ...

1092. ... A magyarok országában a július Kalendae-ja előtti 6. napon[981] egy nap alatt háromszor mozdult meg a föld, és városok süllyedtek el.

1096. Csodálatos és hallatlan hadi vállalkozás: igen sokan – különböző tartományokból és nemzetekből egyfajta lebírhatatlan lelki indulattól megérintve – Jeruzsálembe[982] indulnak az egyház üldözőinek legyőzésére, és nem csupán harcos férfiak, hanem püspökök, apátok, szerzetesek, klerikusok és más különböző foglalkozásúak is, akik magukkal viszik vagy otthon hagyják hitveseiket és gyermekeiket, valamint telepesek és asszonyaik. Ezek, mivel bíztak a tömeg erejében, számos városban megkeresztelkedésre kényszerítették vagy megölték a zsidókat, vagy azok önmagukat ölték meg. Azonban növekedvén társaik száma, nem kevéssé eltérve eredeti szándékuktól, Magyarországon és a szomszédos tartományokban zabolátlanul és óvatlanul rabolni, zsákmányolni és az erősségekbe betörni kezdenek. Mivel a barbárok nem tűrték ezek szertelen viselkedését, részben kard által pusztíttattak el, részben folyókban merültek el, és különböző csapásokkal sújtva az asszonyokat és a gyermekeket vagy szolgaságba kényszerítették, vagy siralmas módon bántak velük. Az augusztus

---

[970] L. fentebb, 30. jegyzet.
[971] L. fentebb, 2. jegyzet.
[972] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.
[973] L. fentebb, 14. jegyzet.
[974] L. fentebb, 97. jegyzet.
[975] Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.
[976] Ti. Salamonnal. L. fentebb, 35. jegyzet.
[977] Ti. Anasztáziát. L. fentebb, 34. jegyzet.

[978] Hamis híradás, Magyarország 1063-ban nem lett német hűbér. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 97.
[979] L. fentebb, 651. jegyzet.
[980] A német uralkodó 1079. tavaszi, Salamon király visszahelyezéséért utoljára indított, sikertelen hadjáratáról csak ez az évkönyv tudósít. L. Marczali Henrik: a 833. jegyzetben i. m. 130.; Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 145., 442. IV. Henrik hadjárata bizonnyal bosszú volt a magyar uralkodó német területeket érintő becsapására, amelyről csak az első eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevél, Guden adománylevele emlékezik meg: „amikor [Szent László magyar király] télidőben a németek megsemmisítésére készült". L. DHA. I. 226.
[981] Június 26.
[982] L. fentebb, 457. jegyzet.

Idus-a előtti 7. napon[983] a hold fogyatkozása az éjszaka kezdetén nagyobb lett a szokásosnál. Ha ez az újhold utáni 14. nap körül következne be, természetesnek tartanák, így viszont csodajelként értékelték. Ugyanis az országukból kivonuló magyarok rátörtek azokra az utazókra, akik a szomszédos helyeket pusztították, és eredeti szándékukkal ellentétesen cselekedtek, és egész nap harcolva megszámlálhatatlan sokaságot öltek meg, és az igen véres győzelmet megszerezve hazatértek. Ezek pedig szétszóródtak, egyesek hazájukba, mások pedig más helyekre tértek vissza.[984] ...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[983] Augusztus 7.

[984] A keresztesek magyarországi átvonulására bővebben l. jelen kötet következő szerzőit: Aacheni Albert, Nogent-i Guibert, Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard.

NOGENT-I GUIBERT: ISTEN TETTEI A FRANKOK ÁLTAL

Franciaországi bencés történetíró (1055. [?] április 15. – 1125 körül). Előkelő család sarjaként fogadalomból már 12 évesen a beauvais-i egyházmegye St. Germer-de-Fly kolostorába került. Az iskolában kitűnő mesterek tanították, klasszikus szerzőkben, Ovidiusban, Vergiliusban való jártasságát is itt szerezte, majd ott élte szerzetesként életét. 1104-ben tették meg a laoni egyházmegyei Nogent-sous-Coucy apátjává (Novigentensis), *ahonnan írói nevét is nyerte. Apátként megvolt a lehetősége arra, hogy kiterjedt teológiai írói munkásságot fejtsen ki, magyarázta a Teremtés könyvét, írt a zsidók ellen vagy – éppen nem kis bátorságról téve bizonyságot – a hamis ereklyék kultusza ellen, hangsúlyozva a belső erkölcsi megújhodás elsőbbségét, sőt Ágoston nyomán életírását is elkészítette* (De vita sua... *1114–1115). Az I. keresztes háború egyik alapvető krónikása, művét 1104 és 1108 között írta, majd 1111-ig egészítette ki. Forrásként a Névtelen Krónikás: A frankok és a többi jeruzsálemi zarándok tettei c. művét használta, de azt kritikailag átírta, és szóbeli információkkal kiegészítette.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: R. B. C. Huygens: *Guibert de Nogent: Dei Gesta per Francos et cinq autres textes. Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis. 127/A. Turnhout 1996. (Az általunk közölt szöveg: 121–123., 129.).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. *1096–1097.*

Magyar fordítása: Makk Ferenc: *in: Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról. Összeáll.* Blazovich László–Kristó Gyula–Makk Ferenc. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 6. Szeged 1994. 62–63. (részlet).*

I. 8. Miközben a vezérek szigorúan és kimérten intézték ügyeiket, szűkében voltak a komoly pénzforrásoknak és a kíséretükhöz illő szolgaseregnek, addig a vagyonában csekély, de létszámában annál nagyobb pórnép egy bizonyos Péter remetéhez[985] csatlakozott, akinek

[985] Remete Péter (Pierre l'Ermit) az I. keresztes hadjárat toborzása idején a leghíresebb szónok, a hadjárat jeles szervezője volt. 1096. március elején már megindult a Szentföldre, ugyanebben az évben a törökök Kis-Ázsiában szétverték seregét, de eljutott Palesztinába. 1101-ben visszatért Európába, utolsó éveiről semmit sem tudunk. L. S. Runciman: A keresztes hadjáratok története. Bp. 1999. 105–115.

a mi határainkon belül máris vezérükként engedelmeskedtek. Tudomásom szerint Péter valahol Gallia északi területein, ha jól tudom, Amiens[986] városában született, és magányos szerzetesként élte életét, míg általam nem ismert okból útnak indult, s láthattuk, hogy városok és települések sorát érintette prédikálás címén. Oly nagy tömegek gyűltek köré, oly sok adományt kapott, s a szentségnek oly nagy hírében állónak kiáltották ki, hogy senkire sem emlékszem, aki hasonló megbecsülést vívott volna ki. A kapott ajándékokból szívesen adakozott a szegények javára, ajándékaival visszaadta a szajhák becsületét férjeik előtt, csodálatos tekintélyével a civódásoknak mindenütt békességgel és egyezséggel vetett véget. Bármihez is fogott, vagy mondott, úgy tekintették, mintha már szinte isteni megnyilatkozás lenne, olyannyira, hogy még öszvérének a szőrszálait is ereklye gyanánt kitépkedték, aminek szerintünk az igazsághoz nincs sok köze, sokkal inkább a köznépnek az újdonságok iránti vonzódásához. Viselete egy bokáig érő gyapjú tunikából állt, rajta egy csuklyával, felsőtestét a karjait védtelenül hagyó köpennyel borította, lábai azonban mezítelenül maradtak. Bort ivott és halat evett, kenyeret azonban csak nagy ritkán fogyasztott. Miután e férfiúnak – részben hírnevének, részben buzdításának köszönhetően – hatalmas hadat sikerült összegyűjtenie, elhatározta, hogy útra kell a magyarok földjén keresztül.[987]

A tanulatlan köznép amint felfedezte, hogy e föld hihetetlen bőséggel kínálja a táplálékok minden nemét, mértéktelen élvezettel kezdtek tobzódni, visszaélve az ott lakók jámborságával. Amint meglátták, hogy a több éves gabonatermés a helyi szokások szerint toronymagasságú asztagokban áll a mezőkön felhalmozva, amiket mi magunk között gúlának szoktunk mondani, és feltárult előttük a különféle felhalmozott húsok és egyéb élelmiszerek bősége, hiszen földjük ritka termékenységű, nem elégedtek meg az általuk kínált úti élelemmel. Ezek az idegenből jöttek féktelen őrületükben bántalmazni kezdték a helyieket, miközben a magyarok, mint keresztény a keresztény-nek, nagylelkűen mindent eladásra kínáltak fel. Embereink zabolátlan vágyaiknak engedve nem vettek tudomást jámbor vendégszeretetükről

[986] Franciaországi város.

[987] A zarándokok szárazföldi útvonala Szent István kora óta (1018) Magyarországon át vezetett a Szentföldre. L. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 293–302.

és nagylelkűségükről, hanem viszonzásul haddal törtek rájuk kiszolgáltatottnak gondolva őket, s azt hívén, hogy a jövőben is védtelenek maradnak. Átkozott dühükben tehát csóvát vetettek a már említett nyilvános gabonaasztagokra, a lányokat erőszakkal fosztották meg szüzességüktől, az asszonyok gyakori elragadásával becstelenítették meg a házasságokat, házigazdáik szakállát megszaggatták vagy megperzselték. Most már senkinek sem jutott eszébe, hogy vásárlással szerezze meg azt, amire szüksége van, mindenki, ahogy tudta, rablással vagy gyilkolással ejtette szerét, miközben arcpirító hetykeséggel azzal hetvenkedtek, hogy a törökökkel is ily könnyűszerrel fognak elbánni. Útjukon egy várhoz értek, amelyet semmiképpen sem tudtak elkerülni, mivel az összeszűkülő út miatt sem balra, sem jobbra nem tudtak kitérni. Szokásos esztelenségükben ostrom alá vették, ám mielőtt elfoglalhatták volna, ellenfeleik, egy valójában lényegtelen oknál fogva, felülkerekedtek, s egy részükkel kard végzett, másik részük pedig a hullámok között süllyedt alá. A megmaradt rész pénztelenül csúfos szegénységben, de még nagyobb kiérdemelt szégyenben tért vissza francia földre. És mivel ezt a várat Mosonnak[988] hívták, a visszatérők az otthoniaknak csak annyit mondtak, hogy „moisson"-ig,[989] az aratás idejéig jutottak, amire mindenfelé hangos derültség támadt.

I. 12. … [Gottfried lotaringiai herceg és csapata][990] a lovagi külsőségek fényes ragyogásával és a vitéz fegyvernökök káprázatos gyülekezetével lépett be a magyarok földjére. Katonáival szemben valami olyan tartott meg, amire Péter képtelennek bizonyult, ti. a fegyelmet, s az Úr születése előtt két nappal mindenki előtt elsőként Franciaország előkelői érték el Konstantinápolyt,[991] de csak a falakon kívül táboroztak le. …

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Veszprémy László

[988] L. fentebb, 451. jegyzet.

[989] Szójáték a francia „moisson" szó, jelentése aratás és a magyar Moson helynév hasonló hangzása alapján.

[990] Gottfried (Geoffroy) Bouillon, Lotaringia hercege. II. Eustachius boulogne-i gróf fia, 1087-tól Alsó-Lotaringia ura. 1099. július 22-én választották meg a jeruzsálemi keresztes állam vezetőjének. 1096. december 23-án érkeztek Konstantinápolyba. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 120–126.

[991] L. fentebb, 461. jegyzet.

Az I. esztergomi zsinat datálása a szakirodalomban korántsem egységes, nagy valószínűséggel azonban a 1104/1105 körüli keltezést tekinthetjük helytállónak, amely a határozatokat a magyar egyházat ezen időszaktól vezető Lőrinc esztergomi érsekhez köti (akit az egyik kézirat említ tíz tartománybeli püspökével együtt), ugyanakkor későbbi keletkezési idő (1112/1113-ig) feltételezése esetén is kétségen felül áll, hogy Kálmán uralkodásának második feléből való, miként erről Kristó Gyula, Jánosi Monika és Thoroczkay Gábor vélekedik. Závodszky Levente és Szuromi Szabolcs Anzelm viszont az 1100. esztendő körülre helyezte a zsinati határozatok megszületését. A zsinat hetvenkét kapitulumot tartalmaz, szoros kapcsolatban áll a 9. és 10. századi (a 813. és 847. évi mainzi, a 863. évi wormsi, a 895. évi triburi, az 1031. évi bourges-i, valamint az 1095. évi piacenzai) zsinatokkal, s szellemiségében – kiváltképp az egyházfegyelmet érintő kérdésekben – a gregoriánus mozgalomhoz áll közel. A pápai reformmozgalom eszmeiségének elfogadása teljes egészében illeszkedik Kálmánnak a pápasággal konszolidációra, illetve – lehetőség szerint – jó kapcsolatokra törekvő külpolitikájához.

Az I. esztergomi vagy Lőrinc-féle zsinat hét kéziratban maradt ránk. Legkorábbi kézirata a 12. századi Pray-kódex, ezt követi a 15. század eleji Budai János-féle és a 15. század végi Thuróczy-féle kódex. A 16. századból négy kézirat tartalmazza e szöveget: a Gregoriánczi-, a Nádasdy- és ennek másolatai, a Festetics- és a Debreceni-kódex.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 197–206.
Egyéb kiadása: DRMH. I/1. 60–67. (angol fordítással).
Magyar fordítása: Szilágyi Lóránd: *in:* Lederer: *Szöveggyűjtemény 59–67.*

A Szentlélek kegyelme legyen velünk,
Mindenekelőtt a királyt kell megkérdezni.[992]

[992] Szent László korához képest az egyház szerepvállalása a törvényalkotásban Kálmán korában még inkább erősödött, az I. esztergomi zsinat rendelkezései között az egyházi törvények aránya 97%, a II. esztergomi zsinat rendelkezései és a zsinati töredékek pedig már kizárólag egyházi törvényeket tartalmaznak. Az első esztergomi zsinat jellegére tekintettel feltételezhetjük, hogy tartományi zsinatról lehetett szó, amire az érsek hívta össze a neki alárendelt püspököket tanácskozás céljából, s mivel a második esztergomi zsinat tisztán egyházi kérdésekben határozott, nagy valószínűséggel

1. AZ EGYHÁZ ÉS A KLERIKUSOK PERES ÜGYEIRŐL

Hogy a klerikusokra vagy az egyházi dolgokra vonatkozó peres ügyeket a kánoni rendelkezéseknek megfelelően kell befejezni.[993]

2. A NÉPNEK TARTOTT BESZÉDRŐL

Hogy minden vasárnap a nagyobb egyházakban az evangéliumot, az (apostoli) levelet és a hitvallást fejtsék ki a népnek, a kisebb egyházakban pedig a hitvallást és az Úr imádságát.[994]

3. A KLÉRUS ÉS A NÉP ÁLDOZÁSÁRÓL

Hogy húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor az egész nép tartson vezeklést és áldozzék. A klerikusok pedig minden nagyobb ünnepen áldozzanak.

4. AZ EGYHÁZI RENDEKRŐL

Hogy a nagyobb egyházakban az összes egyházi rend[995] megjelegyen, és gyakorolják hivatalukat.

az egyháziakon kívül csak a király vett részt a szinóduson. L. Kiss Gergely: a 746. jegyzetben i. m. 71. sk.

[993] A már Szent István I. törvényében (3–4.) is garantált, valamint Kálmán I. dekrétumában részletesen szabályozott *privilegium fori* intézményét biztosítja az egyháziak számára. E tárgykört szabályozza e zsinat 23. és 25. fejezete is.

[994] A vasárnapok elhanyagolása ügyében Kálmánnak már nem kellett rendelkeznie, ami alapján feltételezhetjük, hogy erre már ritkábban kerülhetett sor. A hitvallás a Hiszek egy *(Credo)* kezdetű imádság, az Úr imádsága pedig a Mi Atyánk *(Pater noster)*.

[995] Az egyházi rend által egyesek eltörölhetetlen jegyet kapnak, hogy Krisztus személyét képviselve folytassák tanítói, megszentelői tevékenységüket. A mai egyházjog három rendet különböztet meg: a püspökséget, a papságot, és a diakonátust. A szentség kiszolgáltatója csakis felszentelt püspök lehet, akinek – püspökszentelés esetén – két ún. társszentelő püspökkel kell elvégeznie a szertartást, pap, illetőleg diakónus szentelés esetén pedig az a püspök szentel, akinek az egyházmegyéjébe a felszentelendő tartozik. A

5. A KLERIKUSOK TÁRSALGÁSÁRÓL

Hogy a kanonokok a kolostorban és a káplánok az udvarban irodalmi nyelven[996] társalogjanak.

6. A TUDATLAN PAPOKRÓL

Hogy tudatlan papokat ne szenteljenek fel; akiket pedig már felszenteltek, tanuljanak, vagy tegyék le őket.

7. A POGÁNY SZOKÁSOKRÓL

Hogy senki ne tartson meg semmit a pogány szokások közül; aki pedig ezt tenné, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át verésekkel vezekeljen.

8. AZ ÉVENKÉNTI ÜNNEPEKRŐL

Ha valaki az előírt ünnepeket nem ünnepelné meg, ugyanezen törvény szerint ítéljék meg.[997]

9. A VEZEKLÉST ELMULASZTÓKRÓL

Ha valaki az elkövetett vétkéért kirótt vezeklését elhanyagolná, s a püspök által kiközösítve e bűnében halna meg, ne temettessék el az egyház temetőjében, sem áldozópapok által.[998]

közelmúltig léteztek a katolikus egyházban ún. kisebb rendek (pl. szubdiakonátus) is.

996 Ti. latinul.

997 A szabolcsi zsinat (25.) rendelkezését, amely az ünnepeket meg nem tartókat 12 napos böjttel sújtotta, e zsinati fejezet súlyosbította, illetve a pogány szokásokat követőkkel vette egy megítélés alá, ám utóbb a II. esztergomi zsinat (15.) enyhítette a szabadokra vonatkozó szankciót.

10. A GYÓNÁS NÉLKÜL MEGHALTAKRÓL

Ha valaki betegen nem hívatna papot – kivéve, ha halála hirtelen történt –, ugyanolyan módon járjanak el vele szemben; rokonait pedig vagy feleségét negyvennapi vezekléssel büntessék. Ha pedig nem volnának rokonai, a falusi bíró a falu két vénjével együtt szenvedje el ugyanezen büntetést.[999]

11. A NŐS EMBEREK PÜSPÖKSÉGRE EMELÉSÉRŐL

Hogy azokat, akiket püspökségre szándékoznak emelni, ha törvényes házassági kötelékben élnek, ne lehessen püspökké szentelni, csupán feleségük hozzájárulásával.[1000]

998 A szabolcsi zsinat (25.) határozottan sürgette az egyházhoz történő temetkezést, Kálmán I. dekrétuma (73.) pedig már azt igyekezett megakadályozni, hogy a laikusokat az egyház előcsarnokában helyezzék örök nyugalomra.

999 Szent István I. törvényének rendelkezéseit (12.) e fejezet erősen súlyosbította lévén, hogy István korában a gyónás nélkül elhunytak nem részesülhettek az egyház imáiban és a lélekváltságban.

1000 E rendelkezés tartalma némiképp ellentétben áll a gregoriánus mozgalom követelményével, miszerint nős embert ne szenteljenek pappá, hiszen csak azt hangsúlyozza, hogy a püspök nem élhet együtt feleségével. E kérdés megítélése a szakirodalomban nem egységes: Závodszky Levente (Z. 60. sk.), Jánosi Monika (Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. AUSz. AH. 83 [1986] 24. sk.), valamint James Ross Sweeney (a 748. jegyzetben i. m. 272. sk.) a trullosi zsinat 13. kánonjával kívánta összefüggésbe hozni e rendelkezést, s mint ilyet a görög egyházfegyelem magyarországi hatásának tudta be, ezzel szemben Szuromi Szabolcs Anzelm (a 748. jegyzetben i. m. 94. skk.) e szabály mögött a 300-ban megtartott elvirai zsinat 33. kánonjának a 9. század derekán keletkezett Pseudo-Isidorus-féle gyűjtemény közvetítésével gyakorolt hatása mellett foglalt állást.

12. AZ EGYHÁZ RÉSZESEDÉSÉRŐL, AMIKOR ARRA SORT KELL KERÍTENI

A püspöknek, ha (biztosnak) látszik, hogy a megszerzett javak háromnegyed részét hűségesen az egyház hasznára fordította, legyen szabad a negyedik résszel azt tenni, amit akar.

13. AZ ELHUNYT PÜSPÖKÖK MONOSTORAIRÓL

Azon, már elhunyt püspökök (örököseitől), akik nem gondoskodtak egyházukról, hanem csak fiaikat gazdagították, úgy határoztunk, hogy ebből a felét el kell venni, és az egyháznak vissza kell adni. Az ilyenek monostorai pedig az utódlásban következő püspök hatalmába menjenek át, és ő tegye azt, amit erre nézvést helyesnek lát.

14. AZOKRÓL, AKIK AZ EGYHÁZ VAGYONÁT ELHERDÁLTÁK

Ha valaki azok közül, akik az egyházak élén állnak, ezek vagyonát elherdálná, kétszeresen térítse vissza. Ha nincsen vagyona, tegyék le tisztségéből, amíg jóvá nem teszi.[1001]

15. AZ EGYHÁZ SZOLGÁIRÓL

Egyetlen püspök vagy áldozópap se tartsa saját birtokain az egyház szolgáit.

16. AZ EGYHÁZAK PLÉBÁNIÁIRÓL

Minden egyháznak a közvetlen közelében legyen a plébániája.[1002]

[1001] Az egyházi vagyont hűtlenül kezelő pap szankciója a szabolcsi zsinat (6.) rendelkezése alapján még a kár háromszoros megtérítése volt.

[1002] A plébániaszervezetet megerősítő rendelkezés, hasonló tartalommal l. az I. esztergomi zsinat 67., valamint a II. esztergomi zsinat 13. kapitulumát.

17. A FELSZERELÉS NÉLKÜLI EGYHÁZAK FELSZENTELÉSI TILALMÁRÓL

Ne szenteljenek fel egyházat addig, amíg felszerelést és földet nem adnak hozzá.[1003]

18. AZ ÁLDOZÓPAPOK CÍMRE TÖRTÉNŐ FELSZENTELÉSÉRŐL

Egyetlen áldozópapot se szenteljenek fel cím nélkül.[1004] Senki se legyen a klérusban, aki nincsen valamely egyházhoz rendelve.[1005]

19. A KLERIKUSOK [AJÁNLÓ]LEVÉL NÉLKÜLI ÁTHELYEZÉSÉNEK TILALMÁRÓL

Egyetlen klerikust se vegyenek át más püspökségből vagy egyházmegyéből ajánlólevél nélkül.

20. A PÜSPÖKÖK KÖVETSÉGEIRŐL

Egyik püspök a másik püspökhöz levél és pecsét nélkül ne küldjön követséget.[1006]

[1003] Szintén az egyházi birtokok és vagyon védelmét szolgálták Szent István I. (1.) és II. (1.) törvényének rendelkezései.

[1004] Számára kijelölt templom nélkül.

[1005] E rendelkezés kapcsán Karácson Imre (A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Győr 1888. 101.) és Závodszky Levente (Z. 102.) az 1095. évi piacenzai zsinattól való függésről tett említést, Szuromi Szabolcs Anzelm (a 748. jegyzetben i. m. 98. skk.) pedig felhívja a figyelmet, hogy mind a Pseudo-Isidorus-féle gyűjtemény, mind a Dionysio-Hadriana, valamint a gregoriánus Collectio Anselmi Lucensis (VII. 92.) túlnyomó részt a helyhez kötöttség követelményét fogalmazza meg.

[1006] E szabály egyértelműen jelzi a pecsétes oklevelek használatának elterjedését Magyarországon is.

21. A JÖVEVÉNY ÉS ROSSZ HÍRŰ KLERIKUSOKRÓL

Az idegen klerikusok, akik más országokból jöttek, vagy állítsanak törvényes tanúkat, vagy pedig ajánlólevelet hozandó menjenek haza. Akiknek pedig rossz a hírük, mindenképpen távozzanak, és ne is jöjjenek vissza, csak ajánlólevéllel.[1007]

22. HOGY MÁS EGYHÁZÁBAN SENKI SE MONDHASSON MISÉT ENGEDÉLY NÉLKÜL

Egyetlen püspök vagy pap vagy apát se merészeljen misét mondani a(z adott) egyház áldozópapjának akarata ellenére.

23. A FOGADALMAT TEVŐ KLERIKUSOK CÍMRE TÖRTÉNŐ FELSZENTELÉSÉRŐL

Akit címre szenteltek fel,[1008] vagy fogadalommal vettek fel,[1009] ne fosszák meg rendjétől és tisztségétől, csak meghatározott bűnök esetén, kánoni ítélettel. Ám ő maga se merészeljen eltávozni, csak ha esetleg magasabb fokozatra léptetik elő, amihez püspökének is jóváhagyólag beleegyezését kell adnia.

24. AZ ELNYOMOTT VAGY JOGTALANSÁGOT SZENVEDŐ KLERIKUSOKRÓL

Ha valaki elnyomottnak érzi magát, legyen szabad neki a püspöki tanácshoz fellebbeznie.[1010]

1007 Az idegen egyháziak befogadásával már foglalkozott a szabolcsi zsinat (17.), Kálmán I. dekrétuma (3.) és e zsinat is (19.).

1008 Azaz: valamely meghatározott templom papjának.

1009 Vagyis szerzetesi fogadalommal.

1010 A Kálmán-kori első dekrétum rendelkezései már szabályozták a szinodális bíráskodás kérdéskörét, és meghatározták, hogy mely ügyekben bír illetékességgel, vagyis két ispán perlekedése, az apátok, a nagyobb királyi és hercegi tisztviselők és káplánok peres ügyeiben, valamint az igazságtalan bírói ítéletek felülvizsgálatában (2., 7., 8–9., 13.). Ezzel egybecseng e rendelkezés is, amely szerint az elnyomottak is jogorvoslatért fordulhattak az

25. A VILÁGI BÍRÓSÁGHOZ FORDULÓ KLERIKUSOKRÓL VAGY APÁTOKRÓL

Ha pedig valaki a klerikusok vagy az apátok közül egyházi ügyekben a püspöki bíróság mellőzésével a királyi udvarhoz vagy világi bírósághoz fordulna, veszítse el ügyét, vagy vezekléssel tegye jóvá tettét.

26. AZ ISTENTISZTELETEK EGYSÉGÉRŐL

Az istentiszteletek és a böjtök rendjét azon könyvecske szerint, amit jóváhagytunk, mindenki tartsa meg.

27. A KANONOKOK ÉLETMÓDJÁRÓL ÉS ÉTKEZÉSÉRŐL

A kanonokok életmódjáról és étkezéséről regulájuk szerint a püspök rendelkezzék.

28. A VENDÉGTELEPES KANONOKOK SZABADSÁGÁRÓL

Ha valaki a vendégtelepesek közül magát a kanonoki regulának önként alávetné, semmi se vonatkozzék ebből fiára, kivéve, ha ő maga is ugyanezt akarná.[1011]

29. A FELSZABADÍTOTT KANONOKOKRÓL ÉS FIAIKRÓL

Ha pedig az egyház valamely klerikusa az egyház szolgája volt, ennek fiai ne térjenek vissza a korábbi szolgaságba, hanem az egyház szabadjai közé számítsák őket.[1012]

---

egyházmegyei zsinathoz, valamint e zsinat azon fejezete, amely szerint azon egyháziakat, akik nem mentek el a zsinatra, le kell tenni állásukból (68.). Vö. fentebb, 855. jegyzet.

1011 Magyarországon ekkor nem a 8. századi Chrodegang-féle *Regula canonicorum*, hanem a 9. századi aacheni *Institutio canonicorum* vagy annak egy változata lehetett elterjedt. L. Koszta László: Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejéig. AUSz. AH. 103 (1996) 67–81.

30. A RABSZOLGÁK FELSZENTELÉSÉNEK TILALMÁRÓL

Senki rabszolgáját ne szenteljék klerikussá, csak ha ura korábban teljes szabadságot adott neki.

31. AZ ÁLDOZÓPAPSÁGUK ELŐTT MEGNŐSÜLT PAPOKRÓL

Az áldozópapoknak – az esendőséget figyelembe véve – megengedtük, hogy feleségüket, akit törvényes rendben vettek el, mérsékelten élvén velük, megtarthassák.

[1012] Az egyház nem támogatta, hogy felszentelt papjaik sorába a szolgai rendből felemelkedők kerüljenek, ezért határoz meg ez a zsinat is több feltételt (29., 30., 69.) a pappá válás feltételeként. A szabad *(liber)* fogalom természetes születési állapotot fejezett ki. A *liber* és a *libertas* egységének ellenpontja volt a szolga *(servus)* és *servitus* páros. Ezek az állapotok azonban nem voltak merevek a korabeli törvények tanúsága szerint. A törvény szerint bárki saját szolgálóját könyörületességből avagy tanúbizonysággal felszabadíthatta, amellyel a felszabadított teljes szabadságot nyert; az így felszabadított személyt önkényesen szolgaságba taszítani tilos volt. Nyugati forrásokban ugyanakkor a 10–11. századra a teljes felszabadítás már nagyon ritka volt: a szolgafelszabadításnak igen sokféle fokozata és formája volt ismert, az István-kori társadalmi viszonyoknak azonban ez még nem felelt meg: István-kori társadalom tehát csak egyféle *libert* és *libertast* ismert, a született szabadok teljes szabadságát, és köztük volt a helye a felszabadított szolgának is. Szent László törvényeiben már azonban feltűnő, hogy a *liber* fogalom nem fogja át a szabadok egészét, megjelenik a *nobilis* kifejezés, és ellentéte, az *ignobilis*. Ezen túl további módosulást mutat a zsinati határozat, mely a szolgafelszabadításnak egy új, addig Magyarországon nem ismert vállfaját említi: „akiket a lelkek üdvéért szabadsággal adományoznak meg, de olyan értelemben, hogy az egyháznak szolgáljanak". Az így felszabadított *libertas*a nem volt azonos a *liber*ével (*plena libertas*szal jelölte a zsinat az ún. közszabadokat, mintegy elhatárolandó az egyházi *libert*ől); ők legfeljebb „az egyház szabadjai" lettek. Helyük az egyház szolganépe, a *familia ecclesiastica* között volt, ugyanis *libertas*ukat az egyháznak végzett szolgálat, az egyházhoz való kapcsolat alapozta meg. L. Bolla Ilona: a 235. jegyzetben i. m. 16. skk., 22., 25., 27. skk.

32. A KLERIKUSOK NŐSÜLÉSI TILALMÁRÓL

Azoknak, akik a szerpapságot és az áldozópapságot nőtlen állapotban érték el, nem szabad feleséget venniük.[1013]

33. A PÜSPÖKÖK FELESÉGEIRŐL

A püspökök feleségei ne lakhassanak egyházi birtokokon.

34. A KIKÖZÖSÍTETTEKRŐL

Ha a püspök valakit kiközösítene, ezt a királlyal és paptestvéreivel levél kiállításával közölje.

35. HOGY HOL KELL MISÉT MONDANI

Senki se merészeljen egyházon kívül – sátorban vagy valamely házban – misét mondani, kivéve a király vagy a püspökök, valamint azon ispánok és apátok, akik olyan sátorral vagy valami hasonlóval rendelkeznek, ami kizárólag istentiszteleti célra készült, és ezt is csak olyankor, amikor úton vannak.[1014]

[1013] A 31. cikkelyhez képest a II. esztergomi zsinat 9. és 10. cikkelye már szigorúbb szabályokat tartalmaz, mivel mindkét házas félnek meg kell fogadnia a teljes önmegtartóztatást; a 12. cikkely pedig az ágyas tartását is megtiltja a papok számára. A 8. cikkely a másodszor nősült papokat is bevonja a szabályozás hatálya alá, míg az I. esztergomi zsinat ezt nem teszi meg. A szabolcsi zsinat vonatkozó cikkelye pedig eredményét tekintve megegyezik a II. esztergomi zsinat 8. cikkelyével, viszont további szabályozást jelent a 4. cikkely, mivel a feleségüktől megválni nem kívánó papokat támogató püspökök és érsekek elleni fellépésről szól. Bővebben l. Szuromi Szabolcs Anzelm: a 748. jegyzetben i. m. 122. skk.; 144. skk.

[1014] Ugyanezen kérdésben rendelkezik hasonló tartalommal a szabolcsi (29.) és a tarcali zsinat (68.).

36. AZ APÁTOKRÓL

Az apátok püspöki süveget, szandált, kesztyűt, csengettyűt a kápolnájuk számára vagy más püspöki jelvényeket ne viseljenek, s ne kereszteljenek, se feloldozást ne adjanak, és a néphez se intézzenek beszédet.[1015]

37. HASONLÓKÉPPEN AZ APÁTOKRÓL

Az apát – a kolostor vagyonáról a püspökkel együtt gondoskodván – minden két eke föld[1016] után egy-egy szerzetest a szabályzatnak megfelelően ruházva és ellátva tartson, és Szent Benedek reguláját minden szerzetes tudja és értse.

38. AZ APÁTOKRÓL

Hogy az apátok ritkán távozzanak el a kolostorokból, s hogy sem a királyhoz, sem távolabbi birtokaikra ne menjenek a püspök tudta nélkül, s ott se maradjanak hosszabb ideig.

39. AZ APÁTOKRÓL

Az apátok ne adjanak rokonaiknak több támogatást, mint a többi szegénynek. S ha az apátról bebizonyosodnék, hogy a kolostor javait szétszórta vagy elherdálta, őt magát tegyék le, s vagyonát adják az egyháznak.

[1015] Az apátok számára a püspöki jelvények használatának tilalma, a szerzetesek számára pedig a keresztelésnek, a penitencia kiszabásának és a prédikációnak a megtiltása egyértelműen a világi papság munkájába bekapcsolódó – azt alacsony létszáma miatt kisegíteni igyekvő – szerzetesség ezen tevékenységének visszaszorítását célozza, hogy az utóbbiak számára a szeparált kolostori életet biztosítsa. E rendelkezés függését az 1100. évi poitiers-i zsinattól már Karácson Imre (az 1005. jegyzetben i. m. 104.) és Závodszky Levente (Z. 106.) is felismerte.

[1016] L. fentebb, 694. jegyzet.

40. A SZERZETESEK FELSZENTELÉSÉRŐL

Egyetlen püspök vagy pap se szenteljen szerzetest.

41. AZOKRÓL, AKIK SZERZETESI RUHÁT ÖLTENEK

Ha valakinek szerzetesi ruhája van, vagy lépjen kolostorba, vagy veszítse el a ruhát, és tartson vezeklést.[1017]

42. A MISÉVEL KAPCSOLATOS FELAJÁNLÁS PERESKEDÉSI TILALMÁRÓL

Egyetlen pap se pereskedjen a misével kapcsolatban felajánlott ajándék miatt.[1018]

43. AZ EGYHÁZAK ADÁSVÉTELÉNEK TILALMÁRÓL

Senki se merjen egyházat venni vagy eladni. Ha valaki egyházat adna el, vagy annak áldozópapját – noha nem követett el vétket – letenné, e vétek feljelentője abban az évben azon mester jövedelmét kapja meg.[1019]

44. A KERESZTELÉSRŐL ÉS A TEMETÉSRŐL

Senki se kérjen pénzt a keresztelésért vagy a temetésért.

[1017] A szerzetesek kóborlását és elvándorlását tiltó rendelkezést vö. a szabolcsi zsinat vonatkozó passzusával (21.).

[1018] Ezen, valamint a 44. és a 45. fejezet a simónia ellen kívánt küzdeni, ami ellen az egyházi zsinatok már a 4. századtól kezdve igyekeztek fellépni, s a gregoriánus reformnak is sarkalatos célkitűzései közé tartozott.

[1019] A magánegyházi rendszer okozta gondok megoldását célzó rendelkezés; a II. esztergomi zsinat (11.) már elvi szintű tilalmat mondott ki arra nézvést, hogy a laikusok az egyház felett hatalommal bírjanak. L. Fügedi Erik: Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. Századok 125 (1991) 35–67.

45. AZ ÜNNEPEKRŐL

Senki se merje az ünnepeket eladni.

46. A PRÓBÁK MEGTARTÁSÁNAK IDEJÉRŐL ÉS MÓDJÁRÓL

Hogy (tüzes)vas-próbát nagyböjtben is – amint más napokon is – engedélyezzenek, a vérontásra vonatkozó ügyet kivéve. Hogy aki (tüzes) vasat fog kézbe, a kijelölt helyen tegye le.[1020]

47. AZ EGYHÁZI OLVASMÁNYOKRÓL ÉS ÉNEKEKRŐL

Semmit se olvassanak vagy énekeljenek a egyházban, amit a zsinaton nem hagytak jóvá.

48. A HÓNAP ELSEJÉN ÉS A LAKOMÁKON TÖRTÉNŐ VENDÉGESKEDÉS MÓDJÁRÓL

Ha valamely áldozópap lakomán vagy a hónap elsején tartott vendégségben olyanokat látna, akik másokat ivásra kényszerítenek, feddje meg őket, és ha nem hallgatnának rá, ő maga menjen ki, és az esperesnél vádolja be őket, aki ezekre hét napi vezeklést rójon.[1021] S ha maga a pap nem menne ki, tisztségéből függesszék fel, és negyven napon át vezekeljen.

49. UGYANARRÓL

Ha az áldozópap másokat ivásra kényszerítene, vagy kényszeríttetvén maga részegednék le, tegyék le tisztségéből.

[1020] L. fentebb, 477. és 763. jegyzet.

[1021] A (fő)esperesekről e zsinat számos rendelkezése tesz említést (58–61., 66.). Vö. fentebb, 747. jegyzet. A hónap eleji (ún. kalendás) vendégségekről l. fentebb, 755. jegyzet.

50. ISMÉT UGYANARRÓL

Ha valaki egy áldozópapot ittasan találna, egy pensát, ha pedig egy esperest, három pensát kapjon tőle. És ha ugyanazon papot másodszor találnák ittasan, tegyék le.

51. UGYANARRÓL

Ha valaki a nemesek közül mást ivásra kényszerítene, vagy kényszeríttetvén lerészegednék, negyven napon át vezekeljen. Ha pedig ebben megátalkodnék, ki kell közösíteni.

52. A VEZEKLÉS MINDEN MÓDJÁRÓL

A püspökök minden városban építtessenek két házat a vezeklők megfenyítésére.

53. A KURUZSLÓKRÓL

Ha valakiről, akit kuruzslással vádolnak, ez bebizonyosodnék, a kánoni törvények szerint vezekeljen.[1022]

54. A VÁDLÓKRÓL ÉS A MEGVÁDOLTAKRÓL

Ha a vádló nem tudná bizonyítani, amit állított, ugyanazon vezekléssel sújtsák.

55. A FÉRJEIKTŐL ELSZÖKŐ ASSZONYOKRÓL

Ha valamely asszony elszöknék férjétől, első és második alkalommal adják vissza férjének; harmadik alkalommal, ha nemes, vessék vezeklésre a házasság reménye nélkül; ha a népből származik, adják el a szabadság reménye nélkül.

[1022] Ugyanezen tárgyról rendelkezik a szabolcsi zsinat 34. és Kálmán I. dekrétumának 57. és 60. fejezete.

Ha valaki rábizonyítaná feleségére, hogy házasságtörő, ha akarna, vegyen más feleséget; a feleség pedig, ha nemes, a házasság reménye nélkül vezekeljen; ha a népből származik, a szabadság reménye nélkül adják el. Ha ezt a férj nem tudná bizonyítani, ugyanazon büntetést szenvedje el, s a feleség, ha akarna, menjen férjhez. Ugyanily módon ítéljék el azon férfit, aki más feleségével, vagy azon nőt, aki más férjével vétkezik.

Ha valaki leányt rabolna el, vagy rajta erőszakot tenne, ha nemes, kánoni vezeklést és elégtételadást szabjanak ki rá. Aki pedig ezt nem tudná megfizetni, fejét lenyírván László király rendelkezése szerint adják el.

Ha valaki más jegyesét elrabolná, és a nő nem egyezett bele, adják vissza saját jegyesének. A rabló pedig, ha nemes, a kánoni rendelkezés szerinti elégtételt adjon, és a házasság reménye nélkül vezekeljen; ha nem tudna elégtételt adni, a szabadság reménye nélkül adják el.[1023]

Ha valaki felesége elől menekülvén magát önként adóssá tenné,[1024] és onnan magát a gyűlölet miatt, amit feleségével szemben táplál, nem is akarná kiszabadítani, maradjon örökké szolgaságban. És ha valamikor szabadként látják, ismét adják el, felesége pedig, akihez akar, menjen férjhez.

56. A MÁSODSZOR NŐSÜLTEKRŐL ÉS AZ ÖZVEGYEK VAGY ELTASZÍTOTT NŐK FÉRJEIRŐL

Ha valaki a klérusból másodszor nősülne, illetve özvegyet vagy eltaszított nőt venne feleségül, tegyék le.

[1023] A büntetés tehát két elemből tevődik össze: egyfelől a kár megtérítéséből, másfelől az egyházi büntetésből, ami a vétkest megfosztotta a házasodás jogától. A II. esztergomi zsinat 6. fejezete mint hatályos törvényre hivatkozik e szabályra. E rendelkezés nagyfokú rokonságot mutat a 314. évi ankyrai zsinat 11. kánonjával, amit az I. esztergomi zsinat a 11. század első negyedében keletkezett *Decretum Burchardi Wormatiensis* közvetítésével használt fel. L. Jánosi Monika: az 1000. jegyzetben i. m. 29. sk.; Szuromi Szabolcs Anzelm: Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két esztergomi zsinaton. In: Erdő Péter (szerk.): a 748. jegyzetben i. m. 78. sk., 86.

[1024] Vagyis eladná.

57. HA A MÁSODSZOR NŐSÜLT PAPOK VISSZAKAPNÁK RENDJÜKET

A másodszor nősült áldozópapokat, akik egyházi rendjükbe vissza akarnak jönni, feleségük hozzájárulása esetén fogadják vissza.

58. AZ ÁGYAST TARTÓ PAPOKRÓL

Hasonlóképpen azon áldozópapot, aki ágyast tartana, le kell tenni.[1025]

59. HOGY A KANONOKOK TUDJÁK A REGULÁJUKAT

Hogy a kanonokok a kánoni regulát tudják és értsék.[1026]

60. A LOPÁSSAL VÁDOLT KLERIKUSOKRÓL

Ha a klerikusok közül valakit lopással vádolnak, a püspök és az esperes ítélkezzék felette. Ha bűnösnek találnák, tegyék le, és veszítse el javait; ha semmije sem volna, adják el.

61. A KORCSMÁROS ÉS A PÉNZKÖLCSÖNZŐ KLERIKUSOKRÓL

A klerikusok ne legyenek sem korcsmárosok, sem pénzkölcsönzők. Aki korcsmában inna, ha egyházi személy, tegyék le tisztségéből, ha világi, tanúságtételét ne fogadják el.

62. TOVÁBBÁ A KLERIKUSOK TANÚSÁGTÉTELÉRŐL

Hogy klerikusok ne legyenek tanúk, kivéve haldoklók végrendelkezése vagy eskütétel esetén vagy bíróság előtt.

[1025] A magyar kánonok ugyan nem tiltották az első házasság utáni szentelést, ám az önmegtartóztató élet tekintetében ugyanazon szigorral jártak el, amit már az Apostoli kánonok (17.) óta ismerünk. Vö. Szuromi Szabolcs Anzelm: a 748. jegyzetben i. m. 91. skk.

[1026] Vö. fentebb, 1011. jegyzet.

63. A KERESZTÉNY SZOLGÁKAT TARTÓ ZSIDÓKRÓL

Zsidók ne merészeljenek keresztény szolgákat vagy szolgálókat, sem sajátjukként, sem eladásra, sem pedig keresztény napszámosokat tartani.

64. A ZSIDÓKTÓL HÚST VAGY ÉLELMET VÁSÁROLÓ KERESZTÉNYEKRŐL

Egyetlen keresztény se merje a zsidók által megvetett húst megvenni.

65. A KLERIKUSOK TIZEDÉRŐL

Elhatároztuk és a szent zsinat tekintélyével megerősítettük, hogy saját csűreik vagy magtáraik, valamint juhaklaik után a kolostoroktól, az egyházakról és mindazoktól, akik a klérusba tartoznak, nem szabad tizedet szedni, kivéve a plébániával rendelkező áldozópapot megillető negyedet.

66. A FŐESPERESEKRŐL

Hogy minden főesperes rendelkezzék a kánonok rövid gyűjteményével.[1027]

67. A PAPOKRÓL ÉS AZ EGYHÁZAK SZOLGÁIRÓL

Az egyházak áldozópapjainak is az egyház mellett legyen a házuk.[1028]

[1027] A főesperesek jogszolgáltató tevékenységéből arra következtethetünk, hogy e breviáriumok penitenciális könyvek lehettek. L. Bónis György: Egyházjog és egyházi bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Vigilia 36 (1971) 521. A kánonok ismeretének szükségességét már I. Cölesztin pápa (422–432) is kötelezővé tette.

[1028] E rendelkezés a plébániaegyházak megerősítését szolgálta. Hasonló jellegű rendelkezéseket tartalmaz az I. esztergomi zsinat 16. és a II. esztergomi zsinat 13. fejezete.

Ha az egyház szolgáinak saját ökrei volnának, mestereik a felét kapják meg abból, amit szántottak, ha pedig mestereik ökreivel szántanának, az egyházak mesterei a kétharmad részt kapják meg ebből.

68. A KLERIKUSOK ZSINATI GYŰLÉSÉRŐL

Ha azok közül bárki is, aki a klérusba tartozik, püspöke zsinatára nem menne el, egészen a világi állapotig le kell fokozni.

69. Ha valaki más szolgáját vagy szolgáló személyét, akit urától annak akarata nélkül nem lehet elidegeníteni, vagy bárkit a várnépből betűkre tanítana, vagy klerikussá tenne urának tudomása és hozzájárulása nélkül, váltsa meg azon személyt, s azonfelül fizessen ötven pensát.

70. Ha valaki gyilkosságot követne el, az ankyrai zsinat határozatai szerint vezekeljen.[1029]

71. Azon klerikusokat, akik eltaszított nők és özvegyek férjei, továbbá másodszor nősültek, rendjükből le kell tenni, és ha egyházzal rendelkeznek, veszítsék el egyházukat.

72. Egyetlen klerikus és egyetlen ispán se fogadjon fel valamely klerikust istentisztelet tartására, csak megyéspüspökének keze által.[1030]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Nótári Tamás

[1029] Utalás a 314. évi ankyrai zsinat 21. és 22. kánonjára. L. Szuromi Szabolcs Anzelm: az 1023. jegyzetben i. m. 82. sk.

[1030] E szellemben fogan majd a II. esztergomi zsinat 11. kánonja is, amely azonban a laikusoknak az egyház feletti hatalmát már kifejezetten fel kívánja számolni, ami egybecseng a gregoriánus reform törekvéseivel.

II. PASCHALIS PÁPA LEVELE A KALOCSAI (?) ÉRSEKNEK (1104 UTÁN)

A bizonyosan nem teljes formában és részben romlott szöveggel fennmaradt pápai levélnek kétféle kézirati hagyománya ismert: a teljesebb változat Boso bíboros 1149–1178 között keletkezett, Gesta Pontificum Romanorum *című művének közvetítésével került az 1227-ben összeállított római* Liber censuum*ba, míg töredékes kivonata megtalálható a pápai dekretálisgyűjteményekben is, amelyek közül a legrégebbi a másolatban ránk maradt, 1181–1185 közötti* Collectio Bambergensis*; ugyancsak a dekretálisok kézirati ágához tartozik a szöveg legrégibb meglévő manuscriptuma, a Bernard páviai prépost 1187–1192 közé keltezhető* Breviarium extravagantium *című munkájában szereplő kivonat. Valamennyi ma ismert változat közös forrása II. Paschalis pápa leveleinek regesztagyűjteménye lehetett. A levél címzettjének neve egyáltalán nem, titulusa pedig csak bizonyosan romlott formában maradt ránk, ezért a 18. század óta vitatott, hogy az iratot melyik országba küldhette a Szentszék: az újabb kutatás elveti azt a – korábban felmerült – lehetőséget, hogy a levél a spalatói vagy a palermói érseknek szólt; bizonyára a kalocsai (bácsi) vagy a gnieznói érseknek címezték. A dátum nélkül ránk maradt szöveg valószínűleg 1104 után kelt, mert említi a dánok metropolitáját, márpedig ilyen 1104 előtt nem létezett; megírásának legbiztosabb* terminus ante quem*jét pedig – mivel a magyar királynak az invesztitúra jogáról történő 1106-i lemondását újabban meggyőző érvek alapján kétségbe vonják – II. Paschalis halála kínálja.*

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 345–346.

Magyar fordítása: Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az Arany Bulláig. I. Pest 1855. 383–384. (részletek).

Paschalis[1031] a kalocsai (?)[1032] érseknek. Jelezted, legkedvesebb testvérünk, hogy a király[1033] és az ország előkelői igen felindultak és

---

[1031] II. Paschalis pápa (1099–1118). A levél elején a szokásos pápai *intitulatio* (*Paschalis episcopus servus servorum Dei* – Paschalis püspök, Isten szolgáinak szolgája) elmaradása tartalmi kivonatolás nyomát mutatja még a szöveg teljesebb, Boso bíboros által lejegyzett változatában is. L. Marian Plezia: II. Paschalis bullája a lengyel, vagy a magyar érsekhez? (A filológus megjegyzései.) In: Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horváth. Szerk. Bollók János. Klasszika-Filológiai Tanulmányok. III. Bp. 1978. 364.

[1032] A levélben megszólított főpásztor azonosítása igen problematikus. A szöveghagyományban megőrződött alakokat (*Poloniensi, Coloniensi*) a modern történeti kutatás részint a korszakban létező egyetlen lengyel (*Polonus* ~ *Poloniensis*), azaz a gnieznói, részint a kalocsai (*Colocensis*) érsekre vonatkoztatja. Azon tudósok, akik a szöveg Boso bíborosnál megőrződött változatát tekintik a leghitelesebbnek (mivel a pápai udvarban tevékenykedő történetíró talán még használhatta II. Paschalis pápa leveleinek azóta elveszett regesztáit is), perdöntőnek tekintik, hogy Boso munkájában jelen levél *archiepiscopo Poloniensi* címzettként szerepel. A *destinatarius*nak a kalocsai főpásztorral való azonosítását látszik ellenben bizonyítani, hogy a szöveg legkorábbi fennmaradt kéziratában, Páviai Bernard *Breviarium extravagantium* c. művének egyik másolatában *Coloniensi* alak szerepel, továbbá hogy a korszak kúriai gyakorlatában példátlan volna, ha a pápa egy püspökhöz vagy metropolitához fordulván azt nem székvárosával, hanem országával nevezné meg (l. Marian Plezia: az 1031. jegyzetben i.m. 354–358., 365.). A kánonjogi hagyományban a levél címzettjeként szövegromlás nyomán a palermói (*Panormitanus*) érsek szerepel (X 1.6.4). – A kalocsai (helyesebben 1090 óta: bácsi) érsek hivatalát a levél keletkezésekor talán Fulbert vagy Pál töltötte be, ez utóbbi hivatalviselésére azonban legkorábban 1111-ből van adatunk (l. Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza [1000–1526]. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. XI. Köln 1991. 52–53., 54–55.). Györffy György megállapítása, amely szerint Fulbert érsek hivatalviselésének Pálé után kellett volna következnie (l. DHA. I. 407.), nem helytálló. Egyfelől Pál 1113-ban is kalocsai érsekként szerepel Godfrid zobori apát oklevelének tanúsorában (l. DHA. I. 396.), Fulbert pedig kalocsai érsekként volt jelen Kálmán király – Györffy szerint 1111-re keltezhető – zárai esküjénél (l. DHA. I. 408.); másfelől ez a Kálmán király idejében működő Fulbert kalocsai érsek Györffy állítása ellenére aligha lehet azonos a magyar krónikakompozícióban egyházmegyéje megadása nélkül szereplő, hasonló nevű püspökkel, aki 1137-ben közreműködött Álmos herceg holttestének hazahozatalában, hiszen 1111–1137 között Pál

elcsodálkoztak, amiért a palliumot[1034] megbízottaink oly feltétel mellett ajánlották fel neked, ha az esküt, amelyet tőlünk írásban magukkal vittek, leteszed. A palliumban, testvérünk, a főpapi hivatal teljessége adatik át, mivel az Apostoli Szék és egész Európa jogszokása szerint a pallium kézhezvétele előtt a metropolitáknak egyáltalán nem szabad püspököket szentelni és zsinatot tartani. Tekintsék ebben a dologban az Úr Jézus Krisztust! Amikor ugyanis az Úr Jézus Krisztus, mint gazda, juhai gondját Simon Péterre bízta, feltételt is szabott, mondván: Szeretsz engem, Simon Péter? Legeltesd juhaimat.[1035] Ha a lelkiismeret megteremtője és megalkotója ezt a feltételt támasztotta, és nem is csak egyszer, hanem másodszor is, és egészen [Péter] megszomorodásáig [élt ezzel], milyen gondossággal, milyen elővigyázattal szükséges eljárnunk nekünk, amikor olyan testvéreinkre ruházzuk az egyház ily nagy főpapi méltóságát, a Krisztus juhai iránti ily nagy gondot, akiknek lelkiismeretét nem látjuk, sőt leginkább olyanokra, akiket semmiféle tapasztalat révén nem ismerünk, akiknek szeretetéről egyáltalán semmit sem tudunk? Mondják, hogy az Úristen az evangéliumban minden esküvést megtiltott,[1036] és sem az apostolok részéről Isten

mellett három további kalocsai (bácsi) főpásztor működésére van okleveles bizonyítékunk, a főpap érseki székből püspöki rangúba történő áthelyezésével pedig valószínű lehetőségként – elsősorban kánonjogi okoknál fogva – nem számolhatunk. L. SRH. I. 443.; Makk Ferenc: in: KMTL. 40.; Engel Pál–Koszta László: in: KMTL. 318–319.

1033 Lengyelországban II. Paschalis pontifikátusa idején nem volt koronás uralkodó: az érseket a pápával szemben bátorító király *(rex)* említése tehát azt mutatja, hogy a külpolitikai kérdésekben alaposan tájékozott pápai kúria levelének címzettje nem lehetett a gnieznói érsek. L. Marian Plezia: az 1031. jegyzetben i. m. 361–362.

1034 A pallium főpapi öltözékként a mellet, a nyakat és a vállat borító fehér gyapjúcsík, amelyről a mellkasra és a hátra ugyanolyan anyagból készült szalag lóg le; a 8–9. századtól kezdődően olyan érseki jelvény, amely általában az egyháztartományhoz tartozó szuffragáneus püspökségek fölötti metropolitai hatalmat jelképezi. Adományozása mindig személyre szóló: az elhunyt főpásztor palliumát vele temetik, utódjának pedig újat kell kérnie a Szentszéktől. L. Braun József [Joseph Braun]: A főpapi ruhák története nyugaton. Temesvár 1901. 207., 211–213., 225.

1035 Ján 21, 15–17.

1036 Vö. Mt 5, 34–36.

után, sem a zsinati aktákban nem található erről rendelkezés. Ám mi az, amit ugyancsak az Úr közvetlenül ezután mond? Ami ezen felül van, a gonosztól van.[1037] Hogy ezen felül követeljünk, arra a [sátán] gonoszsága kényszerít minket az [Jézus Krisztus] engedelmével. Nemde gonoszság az egyház egységétől, az Apostoli Szék iránti engedelmességtől eltávolodni? Nemde gonoszság a szent kánonok rendelkezései ellen törni? Mily sokan merészeltek még az eskü után is így tenni? Nemde elődöd a római főpap tudta nélkül büntetett meg egy püspököt? Mely kánonokban, mely zsinati aktákban olvasható, hogy ez megengedett? Mit mondjak a püspökök áthelyezéséről, amihez nálatok nem apostoli tekintélynél fogva, hanem királyi főbólintásra veszik a bátorságot?[1038] Ezen gonoszságok és más elkerülendő dolgok miatt kell az ilyesfajta eskütételt megkövetelni. Azt pedig, hogy miért tiltotta meg az Úr az eskütételt, Jakab apostol teszi nyilvánvalóvá, hozzátéve: hogy ítélet alá ne essetek;[1039] nehogy bárki, ahogy Szent Ágoston kifejti, az állandó esküdözés közben megszokásból az esküszegés bűnébe essen: ezért csak szükségből tegyünk esküt, mert úgy látja, hogy az emberek restek hinni azt, amit hasznos hinniük, ha esküvéssel nem erősítik meg.[1040] Különösképp ezen gonoszság miatt, ezen szükség által kényszeríttetünk a hűség, az engedelmesség, az egység érdekében az eskütételt megkívánni. Azt pedig, hogy Pál apostol esküdözött hallgatósága hitetlenkedése miatt, tulajdon levelei tanúsítják.[1041] Úgy mondják, a zsinati aktákban mégis található ilyen [eskü elleni] rendelkezés. Mintha a római egyház törvényét bármely zsinati akták módosíthatták volna, mikor a zsinatokat részint a római egyház

1037 Mt 5, 37.

1038 A püspök és egyházmegyéje lelki házasságának ókori előképekre visszamenő eszménye nyomán a főpapok egyik székből a másikba történő áthelyezése elvileg tilos volt. L. Erdő Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon. Bp. 2001. 196.

1039 Vö. Jak 5, 12.

1040 Augustinus Hipponensis: De sermone Domini in monte. Ed. Almut Mutzenbecher. Corpus Christianorum. Series Latina. 35. Turnhout 1967. 1248–1251. sor (I. 51.). Idézi: Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 42. 26. jegyzet.

1041 Pl. Róm 1, 9; Róm 9, 1.

tekintélye által tartották, részint ugyanettől nyertek érvényt, és rendelkezéseikben nyilvánvalóan a római tekintélyt tapasztaljuk meg. Nemde mindenekelőtt úgy rendelkeztek a khalkédoni zsinat 16. ülésén, hogy az elsőséget, mint kiemelkedő tisztséget a kánonok szerint a régi Róma főtisztelendő érseke számára tartják fenn? A király és az előkelők rendelték úgy, hogy eltekints az eskü fenti feltételétől. Vajon evangélium szerinti döntésnek tűnik ez nektek? Túl magasnak tűnik a mi elsőségünk? Vajon eszedbe jut az Úr azon mondása: nem feljebb való a tanítvány az ő mesterénél?[1042] Vajon a magyar fejedelemhez[1043] szólt e szózat: te azért idővel megtérvén a te atyádfiait erősítsed?[1044] Vajon mi ezeket kényelmünk előmozdítására kívánjuk meg, és nem az egyetemes egység alapjaként fektetjük le? Megvethetik az Apostoli Széket, felemelhetik a sarujukat, hogy ránk tapossanak. Az Isten által adott kiváltságot fel nem forgathatják, el nem vehetik [attól, akihez] mint Péterhez e szózat szólt: Te Péter vagy, azaz kőszikla, és ezen a kősziklán építem fel az én egyházamat, és néked adom a mennyek országá-

[1042] Mt 10, 24; Lk 6, 40.

[1043] Az, hogy a szövegben magyar király *(rex)* helyett fejedelem *(princeps)* szerepel, valószínűleg retorikai okokkal magyarázható: a levélben idézett figyelmeztetést ugyanis Jézus Péterhez, az apostolok fejedelméhez, vagyis a szöveg logikája szerint Péter által a pápákhoz intézte – nem pedig a magyarok fejedelméhez (l. Marian Plezia: az 1031. jegyzetben i. m. 356., 362–364.). Mivel a 12. századi pápák más uralkodókkal szemben többször hivatkoztak példaképpen az angliai, szicíliai és magyarországi gyakorlatra, mint ahol a királyok tiszteletben tartják az apostoli legáció intézményét és nem avatkoznak az invesztitúrával kapcsolatos ügyekbe (l. Josef Deér: a 824. jegyzetben i. m. 467–480.; Györffy György: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közlöny 16 [1970] 153–154.), Györffy szerint a „magyar fejedelem" említése ezen a helyen nem zárja ki, hogy a levél címzettje egyébként a gnieznói érsek lett volna, a szöveg elején szereplő, pontosabban meg nem határozott király pedig, aki a szöveg szerint a pápai hűségeskü gondolatától előkelőivel együtt „igen felindult", a lengyel uralkodó (l. DHA. I. 345.). Mindennek azonban ellentmond az a tény, hogy a levél a magyar uralkodót egyáltalán nem példakép gyanánt tünteti fel, hanem olyan világi hatalmasságként, aki a Szentszék apostoli jogaira tör. A magyar fejedelem említése tehát valószínűleg szintén azt mutatja, hogy a levél címzettje a kalocsai (bácsi) érsek volt.

[1044] Lk 22, 32.

nak kulcsait.[1045] A négy zsinat azon döntései, amelyek előírták a pallium adományozásának módját, mégis csak szentesítették a nyilatkozattétel avagy az engedelmesség rendjét is. Mikor tehát méltóságotok [oly] jelvényeit követelitek az Apostoli Széktől, amelyeket csak Szent Péter testétől vehettek magatokra,[1046] úgy méltányos, hogy ti is megfizessétek az Apostoli Széknek való köteles alávetettség jeleit, amelyek kinyilvánítják, hogy ti Szent Péterrel úgy nőtök egybe, mint testrész a testrésszel, és hogy őrzitek az egyetemes fővel való egységet. Ezekben a dolgokban elődeink olyan mértékletességgel jártak el, hogy semmi jogtalanságot, semmi nehézséget nem adtak hozzá, amit ne kellene a mi követelésünkön kívül is megtartania minden püspöknek, aki elhatározta, hogy megmarad az apostolfejedelmek, Péter és Pál alatti engedelmességben és egységben. Vajon nem élnek rajtatok is túl szászok és dánok?[1047] És az ő metropolitáik egyrészt mégis beleegyeznek ugyanabba az eskütételbe, másrészt *tisztelettudóan bánnak az Apostoli Szék követeivel, és szükségleteikben segítik őket*, harmadrészt *követeik révén* nemcsak háromévente, de *minden egyes évben meglátogatják az apostolok küszöbét*.[1048] Így neked, legkedvesebb testvérünk, úgy látnánk hasznodat az Úrban, hogy általad ne támadjon alkalom az egyházakban a széthúzásra és a meghasonlásra – ami távol legyen.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Körmendi Tamás

[1045] Mt 16, 18–19.

[1046] A palliumot megszentelése előtt, Szent Péter és Pál ünnepe előnapjának (június 28.) reggelén a római Szent Péter templom sírboltjába, az apostolfejedelem sírjához kell vinni. L. Braun József: az 1034. jegyzetben i. m. 208.

[1047] Az eredetiben: *Daci* (dákok), amit a modern kutatás egyöntetűen a dánokra *(Dani)* vonatkoztat. Igaz ugyan, hogy a szászok és a dánok Rómából nézve nem „a magyarokon túl" élnek (l. Walther Holtzmann: XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. Századok 93 [1959] 407.), azonban ezt nem tekinthetjük bizonyítéknak amellett, hogy a levél a gnieznói érseknek szól, mert a korabeli lengyel állam sem Róma és a szászok, illetve a dánok földje között feküdt.

[1048] A mondaton belül *dőlt betűvel* jelzett részleteket a szöveg a VII. Gergely pápának (l. 197. jegyzet) tulajdonított püspöki esküformulából veszi át, amely később a IX. Gergely (1227–1241) utasítására egybeszerkesztett ún. *Liber extrá*ba is bekerült (X 2.24.4).

A Szűz Mária tiszteletére szentelt zárai bencés kolostor temploma mellé Kálmán király által 1105-ben emeltetett harangtorony márványba vésett feliratának szövege, amely a dalmáciai magyar foglalás korhű dokumentuma, először a 17. században került publikálásra. Az 1944. évi bombázások nyomán lehullott a feliratot eltakaró vakolat, s ily módon vált ismét eredeti formájában láthatóvá és olvashatóvá a szöveg.

Általunk használt, kritikai kiadása: Smičiklas: *CD. II. 391.*

Magyar fordításai: Marczali Henrik: *in: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 214.;* Györffy György: *in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.* Székely György. *Szerk.* Bartha Antal. *Magyarország története tíz kötetben. I/2. Bp. 1984. 952.*

Az Urunk, Jézus Krisztus születésének 1105. évében. A győzelmet követően és a béke Istentől elnyert jutalma után – bevonulván Zárába[1049] – Kálmán,[1050] Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya,[1051] saját költségén építtette és emeltette Szűz Mária számára ezt a tornyot.[1052]

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

[1049] L. fentebb, 961. jegyzet.

[1050] L. fentebb, 807. jegyzet.

[1051] Kálmán 1102-ben Horvátországban Tengerfehérvárott (l. fentebb, 933. jegyzet) horvát királlyá koronáztatta magát; 1105-ben – miként a toronyfelirat is jelzi – elfoglalta Közép-Dalmácia bizánci uralom alatt levő városait, köztük Zárát is. Ekkor vette fel a Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya címet. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 871., 951–952.; Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 150., 152.

[1052] A torony és felirata ma is látható Zadarban. Kálmánnak a kolostor számára adott oklevelét (1102) l. jelen kötetben.

A rövid szövegrészlet, amely szerint Kálmán király a pápa javára lemondott volna a püspökök megválasztásának és beiktatásának jogáról, és amelyet a hagyomány az 1106. október 22-i dátum alatt a guastallai zsinat anyagához kapcsol, a fennmaradt kéziratokban keltezetlen (vagy más időpontra keltezett), szerfelett bizonytalan hagyományozódású és kétséges hitelességű forrás. A szöveg Boso bíboros 1149–1178 között keletkezett, Gesta Pontificum Romanorum *című művének részeként került az 1227-ben összeállított római* Liber censuum*ba, ebből pedig az 1388-i* Codex Riccardianus *anyagába: az egyetlen mondatos feljegyzés kutatástörténete tulajdonképpen innen indul, hiszen a* Codex Riccardianus*t kiadó francia tudós, Edmund Martène volt az első, aki a* Thesaurus novus anecdotum *című, 1717-ben megjelent munkájában a töredéket a guastallai zsinat aktáinak végére illesztette – alighanem tévedésből, mert az* editio *alapjául szolgáló, napjainkig fennmaradt kódexben a feljegyzés 1115-i dátum alatt, a magyar uralkodó nevének említése nélkül, a zsinati aktáktól elkülönülten szerepel.*

Hitelességével kapcsolatban több körülmény is súlyos kételyekre ad okot: az invesztitúra jogáról való állítólagos lemondásnak nemcsak a hazai forrásanyagban nincsen semmiféle nyoma, de külföldről sem ismerünk olyan egykorú kútfőt, amely említené; pedig az invesztitúraharcnak az 1122-i wormsi konkordátumot megelőző, különösen feszült időszakában mind a pápa, mind a császár pártján álló szerzők műveiben joggal számíthatnánk ilyen utalásra. Kálmán király ellenben maga nyilatkozik 1106 után több dalmáciai város kiváltságaival kapcsolatban a püspökválasztás őt illető jogának átruházásáról, ahogy utódai is szentszéki jóváhagyás nélkül jelölnek ki több esetben a 12. század folyamán püspököket. Azok a feltételezések, amelyek szerint Kálmán ezzel az engedménnyel próbálta volna rávenni a dalmát területekkel kapcsolatban hűbérúri igényeket tápláló pápaságot 1105. évi tengermelléki hódításai elismerésére, illetve amelyek a könyves uralkodó következetes pápapárti politikájának bizonyítékát látják az invesztitúra jogáról való lemondásban, források híján nem igazolhatók; a töredék jelenlegi formájában nem tekintendő hiteles kútfőnek.

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA. I. 351.

Magyar fordításai: Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. I. Bp. 1901. 31.;* Szovák Kornél: *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.* Zombori István. *Bp. 1996. 24.;* Nagy Gábor: *in: Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). H. n. 1995. 125–126.*

Jelentjük nektek, tisztelendő atyánk,[1053] hogy az isteni törvény alávetettjei vagyunk, és készek aszerint szolgálni nektek. Ezért egyfelől intésetek szerint[1054] felhagytunk a püspökök őseink által mindeddig bírt invesztitúrájával, másfelől ha eddig valami a püspökválasztás során kevésbé kánonilag zajlott volna,[1055] attól a továbbiakban Isten akaratából őrizkedni fogunk.[1056]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Körmendi Tamás

---

[1053] II. Paschalis pápa. L. fentebb, 1031. jegyzet.

[1054] A szöveg közlésével ellentétben sem a guastallai zsinat előtt, sem utána nincsen tudomásunk olyan szentszéki üzenetről, amely az invesztitúra gyakorlásától tiltotta volna a magyar uralkodót, noha VII. Gergely (1073–1085) és II. Orbán (1088–1099) pápasága idején Salamon, Géza (még megkoronázása előtt) és Kálmán királyok is kaptak más ügyekben elmarasztaló levelet a római egyház fejétől. L. Szovák Kornél: az 1040. jegyzetben i. m. 25.

[1055] Az érett középkor legnagyobb tekintélyű egyházjogásza, Gratianus által a 12. század második negyedében összegyűjtött kánonjogi anyag, az ún. *Decreta Gratiani* szerint a püspökválasztás az illetékes érsek-metropolitára, a székeskáptalan papságára és az adott egyházmegye szerzetespapjaira tartozik: a gyakorlatban – még ha meg is valósult a kánoni választás – abban a 12–13. század során többnyire csak a székeskáptalan tagjai vettek részt. A választás módja: szavazás, megegyezés vagy közfelkiáltás. A laikusok csupán egyetértésüket fejezhetik ki az egyházmegye papságának döntésével kapcsolatban, és ezt a jogukat is csak utólag gyakorolhatják. A világi fejedelem feladata többnyire a jóváhagyás: erre legtöbbször a püspökséghez tartozó királyi javak átadása alkalmával kerül sor. A főpapkijelölés utolsó mozzanata az egyházi felsőség beleegyezése: végső fokon ennek a jele az új főpásztor felszentelése is, amelyet az adott egyháztartomány legalább három püspökének a közreműködésével kell végezni. L. Erdő Péter: az 1038. jegyzetben i. m. 185–192.

[1056] A forrás hitelességét tárgyaló legfontosabb munkák: Rajner Lajos: A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra. I. Esztergom 1901. 329–347.; Petruch Antal: Lemondott-e Kálmán királyunk a Guastallai Zsinaton az invesztitúráról? Theologia 10 (1943) 321–334.; Uta-Renate Blumenthal: Early Councils of Pope Paschal II. 1106–1110. Pontifical Institute of Medieval Studies. Studies and Texts. 43. Toronto 1978. 38.; Györffy György: in: DHA. I. 350.; Szovák Kornél: az 1040. jegyzetben i. m. 24–26.; Szuromi Szabolcs Anzelm: a 748. jegyzetben i. m. 116–120.

KÁLMÁN KIRÁLY SZABADSÁGOT AD TRAU VÁROSÁNAK (1108)

Az oklevél, amely Kálmán királynak a traui polgárok előtt valószínűleg szóban is letett esküjét foglalja írásba, eredetiben nem maradt ránk, szövegét azonban a II. István király (1116–1131) által 1124-ben kiállított – és a 17. században a traui városi levéltárban még meglévő – átírás alapján 1657-ben nyomtatásban is közzétette Giovanni Lucio (Johannes Lucius) Vita Beati Joannis episcopi Traguriensis et eius miracula *(Szent János traui püspök élete és csodái) című művében; az oklevelet említi továbbá az 1268-ban meghalt Tamás spalató főesperes* Historia Salonitana *(Salona története) című munkája is. Az irat hitelességét a 19. század eleje óta formai és tartalmi szempontok alapján többször is kétségbe vonták, részint a keltezésben felfedezni vélt ellentmondás, részint az oklevél szabálytalan és a dalmáciai gyakorlattól elütő szerkezete alapján, részint pedig azért, mert anakronisztikusnak vélték, hogy a püspök és az ispán megválasztásának Kálmán korában az uralkodót illető jogát a király itt átengedte Trau polgárainak. Többen a hamisítási szándék jelének tartották, hogy a Lucio által kiadott 1124-i másolaton a forrásközlő leírása szerint Kálmán horvát-dalmát herceg (1226–1241) lovaspecsétje függött, amelyet nyilván a két Kálmán névazonossága miatt, tévedésből helyeztek utólag a pergamenre. Az oklevél hitelességével kapcsolatos kételyeket az újabb kutatás meggyőzően cáfolta, többek közt arra is rámutatva, hogy a 11–12. század fordulójának magyar királyi oklevelei rendre szabálytalan szerkezetűek, továbbá hogy Kálmán herceg pecsétje nemcsak szándékos hamisítás jeleként, hanem egyszerű tudálékosság folytán is a diplomára kerülhetett. Az 1108-i traui kiváltságlevelet napjainkban a horvát történettudomány 14. századi koholmánynak tekinti, a magyarországi kutatás azonban 12. század eleji hazai és velencei párhuzamok alapján hiteles forrásként fogadja el, s a 12. században keletkezett további dalmáciai városprivilégiumok közös mintájának tartja.*

Általunk használt, kritikai kiadása: DHA I. 357.

Egyéb kiadása: Smičiklas: *CD. II. 19.*

Magyar fordítása: Marczali Henrik: *in: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 216–217. (részlet);* Györffy György: *Kálmán király. Bp. 1979. (minikönyv) 339–341. (részlet).*

Az Úr megtestesülésének 1108. évében, az 5. hónapban, a 25. napon, királyságom 12. évében[1057] én, Kálmán, Magyarország, Horvátország és Dalmácia királya esküszöm a Szent Keresztre, hogy veletek, hűséges traui[1058] polgáraimmal szilárd békét fogok tartani. Nekem és fiamnak vagy utódaimnak adózói ne legyetek. Püspökül vagy ispánul pedig azt rendelem majd, akit a papság és a nép választ,[1059] és megengedem majd, hogy a régtől megállapított törvénnyel éljetek. Ezenkívül a város kikötőjének külföldről származó bevételéből két részt a király bírjon, a harmadikat pedig a város ispánja, tizedét viszont a püspök.[1060] Városotokban lakni sem engedek majd senkit a magyarok vagy a külföldiek közül, csak akit akaratotok megkíván. Mikor pedig megkoronáztatásom végett[1061] érkezem hozzátok,

[1057] 1108. május 25. valójában Kálmán király országlásának 13. évére esett, hiszen a könyves uralkodó elődje, Szent László 1095. július 29-én halt meg; mivel azonban a Kálmán uralkodásának kezdetét jelző jogi aktusra, a koronázására a Pozsonyi Évkönyv szerint csak a László halálát követő esztendőben került sor, a dátum korrekciója felesleges. L. SRH. I. 126.; Györffy György: in: DHA I. 355.

[1058] Ma: Trogir Horvátországban.

[1059] Nada Klaić az irat 12. század eleji dátumához képest anakronisztikus jelenségnek vélte, hogy a szöveg szerint Kálmán itt lemond a püspök és az ispán kijelölésének királyi jogáról; a horvát kutató ennek alapján hamisnak kiáltotta ki az oklevelet (O autentičnosti privilegija Trogirskog tipa. Zbornik Instituta za Historijske Nauke u Zadru 2 [1956–1957] 80–84.), pedig az aktus korabeli realitását egyértelműen bizonyítják azok a szövegpárhuzamok, amelyek Ordelafo Faliero velencei dózsénak 1117-ben a zárai polgárok számára tett, hiteles forrásban fennmaradt esküjével mutatkoznak (Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilégiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 [1967] 47–48.). A püspök és az ispán hivatalba iktatására egyformán vonatkozó kifejezés („püspökül vagy ispánul pedig azt *rendelem majd*..." – az eredetiben: „*ordinabo*") az oklevélben valószínűleg pusztán a királyi jóváhagyásra vonatkozik, nem pedig a kánonjogi értelemben vett ordinációra, amelynek lényeges eleme volna a püspök formális beiktatása: a gyűrű és a pásztorbot átadását jelentő invesztitúra is. L. Rajner Lajos: az 1056. jegyzetben i. m. 347–349.

[1060] Hasonlóképpen rendelkezik a vámbevételek megosztásáról Kálmán király I. törvénykönyvének 25. és 78. cikkelye is.

[1061] Kálmánt már 1102-ben horvát királlyá koronázták Tengerfehérvárott, s jelen oklevél *intitulatió*jában is Horvátország és Dalmácia királyának nevezi

vagy hogy veletek az ország ügyeiről tárgyaljak, a polgárok közül senkivel szemben sem alkalmaznak majd erőszakot beszállásolás címén: csak akit szívességtek befogad [annak adjatok szállást]. Ám amennyiben valaha is úgy látszana majd, hogy uralmam valaki számára terhes, és ez máshova akarna menni, menjen biztonságban feleségével és fiaival és családjával és mindenével együtt, tetszése szerint bárhová. Ezt az esküt pedig a király és Lőrinc érsek[1062] és Magyarország ispánjai erősítették meg. Én, János nádorispán[1063] magasztalom és megerősítem. Én, Appa ispán magasztalom és megerősítem. Én, Tamás fehérvári ispán[1064] magasztalom és megerősítem. Én, Jakab borsodi ispán magasztalom és megerősítem. Én, Ugudi vasvári ispán magasztalom és megerősítem. Én, Slauiz nógrádi ispán magasztalom és megerősítem.[1065]

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Körmendi Tamás

magát; ám a koronázást szokás volt a legjelesebb ünnepnapokon megismételni: a szöveg alighanem erre céloz.

[1062] Lőrinc esztergomi érsek forrásainkban 1105–1116 között szerepel.

[1063] János nádorispán forrásainkban 1108–1113 között szerepel.

[1064] L. fentebb, 966. jegyzet.

[1065] L. fentebb, 969. jegyzet.

A II. esztergomi zsinat datálása megoldottnak tekinthető, ugyanis kétség kívül Kunó (1060–1122) praenestei bíboros püspök, pápai legátus 1112. évi magyarországi tartózkodása szolgáltathatta az alkalmat, amikor e zsinat tizenhat, immáron teljességgel a gregoriánus szellemiségben fogant – a világiak egyház feletti hatalomgyakorlásának tilalmát kifejezetten is kimondó (11.) – kánonjait elfogadtatták a magyarországi klérussal. Szintén a gregoriánus eszmeiség hatásának tudható be, hogy a házasság és a cölibátus terén is az I. esztergomi zsinatnál szigorúbb szabályokat fogalmazott meg a papság számára, s ezen határozatok mellett szigorú szankciót – kiközösítést – helyezett kilátásba a királyi hatalom ellen összeesküvők számára.

Az II. esztergomi zsinat nyolc kéziratban maradt fenn. Legkorábbi kézirata a 12. századi Pray-kódex, ezt követi a 15. század végéről származó Thuróczy-féle kódex. A 16. századból hat kézirat tartalmazza e szöveget: a Kollár-, az Ilosvay-, a Gregoriánczi-, a Nádasdy- és ennek másolatai, a Festetics- és a Debreceni-kódex.

Általunk használt mérvadó kiadása: Z. 207–208.

Magyar fordítása: Nagy Gyula: *in: Magyar törvénytár* 122–127.

1. A HŰTLENSÉG (SZÉGYEN)BÉLYEGÉRŐL

Az apostol tekintélyénél[1066] fogva elrendeljük és határozottan megparancsoljuk, hogy királyunk életéért és országának szilárdságáért minden egyházban minden nap imádkozzanak.

2. Ha valaki a király élete vagy méltósága ellen valamilyen módon összeesküvést szőne, vagy megkísérelne összeesküvést szőni, vagy az azt megkísérlővel tudatosan egyetértene, közösítsék ki, és fosszák meg az összes hívekkel való közösségtől.[1067]

3. Ha valaki ilyesféle személyről tudna, és – noha képes volna bizonyítani – nem jelenti, a fentnevezett büntetéssel sújtsák.

[1066] Az apostol Szent Pált jelenti.

[1067] Szent István II. törvénye (17.) még csupán az asylum jogát vonta meg az összeesküvőktől, amihez képest Kálmán rendelkezése, amely az excommunicatiót is kilátásba helyezte, határozott súlyosbítást jelentett.

4. A FÉRJÜKTŐL ELMENEKÜLŐ ASSZONYOKRÓL

Ha valamely asszony elhagyná férjét, adják vissza neki, és ahányszor csak elhagyná, vigyék vissza hozzá; mert írva van: akiket Isten egybekötött, ember el ne válassza.[1068]

5. A HÁZASSÁGTÖRŐ ASSZONYOKRÓL

Ha valaki feleségének házasságtörését törvény előtt bizonyítaná, az asszony tartson bűnbánatot, és azután – ha akarják – béküljenek ki; máskülönben maradjanak házasság nélkül.[1069]

6. Ha valaki más menyasszonyát elrabolná, adják vissza vőlegényének, a rabló pedig bűnhődjék a törvény szerint.[1070]

7. Ha valaki meggyűlölvén feleségét, magát önként szolgaságba adná, hogy a meggyűlölt feleségtől megszabaduljon, felesége – megtartván szabadságát – kövesse őt, máskülönben maradjanak házasság nélkül.

8. A MÁSODSZOR NŐSÜLT ÁLDOZÓPAPOKAT MEG KELL FOSZTANI JAVAIKTÓL

Hogy a másodszor nősült klerikusokat és azokat, akik özvegyeket vagy eltaszított asszonyokat vettek feleségül, fosszák meg az egyház földi javaitól és minden egyházi méltóságuktól.

9. Egyetlen püspök se emeljen egyetlen klerikust sem szerpapságra, sem felsőbb rendre, kivéve azt, aki előbb önmegtartóztatást

[1068] E szabály némiképp eltér az I. esztergomi zsinat 55. fejezetében foglaltaktól.

[1069] A II. esztergomi zsinat e rendelkezése lényegében a szabolcsi zsinat vonatkozó szabályaihoz (13., 20.) tért vissza.

[1070] A „törvény" kifejezés itt az I. esztergomi zsinat 55. fejezetében foglaltakra utal.

fogadott; és ha felesége volna, az ugyancsak önmegtartóztatást fogadó feleség hozzájárulásával történjék.[1071]

10. Egyetlen nős áldozó- vagy szerpap se teljesítsen az oltárnál szolgálatot, kivéve, ha felesége hozzájárul, és önmegtartóztatást fogad, és előbb felesége számára önálló lakhelyről és létfenntartásának szükségleteiről gondoskodik; amint az apostol mondja: akinek (felesége) van, úgy tartsa, mintha nem volna.

11. Egyetlen világinak se legyen hatalma az egyház felett.[1072]

12. AZ ÁGYAST TARTÓ ÁLDOZÓPAPOKRÓL

Ha az oltárnál szolgáló áldozópap ágyast tartana, vegyék el tőle; ő maga pedig – a püspök rendelkezése szerint a vezeklés hasznával élve – térjen vissza az oltár és az egyház szolgálatához.

13. Hogy azon falu, amelyben van egyház, ne távozzék messzebbre az egyháztól; s ha eltávoznék, tíz pensa bírságot fizessen, és térjen vissza.[1073]

[1071] A 9., a 10. és a 11. fejezet a cölibátus kérdését szabályozza, immáron a gregoriánus reform szellemében. Természetesen a korábbi szabályozásra tekintettel intézkedéseket kellett hozni a már felszentelt, ám házas papokra vonatkozóan. A cölibátus jelentőségére a korabeli magyar gondolatvilágban l. Kristó Gyula: Az Árpád-dinasztia szentjei és legendáik. In: Uő: a 29. jegyzetben i. m. (Tanulmányok...) 365. sk.

[1072] A törvény e rendelkezése a gregoriánus reformok szellemiségét tükrözi, Kálmán ugyanis – nagy valószínűséggel a zsinaton részt vevő Kunó pápai legátus befolyására – kénytelen volt eme, az invesztitúrával szembeni állásfoglalást beiktatni a kánonok közé. L. Szuromi Szabolcs Anzelm: a 748. jegyzetben i. m. 126. sk.

[1073] A plébániaszervezet megőrzését, valamint a letelepült életmódot szorgalmazó rendelkezés. Hasonló tartalmú határozatokat hozott már az I. esztergomi zsinat (16., 67.). Vö. még a szabolcsi zsinat 19. cikkelyével és az ahhoz tartozó jegyzettel.

14. AZ ÜNNEPNAPOKON TÖRTÉNŐ ÁRUSÍTÁSRÓL

Ha valaki ünnepnapon árulna, fizesse meg a kapott ár négyszeresét, ő maga pedig tartson bűnbánatot.

15. AZ ÜNNEPEKET MEG NEM TARTÓKRÓL

Ha valaki nem tartaná meg az előírt ünnepeket, ilyen ítéletet hozzanak ellene: ha szabad ember, vezekeljen három napon át; ha szolga, hét botütéssel sújtsák.[1074]

16. AZ EGYHÁZ SZÍNE ELŐTT TARTANDÓ HÁZASSÁGKÖTÉSI KÖTELEZETTSÉGRŐL

A szent zsinat így határozott a házasságkötésről: hogy minden házasságkötés az egyház színe előtt, pap jelenlétében, megfelelő tanúk előtt, az eljegyzés valamilyen jelével és mindkét fél egyetértésével történjék; máskülönben nem házasságkötésnek, hanem paráznaságnak kell tekinteni.[1075]

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Nótári Tamás

[1074] Az ünnepeket meg nem tartókat szankcionáló szabolcsi (25.) és I. esztergomi zsinati (8.) fejezeteket a II. esztergomi zsinat e rendelkezése enyhítette.

[1075] Mindezen kritériumok tehát az érvényes házasság kellékeinek számítanak, ami igen új és úttörő rendelkezésnek tekinthető, hiszen sem a korábbi, sem a korabeli kánonok között nem találhatni hasonlóan teljes körű szabályozást.

NÉVTELEN GALL: A LENGYEL FEJEDELMEK CSELEKEDETEI

A Névtelen Gall műve (Gesta principum Polonorum) *1113 és 1115, legkésőbb 1116 között keletkezett. Három könyvben mondja el III. (Ferdeszájú) Bolesław (1102–1138) lengyel fejedelem élettörténetét annak születésétől 1112-ig, illetve a második könyvben kezdődő főtörténet mellett az első könyvben megalkotta az első lengyel történeti szintézist is a lengyel nemzet, illetve a Piast-dinasztia eredetétől egészen főhőse megszületéséig.*

A geszta eszmei mondanivalója két nagy kérdés körül forog: elvi bizonyítékokkal kíván szolgálni arra, hogy III. Bolesław jogosult egyedül a lengyel trónra, miközben ugyanilyen erővel kísérli meg megindokolni főhőse testvérének, Zbigniewnek († 1112 k.) az alkalmatlanságát. Mindezek mellett pedig az első történeti forrás, amelyben komoly teret kap a lengyel állam és a lengyel uralkodó szuverenitása a császári hatalommal szemben.

A mű szerzőjének kiléte máig ismeretlen, a szakirodalomban elterjedt Gallus elnevezést a 16. században adta neki a humanista Martinus Cromer. *Biztosnak látszik, hogy bencés szerzetes lehetett, származásának helye azonban úgyszintén ismeretlen. Felmerült a provence-i, itáliai és flandriai/észak-francia származás lehetősége. Egyik megoldás sem zárható ki végérvényesen, mert a szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy* Gallus Anonymus *Le Mans vagy Tours környékén tanult, azonban ismerhette mind az észak-itáliai, mind a provance-i térséget is, a gesztában használt általános irodalmi minták követése pedig flandriai vagy normandiai műveltségre utal. Valószínűsíthető, hogy lengyelországi tartózkodása előtt Magyarországon is járt, ahol Kálmán király vendégszeretetét élvezhette.*

A magyar történetírás számára a geszta különös értékét az adja, hogy igen sok információt jegyzett fel Magyarországról, különösen öt uralkodóról: Szent Istvánról, Péterről, Salamonról, Szent Lászlóról, Kálmánról, illetve Álmos hercegről, sőt adatai között vannak olyanok is, amelyeket csak ő tartott fenn, így ismeretei nélkülözhetetlenek a 11–12. század magyar történelmének rekonstrukciójához.

A geszta ritmikus prózában íródott, szerzője nagy nyelvi és irodalmi műveltségről tesz tanúbizonyságot, rengeteg antik és középkori szerzőtől idéz kisebb-nagyobb szövegrészleteket. A ritmikus prózát itt-ott versek szakítják meg.

Általános vélekedés szerint közvetlen, a mű megírását befolyásoló forrásai szájhagyományon, illetve az ugyancsak szóbeli, krakkói udvari dinasztikus hagyományon alapultak, és csak egy írott forrást használt fel, Szent Adalbert elveszett szenvedéstörténetét, amelyet Liber de passione martyris *néven említ. Mindazonáltal úgy látszik, hogy – magyarországi tartózkodása miatt is – felhasznált néhány, a korban már létező, számára nem ismeretlen magyar történeti kútfőt is.*

A gesztának három kéziratát ismerjük, valamennyi a 14., illetve a 15. században keletkezett, a 18. század óta pedig hét kiadást ért meg.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. K. Maleczyński. *Monumenta Poloniae Historica. NS. 2. Cracoviae 1952. (Az általunk közölt szöveg: 52–55., 63., 70–71., 97–98., 99., 106–107., 108–109., 111., 116., 126., 132–133., 142–143., 158–159.).*

További kiadása: Gesta Principum Polonorum – The Deeds of the Princes of the Poles. Ed. by J. M. Bak–U. Borkowska–G. Constable–G. Klaniczay. *Transl. and annot. by* P. W. Knoll–F. Schaer, *with a preface by* T. N. Bisson. *Central European Medieval Texts. 3. Budapest–New York 2003. (angol fordítással).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 487–491.

I. 27. BŐKEZŰ BOLESŁAW MAGYARORSZÁGI SZÁMŰZÉSÉRŐL

Ugyanő[1076] Salamon királyt[1077] is elűzte a maga erejével Magyarországból, és a mind magas növésű, mind pedig kegyességben bővelkedő[1078] Lászlót helyezte a trónra. Ez a László gyermekkorától Lengyelországban nevelkedett, és erkölcseiben és életvitelében szinte lengyellé vált.[1079]

[1076] II. Merész (Bőkezű) Bolesław lengyel uralkodó (fejedelem 1058–1076, király 1076–1079).

[1077] L. fentebb, 35. jegyzet.

[1078] Az egyetlen hely az egész krónikában, ahol a szerző valakinek a testi tulajdonságairól értekezik. A részlet bizonyítja, hogy Szent Lászlót (személyére l. fentebb, 194. jegyzet) az idoneitás alapján ítélte meg a szerző. L. Veszprémy László: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138 (2004) 331.

[1079] Szent László tényleg Lengyelországban született, ottlétének pontos időhatárai máig vita tárgyát képezik. L. Jerzy Dowiat: Bela I węgierski w Polsce (1031-32–1048). Przegląd Historyczny 56 (1965) 5.; Gerard Labuda: Mieszko II. Król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa

Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya,
és nem hoztak a földek már annyi gyümölcsöt utána.[1080]

Hosszan tartana elmesélni, hogyan taszították ki Bolesław királyt Lengyelországból,[1081] de annyit el lehet mondani, hogy nem kellett volna felkentként más felkent bűnét testileg megtorolnia.[1082] Sok kárt okozott ugyanis neki, hogy bűnnel orvosolta a bűnt, hogy árulás[1083] miatt kiadta a püspököt, hogy levágják annak végtagjait. De sem az áruló püspököt nem mentjük fel, sem azt a királyt nem becsüljük nagyra, aki ilyen álnokul állt bosszút, hanem hagyjuk ezt függőbe, és mondjuk el, hogyan fogadták őt Magyarországon.

---

polskiego. Kraków 1992. 175., 183.; Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 116.

1080 Kőrizs Imre ford. A szövegrészletet eltérően szokás értelmezni. Vannak, akik szerint a szöveg bizonyítja, hogy László körül már korán spontán szentkultusz alakult ki, mások azonban a *bonitas regis* Alcuinra visszavezethető hagyományát vélelmezik benne. Összefoglalóan l. Klaniczay Gábor: a 939. jegyzetben i. m. 155.

1081 A 15. század vége óta folyik a vita arról, hogy mi lehetett a menekülés pontos oka. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy II. Bolesławnak azért kellett elmenekülnie, mert 1079-ben megölette Szaniszló krakkói püspököt. Mindazonáltal nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy testvére, Władysław Herman (fejedelem 1079–1102) űzte el, miután fellázadt ellene.

1082 A két felkentre való hivatkozás alapján vélelmezik, hogy szerzőnk ismerte a normann Anonymus antigregoriánus felfogású művét, melyben már a reformpápasággal szemben igyekezett bizonyítani a szakrális királyság létjogosultságát. L. Anonymus Normannus: De consecratione pontificum et regum et de regimine eorum in ecclesia sancta. In: Die Texte des Normannischen Anonymus. Unter Konsultation der Teilausgaben von H. Böhmer, H. Scherrinsky und G. H. Williams neu aus der Handschrift 415 des Corpus Christi College Cambridge hrsg. von Karl Pellens. Wiesbaden 1966. 129–180.; Brygida Kürbis: Zum Herrscherlob in der Chronik des Gallus Anonymus (Anfang 12. Jh.). Laudes regiae am polnischen Hof? In: Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz. Hrsg. von Hans-Hubert Nolte. Köln–Wien 1989. 55–57.

1083 Az árulás *(traditio)* valószínűsíti, hogy a királynak a püspökkel való vitája lehetett a konfliktus oka.

28. ARRÓL, HOGYAN FOGADTA BOLESŁAWOT LÁSZLÓ MAGYAR KIRÁLY

Hogy Bolesław közeledik, mikor László hírül kapja,
részint örül barátjának, részint megmarad haragja,
örvendezik, hogy most megjött a barátja és fivére,
de bánja is, hogy fivére, Władysław lett ellensége.[1084]

Nem külhonikként vagy vendégként fogadta, vagy ahogy az egyenlő az egyenlőt szokta, hanem szinte úgy, mint ahogy jog szerint a nemesnek kell fogadnia a herceget, vagy fejedelemnek a királyt, vagy királynak a császárt.

És Bolesław akkor Lászlót az ő királyának hívá,
László pedig elismerte, hogy általa lett királlyá.[1085]

Bolesław esetében azonban egy valamit hiúsága számlájára kell írni, ami sokat ártott korábbi jelességének.

Mert amikor menekültként az idegen földre lépett,
egy paraszt sem tanúsított neki engedelmességet.[1086]

László alázatos férfiúként eléje sietett, és tisztelete jeléül lováról leszállva várt a távolból közeledőre. Azonban Bolesław nem becsülte sokra a szelíd király alázatát, hanem szívét veszedelmes gőgre tüzelte, és így szólt: „Én neveltem őt fogadott fiamként Lengyelországban, én helyeztem őt Magyarország trónjára. Nem illik tehát, hogy egyenlőként

---

1084 Kőrizs Imre ford. A szövegrészlet az egyik legproblematikusabb része az egész gesztának. A ránk maradt kéziratokból ugyanis nem derül ki egyértelműen, hogy a szövegben említett két Wladislaus Lászlót és Władysław Hermant, vagy esetleg csak László magyar királyt jelenti-e. L. Gerard Labuda: Święty Stanisław biskup krakowski, patron Polski. Poznań 2000. 63–74.; Bagi Dániel: a 356. jegyzetben i. m. 298. 30. jegyzet.

1085 Kőrizs Imre ford. Ellentétben a Lászlóról korábban írottakkal, ahol kegyességére helyezi a hangsúlyt a szerző, itt tulajdonképpen legitimitásának hiányára hívja fel a figyelmet.

1086 Kőrizs Imre ford.

tiszteljem, hanem úgy járja, hogy lovamon ülve, mint a fejedelmek egyi két csókoljam meg őt."[1087] Észrevévén ezt László egy kissé zokon vette és letért az útról, mindazonáltal igen nagylelkűen kieszközölte, hogy egész országában szolgáljanak neki. Később pedig egyetértésben és barátként, fivérek módjára találkoztak. Mindenesetre ezt a magyarok mélyebben és komolyabban jegyezték meg szívükben. Nagy irigységet keltett ezért a magyaroknál, és – ahogy mondják – ezzel siettette halálát.

29. III. MIESZKÓRÓL, UGYANANNAK A BOLESŁAWNAK A FIÁRÓL

Bolesław királynak pedig volt egy Mieszko nevű fia, aki vitézsége tekintetében nem lett volna alávalóbb elődeinél, ha a párkák irigysége nem szakította volna el élete fonalát már serdülő korában.[1088] Ezt a fiút apja halála után ugyanis László magyar király nevelte, és szülői gondossággal, fiaként szerette. Kétségtelen, hogy ez a fiú valamennyi lengyelt és magyart felülmúlta a nemes erkölcsök és a szépség terén, és mindenkinek a figyelmét egyértelmű jelekkel arra indította, hogy benne (lássák) a jövendő uralom reményét.[1089] Ezért atyja fivérének, Władysław fejedelemnek úgy tetszett, hogy – rossz jóslat mellett – visszahívja a fiút Lengyelországba, és – sajnos – egy Rusz-beli leánnyal házasítsa össze. ...[1090]

[1087] Ismét annak bizonyítéka, hogy a szerző Bolesławval szemben kétségbe vonja László legitim királyi hatalmát.

[1088] Mieszko II. Bolesław fia volt, tisztázatlan körülmények között halt meg 1084-ben.

[1089] Itt a gesztaíró egyértelműen állást foglal: III. Bolesław uralmát II. Bolesław királyi hatalmából vezeti le, holott III. Bolesław Władysław Herman fia volt.

[1090] Ismeretlen személy. L. Oswald Balzer: Genealogia Piastów. Kraków 2005.[2] Tab. II., 204–205.

KEZDŐDIK HARMADIK BOLESŁAW MÁSODIK KÖNYVE

1. ELŐSZÖR SZÜLETÉSÉRŐL

Így hát a gyermek Bolesław Szent István király napjának az ünnepén született meg,[1091] anyja pedig ezt követően megbetegedvén, az Úr születésének éjszakáján meghalt.[1092] Ez az asszony különösen a halála előtt a szegényekkel és a foglyokkal szemben kegyes cselekedeteket gyakorolt, és sok keresztényt saját vagyonából kivásárolt a zsidók szolgaságából. Halála után Władysław fejedelem, lévén testes és beteg lábú ember, mivel kiskorú gyermeke volt, feleségül vette III. Henrik császár húgát, aki korábban Salamon király felesége volt,[1093] akitől fiút nem, de három leányt nemzett. ...[1094]

[1091] III. Bolesław legnagyobb valószínűséggel 1085. augusztus 20-án született. L. Oswald Balzer: az 1090. jegyzetben i. m. 215. Lengyelország fejedelme volt 1102–1138 között.

[1092] Judit, II. Vratislav (1061–1092) cseh fejedelem, 1086-tól cseh és lengyel király lánya. L. Oswald Balzer: az 1090. jegyzetben i. m. 185–190. Halálának időpontja több szerzőt arra késztetett, hogy ellentétben Gallus Anonymus leírásával, III. Bolesław halálát ne augusztus 20-ra, hanem december 23-ra tegye.

[1093] Władysław Herman harmadik felesége, Salamon magyar király özvegye, III. Henrik német-római császár leánya (l. fentebb, 419. jegyzet). Nagy valószínűséggel állítható, hogy bizonyos, Magyarországot is érintő információk, mint többek között László király nem túl hízelgő beállítása az ő közvetítésével juthatott el a krakkói udvarba, és onnan ismerte szerzőnk. L. Bagi Dániel: a 356. jegyzetben i. m. 301.

[1094] Ismeretlen személyek. L. Oswald Balzer: az 1090. jegyzetben i. m. tab. III.

4. …

Władysław haragra gerjedt
ekkor, és Sieciech[1095] is véle
roppant indulatossá lett.[1096]

László magyar királyt és Břetislav[1097] cseh fejedelmet hívták segítségül a wrocławiak ellen,[1098] de ebből inkább gyalázatuk és káruk származott, mint dicsőségük és hasznuk. Mert László király vasra verve vitte volna magával Sieciecht Magyarországra, ha ez az életét mentve nem menekült volna el a kis Bolesławval. És mivel erővel semmit nem tudtak elérni a wrocławiak ellen, mert az övéik az övéikkel nem akartak háborúzni, az apa kénytelen kelletlen békét kötött a fiával,[1099] és ekkor először szólította őt fiának. …[1100]

29. … Innen visszatérve Bolesław Kálmán magyar királlyal, aki a korában élő valamennyi királynál jobban képzett volt az írásos tudományban,[1101] egy találkozó napjában és helyében állapodott meg, amelyre – cselvetéstől félve – a magyar király habozott elmenni. Ott volt ugyanis Álmos, a magyarok hercege, akit ekkoriban űztek el Magyarországról, és akit Bolesław fejedelem vendégszeretetből tartott (magánál). Mégis később, miután újabb követekkel üzentek egymásnak, találkoztak egymással, majd örök barátságot és szövetséget kötve váltak el egymástól. [1102]

32. … Ennélfogva harcos Bolesław, miután visszatért a magyarokkal való tanácskozásról, másik találkozót szervezett testvérével, Zbigniewvel. …[1103]

36. … Mert már egész hadseregét összegyűjtötte,[1104] hogy megtámadja testvérét, valamint cseheket és a pomeránokat is maga mellé vett, hogy elűzzék[1105] Lengyelországból. … Hallván ezt Bolesław, hosszasan ingadozva tétovázott, hogy ellenálljon-e, vagy felhagyjon ezzel, azonban észhez térvén mihamarább összehívta hadseregét, és követet küldött a magyar és Rusz-beli királyhoz[1106] segítségért. De ha

1095 Sieciech vajda személyét csak Gallus Anonymus tartotta fenn. E szerint Władysław Herman egyik legfőbb bizalmasa volt, aki gesztaírónk szerint folyton azon mesterkedett, milyen módon tudná Bolesławtól és Zbigniewtől elvenni a hatalmat Lengyelországban. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a Piastok közötti dinasztikus villongás fő okozójának őt kívánta megtenni a geszta megrendelője.

1096 Kőrizs Imre ford.

1097 II. Břetislav cseh fejedelem (1092–1110).

1098 A szövegrészlet felettébb zavaros, korábban ugyanis maga Gallus Anonymus írja, hogy Władysław Herman legfőbb ellenségeinek egyike II. Břetislav volt (Gallus II. 3–4.). László lengyelországi hadjáratát a magyar krónikakompozíció is megörökítette, ott azonban Krakkó ostromáról olvashatunk. L. SRH. I. 415.

1099 Mármint Zbigniewvel. Feltehetően 1093-ban vagy 1094-ben történhetett, ez a részletesebben nem tárgyalt békekötés zárta le a dinasztikus háborúk első szakaszát.

1100 Władysław Herman, illetve III. Bolesław törvénytelennek tekintette Zbigniewet, mivel ő Władysław ágyas kapcsolatából született.

1101 L. fentebb, 807. jegyzet. Az idézet jól bizonyítja, hogy Kálmán műveltsége külföldön is jól ismert volt a korszakban, amint arról még II. Orbán pápa levele is tudósít (l. jelen kötetben).

1102 Kálmán és III. Bolesław között Álmos lengyelországi befogadása miatt kezdetben rossz volt a kapcsolat, azonban később a két uralkodó – közös érdekeik miatt – mégis egymásra talált 1106-ban. L. Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében. Történelmi Szemle 42 (2000) 14–15.

1103 Gallus Anonymus interpretációjában Bolesław itt próbálta meggyőzni testvérét arról, hogy hagyjon fel a vele szembeni ellenséges magatartással. Politikatörténeti vetületét l. Kristó Gyula: az 1102. jegyzetben i. m. 14.

1104 Ti. Zbigniew. A szöveg mögött Zbigniew 1107-től kezdve egyre inkább ellenséges viselkedése rajzolódik ki, mely következtében elvesztette a jogot az ország feletti uralomra.

1105 Ti. Bolesławot.

1106 A király *(rex)* kifejezés nem helytálló az orosz uralkodó esetében, nyilván Szvjatopolk (1093–1113) kijevi nagyfejedelemről van szó. Kálmán és Szvjatopolk jó kapcsolatokat ápolt egymással. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 141., 149–157.; Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 21. Szeged 2005. 143.

maga vagy azok által nem tudott volna semmit sem tenni, hogyha kívár: az ország s a remény is veszve lett volna.[1107]

38. ZBIGNIEW VISSZATÉR FIVÉRE KEGYÉBŐL

Azonban Bolesław sietve Kaliszba[1108] menvén, és ott találván Zbigniew – neki ellenálló – bizonyos híveit, néhány nap alatt elfoglalta ezt a várat is, és miután követséget fogadott, comesét Gniezno[1109] városába helyezte. Innen Spycimierzbe[1110] vonulván bezáratta a hű öreget,[1111] akit csak azután engedett ki nagy nehezen, miután hírül vette, hogy székvárosa megadta magát. Majd őt maga mellé véve, Łęczycába[1112] indult sietve, ahova székét áthelyezte, és ott helyreállította a várat Mazóviával[1113] szemben. Csak ekkor érkezett meg a Rusz-beli és a magyar segítség, akikkel útnak indulván átkelt a Visztula folyón.[1114] Ekkor pedig Zbigniew kétségbeesett, és Jaroszláv, a Rusz fejedelme[1115] és Balduin krakkói püspök[1116] közvetítésével fivére elé vezették, hogy elégtételt adjon és engedelmeskedjen neki. ... Miután a testvérek így megbékéltek egymással, a Rusz-beliek és a magyarok serege hazavonult,[1117] Bolesław pedig arra járhatott-kelhetett Lengyelországban, amerre csak kedve volt.[1118]

41. Így hát Bolesław látván, hogy bátyja semmihez, sem ígéreteihez, sem esküihez nem maradt hűséges, és mivel az egész országnak kártékonyan és veszedelmesen útjában állt,[1119] az egész Lengyel Királyságból elűzte, és a neki ellenállókat, akik a határvidéken a várat védték, a Rusz-beliek és a magyarok segítségével legyőzte. ...[1120]

45. ... Ezenközben IV. Henrik császár behatolt Magyarországba,[1121] ahol kevés haszonra vagy tiszteletre tett szert. Mi most a császárok, illetve a magyarok viselt dolgaival egyelőre nem foglalkozunk, hanem – ezeket megemlítve – Bolesław hitét és bátorságát magasztaljuk.

46. Ugyanis Kálmán, a magyarok királya és Bolesław, Lengyelország fejedelme közösen megesküdött, hogy ha a császár az egyikük országára törne, a másikuk közben leköti Csehországot.[1122] Amikor tehát a császár behatolt Magyarországba, Bolesław beváltván szavát, miután az erdők közepén harcba bocsátkozott, győztesként lekötötte a csehek erejét, és ott három napon és éjjelen át gyújtogatva lerombolt három várnagyságot és egy váraljai települést,[1123] majd így gyorsan visszatért a pomeránok miatt, akik árulással elfoglalták várait.

[1107] Kőrizs Imre ford. A szöveg több problémát is felvet. Az eredeti *(ipsum regnum et spem regni)* úgy is lefordítható, hogy magát az országot, illetve az egyeduralom, a királyság reményét is elvesztette volna, ami arra utalhat, hogy III. Bolesławnak szándékában állt visszaállítani az 1076 után ismét lehanyatlott királyi hatalmat Lengyelországban. L. Jerzy Wyrozumski: Die Idee von Staat und Nation in der polnischen Geschichtsschreibung des Mittelalters. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 113 (1994) 11.

[1108] Város Lengyelország északnyugati részén.

[1109] Az első lengyel hatalmi központ, egészen a 14. század elejéig az „eszmei főváros", egyike a Gallus által is emlegetett főbb városoknak *(sedes regni principales)*.

[1110] Város Lengyelország északnyugati részén.

[1111] Általános közfelfogás szerint Márton gnieznói érsek értendő alatta, aki sokáig szembenállt Bolesław egyeduralmi törekvéseivel.

[1112] Város Észak-Lengyelországban.

[1113] Tartomány északkelet Lengyelországban.

[1114] Vö. fentebb, 1106. jegyzet.

[1115] Hibás adat, ebben az időben Szvjatopolk volt a kijevi nagyfejedelem.

[1116] Balduin krakkói püspök (1103–1109).

[1117] Vö. fentebb, 1106. jegyzet.

[1118] A mondat értelme, hogy Bolesław megszerezte az atyai felosztásból testvérének járó országrészeket is.

[1119] Gallus Anonymus egyik legfontosabb érve arra nézve, hogy miért kellett elbuknia Zbigniewnek.

[1120] A hadjáratokra általában l. Kristó Gyula: a 3. jegyzetben i. m. 95–96.

[1121] Valójában V. Henrik német uralkodó (1106–1125, császár 1111-től) hatolt be 1108-ban Magyarországra. Vö. alább, 1192. jegyzet.

[1122] Vö. Kristó Gyula: az 1102. jegyzetben i. m. 14.

[1123] Ismeretlen települések.

III. Epilogium

...

Áll az országban Bolesław úr, a nagyfejedelem,
mint oroszlánt, háborúra hajtja a gerjedelem,

...

őáltala lett békeszerző magyarok királya is.[1124]

...

III. 4. Bolesław ... biztosan megtudván, hogy a császár behatolt Lengyelországba ... megparancsolta, hogy minden módon zárják el az Odera folyó átkelőit és gázlóit. ... Bolesław pedig nem messze Glogówtól[1125] ott állt kis sereggel, ami nem csoda, hiszen jócskán kimerítette az övéit. Itt híreket és követeket hallgatott meg, itt várt hadseregére, innen küldött erre-arra felderítőket, innen küldte el kamarásait sajátjaiért, a Rusz-beliekért és a pannonokért.[1126]

16. ... Így tehát Svatopluk[1127] először Morvaország fejedelme volt örökletes módon, később pedig a Cseh Fejedelemséget teljes hatalomvágyással kivette Borivoj[1128] uralma alól. ... Mert az ő tanácsára ment Lengyelországba a császár, ő volt, aki nem egyszer, hanem sokszor esküdött meg Bolesławnak, aki egy pajzson szövetkezett vele, aki Bolesław vitézségével és segítségével szerezte meg a Cseh Királyságot. Hát nem Bolesław volt, aki azért hatolt be Kálmán magyar királlyal Morvaországba, hogy Svatoplukot Prágába helyezze, és amikor a király hazatért, bevetette magát Csehország erdeibe? Persze, hogy ő

[1124] Kőrizs Imre ford. Az igen terjedelmes epilógusban, melyet szerzőnk arra a célra szánt, hogy bevezesse vele a III. könyv lengyel hadi sikereit, Kálmán is helyet kapott, mint aki Bolesławnak köszönheti háborús sikereit.

[1125] Glogów (Glogau), felső-sziléziai város.

[1126] A szöveg V. Henrik német uralkodó (l. fentebb, 1121. jegyzet) nagy-lengyelországi hadjáratát mondja el.

[1127] II. Svatopluk cseh és morva fejedelem (1107–1109).

[1128] II. Bořivoj cseh fejedelem (1101–1107, 1117–1120). Hatalmát 1107-ben megdöntötte II. Svatopluk, aki Prágát is elfoglalta. III. Bolesław segítségével sikerült visszaszereznie a hatalmat 1117-ben. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 156–157.

volt. És nem is tért volna vissza onnan, hacsak nem adta volna oda neki Borivoj megállapodásképpen Kameniec[1129] várát. ...

25. ... Mivel nem fejedelemséget, hanem csodás királyságot kormányzott,[1130] és különféle ellenséges keresztény és pogány nép veszélyeztette, magának és országának oltalmát az isteni hatalomra bízta, és tárgyalás ürügyén,[1131] csak kevesek tudtával, teljes áhítattal elzarándokolt[1132] Szent Egyedhez[1133] és Szent István királyhoz.[1134] És e nagyböjt alatt úgy böjtölt volna, hogy nem vágyott többre, mint hogy kenyérrel és vízzel üdítse fel magát, hacsak a püspökök és apátok bölcsessége misékkel és imádkozással szeretetből fakadó kötelességként – a nagy megerőltetés miatt – nem törte volna meg ezt a böjtöt. És minden egyes nap szállásáról gyalog, néha mezítláb addig ment a püspökökkel és káplánokkal, míg nem teljesítette a Szent Szűz zsolozsmáját és az arra a napra rendelt kánoni órákat, valamint a hét bűnbánati zsoltárt könyörgéssel, és ezt gyakran az elhaltakért való virrasztás után a zsoltároskönyv sorbani imádkozásával toldotta meg.[1135] A szegények lábának mosásában, alamizsnálkodásban olyannyira áhítatosnak és buzgónak mutatkozott az egész zarándokút során, hogy senki, nála irgalmat kereső szűkölködő nem tért vissza könyörülete

[1129] Alsó-sziléziai város.

[1130] Egyértelmű utalás arra, hogy a szerző megkülönbözteti a Piastok fejedelmi és királyi hatalmát.

[1131] Valószínű, hogy Kálmánnal kívánt tárgyalni. L. Kristó Gyula: az 1102. jegyzetben i. m. 14.

[1132] Ti. Bolesław.

[1133] Legvalószínűbben 1112 tavaszán lehetett. Szent Egyed alatt Somogyvár, a Szent László által alapított, Szent Egyednek szentelt bencés kolostor értendő. Szent Egyed tisztelete az egész gesztán végig vonul, III. Bolesław gyakorlatilag az ő védnöksége alatt áll.

[1134] Mármint Szent István székesfehérvári sírjához. A feljegyzés tanúsítja, hogy III. Bolesław politikai gondolkodásában fontos helyet foglalt el Szent István. L. Veszprémy László: az 1078. jegyzetben i. m. 331–332.; Bagi Dániel: a 356. jegyzetben i. m. 334.

[1135] Bolesław magyarországi zarándoklatának, illetve az ott tanúsított bűnbánatának az volt az oka, hogy 1112 folyamán végleg eltávolította Zbigniewet a hatalomból, sőt a hagyomány szerint meg is vakíttatta, amibe a herceg belehalt. Mivel ezért a gnieznói érsek kiátkozta, Magyarországon kellett Szent Egyed közvetítésével bűnbocsánatot nyernie.

nélkül. És bármely püspöki székhelyre, apátságba vagy prépostságba ment az északi fejedelem,[1136] annak a helynek a püspöke, az apát, vagy a prépost, és néha maga Kálmán magyar király is rendes felvonulással Bolesław elé vonult. Maga Bolesław pedig mindenütt felajánlott valamit az egyházaknak, de ezeken a legfontosabb helyeken csak aranyat és palástokat hozott elő. És amilyen áhítattal fogadták egész Magyarországon a püspökök, apátok és prépostok, olyan bőkezűen gondoskodtak evilági szolgálatáról, és ő megajándékozta azokat, azok pedig őt. Mindazonáltal a királyi tisztviselők és szolgálók mindenütt követték, és a király bizalmasai feljegyzést készítettek a király számára arról, hol fogadták Bolesławot figyelmesebben vagy figyelmetlenebbül. És ha úgy látszott, hogy valaki figyelmesebben és tiszteletre méltóbban fogadja őt, arról azt mondták, hogy a király barátja, és kétségkívül elnyeri az ő kegyét. Ekkora lelki áhítattal és evilági méltósággal tért meg zarándoklatáról Bolesław, de országába visszatérvén sem tagadta meg a bűnbánó életvitelt és a zarándoköltözéket, hanem egészen Szent Adalbert sírjáig[1137] kitartott ugyanabban a zarándoki elhívatottságban, hogy ott ünnepelje a húsvétot. ...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bagi Dániel

[1136] Mindazonáltal nem világos, milyen helyszíneket látogatott meg a lengyel fejedelem. A már említett Somogyvár és Székesfehérvár mellett szóba jöhet még a gesztában *Bazoarium*ként említett óbudai prépostság is, tisztázatlan marad azonban, mely püspöki székhelyeket említi a szerző.

[1137] Ti. Gnieznóig. A fejezet – bár nem az utolsó a gesztában – eszmei lezárását adja az egész történetnek, hiszen a Piastok historiája Gnieznóban kezdődik, és az „új korszak", III. Bolesław egyeduralma is ott veszi kezdetét 1113. húsvétján (április 6-án). L. Czesław Deptuła: Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiofilozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego. Lublin 2000.[2] 331–333.

KÁLMÁN KIRÁLY ZSIDÓTÖRVÉNYE

Kálmán király II. dekrétuma – vagy zsidótörvénye – nyolc, 15–16. századi kéziratban maradt fenn, melyek közül a legkorábbi a 15. század elejéről származik. Keletkezésének ideje ismeretlen, bizonyosra vehető azonban, hogy az uralkodó – valamikor 1096 és 1104 között kiadott – ún. I. törvénye után készült, amint az kiderül a zsidók keresztény szolgáival kapcsolatos rendelkezésekből.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Z. 195–196.

További kiadásai: Magyar–zsidó oklevéltár. I. Weisz Mór *közreműködésével szerk.* Friss Ármin. *Bp. 1903. 2–4.; DRMH. I/1. 68–69. (angol fordítással).*

Magyar fordítása: Bertényi Iván: in: Magyar történeti szöveggyűjtemény (1000–1526). Szerk. Bertényi Iván. Osiris tankönyvek. Bp. 2000. 249–260.

Kálmán, Isten kegyelméből a magyarok királya ezt a törvényt adta az országában tartózkodó zsidóknak.

I. Hogy ezután egyetlen zsidó se merészeljen semmiféle nyelvű vagy nemzetiségű keresztény szolgát vásárolni vagy eladni, vagy magánál szolgaságban tartani; és ha valaki ezt a rendelkezést áthágná, szenvedjen akkora kárt, amennyit a nála talált keresztény szolga ér.[1138]

II. Ha egy keresztény egy zsidónak vagy egy zsidó egy kereszténynek két vagy három pensányi[1139] értéket akarna kölcsönözni, a kölcsönadó a kölcsönvevőtől kapjon zálogot, és szerezzenek ehhez keresztény, illetve zsidó tanúkat tanúságtétel végett, hogy ha esetleg az egyik eltagadná a másik előtt, amit kölcsönvett, pusztán a zálog és mindkét fél tanúi által bizonyítani lehessen.

III. Ha pedig három pensa fölött akarna egyik a másiknak valamit kölcsönözni, szerezzenek ehhez, ahogy az előbb mondtuk, zálogot és tanúkat, és a pénzösszeget és a tanúk nevét írják egy hártyácskára, és mindkét fél pecsétjével: a kölcsönadóéval tudniillik és a kölcsönvevőével pecsételtessék meg, hogy ha valamikor az egyik a

[1138] A tilalom megjelenik már a szabolcsi zsinat (10. c.) és Kálmán ún. I. törvénye (74. c.) rendelkezései között is.

[1139] L. fentebb, 480. jegyzet.

másikon ebben az ügyben erőt akarna venni, mindkét fél írása és pecsétje által bizonyuljon be az igazság.[1140]

IV. Ha egy zsidó egy kereszténytől vagy egy keresztény egy zsidótól venni akarna valamit, alkalmas keresztény és zsidó tanúk előtt vegye meg az eladó árut, és ezt az árut és a tanúk nevét írassa egy hártyácskára, és azt a hártyácskát mindkét fél pecsétjével: az eladóéval tudniillik és a vevőével megjelöltetvén, őrizze magánál, hogy ha valamikor e vétel kapcsán valaki mint lopásban vétkest vádolná meg, elővezesse a nála felismert lopott dolog gazdáját és az előbb megnevezett tanúkat, és megszabaduljon.

V. Ha pedig a nála felismert lopott dolog gazdáját elővezetni nem tudná, a megpecsételt hártyácskát viszont felmutatja, a benne írt tanúk esküje alapján [a vád alól] tisztáztatván távozzék.

VI. Ha pedig keresztény tanúi nem volnának, és alkalmas zsidókat vezetne elő, még ha azok esküje a zsidók törvénye szerint tisztázná is, a lopásért járó kártérítést négyszeresen fizesse meg.

VII. Hogy ha a felismert dolog gazdáját sem találná, és megpecsételt hártyácskát sem mutat elő, hazánk szokása szerint ítéljék el, a lopásért járó kártérítést tizenkétszeresen fizesse meg.

Fordította: Körmendi Tamás, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Zsoldos Attila

[1140] Az itt és a későbbiekben emlegetett „megpecsételt hártyácská"-ra (latinul: *cartula sigillata*) vonatkozó előírások híven tükrözik az írásbeliség korabeli helyzetét Magyarországon. A rendelkezés egyfelől feltételezi, hogy a felek minden nehézség nélkül találhatnak olyan írástudót, aki elkészíti a megkívánt feljegyzést, ami az írástudás bizonyos mértékű elterjedtségére utal. Másfelől a „hártyácská"-ra nem az ügylet lényegét jegyezték fel, hanem a tanúk neveit, ami arra vall, hogy az esetleges vita esetén a tanúk vallomása szolgált bizonyítékként, s nem maga az írás (ami csak megkönnyítette a tanúk felkutatását). A törvény rendelkezésének gyakorlati alkalmazását a 12. század közepéről származó adat kétségtelenül bizonyítja. A kérdésre bővebben l. Kumorovitz L. Bernát: A Kálmán-kori cartula sigillata. Turul 58–60 (1944–1946) 29–33., Uő: a 141. jegyzetben i. m. (A középkori magyar...) 7–10.; Uő: Szent László vásár-törvénye és Kálmán király pecsétes cartulája. In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Hungaria Sacra. I. Bp. 1980. 83–109.

ZSINATI TÖREDÉK

E két cikkely valamelyik, Kálmán korában tartott, általunk nem ismert zsinati határozatból származik, datálásukat illetően annál pontosabb megállapítás nem tehető, mint hogy 1116 előtt keletkeztek, tartalmukat tekintve pedig az első a másodszor nősült papok – már a korábbi zsinati határozatok által is tagolt – kérdésével, a második pedig a tizedfizetéssel foglalkozik.

A zsinati töredék Kálmán zsidótörvényét követi a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexben.

Általunk használt mérvadó kiadása: Z. 209.

Magyar fordítása: Nagy Gyula: *in: Magyar törvénytár 122–123.*

1. A MÁSODSZOR NŐSÜLT ÁLDOZÓPAPOK LEFOKOZÁSÁRÓL

Ha valamely másodszor nősült áldozópap felesége miatt elhagyná az isteni szolgálatot, fosszák meg minden egyházi méltóságától, és számítsák a világiak közé.

2. A NÉP TIZEDÉRŐL ÉS A SZOLGÁK DENÁRADÓJÁRÓL

A szent zsinaton a püspökök egységesen úgy határoztak, hogy a nép minden vagyonából tizedet fizessen a szentegyháznak, az egyház szolgái pedig a plébánia áldozópapjának három denárt fizessenek.

Fordította és a bevezetést írta: Nótári Tamás

MICHELSBERGI FRUTOLF ÉS AURAI EKKEHARD VILÁGKRÓNIKÁI, VALAMINT A NÉVTELEN CSÁSZÁRKRÓNIKA

Az alább következő forrásrészleteket (ill. az azokat tartalmazó krónikákat) a 19. század közepétől Georg Waitz tekintélyének köszönhetően hosszú évtizedekig Aurai Ekkehard egyedüli munkájának tekintették. A 20. század második felére Harry Bresslau, valamint különösen Franz-Josef Schmale és Irene Schmale-Ott kutatásainak köszönhetően egy lényegesen bonyolultabb, de igazabb kép bontakozott ki e mű(vek) szerzőségéről.

Az eredeti világkrónikát (Chronicon universale) *Frutolf († 1103), a bambergi Michelsberg bencés kolostorának quadrivium-tanára és perjele, zeneelméleti alkotások szerzője írta a világ keletkezésétől 1099-ig terjedően. E munka szigorúan követte az időrendet, és tárgyilagos kritikával szemlélte a történelmi eseményeket. Művét a bajor nemesi származású Ekkehard tegernseei, ill. michelsbergi szerzetes, majd 1108-tól aurai apát használta fel. Ekkehard világlátott ember volt, 1101–1102 között a Szentföldet is megjárta, 1104–1106 között pedig V. Henrik német uralkodó (1106–1125) kíséretéhez tartozott, majd itáliai követe volt. 1108-tól 1113-ig, Aura monostorának felszenteléséig Würzburgban élt, ahol megírta a város első püspökének életrajzát* (Vita Burchardi)*. 1126-ban hunyt el.*

Ekkehard először 1105-től Bambergben folytatta, javította, ill. egészítette ki Frutolf krónikáját 1106 januárjáig terjedő eseményekkel (I. szerkesztés). 1107-ben V. Henriknek ajánlotta az átdolgozott és 1106 végéig folytatott Frutolf-féle krónikát (II. szerkesztés). Ezt a redakciót 1113-ban egy, talán Ottó bambergi püspökkel azonosítható névtelen szerző használta fel, aki Gembloux-i Sigebert világkrónikájából kiegészítette és 1113-ig folytatta. Ezt a három részre tagolt, V. Henrik uralkodására összpontosító munkát csak egyetlen kézirat tartotta fenn (Névtelen császárkrónika). Ekkehard még kétszer átszerkesztette ezután művét: 1116 körül Erkembert corvey-i apát számára dolgozta át, forrásként kiaknázva a Névtelen császárkrónikát és Gembloux-i Sigebertet, és 1116-ig elvíve az események elbeszélését. E munka függelékeként közölte a Hierosolymita *című, az I. keresztes hadjáratot bemutató szentföldi leírását (III. szerkesztés). Később pedig egészen 1125-ig folytatta az események elbeszélését (IV. szerkesztés).*

Ekkehard nem volt olyan képzett latinista, mint Frutolf, többnyire bibliai kifejezések ékítik csak stílusát. Ideológiai szempontból meghatározó volt számára az egyházi reformok és a pápa iránti hűség, de művének jelentős részében rokonszenvezett V. Henrikkel is. Az alább vonatkozó híradások jelentősek magyar történeti szempontból, hiszen fontos információkkal szolgálnak az I. keresztes hadjárat magyarországi vonatkozásairól, valamint Könyves Kálmán király és Álmos herceg viszonyáról.

Frutolf, Ekkehard és a Névtelen császárkrónika általunk használt, mérvadó kiadása: F.-J. Schmale–I. Schmale-Ott: *Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe. 15. Darmstadt 1972. (Az általunk közölt szöveg: 66., 70., 76., 106–108., 108–110., 144–148., 250.).*

Frutolf, Ekkehard és a Névtelen császárkrónika elavult kiadása mint Ekkehard munkája: G. Waitz: *in: MGH. SS. VI. 33–248.*

Magyar vonatkozású részeinek (elavult) kiadása: CFH. II. 865–872.

Michelsbergi Frutolf: Krónika

XI. Az Úr 1050. évében. A magyarok újra lázadnak. Maga a császár[1141] helyett Gebhard regensburgi püspök,[1142] a császár nagybátyja vonult fel ellenük, megfutamította és nem kis vereséggel sújtotta őket; ezenkívül a határvidéken fekvő Hainburg várát[1143] építményekkel helyreállította és katonai őrséggel megerősíttette, majd a [lehető] legnagyobb békében hazatért.

XII. Az Úr 1051. évében. … Henrik császár újra Magyarországra vonulván, miután katonái sokaságát két részre osztotta és mindkét oldalról behatolt, elfoglalván a területet, amelyet erdők és igencsak felgyülemlett vizek vettek körül, az a másoknál keményebb nép azonban királyával[1144] – csalárdul cselekedvén és másokkal együtt saját [javait] elpusztítván – menekülve elkerülte a császár seregét, amelyet az éhség, a szomjúság és a sok vereség ellankasztott. A császár katonái pedig az ország nagy részét elpusztítván és ezenfelül ugyanott sokakat megölvén, békésen – jóllehet sikertelenül – hazatértek a császárral.

[1141] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

[1142] L. fentebb, 4. jegyzet.

[1143] L. fentebb, 370. jegyzet.

[1144] Ti. I. Andrással. L. fentebb, 2. jegyzet.

XIII. Az Úr 1052. évében. A császár újra Magyarországra támad, és sikertelenül tér haza kíséretében tartván Brúnót, az Apostoli Szék főpapját.[1145] ...

XV. Az Úr 1054. évében. ... Kunó, a noricumbeliek hercege[1146] a magyarokkal összeszövetkezve súlyos lázadásba kezd, ugyanígy Balduin[1147] és Gottfried.[1148]

XVI. Az Úr 1055. évében. ... Kunó, korábban a noricumbeliek hercege, akit a császár hűtlenségének bűne miatt elűzött, Magyarországon nyomorultul, száműzöttként meghalt.[1149] ...

IX. Az Úr 1065. évében. ... Günther bambergi püspök[1150] Jeruzsálemből visszatérve Magyarországon meghal, és midőn egészen Bambergig elhozták, ott eltemetik. ...

XII. XXXIX. Az Úr 1095. évében. László, Magyarország királya,[1151] aki gazdag volt a könyörületesség cselekedeteiben, befejezte életét az Úrban. ...[1152]

XIII. XL. Az Úr 1096. évében. ... Március Nonae-ja előtti 5. napon,[1153] hétfőn, a nagyböjt elején egy jel jelent meg a napban. Az is mesélték, hogy a világ is különböző szörnyű csodajeleket szült. Hamarosan a föld majdnem minden, de leginkább nyugati országokbeli részeiből mind a királyok és a nemesek, mind a mindkét nembeli köznép nagyszámú csapatai fegyveres csoportokban Jeruzsálembe[1154] kezdtek menni, ugyanis buzgóságra indították őket a gyakori híradások az Úr sírjának szorongatásáról és az összes *keleti*[1155] egyház kifosztásáról, amelyeket a törökök igen vad népe néhány éve saját uralmának vetett alá, és hallatlan csapásokkal már-már elpusztított.[1156] Ezeknek, miként elmondtuk, elhatározva, hogy segítenek, mind különböző csoportokban, mind különböző és kétes vezérekkel igen sokan a segítségére siettek. Az elsők ugyanis, akiket mintegy 15 ezerre becsültek, egy bizonyos Péter szerzetest[1157] követve, *akiről később mégis sokan azt mondták, hogy képmutató,*[1158] békésen átvonultak Németországon, majd Bajorországon és Magyarországon,[1159] jó páran pedig hajóval a Dunán, vagy gyalogszerrel Sváborszägon át [vonultak], mások, úgy 12 ezren, Szászországon és Csehországon át egy bizonyos Folcmar pap[1160] vezetése alatt, továbbá nem kevesen a keleti Frankországon át Gottschalk pap[1161] vezetésével. Akik is a városokban, amelyeken áthaladtak, a zsidók igen istentelen maradékait, mint az egyház valódi belső ellenségeit vagy teljesen elpusztították, vagy a keresztség menedékébe kényszerítették, akik közül mégis igen sokan, mint a kutyák az okádékra, később újra visszatértek.[1162] *Hogy ez Isten milyen ítéletére történt,*

1145 Ti. IX. Leó pápát. L. fentebb, 15. jegyzet.

1146 L. fentebb, 19. jegyzet. Noricum Bajorország archaizáló elnevezése volt.

1147 L. fentebb, 401. jegyzet.

1148 Szakállas Gottfried korábbi lotaringiai herceg (1044–1047).

1149 Az 1050-es évek fenti eseményeire összefoglalóan l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 87–91.

1150 L. fentebb, 459. jegyzet.

1151 L. fentebb, 194. jegyzet.

1152 Megegyezik a Névtelen Császárkrónika 1095. évi hírével (A bevezetőben idézett kiadás 214.).

1153 Március 3.

1154 L. fentebb, 457. jegyzet.

1155 Ekkehard Krónikája I. szerkesztésének többlete Frutolf Krónikájához képest (A bev. id. kiad. 124.).

1156 Az 1070-es években a korábban Bizánchoz tartozó kis-ázsiai területeken létrejött a szeldzsük-török Rumi (Ikoniumi, Konyai) Szultanátus, ami nehezítette a szentföldi zarándoklatokat. Jeruzsálem ekkor már évszázadok óta az egyiptomi Fatimida Kalifátus fennhatósága alatt állt. A fenti viszonyrendszer azonban csak az egyik kiváltó oknak tekinthető az 1095-ben meghirdetett keresztes hadjáratokhoz. L. Székely György: in: Európa ezer éve: a középkor. I. Szerk. Klaniczay Gábor. Osiris tankönyvek. Bp. 2004. 338–340.

1157 L. fentebb, 985. jegyzet.

1158 Frutolf Krónikájának többlete Ekkehard Krónikája I. szerkesztéséhez képest (A bev. id. kiad. 106.).

1159 Remete Pétert megelőzte Nincstelen Valter serege Magyarországon (erre kötetünkben l. Aacheni Albert leírását). Péter 1096. május 20-tól június 5. tájáig tartózkodott a Magyar Királyság területén. L. Veszprémy László: Magyarország és az első keresztes hadjárat. (Aacheni Albert tanúsága). Hadtörténelmi Közlemények 118 (2005) 501–516.

1160 Folcmar pap személyére l. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 114–117.

1161 Gottschalk személyére l. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 113–117.

1162 Ti. régi hitükre.

vagy milyen módon tetszett neki, őrá kell hagyni.[1163] Azok az utazók pedig, még számos hadizsákmánnyal is megrakodva, eljutva Magyarországra, látszólag néhány rendzavarás miatt gyűlöletessé váltak a helyi lakosok előtt, valójában viszont az ő vagyonuk bősége ingerelte kapzsiságra ezeket a félbarbárokat, és így királyuk, Kálmán[1164] parancsára inkább csellel, mint fegyverrel elfogták őket, igen sokukat halállal büntették, kevesen fegyverüktől és javaiktól megfosztva, legnagyobb haszonként nyerték el a menekülést;[1165] jóllehet egy mindkét [nemből álló], igen nagy tömeg, amelyet egy bizonyos Emicho lovag[1166] tévútra vitt, vagy inkább mint egykor az izraeli sereg, amelyet a paráznaság szelleme megcsalt,[1167] jóllehet csak kevesen álltak ellen neki Magyarország bejáratánál Moson[1168] védelmében, menekülve hazatért, anélkül, hogy valaki is üldözte volna.[1169] …

XIV. CLI. Az Úr 1097. évében. … Eközben Gottfried lotaringiai herceg,[1170] a származását, hadi [képességét] és tehetségét tekintve igen híres férfiú, aki az előző évben mindannak, amit csak birtokolt, az értékesítése után – nagyszámú vitézzel és nem kis hittel ellátva – elindult Kelet-Frankországon át, és nem ijedt meg a Magyarországról

---

[1163] Frutolf Krónikájának többlete Ekkehard Krónikája I. szerkesztéséhez képest (A bev. id. kiad. 108.). A németországi zsidóüldözésekre l. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 115–117.

[1164] L. fentebb, 807. jegyzet.

[1165] Folcmar seregét 1096 június végén Nyitránál (l. alább), Gottschalkét pedig 1096 július elején számolták fel a magyarok. L. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 508–509.

[1166] Emicho leiningeni gróf zsidóüldözései miatt vált hírhedté. Az újabb szakirodalom megkérdőjelezi „Leiningeni" címét, ami lehet, hogy csak a kétes hitelű Zimmerni krónikára megy vissza, s inkább Floheimre, a Közép-Rajna vidékére gondolnak. L. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 509–510.

[1167] Vö. Oz 4, 12

[1168] L. fentebb, 451. jegyzet. Emicho 1096 augusztusának első felében vehette ostrom alá a várat. L. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 509–510., 514.

[1169] A teljes híradás szerepel – a jelzett különbségekkel – Ekkehard Krónikájának I. szerkesztésében (A bev. id. kiad. 124–126.).

[1170] L. fentebb, 990. jegyzet.

menekülőktől, hanem mind Henrik császár,[1171] mind Kálmán király engedélyével átkelt Magyarországon[1172] és Bulgárián, szövetséget kötött a konstantinápolyi császárral,[1173] és annak katonasága támogatásával eljutott Rumba,[1174] és ott egyesült mind Szicília, mind Görögország, a dánok, a normannok és más tengerentúliak seregeivel, sőt az összes, Krisztust tisztelő nemzet segítségével gyakori ütközetekkel elkezdte felmorzsolni a barbárokat, és végül *miután Rumot alávetette magának, Antiochiában vert tábort.*[1175]

Aurai Ekkehard: Krónika (I. szerkesztés)

Az Úr 1099. éve.[1176] … Hiszen, miként az előzőekben említettük, a Folcmart Csehországon át követő nép midőn a magyarországi Nyitra városánál, miután rendzavarást keltett, részint fogság, részint fegyver által elpusztult, azon igen kevesek, akik megmaradtak, még mindig igazolni szokták, hogy a keresztnek mennyei parancsra felettük megjelenő jele szabadította meg őket a fenyegető erőszakos haláltól.[1177]

Gottschalk pedig, Istennek nem igazi, hanem hamis szolgája, miután a keleti Noricum nem csekély kárára övéivel behatolt Magyarországra, a hamis vallásosság csodálatos látszatával egy bizonyos vár-

---

[1171] Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

[1172] A Gottfried által vezetett hadak 1096. szeptember 26. – október 14. között vonultak át Magyarországon. L. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 511–512., 514.

[1173] Ti. I. Alexios Komnénosszal. L. alább, 1286. jegyzet. Konstantinápolyra l. fentebb, 461. jegyzet.

[1174] A Rumi Szultanátust (l. fentebb, 1156. jegyzet) 1097 június–júliusában foglalta el a keresztes sereg. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 143–156.

[1175] Antiochiába (ma Antakya Törökországban) 1097 októberében jutott el a keresztes sereg. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 169–185. A teljes híradás szerepel Ekkehard Krónikájának I. szerkesztésében. A dőlttel szedett rész ott így hangzik: „miután Rumot elfoglalta, megállt Antiochia ostroma végett" (A bev. id. kiad. 126.).

[1176] Az alább következő események valójában 1096-ban történtek.

[1177] Folcmarra l. fentebb, 1160. és 1165. jegyzet. Nyitra (ma a szlovákiai Nitra) várispánsági székhely volt. L. Köblös József–Szőke Béla Miklós: in: KMTL. 498–499.

ban támaszpontot kezdett létrehozni, és miután abba őrséget helyezett, a maradék népséggel elkezdte Magyarországot körös-körül pusztítani. Ezt a várat persze a lakosság haladéktalanul [vissza]foglalta, és nagy tömeget leölt vagy fogságba ejtett, a maradék nyájat szétszórta,[1178] és magát a bérest, nem pedig pásztort,[1179] szégyenletesen megfutamította.[1180]

Volt azokban a napokban egy bizonyos Emicho nevű lovag, mégpedig azoknak a részeknek a grófja, amelyek a Rajna mentén vannak, aki már régóta igencsak hírhedt volt zsarnoki viselkedése miatt, akit viszont akkor mintegy második Saulusként[1181] – miként állította – isteni kinyilatkoztatások következtében efféle vallásosság fogott el, majdnem 12 ezer megjelölt[1182] felett magának bitorolva a vezérséget, akiket ti. a Rajna, a Majna, sőt a Duna menti városokon keresztül vezetett, és bárhol leltek rá a zsidók átkos népére, azzal is szolgáltak a kereszténység buzgalmának, hogy vagy teljesen elpusztították, vagy már kielégítette az is őket, hogy az egyház ölébe kényszerítették [azokat].

Midőn Magyarország határaihoz is eljutottak, megsokszorozódva már mindkét nembeli számtalan csapatokkal, abba a királyságba, amelyet tudniillik részint mocsarak, részint erdők szegélyeznek, megerősített őrség tiltotta meg a behatolást. Kálmán király füleihez ugyanis már eljutott a hír, hogy a német észjárás semmi különbséget sem tesz a pogányok és a magyarok legyilkolása között. Ezért Moson erősségét hat héten át ostromolván ugyanott sok kellemetlenséget szenvedtek el, ezek között azt is, hogy igen ostoba belviszállyal gyötörték egymást: ki fogja közülük birtokolni királyi címen a hatalmat a magyarországi földek fölött?

És így már beleizzadva az utolsó rohamba, miután a falakat már lerombolták, a vár lakói már menekültek, és a hazaiak serege már tűzzel pusztította a sajátját, mindazonáltal a mindenható Isten csodálatos intésére a zarándokok győztes serege meghátrált, és hátrahagyva a felszerelést, senki sem vitt magával semmit nyereségként a nyomorúságos életén kívül. Így jóllehet a mi népünk emberei buzgóak voltak Isten irányába, de nem Isten bölcsessége szerint,[1183] hiszen a hadseregben, amelyről Krisztus a keresztények felszabadítására gondoskodott, más keresztényeket kezdtek el üldözni, mégis az isteni irgalom által a testvérvértől üldözött magyarok megszabadultak. Ez az oka annak, hogy néhány jámborabb testvér túlzottan elhamarkodott bíróként – tudniillik a dolgot nem ismerve – megbotránkozott, és ennek az utazásnak az egész kísérletét hiábavalónak és haszontalannak értelmezte.[1184]

Miután pedig az Úr szérűjéről egyfajta szórólapáttal eltakarították a pelyvát, láttuk a természetes szilárdságuk súlyánál fogva megmaradó búzaszemeket,[1185] tudniillik Gottfriedet és az Úr igazi seregének más, előbb említett vezéreit, akik az alázatosság és a szeretet példájával, mint Krisztus igaz tanítványai, egyenként a csillagok minden rendjénél ékesebb táboraikkal elnyerték azon összes népek fejedelmeinek békéjét és kedvezését, amelyeken keresztülhaladtak, míg különböző úti nehézségek után Bulgárián áthaladva el nem értek a konstantinápolyi falakhoz.[1186] ...

Névtelen császárkrónika

Az Úr 1108. éve. ... Ebben az időben ellenségeskedés támadt Kálmán, Magyarország királya és Álmos[1187] nevű édestestvére között, azért, mivel mindkettőjük ragaszkodott ahhoz, hogy azon nép joga szerint inkább őt illeti a királyi méltóság. Álmos megfosztva azonban mind javaitól, mind hercegségétől,[1188] amely által a magyarok között

1178 Vö. Mt 26, 31.
1179 Vö. Jn 10, 12.
1180 Gottschalkra l. fentebb, 1161. és 1165. jegyzet. A Noricum névre l. fentebb, 1146. jegyzet.
1181 Utalás Pál apostol megtérésére.
1182 Ti. kereszttel.

1183 Vö. Róm 10, 2.
1184 Emichóra l. fentebb, 1166. és 1168. jegyzet.
1185 Vö. Mt 3, 12.
1186 Gottfriedre l. fentebb, 990. és 1172. jegyzet. Vezértársai IV. (St. Gilles-i) Rajmund toulousei gróf, Róbert normandiai gróf és II. Róbert flandriai gróf voltak.
1187 L. fentebb, 828. jegyzet.
1188 Kálmán 1107-ben vette el az ország harmadára kiterjedő dukátust Álmostól, aki éppen szentföldi zarándokúton volt. L. Makk Ferenc: in: KMTL. 40., 261.

kitűnt, és ahogy illett a király fivéréhez, a király után másodikként tisztelték, Henrik királyhoz[1189] ment, és az egész szenátus fülei előtt nem másképpen, mint egykoron Atherbal, *Hiempsal édestestvére*,[1190] nyomorúságát siratva iparkodott a Római Birodalom fenségét a vele való együttérzésre és saját védelmére fordítani. Az ezektől a panaszoktól megindult Henrik király, már csak azért is, mivel ugyanezen Kálmán országunk határait, tudniillik a tengerparti részeken megszállta, Magyarországra ment sereggel, de mivel sokféleképpen készítettek neki akadályokat, és különösen a folyó gázlóit zárták el mindenhol, Pozsony városának hosszadalmas és hiábavaló ostroma után dolgavégezetlenül[1191] hazatért.[1192] ...

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

---

1189 Ti. V. Henrikhez. L. fentebb, 1121. jegyzet.

1190 Vö. Sallustius: Bellum Iugurthinum 14, 1. Atherbal és Hiempsal Micipsa numidiai király gyermekei voltak a Kr. e. 2. században. Hatalmuktól és életüktől unokatestvérük, Jugurtha fosztotta meg őket. Ekkehardnál hiányzik a Hiempsalra való utalás (A bev. id. kiad. 296.).

1191 Vö. Sallustius: Bellum Iugurthinum 58, 7. Ekkehardnál e sallustiusi kifejezés *(infecto negotio)* helyett értelmileg hasonló, némileg más kifejezés *(pene inacte)* szerepel (A bev. id. kiad. 296.).

1192 V. Henrik német uralkodó cseh és osztrák segítséggel indított hadjáratot Álmos megsegítésére, legalább hercegi hatalmának visszaállítására 1108 szeptemberében. A császár (egyik) hivatalos indoka a támadásra a fentiek szerint Kálmán dalmáciai foglalása volt. (További indokként felmerülhet a szétvert keresztes hadakért való bosszú, illetve Kálmán pápapárti politikája). A könyves király segítségére lengyel szövetségese, III. Bolesław fejedelem (l. fentebb, 1091. jegyzet) sietett, aki Csehország megtámadásával elvonta Svatopluk fejedelmet (l. fentebb, 1127. jegyzet) a németek oldaláról, akik így októberben dolgavégezetlenül hazavonultak. Elképzelhető, hogy Kálmán és a német uralkodó kiegyezett egymással Álmos ügyében és más vonatkozásokban is, hiszen a magyar király 1109-ben már nem segítette a lengyeleket V. Henrik ellen. Minderre l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 158–159.; Gábor Varga: a 214. jegyzetben i. m. 153–156. Pozsonyra l. fentebb, 14. jegyzet. A teljes híradás szerepel – a jelzett különbségekkel – Ekkehard Krónikájának III. szerkesztésében az 1108. évnél (A bev. id. kiad. 296.).

PRÁGAI KOZMA: A CSEHEK KRÓNIKÁJA

A csehek történetét megörökítő első, latin nyelven írt mű, a Chronica Bohemorum *szerzője a lengyel származású Prágai Kozma* (Cosmas Pragensis) *1045 táján született előkelő családból (felmenői között pap is volt). Tanulmányait Prágában kezdte, majd – talán a Szent Vitus-káptalan javadalmasaként – a lotaringiai Leodinumban (ma: Liège, Belgium) sajátította el a szabad művészetekből (Franco magister irányításával) a trivium tárgyait 1074–1081 között. Innen visszatérve a prágai püspökségen töltött be – bel- és külügyi feladatokat is ellátva – bizalmi állást. Meg is házasodott, mégis 1099-ben Magyarországon Szerafin esztergomi érsek pappá szentelte. A prágai Szent Vitus-székesegyház kanonokja, majd – felesége halála (1117) után – dékánja lett. Ez idő tájt kezdte írni fő művét, a* Chronica Bohemorum*ot, melyen haláláig († 1125) dolgozott.*

A Chronica Bohemorum *három könyvre tagolódik, és egy rövid függelék követi. Az első könyv az özönvíztől 1037-ig – főként biblikus és legendás történeteket dolgozva fel – írja meg az eseményeket, a második ez időtől 1093-ig jut el, majd a harmadik a szerző haláláig követi a dolgok alakulását. Bár előadása évrendben halad, mégis szétfeszíti az évkönyvekre jellemző szűk kereteket. Műve számos klasszikus szerző ismeretéről tanúskodik, de középkori írott forrásokat is használt. Természetesen saját korát illető híradásainak a legjelentősebb a forrásértéke. A magyarokról a 933. esztendőtől tartalmaz adatokat. A függelék három csehországi kolostor rövid történetét adja.*

A műnek számos középkori másolata ismert, elbeszélését több szerző is folytatta 1278-ig. Adatait más krónikások is gyakran felhasználták, s már a reneszánsz korban is alapvető forrásmunkának számított (pl. Aeneas Sylvius Piccolimini: Historia Bohemica, Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei stb.).*

Általunk használt, mérvadó kiadása: B. Bretholz: *Die Chronik der Böhmen von Cosmas von Prag. MGH. Sript. rer. Germ. NS. II. Berlin 1923. (Az általunk közölt szöveg: 101., 103., 105–107., 108., 112., 134–136., 138., 139., 145–147., 154–155., 158., 166., 169., 185., 188–190., 193–195.).*

Egyéb mérvadó kiadása: R. Koepke: *in: MGH. SS. IX. 31–132. Magyar vonatkozású részleteinek kiadása: CFH. I. 801–808.*

II. 13. Az Úr megtestesülésének 1055. évében. Břetislav herceg[1193] az erények teljességével ragyogó volt. A csehek ékessége, atyáik között tündöklő fényesség, miután Isten segítségével magának vetette alá egész Lengyelországot,[1194] kétszer is győzedelmeskedett Pannónián,[1195] s már harmadszor is támadással fenyegette azt, mikor előre vonulva várta seregét Hrudim városában,[1196] súlyos betegségbe esett

[1193] L. fentebb, 4. jegyzet.

[1194] I. Břetislav – kihasználva az 1038-ban kirobbant lengyel pogánylázadást – Lengyelországra támadt, bevette Gnieznót is (1039), ahonnan elragadta Szent Adalbert ereklyéit, melyeket a prágai székesegyházban helyeztetett el ünnepélyes szertartás keretében. L. Prágai Kozma jelen művének (A továbbiakban: Prágai Kozma) II. 2–5. fejezetét; Henryk Muszyński: Gniezno és szentje. In: Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla). Szerk. Somorjai Ádám. Bp. 1994. 58.; Jaroslav Polc: Szent Adalbert-Wojtech prágai püspök ereklyéi. In: uo. 46. A német császár szövetségében 1054-ben ismét Lengyelországra támadt, majd Wrocławból és más megszállt városokból neki és utódainak fizetendő évi 500 márka ezüst és 30 márka arany adó terhe mellett kivonta csapatait (Prágai Kozma II. 13.). Úgy tűnik, Kozma ezeket az eseményeket egy folyamat epizódjainak tekintette.

[1195] Břetislav német szövetségben több ízben is vezetett hadat Magyarország ellen (l. Kovács Endre: Magyar–cseh történelmi kapcsolatok. Bp. 1952. 28–29.). Kozma az 1030. évnél írja, hogy a „herceg nagy vérontással verte le a magyarokat, földjüket egészen Esztergom városáig elpusztította" (I. 41.). Ennek hitelét azonban sokan kétségbe vonják, és az Altaichi Évkönyv alapján az 1042. évi, vagy Reichenaui Hermannt követve az 1051. évi hadjáratra vonatkoztatják (l. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 312–313.; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Comp. Elemér Mályusz adiuv. Julio Kristó. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. VIII. Bp. 1988. 328–329.; Kristó Gyula: a 3. jegyzetben i. m. 75–76.), viszont van, aki hitelesnek tekinti 1030-ra (l. pl. Richard Pražak: Cseh- és Morvaország. In: Kristó Gyula–Makk Ferenc [szerk.]: a 466. jegyzetben i. m. 203.). Hogy Kozma a féltucatnyiból melyik két hadjáratra gondolt, nehéz eldönteni.

[1196] Chrudim (Csehország).

...[1197] testét elhagyva lelke a mennybe távozott a január Idus-a előtti 4. napon.[1198]...

II. 15. Miután ezek így megtörténtek, az új herceg[1199] elindult, hogy Morvaország új igazgatását elrendezze, amelyet atyja korábban felosztva fiai között a felét Vratislavnak, a másik részt Konrádnak és Ottónak adta, Jaromír pedig, aki még most is tanulmányaival foglalatoskodott, az iskolások csapatai körében serénykedett.[1200]

Spitihněv herceg azon föld [Morvaország] előkelőinek leveleket küldött, amelyekben név szerint meghívott minden városból háromszáz férfit, akiket ő maga derekabbaknak és nemesebbeknek tartott, és fejvesztés terhe mellett megparancsolta nekik, hogy Hrudim városához elébe siessenek. A férfiak a parancsot teljesítették, és már az őrkapun túl, a Grutou[1201] mezején a herceg elé siettek, amikor a hirtelen feldühödött herceg – mivel nem az általa kijelölt helyre jöttek elé – megparancsolta, hogy fogják el őket, és bilincsbe verve börtönbe vetette szétosztva Csehország különböző városaiba. Lovaikat és fegyvereiket pedig a saját emberei között elosztogatta, és ő maga útját Morvaország felé vette. Amit is meghallván testvére, Vratislav nagyon megijedt tőle, és a pannóniai részekre menekült, feleségét Olomouc városában[1202] hagyva. András király[1203] barátságosan fogadta őt, s amíg csak nála volt, tisztelettel tartotta. Spitihněv herceg pedig, miután tetszése szerint mindent elrendezett Morvaországban, testvéreit magához vette, hogy udvarában vele legyenek: Konrádot a vadászok parancsolójává, Ottót pedig a pékek és szakácsok elöljárójává tette. Sógornőjét pedig, miután elfogták, egy bizonyos megerősített várba, név

[1197] Ide összehivatva az előkelőket végrendelkezett: gyermekei között felosztotta országát, valamennyit az elsőszülött hatalma alá rendelve.

[1198] 1055. január 10-én. Így a hadjárat értelemszerűen elmaradt. Az e fejezetben említettekre l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 69–88.

[1199] Ti. II. Spitihněv. L. fentebb, 550. jegyzet.

[1200] I. Břetislav Ottó őrgróf leányát, Juditot, kolostorából megszöktetve vette feleségül (Prágai Kozma I. 40), gyermekei közül az elsőszülött Spitihněv volt, a többiek sorrendben: Vratislav, Konrád, Jaromír és Ottó.

[1201] Az erdős vidéken egy szénakaszáló hely lehetett – Bretholz szerint – Hopfendorf vidékén.

[1202] Ma Csehországban.

[1203] L. fentebb, 2. jegyzet.

szerint Lescsenbe[1204] küldte egy Mztis nevű várispán őrizetére bízva. Ez a hölgyet nem úgy őrizte, ahogyan egy úrnőt illett, hanem minden éjszaka a nő lábát a saját lábához kötötte béklyóval. Amit is a férje meghallván keservesen viselt el, és hogy a várispánnak azután majd miként fizetett meg ezért a gyalázatos tettéért, a következőkben fog kiderülni.[1205]

II. 16. Egy hónap multával pedig Severus püspök[1206] és a grófok közbenjárására [Spitihněv] sógornőjét elengedte, és menlevelet adván neki lehetővé tette, hogy férjéhez visszatérhessen. A hölgy, minthogy közel volt szülésének ideje, midőn az utazást siettette, mértéktelenül megerőltette, és három napi út után ez – az asszonyok között szerfelett szép nő – kilehelte lelkét, mivel nem volt képes megszülni koraszülött magzatát. András király, amikor látta, hogy vendége felesége halála miatt oly nagy fájdalommal gyászol, a bánatos ifjút ezen baráti szavakkal vigasztalja: „Ó, kedves barátom, adja az Úr, hogy boldog légy! Egyébiránt bízzad az Úrra gondod,[1207] és benne reménykedj,[1208] és Ő megteszi, hogy ez a gyász hamarosan örömre fordul.[1209] Ugyanis gyakran van úgy, hogy ahonnan az ember a sikert kevésbé reméli, onnan éri nagyobb szerencse. Légy erős férfi feleséged halálát illetően, és bánatodban ne lépd úgy túl a mértéket, mintha egyedül veled esett volna meg valami hallatlan dolog, amikor minden ember számára ismert: minden emberi test útja a sírkertbe vezet." Így szólt és bánkódó vendégét magával az asztalhoz vezette, ahol bőséges ételek üdítették fel és enyhe óborok derítették vidámságra őket. Történetesen a királynál időzött egyetlen leánya, név szerint Adleitha, már nászágyra érett,[1210] igen szépséges hölgy, kétségtelenül sok kérő irigylésre méltó reménye.[1211] Akit a vendég, ahogy meglátott, szenvedélyesen megszeretett, amit a jó király nem ellenzett, és néhány nap multán a leányt hozzáadta feleségül. Amit is, amikor Spitihněv meghallott, éles elméjével előre gondolva, nehogy esetleg testvére az egész Morvaországot a magyarokkal lerohanná, követeket küldve visszahívta őt Magyarországból, és visszaadta neki azokat a városokat, amelyeket egykor az apja adott neki Morvaországban.[1212] ...

II. 17. ... Az Úr születése után az 1058. évben az augusztus Nonae-ja előtti 4. napon[1213] meghalt Judit, Břetislav felesége, a csehek fejedelemasszonya, akit fia, Spitihněv száműzött országából. Mivel nem volt képes másképpen fián megbosszulni jogsérelmét, az ő és valamennyi cseh gyalázatára feleségül ment Péterhez, a magyarok királyához.[1214] Holttestét azután fia, Vratislav herceg[1215] onnan átvitette és eltemettette Prágában,[1216] Vitus, Vencel és Adalbert szent vértanúk templomában férje, Břetislav mellé. ...

II. 20. Az Úr megtestesülésének 1062. évében, a február Kalendae-ja előtti 6. napon[1217] meghalt Adleitha fejedelemasszony, Judit és Ludmilla édesanyja, s ugyancsak az ifjabb Břetislavé és [az

[1204] Ma: Lštěni falu.

[1205] Prágai Kozma II. 19.

[1206] Severus prágai püspök (1031–1067).

[1207] Zsolt 54, 23. A szerző egyházi műveltségű férfiú, számos biblikus szót és kifejezést használ, ezért csak a több szavas – látszólag szándékos – idézeteket jelöljük.

[1208] Sir 2, 6.

[1209] Jak 4, 9. (fordított értelmű parafrázis!)

[1210] A kiadó itt Horatius (Ódák I. 23, 12.) töredékét véli fellelni, a másfél szavas egyezést azonban a fordításban visszaadni nem lehet, ezért az ilyen, egy-két szavas egyezéseket, melyek a szerző műveltségéhez adalékkal szolgálnak ugyan, de témánk szempontjából nem mérvadóak, a következőkben nem jelöljük.

[1211] Feltehetőleg sokakat kikosarazott a szerző szerint.

[1212] L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 93. Adelhaidra l. Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892. 123–128. Úgy tűnik, más források információi (Vö. CFH. I–III. 222–223., 529–530., 1892., 1990–1991.) Kozma közlésére vezethetők vissza.

[1213] 1058. augusztus 2-án.

[1214] A magyar hagyomány szerint 1046-ban András herceg vitézei Zamur (ma: Zámoly) faluban harc közben elfogták és megvakították Pétert (l. fentebb, 30. jegyzet) , aki hamarosan belehalt sérüléseibe (l. SRH. I. 343.). A vakítás (a szemgolyót forró lapos nyílvesszővel kifordították üregéből) azonban ritkán volt halálos (pl. hazánkban később Álmos herceg és a későbbi II. Béla király is túlélte. L. SRH. I. 430.), így lehetséges, hogy Péter I. András jóvoltából exkirályként tengette napjait, s így a házasságra 1056 táján sor kerülhetett. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 93.

[1215] II. Vratislav (l. fentebb, 1092. jegyzet).

[1216] Ma Csehország fővárosa.

[1217] Január 27-én.

ifjabb] Vratislavé, akit ifjúsága kezdeti virágában, a december Kalendae-ja előtti 13. napon[1218] ragadott el a halál. ...

II. 37. Az Úr testet öltésének 1086. évében. A rómaiak felséges császárának, III. Henriknek[1219] rendeletére és elnökletével Mainz városában nagy zsinatot rendeztek,[1220] ahol négy érsek és tizenkét püspök – akiknek a nevét később tudatjuk – a monostorok apátjaival és a többi hívővel együtt ülésezve írásban erősítettek meg számos, a szentegyház ügyeit illető rendelkezést. Ezen a gyűlésen maga a császár birodalmának valamennyi előkelőjével, hercegekkel, őrgrófokkal, helytartókkal és püspökökkel teljes egyetértésben és méltánylással a csehek hercegét, Vratislavot mind Csehország, mind Lengyelország élére állította, a királyi koronát is saját kezével helyezve fejére, és megparancsolta a trieri érseknek, név szerint Egilbertnek,[1221] hogy őt a székhelyén, a fővárosban, Prágában kenje fel királlyá és helyezze fejére a diadémot. Ezen a zsinaton a prágai főpap, Gebhard[1222] írásba foglaltan terjesztette elő korábbi panaszát a már említett morva püspökkel, Jánossal kapcsolatban.[1223] Noha ez [ti. János] ugyanezen esztendőben már eltávozott e világból, az említett főpap [ti. Gebehard] felettébb aggódva a jövőt illetően, és barátai révén is eljárván, a császár füleit zaklatja, nehogy újólag megválasszanak egy másik püspököt arra a helyre; mindenki előtt kigöngyölte azon kiváltságlevelet, amely hajdan volt elődjétől, Szent Adalbert püspöktől maradt rá, s amelyet Benedek pápa ugyanúgy megerősített, mint I. Ottó császár.[1224] Az ő jogszerű

[1218] November 19-én.

[1219] Valójában IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

[1220] A „nagy" (országos) zsinatot 1085. május elejére hirdették meg, és zárására 1086. április 29-én került sor. Mainzra l. fentebb, 436. jegyzet.

[1221] Egilbert trieri érsek (1079–1101).

[1222] Vratislav öccse, Jaromír, akit Gebhard (Gebehardus) néven szenteltek prágai püspökké 1068 júliusában (Prágai Kozma II. 25.). Hivatalát 1090-ig töltötte be.

[1223] A témát illető korábbi eseményeket l. Prágai Kozma II. 27–30. Az említett I. János 1063–1086 között volt morva (olomouci) püspök. Ebben az időszakban a cseh területeken két püspökség létezett: a prágai és a morva olomouci.

[1224] Az említett oklevél, ha egyáltalán létezett és nem Gebhard igényének alátámasztására agyalták ki, súlyos hitelességi problémákkal terhelt hamisítvány (l. Václav Novotný: České Dějiny. I. 2. [Od Břetislava I. do Přemysla I.] Praha 1913. 254–257.). Kronológiai zavaraira l. pl. I. Ottó császár († 973), VI. Benedek pápa († 974), Szent Adalbert prágai püspök (982–997) együttes szerepeltetését stb.

panaszára és Vratislav hercegnek, Gebhard testvérének óhajára a császár intézkedett, és Wezilo mainzi érseknek[1225] és más, az igazságot pártfogoló, derék embereknek a tanácsára új, a régivel csaknem megegyező kiváltságlevelet adott ki, császári pecsétjével is megpecsételte, ahogyan az nyilvánvalóvá válik az elkövetkezőkben.[1226] ... „A szent és oszthatatlan Szentháromság nevében. III. Henrik, Isten kegyes jóindulatából a rómaiak felséges császára ... Isten és a birodalmunk valamennyi hívének, mind az eljövendőknek, mind a jelenben élőknek tudomására kívánjuk hozni ... a prágai püspökség, amely Csehország és Morvaország egész hercegségének területén kezdetben egyként és oszthatatlanként alapíttatott. ... Határai kelet felől ezek a folyók: a Bug és a Ztyr, Krakkó városával[1227] és tartományával, amelynek Vág a neve, mindazon vidékekkel, amelyek az említett város, vagyis Krakkó, tartozékai. Innen a magyarok határaival együtt egészen azokig a hegyekig, melyeknek Tátra a neve, kiterjeszkedve halad előre. Azután azon a részen, amely dél felé fordul, együtt halad Morvaország határvonalával egészen a Vág folyóig és a More nevű erdő közepéig, és addig a hegységig terjed ki ez az egyházmegye, amely Bajorországot határolja. ... Kelt az 1086. esztendőben, a május Kalendae-ja előtti 3. napon. ..."[1228]

II. 41. Az Úr megtestesülésének 1090. esztendejében. Az emberi nemnek ősi ellensége a kígyó,[1229] amely sohasem alszik, ám mindig békétlenné teszi a békességeseket. El nem szenvedhette végül is, hogy a testvérek – tudniillik Vratislav király és Gebhard püspök – bé-

---

[1225] Wezilo mainzi érsek (1084–1088).

[1226] Kozma beírja művébe a császár ezen új kiváltságlevelét, amelyben megismétlődnek a fent előadottak, majd hivatkozva a szóban forgó (hamis) oklevélre, ismét meghatározza és körülírja a prágai egyházmegye határait. Ebből mi csak a Magyarországgal határos szakaszt emeltük ki.

[1227] Ma Lengyelországban.

[1228] 1086. április 29. Az oklevél először Kozma krónikájában jelenik meg, későbbi másolatai ezt követik. Hamisítvány, kiadását és kritikai méltatását l. DHA. I. 243–246.

[1229] Vö. Jel 20, 2. (az ősi kígyó, aki az ördög)

kességben éljenek. Ezt [a királyt] hiú dicsőséggel és becsvággyal zaklatta, azt [a püspököt] fennhéjázással és gőgös, felfuvalkodott kevélységgel gyötörte, úgyhogy sem az nem hitt a másiknak, sem emez nem tudott amaz fölé kerekedni. Ez nem kívánja, hogy a testvére vele egyenrangú legyen, az nem akar a testvérétől kisebb lenni, ez előtte akar állni, az nem akar alárendelt lenni, ez, mint egy király, kényúr akar lenni és uralkodni, az nem akar az ő parancsainak engedelmeskedni, csupán egyedül a császárnak ajánlja fel szolgálatát, akitől a püspökséget elnyerte. Ezek az egymás közötti kitartó gyűlölködésben gyakran olyannyira jutottak, hogy többször előfordult, ünnepnapokon a király mellett nem volt ott a püspök, aki a koronát a fejére tenné. Ebből a szükségből, no meg a becsvágytól késztetve a király nem ésszerű megfontolásból, hanem egyedül csak az uralomvágytól Vencel nevű káplánját újra beiktatja püspökké a morva területen.[1230] Ezzel a cselekedetével mindenki szeme láttára bebizonyította, hogy nemcsak azt veszi semmibe, amit ő maga is dicsőített a császár és püspökei előtt, hogy helyes a két püspökség egyesítése, de Kelemen pápa[1231] kiváltságlevelét is megsértette, amely ugyanezen püspökség határait megerősítette. Hogy ezt, az egyházát ért igazságtalanságot bepanaszolja az apostoli férfiúnak,[1232] Gebhard püspök Rómába akart utazni, de bizalmasainak tanácsára előbb régi barátjához, László pannon királyhoz[1233] járult, és leleplezvén előtte az egyházát ért károsodást, útjához Rómába [pénzügyi] segítséget kér.

Nem tudta, ó jaj, milyen közeli sorsának beteljesedése! Mert az első napon, amelyen a királyhoz érkezett, testén súlyos betegség vett erőt, és mivel Esztergom városa a közelben volt, a király őt hajón küldte oda, azon város püspökének gondozására bízván. Milyen fájdalmakat szenvedett el a hat nap alatt, ó jaj, elérzékenyülök, nem vagyok képes szavakba önteni. A hetedik napon már esteledett, a Nap fénye elérte már a július Kalendae-ja előtti 6. napot,[1234] amikor a főpapok ékessége, valamennyi cseh fényessége, tanultságában tündöklő,

[1230] Kinevezéséről pontos adataink nincsenek, általában 1088 körülre teszik.

[1231] Ti. III. Kelemen ellenpápa. L. fentebb, 715. jegyzet.

[1232] Ti. a pápának.

[1233] L. fentebb, 194. jegyzet.

[1234] A prágai püspök tehát 1090. június 20-án érkezett Lászlóhoz, és június 26-án érte a halál. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 137.

jámbor püspök, Gebhard, hogy Krisztusban éljen, eltávozott erről a világról. ...

II. 47. [Az 1091. évben.] ... Ugyanezen a napon tündöklött egy másik csoda is,[1235] ahogyan előzőleg a szent vértanúk kinyilatkoztatása előadta: Konrád, a király testvére maga a király és az ő fia között békét hozott létre.[1236] Mert ennek előtte olyan nagyon viszálykodtak, hogy mindkettő a másikat illetően gyanúval élt, kölcsönösen nagyon féltek egymástól: ez [a király] nehogy megfosszák a trónjától, az [a fia] nehogy apja elfogassa. De azt a vele egykorú fiatalság, az előkelők nagyobb része, az erősebb kezű és háborúban elszántabb emberek követték, emezt [a királyt] pedig Kozma püspök és az egyházak prépostjai, az ország valamennyi idősebb korú és tanácsban kipróbált mágnása a nép fegyveres sokaságával pártolta, és felettébb nagy szenvedéllyel tisztelték. És valóban, ebben az időben a legszörnyűbb gaztett következett volna be Prága városának alapítását követően, ha a király imádságára Szent Vencel szentséges érdeme és a mindenható Isten nagy könyörületessége véget nem vetett volna a főrangúak és a nép megmozdulásának.

II. 48. Amit is látván, azok az ispánok, akik a várakban maradtak, Břetislavhoz követeket küldtek mondván: „Ha te hiszel is apádnak, s vele a korábbi barátságra visszatérsz, mi sohasem hiszünk neki, mivel nagyon is kiismertük az ő fortélyos ármánykodását. Jobban félünk az ő barátkozásaitól, semmint ellenségeskedéseitől. Mert olyan, mint a medve, még a legkisebb ütést sem hagyja megtorlatlanul, ilyenformán sohasem fogja abbahagyni a bosszúállást addig, amíg mindazt, amivel megsértettük őt, meg nem bosszulja, egészen az utolsó »i«-ig.[1237] Ezért vagy azt engedd meg, hogy valamely más országba elmenjünk, vagy keress bárhol velünk együtt tágasabb palotát. Mi senkinek nem kívánunk inkább szolgálni, mint neked, urunknak." Břetislav herceg pedig belátván, hogy amint a katona nem tudja fegyverek nélkül szolgálatát ellátni, úgy a herceg sem viselheti a herceg

[1235] Ti. előzőleg Szent Vencel és Szent Adalbert – Szent Pál szabadulásának mintájára – bebörtönzötteket szabadítottak ki.

[1236] Ti. II. Vratislav és fia, a későbbi II. Břetislav (l. fentebb, 1097. jegyzet) között.

[1237] Értelem szerint: „amíg az utolsó »i«-re is fel nem kerül a pont." Biblikus parafrázis, vö. Mt 5, 18.

címet katonák nélkül: inkább akart az övéivel idegen kenyeret keresni, mint egyedül, nélkülük az apjával családi békességben élni. Ekkor rögvest több mint kétezer katona – miután összegyűjtötték barmaikat csakúgy, mint javaikat – Břetislav herceggel útra keltek a pannon királyhoz. Akit is László király – rokonaként felismerve – szívesen fogadott, és katonáinak a Trencsén nevű vár közelében lakhelyet jelölt ki, amelyet Bánnak mondanak: e hely erdők és hegyek között található, és rendkívül alkalmas nagyszerű vadászatokra. Élelmet és más természetbeni szolgáltatást a király parancsára a szomszédos vidékek nyújtottak nekik,[1238] magát Břetislavot kevesed magával a király önmagánál, a királyi udvar pompás körülményei között helyezte el.

II. 51. Ebben az esztendőben[1239] az október Kalendae-ja előtti 6. napon, pénteken délután napfogyatkozás volt.[1240] Október Kalendae-ján[1241] erre a földre érkezvén egy bizonyos álpüspök, Rotpertus nevű, aki magáról elmondta, hogy Wasconia tartományában hosszú éveken át irányította a kavellonai egyházat,[1242] és mivel felismerte őt a mi Ozzel[1243] testvérünk, akit „Szamár"-nak is mondanak, és elmondta, hogy egykor, amikor vele Magyarországból Jeruzsálembe vették az utat,[1244] püspöki feladatokat látott el, Břetislav herceg és Kozma választott püspök[1245] tisztelettel fogadták őt, és lehetővé tették, hogy a liturgikus szertartásokat vagy cselekményeket püspöki módon végezze. ... Később pedig, amikor híre kelt, hogy álpüspök lenne, a latinok közül egy Konrád nevűt elküldtek Wasconiába, aki révén a kavellonai

[1238] Bán helység Trencséntől délkeletre; vidékére l. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 352. skk.

[1239] 1092-ben.

[1240] 1092. szeptember 20. Az adat tévesnek látszik, más forrás szerint ez egy esztendővel később történt.

[1241] 1092. október 1.

[1242] Püspökség Dél-Franciaországban. Ma: Cavaillon.

[1243] Csehül: „Szamár".

[1244] Feltehetőleg az 1065. évi, Siegfried mainzi érsek által vezetett zarándokútra céloz. Vö. az Altaichi Évkönyv és más, kötetünkben szereplő forrás vonatkozó hírével.

[1245] Kozma prágai püspök (1090–1098).

egyház püspöke, név szerint Desiderius,[1246] levelet küldött, hogy annak az egyháznak sohasem volt Rotpertus nevű püspöke. ...

III. 5. ... Az Úr megtestesülésének 1098. esztendejében. Jelentették Břetislav hercegnek, hogy a zsidók közül némelyek menekülvén megszöktek, néhányan titkon vagyonukat is részint Lengyelországba, részint Magyarországra menekítik. Ezért a herceg roppantul megharagudott, elküldte kamarását némi katonasággal, hogy fosszák ki őket[1247] tetőtől talpig.[1248] ...

III. 9. Ebben az esztendőben[1249] ez a Břetislav herceg Morvaországba érkezvén, seregével újra felépítette Podivín várát, és visszaadta azt – a korábbi állapotnak megfelelően – Hermann püspök birtokába, a pünkösdöt[1250] is ugyanitt Slivnice faluban ülte meg.[1251] Ezután találkozva a pannon királlyal, Kálmánnal[1252] azon a mezőn, amelyet Luczkónak mondanak,[1253] sok felmerült ügyről tárgyaltak, kölcsönösen figyelembe véve mindkét fél érdekeit. És miután egymásnak kölcsönösen rengeteg ajándékot adtak, megújították a régi barátsági és békeszerződést, és esküvel erősítették meg azt. Itt Břetislav herceg felkérte Szerafin érseket,[1254] hogy Hermannt, választott diakónusát szentelje fel. Aki is azon tájt megérkezvén a saját székvárosába, Esztergomba, amelyben a szent rendekre való felszentelés szertartása történik, a június Idus-a előtti 3. napon[1255] pappá szentelte

[1246] Desiderius cavailloni püspök (1082–1095).

[1247] Ti. még az országban maradt zsidókat.

[1248] E zsidók magyarországi beilleszkedésének dokumentuma lehet Kálmán zsidótörvénye (l. jelen kötetben). L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 990.

[1249] 1099-ben.

[1250] 1099. május 29.

[1251] Sliunica (Slivnica) falut Vratislav 1067 végén János olomouci püspöknek adta piacával és ugyanott, a Zuartka nevű víz közepén épült Podiuin várral (Prágai Kozma II. 21), ezt kapta most vissza Hermann, aki Kozma püspök halála után († 1098. december 10.) lett választott prágai püspök.

[1252] L. fentebb, 807. jegyzet.

[1253] Ma: Uherské Hradiště.

[1254] L. fentebb, 713. jegyzet.

[1255] 1099. június 11.

őt, és engemet – jóllehet erre méltatlant – is erre a fokozatra emelt.[1256] ...

III. 19. ... Tehát a bárány-jámborságú Bořivojt[1257] megfosztják országától, és a tigrisnél kegyetlenebb és az oroszlánnál vadabb Svatopluk kerül a trónra 1107. május Idus-át megelőző napon.[1258]

III. 20. Ezen az új és Csehországban korábban elő nem forduló eseményen[1259] a szomszédos népek elcsodálkoztak, és még roszszabb dolgokat jósoltak a jövendőben a hígvelejű csehek számára. Innen Pannónia Kasszandra-fiai[1260] örülnek, amonnan Lengyelország semmirekellő bunkói örvendeznek faragatlan szájjal, mivel – amíg ezek a hercegek egymás között viszálykodtak – ők békességben élhettek. ...

III. 22. Az Úr megtestesülésének 1108. esztendejében. Amiképpen gyakran megesik ott, ahol egy férfi és egy nő kettesben egy ágyon heverészik, megszületik egy harmadik, hogy emberré legyen, így Svatopluk herceg nemes felesége is „világra hozta, és a keblére ölelte zsenge újszülöttjét".[1261] Henrik király[1262] öt hónap elmúltával érte küldött, és a keresztség szent forrásából felemelve őt a saját nevéről Henriknek nevezte el.[1263] Visszaküldve őt az atyjához, keresztkomájának, Svatopluknak minden adósságát is, azaz háromezer talentumot, elengedte, és elrendelte, készüljön vele egy hadjáratra a magyarok veszett tombolása ellen, mivel bizonyos németek kérelmére elhatározta:[1264] elindul oda, hogy megbosszulja a jeruzsálemi zarándokok meggyilkolását, akik közül ez a nép kegyetlenségéből eredően egyeseket kardélre hányt, másokat szolgaságra vetett. És már szeptember hónapban, amidőn Svatopluk herceg a királlyal Pannóniában Pozsony[1265] városánál tartózkodott, Bořivoj lengyeleivel ellenségesen betört Csehországba, Vaceket és Mutinát[1266] őrcsapataikkal együtt megfutamította abból az erősségből, amely megerődítetten helyezkedett el Lengyelország határain;[1267] mert Svatopluk herceg elutazván erre a kettőre bízta minden gondját, azért is, hogy Csehország oltalmára legyenek, őket tette meg mindenek elöljárójává. És amikor Vacek úgy látta, hogy társa, Mutina nem harcol elég hevesen, sem az erőd védelmére az ellenségnek férfiasan nem áll ellen, ez alkalomból úgy gondolván, hogy Bořivoj az ő tanácsára tört be Csehországba, ezt követően katonái közül egyet titkon elküldött, aki minderről Svatopluk hercegnek jelentést tett. Hasonlóképpen elküldte Bořivoj herceg táborába is egy másik katonáját, akit cselvetésekre oktatott ki, és „aki mindkét eshetőséget vállalva, egyszersmind kész volt a cselfogásokkal élni vagy alávetni magát a halálnak"[1268] megérkezvén az említett herceghez, Bořivojhoz, azt színlelte, mintha Svatopluk herceg táborából szökött volna, s arról hozott hírt, hogy az Magyarországból visszatért volna, és a holnapi napon ezekkel meg kíván ütközni, s ezt esküjével is megerősítette. Miután ezektől a hazugságoktól azok megrémültek, még azon az éjszakán visszatértek Lengyelországba. Ezen dolgokról hallomást szerezve, Henrik király állítólag azt mondta keresztkomájának: „Ha meg nem bosszulnám a téged ért jogtalanságokat a lengyeleken, a semmit érő hínárnál hitványabbnak tartanám mindig magam." Ezalatt távol Svatopluk haragtól feltüzelve a jelen nem lévő Mutina ellen a fogait csikorgatja, szeme szikrát szór és levegő után kapkod. Alig képes kivárni azt a napot, amelyen a dühét reá szabadjára engedheti: úgy gondolja, semmit sem ér, ha egyedül csak Mutinán áll bosszút, máris – miután iszonyú fogadalmat tett – esküvel kötelezi magát, hogy az ő

1256 Erre l. Thoroczkay Gábor: a 824. jegyzetben i. m. 573–574.

1257 L. fentebb, 1128. jegyzet.

1258 1107. május 14. II. Svatoplukra l. fentebb, 1127. jegyzet.

1259 L. Prágai Kozma III. 19.

1260 Utalás a trójai Priamos és Hekabé jóstehetségű leányára.

1261 Sedulius Coelius: Paschale Carmen I. 113.

1262 Ti. V. Henrik német uralkodó. L. fentebb, 1121. jegyzet.

1263 Valódi neve Vencel († 1130), olomouci herceg volt.

1264 Valójában Kálmán öccse, Álmos herceg kérelmére (l. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 214.). Makk Ferenc feltételezi továbbá, hogy a német támadás másik nagyon fontos indítéka Kálmán – német érdekeket is sértő – közép-dalmáciai hódítása volt (a 207. jegyzetben i. m. 158.). A Képes Krónika szerint erre a támadásra 1113-ban került sor (l. SRH. I. 429–430.), korrekciójára l. Makk Ferenc: Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. AUSz. AH. 67 (1980) 28. Vö. fentebb, 1192. jegyzet.

1265 L. fentebb, 14. jegyzet.

1266 Mutina Božův fia a Vršovsky nemzetségből, Vacek egy gróf talán ugyanabból. L. Václav Novotný: az 1224. jegyzetben i. m. 370–371., 450–456.; Bertold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306). München–Leipzig 1912. 194–195.

1267 Ennek az erődítménynek a helye erősen vitatott.

1268 Vergilius: Aeneis II. 61–62.

egész nemzetségének, mint az olajmécsesnek, karddal oltja ki az életét, és mivel ezek közül egyesek az ő szolgálatában lévén a szemei előtt állnak, szívébe rejti fájdalmát, arcára pedig mindnyájuk előtt vidámságot erőltet.[1269] ...

III. 24. Nem tudhattam meg, hogy ebből a nemzetségből hány főt adtak át a halálnak, mivel nem egy napon és nem egy helyen történtek a gyilkosságok.[1270] Egyeseket ugyanis a piactérre vezettek, és mint oktalan állatokat mészároltak le, másokat Petřin hegyén[1271] fejeztek le, sokakat a saját hajlékaikban vagy az utcákon öltek meg. Mit mondjak el Mutina gyermekeinek pusztulásáról, akiknek a halála kegyetlenebbnek látszott mindenféle halálnál? Ártatlan, jó gyermekek voltak ragyogó vonásokkal, szeretetre méltó tekintettel, amilyeneket sem éleslátású mester fehér elefántcsonton, sem festő a falon nem képes ábrázolni. Láttuk ugyanis őket, nyomorúságosan a piacérre hurcoltatni egyre gyakrabban azt kiáltozva: „Anyám! Anyám!", amikor a vérszomjas bakó mindkettőt a hóna alá kapva, mint a malacokat, késsel szúrta le. Mindenki szétfutott mellét verdesve, csakhogy ne lássák a hóhért, amint az olyannyira szörnyű gaztettet elkövette. A többiek pedig, akik e nemzetségből túlélők maradtak, számkivetésben rejtőztek el, egyesek Lengyelországba, mások Magyarországra menekültek el. ...

III. 25. Történt pedig, azután, hogy Henrik király a sikertelen ostromzár következtében visszatért Pozsony városától, Kálmán, Magyarország királya rövid idővel később megtorolni óhajtván mindazokat a jogtalanságokat, amelyeket Svatopluk herceg ellene elkövetett, betört Morvaországba és azt ellenségesen pusztítani kezdte. Ugyanis amidőn Henrik király harci fegyverzetében serénykedve minden oldalról körülzárta Pozsony városát, az említett herceg cseh vitézeivel semmit, ami a Vág folyónak ezen a partján található volt, Trencsén városától[1272] egészen odáig, ahol az említett folyó a Dunába torkollik, felégetetlenül nem hagyott. Gyakran a pannon király által kiküldött

---

1269 A bosszúra l. Prágai Kozma III. 24. Erre 1108. „november Kalendae-ja előtti 6. napon" (október 27-én) és azt követően került sor.

1270 Állítólag több mint 3000 embert irtottak ki. Vö. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 215.

1271 Prága egyik magaslata.

1272 Ma a szlovákiai Trenčin.

felderítőket vagy hírszerzőket is – akiket ez a herceg elfogott – orruktól és szemeik világától megfosztatta. Hasonlóan egy bizonyos napon az említett király kiválasztott katonái közül több mint ezer férfit azzal a paranccsal, hogy leshelyeikből vagy az élelmiszer-utánpótlásért kijáró védőket fogják el, vagy a vigyázatlan németekre éjszaka csapjanak le; Svatopluk herceg erről jó előre értesülve, ott, ahol a mocsarak között elrejtőztek, meglepetésszerűen lecsapva rájuk, valamennyit az utolsó szálig – mint a halakat a kivetett kerítőháló[1273] – elfogta, és egyeseket kivégeztetett, másokat kínpadra vonatott, keveseknek pedig, miután hatalmas pénzösszeget csikart ki értük, meghagyta az életét. Svatopluk herceg – amint meghallotta, hogy ilyen és hasonló, a magyarok rovására elkövetett cselszövései miatt a király, tudniillik Kálmán megtámadta Morvaországot – tüstént egyesítette mindkét seregét (Csehországét és Morvaországét), és az éj sötétjében sietve haladt keresztül egy erdőségen, hogy lopakodva megközelítse az ellenséget, és vele az elkövetkező napon ütközetbe bocsátkozzon. És annyi ezer katona közül, akik vele együtt gyorsan törtek előre – különös eset – éppen a hercegnek a szeme pupillájába csapódott bele olyan erősen egy rosszul kiálló ág, hogy miután a gallyat majdnem a szemével együtt húzták ki és félholtan emelték fel a herceget, a gyászos hadsereg visszatért a saját hazájába november Idus-át megelőző napon.[1274]

III. 26. Az Úr megtestesülésének 1109. esztendejében. A február havi újhold tizedik napján[1275] mivel nagyon nagy hideg köszöntött be, és az összes vizek erősen befagytak, Svatopluk herceg, aki már felépült szemsebéből, egymást követő három nap és három éjjel egyesített seregével erőltetett menetben Magyarországra támadt, és amikor azok közül senki sem sejtette, váratlanul Nyitra városához[1276] érkezett seregével, be is tört volna abba, ha az itt mindig éberen vigyázó őrök be nem zárták volna a kaput. Miután tehát kiirtották és felégették külvárosát és már visszavonulóban voltak, összetalálkoztak a kocsikon és lovakon az említett város felé menekülő sokaság menetoszlopaival. Ezeket azon mód összegyűjtötték, mind a marokszedők a szántón [a gabonát], falvaikat felégették, azt az egész vidéket elpusztították, és

---

1273 Mt 13, 47.

1274 1108. november 12-én.

1275 1109. február 14.

1276 L. fentebb, 1177. jegyzet.

hatalmas zsákmánnyal, szarvasmarhákkal és egyéb javakkal megrakodva határtalan vigassággal tértek meg hajlékaikba.[1277]

III. 27. Ugyanezen esztendőben a Lengyelország hercege, név szerint Bolesław[1278] elleni dühére és felháborodására visszaemlékező legfenségesebb Henrik király, visszaemlékezve azon ígéretére is, amely ígéretet az ő keresztkomájának, Svatopluknak tett Pozsony városánál – ahogyan fent elmondtuk –,[1279] útját Szászország felé vette, magával vezényelte a bajorokat, egyszersmind az alemannokat és a keleti frankokat, és azokat is, akik a Rajna mentén élnek Köln városától egészen császársága nyugati határaiig; nem hiányoztak a sziklánál is keményebb szászok sem hosszú lándzsáikkal. A csehek csatlakozása után, szeptember hónapban betört Lengyelországba, és miután az első városát, Glogovot[1280] ostromzárral vette körül, elpusztította az országot az Odera folyó mindkét partja mentén az említett várostól egészen Rečen váráig,[1281] s hatalmas zsákmánnyal ismét visszatért táborába.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szegfű László

1277 Az eseményekre l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 158–159.

1278 Ti. III. Bolesław. L. fentebb, 1091. jegyzet.

1279 Prágai Kozma III. 22.

1280 Ma: Glagówek.

1281 Erősség az Odera bal partján.

IOANNÉS ZONARAS: TÖRTÉNETI MUNKÁK KIVONATA

A bizánci jogtudós, teológus magas tisztséget töltött be I. Alexios Komnénos (1081–1118) udvarában, 1118 után valószínűleg elvesztette tisztségét, és szerzetes lett a Márvány-tenger egyik szigetén. Már a monostorban írta Epitomé historion *(Történeti munkák kivonata) című nagyszabású történeti művét, amely a világ teremtésétől 1118-ig mutatta be az eseményeket. A bizánci kor tárgyalásakor historikus elődeinek a műveiből merített (így a 811 utáni korszakokra Skylitzéséből és Pselloséból), míg I. Alexios Komnénos uralkodásának ábrázolása Zonaras saját munkája, s fontos ellenőrzője és kiegészítője e korszak főforrásának, Anna Komnéné Alexiasának.*

Mérvadó kiadása: Ioannis Zonarae Epitome historiarum. Rec. L. Dindorf. *I–VI. Lipsiae 1869–1875.*

A bizánci kor történetét tartalmazó, általunk használt szöveg kiadása: Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XIII-XVIII. Ed. Th. Büttner-Wobst. *Bonnae 1897. (Az általunk közölt rész: 671., 747–748.).*

A mű magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: ÁMTBF. 98–101.

[1282]XVIII. 6. ... A már említett Komnénos[1283] pedig hadat indított a magyarok és a szkíták ellen, akiket besenyőnek mondanak, ám a magyarokkal kérésükre békét kötött.[1284]

[1285]XVIII. 24. ... Miután azonban őt[1286] állandó lábfájás gyötörte, és már járni sem tudott ... és ebből kifolyólag ágynak esett,[1287] a

1282 Előzmények: Mikhaél Kerullarios pátriárka és Isaakios Komnénos császár közötti viták, az egyházfő halála és III. Konstantinos Leikhudés pátriárka hivatalba lépése.

1283 Isaakios Komnénos császár. L. fentebb, 665. jegyzet.

1284 Skylitzés folytatásának (amely viszont Mikhaél Attaleiatés kivonata) a rövidített változata. L. még jelen kötetben, Anna Komnénénél.

1285 Előzmények: I. Alexios Komnénos uralkodásának végéhez közeledve Zonaras szól a császár családjáról, valaha nagy befolyásnak örvendő édesanyjáról, testvéréről, gyermekeiről és feleségéről, akihez házasságuk kezdetén nem volt túl hűséges, ám akihez utóbb szeretettel fordult, és mindig maga mellett akart tudni az uralkodó. S ez így maradt, amíg a császár jó egészségnek örvendett.

császárnő[1288] uralkodott ... és azzal a gondolattal foglalkozott, hogy férje elhunyta után reá szálljon minden hatalom és a birodalom kormányzása úgy, hogy még a fia[1289] is császárként neki legyen alárendelve. Ez az elképzelés azonban elfogadhatatlan volt annak a számára, aki immár férfikorba lépett, korábban feleségül vette a magyarok királyának a leányát,[1290] és gyermekei voltak.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Olajos Teréz

1286 I. Alexios Komnénos császár (1081–1118), Isaakios Komnénos császár unokaöccse. 1057 körül született, tiszti karrierjét III. Niképhoros Botaneiatés császár alatt kezdte, s amikor ellene fellázadt és a katonai arisztokrácia támogatásával trónra lépett, a birodalom katasztrofális helyzetben volt: a szeldzsükök elfoglalták Kis-Ázsia nagy részét, a besenyők a dunai themákat fenyegették, a normannok Konstantinápoly ostromára készültek. Alexios győzött a normannok és a besenyők felett, és sikeres reformokkal stabilizálta a birodalom életét. L. pl. F. Chalandon: Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118). Paris 1900.

1287 1118 január–februárjában. I. Alexios hat hónapig volt súlyos beteg, és 1118. augusztus 15-én halt meg. L. pl. F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 275–276.

1288 Eiréné Dukaina, az előkelő Dukas család sarja, 1066 táján született, és 1078 táján lett a Dukasok és a Komnénosok közötti politikai szövetség zálogaként I. Alexios Komnénos felesége. 1083-ban született első gyermekük, a történetíró Anna, majd Mária és harmadikként Ioannés, a leendő császár. Eiréné leányával, Annával együtt intrikált Ioannés ellen, Alexiost halálos ágyán arra próbálták rávenni, hogy Annát és annak férjét, Niképhoros Bryenniost jelölje örököséül. A császár súlyos betegsége idején felesége ellátta a régensi feladatokat.

1289 II. Ioannés Komnénos császár (1118–1143) 1087-ben született, és apja halála után követte azt a trónon. L. pl. F. Chalandon: Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles. II. Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel Comnène (1143-1180). Paris 1912. 1–193.

1290 Ioannés Szent László leányát, Piroskát vette feleségül. A házasságot a kutatók többsége 1104–1105-re teszi, ezt módosítja legutóbb Makk Ferenc, aki 1105–1106 fordulójára datálja azt (A Kálmán-ági királyok külpolitikájának néhány kérdése. In: Uő: a 21. jegyzetben i. m. [A turulmadártól...] 177–180.).

Személyéről – azon felül, hogy aacheni őrkanonok volt – semmit sem tudunk. Az I. keresztes hadjárat legterjedelmesebb és legrészletesebb krónikáját hagyta ránk, ami már a maga korában is nagy ismertségnek és elismertségnek örvendett, 12 fennmaradt kéziratából hat még a 12–13. században íródott. Az első hat könyvben a Jeruzsálemi Királyság megalapításáig terjedő eseményeket írja le, jórészt a résztvevők elbeszélésére visszavezethető ismeretek, énekek és történetek alapján, a 6–12. könyvekben pedig időrendbe haladva jut el 1119-ig. Földrajzi kötődésének is megfelelően művének már kezdettől Bouillon Gottfried a hőse, s a német keresztesek szerepét hangsúlyozza. Megítélésben a modern kutatók megoszlanak. Vannak, akik pontatlanságai, hihetetlen történetei ellenére is mint jeles történeti elbeszélőt értékelik, vagy éppen elveszett korabeli krónika nyomait keresik művében. Mások ugyanezen okok alapján csak csekély történeti hitelt tulajdonítanak neki, mint nálunk pl. Marczali Henrik. A középkori szerzők közül használta Tyrosi Vilmos, Fulco (1118 után) és Graindor de Douay (1190 k.). A magyar király és Gottfried herceg közötti levélváltás a műfaj természetéből következően kitalált, fiktív, és a szövegkiadások is így tartják számon. Tyrosi Vilmos hasonló szövegezésű Kálmán-levele Albert szövegén alapul.

Általunk használt, mérvadó kiadása: P. Meyer: *in: Recueils des historiens des Croisades: Historiens occidentaux. III. Paris 1866. 265–713. (Az általunk közölt szöveg: 274–279., 282., 289–291., 293–295., 299–304., 579.).*

Elavult kiadása: Migne, *PL. CLXVI. 389–716. oszlop.*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 34–45.

A szövegben található magyar vonatkozású levelek kiadása: DHA. I. 319–321.

Kálmán király – a szövegben található – levelének fordítása: ÁAL. 96.

I. 6. Az Úr megtestesülésnek 1096. évében, a 4. indictióban, amikor Henrik negyedikként volt király, harmadikként pedig a rómaiak fenséges császára, királyságának 43., császárságának pedig 13. évében,[1291] II. Orbán, azaz Odoard pápasága[1292] idején, március 8. napján

---

1291 L. fentebb, 208. jegyzet.

1292 L. fentebb, 739. jegyzet.

a Nincstelenként is emlegetett Valter,[1293] a kiváló lovag, francia gyalogosok nagy csapatával, akik mellett csak nyolc lovasa volt, a fentebb már említett Péter remete biztatására, jeruzsálemi útjuk nyitányaként belépett Magyarországra. Itt a magyarok legkeresztényibb királya, Kálmán úr,[1294] miután értesült róla és a tudomására jutott Valter szándéka, megkezdett útjuk célja, barátságosan fogadta őket, és békésen megadta nekik az engedélyt, hogy az egész királyságán áthaladjanak, és közben vásárolhassanak. Így pedig minden sérelem és ellenséges támadás nélkül egészen Belgrádig, a bolgárok városáig jutottak,[1295] áthaladván Zimonyon,[1296] ahol a magyarok királyságának határa húzódik. Ezután békében átkeltek hajókon a Morava folyón.[1297] Valter csapatából azonban, tudta nélkül, tizenhatan itt Zimonyban maradtak vissza, hogy fegyvereket vásároljanak. Miután Valter már átkelt a folyón, néhány sötét lelkű magyar kifigyelte Valter és serege távoztát, s rátámadtak erre a tizenhatra: elvették tőlük fegyvereiket, ruháikat, aranyukat és ezüstjüket, ruhátlanul és üres kézzel engedték csak útjukra őket. Ők pedig panaszosan – vagyonuktól és fegyvereiktől megfosztva – sietve egészen Belgrádig mentek, hogy a velük megesett szerencsétlenségüket elmondják Valternak, aki egész csapatával a falakon kívül táborozott le. Ő azonban egykedvűen fogadta a hírt, s hallani sem akart arról, hogy megtorolja a sérelmüket. Ugyanazon éjjelen, amikor a ruhátlan és kifosztott társai visszatértek, Valter engedélyt kért a napi szükségletek megvásárlásához a bolgárok főemberétől és a város vezetőségétől. Ők azonban cselt gyanítva, s földjükre érkezett kémeknek nézve őket, minden kereskedést megtiltottak velük. Ezért Valter egész csapatával engesztelhetetlen haragra lobbanva a földeken és mezőkön szerteszét legelésző barmokat, ökröket és birkákat erőszakkal megszerezte és elhajtotta. Mindez a nyájakat elhajtó zarándokok és bolgárok közötti komoly összecsapásig fajult, ami csak fokozódott, és szabályos háborúvá változott. A bolgárok ereje közben egyre csak nőtt, megközelítette a száznegyvenet, a zarándokok seregéből pedig néhányan elszakadtak a főseregtől és menekülés közben egy kápolnába vették be magukat. A bolgárok pedig érezvén, hogy csapatuk egyre erősödik, Valter viszont kétségbe esik, s egész csapatával együtt elmenekül, ostrom alá fogták a kápolnát, s a bennlevők közül hatvanat égettek meg, a kápolnából és az ellenség elől a puszta életükért menekülők közül pedig sokakat súlyos sebekkel borítottak. …

I. 7. Ezt követően nem sok idő múltán az említett Péter[1298] és a tenger homokjához hasonlatosan nagyszámú serege, amely különböző királyságokból az ő személyének köszönhetően gyűlt egybe, ti. franciákból, svábokból, bajorokból, lotaringiaiakból, szintén folytatta útját Jeruzsálem felé. Útja során elérvén a Magyar Királyságot, a soproni kapu[1299] előtt táborozott le a keresztények általa vezetett egész seregével. Miután itt megállapodott, rögvest követeket küldött Magyarország urához, hogy neki és bajtársainak belépést és országa közepén[1300] való szabad áthaladást engedélyezzen. Az engedélyt meg is kapták, azzal a feltétellel, hogy a király földjén zsákmányt nem ejthetnek, hanem békésen haladjanak, s mindazt, amiben a hadserege szükséget szenved, civódás és vita nélkül, fizetség ellenében vásárolják meg. Péter a király feléje és övéi irányába megnyilvánuló jóindulatának megörült, és valóban békésen haladtak át Magyarországon, a megélhetésükhöz szükséges dolgokat az ellenérték fejében méltányos mennyiségben és mértékben megkapván; egész csapatával minden viszály nélkül így jutott el Zimonyig.

[1293] Nincstelen Valter, azaz francia nevén Gautier Sans-Avoir, francia lovag Ile-de-France-ból, talán Boissy-Sans-Avoirból. Remete Péterrel együtt vett részt 1096 októberében Civitotnál egy vesztes ütközetben, ahol életét vesztette. L. Steven Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 105–112. Az említett márciusi időpont nyilvánvaló tévedés, mivel Valter és Péter április 12-én még Kölnben ünnepelték a húsvétot.

[1294] L. fentebb, 807. jegyzet.

[1295] Belgrád, azaz Nándorfehérvár. Ma Szerbiában Beograd, a Duna és Száva összefolyásánál. Bolgár fennhatóság után 1018-tól ismét bizánci uralom alatt állt. L. Takács Miklós: in: KMTL. 93–94.; Makk Ferenc: az 1264. jegyzetben i. m. 24.

[1296] Zimony. Ma Szerbiában Zemun, Belgrád része. A források *Malevillá*ként említik, talán már a 10. századtól magyar határvár.

[1297] Nem lehet tudni, hogy valójában a Száva vagy a Morava folyóról van-e szó. A kutatók inkább a Szávára gondolnak.

[1298] L. fentebb, 985. jegyzet.

[1299] Sopron római romokra épült, sánccal védett ispánsági székhely, fontos határvár. A szövegben *Cyperon* néven szerepel. Idriszi 1153-ban is fontos városként említi. L. Gömöri János: Castrum Suprun. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Sopron 2002.

[1300] Az út Fehérváron át vezetett.

Amint azonban az említett hely közelébe érkezett, híre jutott az ő és övéi fülébe, hogy annak a vidéknek az ispánja, a magyar király előkelőinek egyike, név szerint Géza, a kapzsiságától megrontva egybegyűjtötte katonáit, s aljas együttműködésbe keveredett a már említett Nikétas nevű vezérrel, a bolgárok főemberével és Belgrád városának parancsnokával.[1301] Tervük szerint egyesítve vazallusaikat Nikétas leverné és legyilkolná Péter seregének előőrseit, ő maga pedig katonáival a hátul haladókkal végezne, hogy így az egész hadseregtől elragadhassák javaikat és szétoszthassák a megszerzett zsákmányt, lovakat, aranyat, ezüstöt és ruhákat. Péter hallotta mindezt, de mivel a magyarok és a bolgárok keresztény felebarátaik voltak, nem akart róluk ekkora gaztettet feltételezni, amíg el nem jutottak Zimonyig, s meg nem pillantották a vár fokán a bajtársaiktól, Valter tizenhat, nem sokkal korábban lemaradó társától zsákmányolt fegyvereket és egyéb értékeket, amelyeket a magyarok hitszegő módon elrabolni vetemedtek. Miután Péter rádöbbent a társait ért sérelemre, meglátta fegyvereiket és értékeiket, társait bosszúra biztatta fel. Erre hangosan megfújták kürtjeiket, felemelték hadijelvényeiket, és a falakra rontottak, a védőszintet nyílzáporral borították el, s a falakon állókra olyan ellenállhatatlan és hihetetlen sűrűségben lőttek, hogy a magyarok képtelenek voltak a támadó gallok erejének ellenállni, a falakról visszavonultak, hátha a városon belül még tartani tudják magukat az ő erejükkel szemben.

Erre az Étampes-ból[1302] származó, a Burelnek is hívott Gottfried, kétszáz gyalogos parancsnoka és zászlóvivője, maga is nagy erejű gyalogos, a falaktól távol állván meglátta a magyarok menekülését a falakról, azon nyomban az éppen ott talált létrával átjutott a falakon. A Broyes várából való Rejnold,[1303] híres lovag, sisakkal védve fejét és páncélinget öltve magára, Gottfried nyomában hágott a falra, míg végül a lovasok és gyalogosok egyaránt megkísérelték a bejutást. A magyarok közben rádöbbenve szorongatott helyzetükre és az őket fenyegető veszélyre, hétezren tömörültek egybe, hogy védjék magukat. Egy másik, keletre néző kapun át törtek ki, s egy magas sziklaszirt gerincén állapodtak meg, amely előtt a Duna folyt, s arról az oldalról megmászhatatlan akadályként magasodott. Legnagyobb részüket már a kapu előtt kardélre hányták, mivel nem tudtak elég gyorsan kijutni a kivezető keskeny úton, a többiekkel pedig, akik a dombtetőn reménykedtek menekülésükben, a nyomukban érkező zarándokok végeztek, a domb tetejéről lelökötteket pedig a Duna hullámai ragadták magukkal, igaz, sokaknak hajón sikerült elmenekülniük. Hozzávetőleg négyezer magyar maradt holtan, míg a zarándokok közül csak százan, nem számolva a sebesülteket. Miután Péter győzelmet aratott, Zimony várában öt napon át maradt egész csapatával, mivel nagy bőségben leltek élelemre, találtak itt gabonát, birkanyájakat, marhákat, bort nagy mennyiségben és lovakat számolatlanul.

I. 8. Miután tudomást szerzett a (keresztesek) győzelméről és a magyarok kegyetlen legyilkolásáról, Nikétas a saját szemeivel is megpillantotta a – többnyire kegyetlen sebekbe belehalt – katonák összekaszabolt holttesteit, amelyek közül a Duna hullámai a mérföldnyire lévő Zimonyból számtalant sodortak le egészen Belgrádig, ahol a folyómeder kanyart ír le, s így folytatja tovább útját. Ezután az említett vezér összehívta övéit, kikérte mindnyájuk tanácsát, s félelemből elállt attól, hogy Péterre Belgrádban várjon, ellenben elhatározta, hogy Nisbe[1304] költöznek át, mivel azt a város falainak erejével sikerrel megvédheti a franciákkal, rómaiakkal, németekkel szemben, s magukkal viszik Belgrádból minden kincsüket. Honfitársait pedig állataikkal együtt hegyekbe, erdőkbe és elhagyott helyre menekítette, amíg szembeszáll Péter bajtársaival, kérvén közben a konstantinápolyi császár seregének segítségét, hogy bosszút álljon a magyarokért a zimonyi ispán és vezér, Géza, valamint a közte megkötött barátság és szerződés alapján.

Hat nap múltán a frank vendégek városából sebesen egy követet küldtek Péterhez, aki ezt a határozottan fenyegető üzenetet hozta a

---

1301 Gézáról semmit sem tudunk, neve a szövegben Guz alakban szerepel, amit az oguz türkök nevével is kapcsolatba hoztak. Nikétas belgrádi bizánci stratégos volt, pecsétjét megtalálták. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 108. A határmenti magyar és bizánci vezérek együttműködésére l. Makk Ferenc: az 1264. jegyzetben i. m. 24.; Kapitánffy István: a 922. jegyzetben i. m. 70–71.

1302 Étampes város Párizstól délre, az Essonne partján.

1303 Broyes Marne megyében, Champagne-Ardenne vidékén, franciásan Renaud de Broyes.

1304 Nis az ókori Naissus, ma Niš Szerbiában. A Konstantinápoly felé vezető út egyik fontos állomása.

tudomására, így szólván: „Magyarország királya egész országának had seregét összegyűjtötte, s az övéit ért sérelem megbosszulására ellenetek fog indulni, s közületek senkinek sem lesz esélye, hogy fegyverei elől elmeneküljön. Ugyanis a meggyilkoltak feletti fájdalom és siránkozás meghatotta a királyt, rokonaikat és barátaikat, ezért minél hamarább átkelve a Morava folyón, távozzatok tüstént." Péter pedig megértette a király haragját és csapatai gyülekezésének jelentőségét, társaival egyetemben elhagyta Zimonyt, ugyanakkor az összes zsákmányt, a zsákmányolt méneseket magával víve a Moraván szándékozott átkelni. Hajót azonban csak keveset, összesen 150-et talált az egész partszakaszon, amiken ekkora tömegnek kellett volna gyorsan átkelni és menekülni, attól tartva, hogy a király haderejével föléjük kerekedik. Így azok, akiknek nem jutott hely a hajókon, összekötözött fagerendákon és ágakon próbálkoztak meg az átkeléssel. De a Bulgáriában lakó besenyők[1305] sokukat megtámadták nyilaikkal és megölték őket, amikor a kormányrúd nélküli, fából és ágakból való tákolmányok a többiekétől messzebbre sodródtak. Látva Péter, hogy az övéi közül meghalnak és elmerülnek, megparancsolta a neki engedelmességet fogadott bajoroknak, sváboknak és a többi németnek, hogy francia testvéreiken segítsenek. Akik ott helyben hét tutajon behajóztak, s a besenyők hét hajócskáját elsüllyesztették a rajta lévőkkel, hetet ejtettek csak élve fogságba, akiket Péter elé vezettek és parancsára kivégeztek.

Így megbosszulva az övéit ért sérelmet, átkelvén a Morava folyón, a bolgárok nagy kiterjedésű ligetes erdőségeihez érkeztek, magukkal hozván szekereiken élelmüket, minden felszerelésüket, a belgrádi zsákmánnyal együtt. Miután nyolc napon át a tágas ligetekben időztek, Péter az embereivel elérte a falakkal jól megerősíttet Nist. Még a város előtt a folyón egy kőhídon átkeltek, s a folyóparti mezőségen verték fel sátraikat, ami kiterjedésével és zöldellő frissességével kedvükre való volt.

I. 9. Miután itt megpihentek a zarándokok csapatai, Péter saját előrelátásából és vezérei tanácsára követséget menesztett Nikétas vezérhez, a bolgárok főemberéhez, aki akkoriban jelen volt a városban, hogy engedélyt kérjenek élelmiszer vásárlására. Ő ehhez kegyesen

[1305] Besenyők szembenállásukat fokozatosan feladva már 1040-től megtelepedtek a Bizánci Birodalomban. L. Zimonyi István: in: KMTL. 99–100.

hozzájárult, azzal a feltétellel, hogy túszokat adjanak, nehogy a nagy tömeg bármiféle jogsértést vagy erőszakot kövessen el, miként az Belgrádnál megesett. A vezér számára kiválasztották és átadták a túszokat, Valtert, a Beauvais melletti Breteuil várából való Valeram fiát,[1306] s az étampes-i Gottfried Burelt. Miután őket átküldték, s a vezér átvette őket, mindenből bőségesen biztosították számukra a vásárlást, akiknek pedig nem volt miből venni, a városból bőségesen érkezett alamizsna.

Ez az éjszaka a legnagyobb nyugalomban telt el, s a vezér Péternek becsülettel visszaküldte a túszokat. A svábok közül százan azonban este adás-vétel közben egy aláváló veszekedésbe keveredtek egy bolgárral. Kissé lemaradtak Péter csapatának az utóvédjétől, s felgyújtottak hét, az említett híd alatt álló malmot, amelyek porig égtek; sőt néhány – a városon kívüli – házra is csóvát vetettek sérelmük megtorlásaként. A polgárok, amint látták, hogy házaik lángra kapnak, egy akarattal vezérükhöz, Nikétashoz járultak. Kijelentették, hogy Péter és követői, mindahányan is vannak, hamis keresztények, inkább csak rablók, s nem békés emberek, hiszen a belgrádi vezér besenyőit, s Zimonyban annyi magyart megöltek, most pedig erre a gyújtogatásra vetemedtek, a jótétemények aljas viszonzásaképpen.

I. 10. A vezér meghallgatván az övéi panaszkodását és az őket ért sérelmeket, megparancsolta, hogy mindnyájan fogjanak fegyvert – emlékezett még Zimony megtámadására –, hogy az egybegyűlt lovassággal tüstént a zarándokok nyomába eredjenek, és megfizessenek nekik mindazért a gonoszságért, amit elkövettek. A vezér előbbi parancsára a város védelmére bolgárok, kunok, s zsoldfizetés fejében besenyőkkel együtt nagyszámú magyar érkezett, megragadva csont- és szaruíjaikat, magukra véve páncéljaikat, és zászlócskákat erősítve lándzsáikra, Péter nyugodtan vonuló seregét üldözőbe vették, s a komótosabban haladókat, a hátvédet könyörtelenül gyilkolták és ledöfték, az őket követő lassú szekereket és kocsikat hatalmukba kerítették, az idős nőket, leányokat és fiatal fiúgyermekeket elragadták, akik minden javukkal és barmukkal együtt mind a mai napig száműzöttként és fogolyként bolgár földön élnek. Miközben a zarándokokra szakadt ez a

[1306] Valter a Beauvais melletti Breteuil-ből való Valeram fia, franciásan Gautier de Bretueil. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 108–112.

váratlan zűrzavar és halál, egy Lampert nevű férfi gyors lován elmenekült, s a mit sem tudó Péterhez ment: mindent elmondott neki, hogy ti. a bajok és fájdalmak okaiért a svábok a felelősek, akik gyújtogatni kezdtek. ...

I. 13. Közben megérkeztek Konstantinápolyba a császár úrhoz[1307] a vezér követei, akik elbeszélték töviről hegyire a Péter tetteivel kapcsolatos minden rosszat és szerencsétlenséget: miként gyilkolta le a magyarokat Zimonyban, s miként jött Nis városához, ahol a polgárok jótetteit gonoszsággal viszonozta, aminek viszont nem maradt el a büntetése. ...

I. 23. Nem sokkal Péter átvonulását követően, később egy, a Rajna folyó vidékéről származó német nemzetiségű pap, név szerint Gottschalk,[1308] Péter biztatására maga is ugyanezen jeruzsálemi út iránti hő vágyakozásra lobbant, és sok, különféle nemzetiségű ember szívét beszédével maga lelkesítette fel az út egyidejű megkezdésére. Lotaringia, Kelet-Franciaország, Bajorország és Svábföld különböző vidékeiről 15 ezernél is több zarándokot hívott össze, lovagokat és gyalogosakat egyaránt, akik elmondhatatlanul sok pénzt gyűjtöttek össze, más szükséges dolgokkal egyetemben. Úgy mondják, hogy útjukat egészen a Magyar Királyság határig békésen folytatták. A mosoni kapuhoz és a várhoz érve tisztelettel bocsátattak be Kálmán király kegyéből. Még a napi szükségletek megvásárláshoz szükséges engedélyt is megkapták, s a király parancsára mindkét táborban kihirdették a békét, nehogy valamiféle csetepaté támadjon egy ily hatalmas sereg részéről. De néhány napnyi pihenő után kóborolni kezdtek, a bajorok és a svábok vakmerő népe és más szerencsétlenek úgy berúgtak, hogy a kihirdetett békét megsértették. A magyaroktól elvették borukat, árpájukat és apránként minden egyebet, amire szükségük volt, végül már birkáikat és marháikat hajtották el és ölték le, az ellenállókkal és a rájuk kezet emelőkkel is végeztek. Sok más gaztett is a lelkén száradt ennek a maga primitív módján éretlen, fegyelmezetlen, zabolátlan köznépnek, de ezeket képtelenség is lenne mind elmondani. Egy magyar fiút pedig, miként ezt a jelenlévők elbeszélésből hallottuk, aljas vetélkedésből a piactéren altestén át egy karóba húzták. Ennek, vala-

1307 Ti. I. Alexios Komnénoshoz. L. fentebb, 1286. jegyzet.

1308 L. fentebb, 1161. jegyzet.

mint a többi más jogtalanságukra tett panasznak a híre egészen a király és főemberei füléig eljutott.

I. 24. A királyt feldúlta e gyalázat, miként egész háza népét is felbőszítette, s megparancsolta vazallusainak, hogy fegyverkezzenek, s jelére egész Magyarországot mozgósította e gyalázat és az össze többi gaztett megbosszulására: egyetlen zarándoknak se kegyelmezzenek, mivel ilyen ocsmányságot műveltek. Hamarosan Gottschalk seregéhez is eljutott a király kegyetlen, kiirtásukra vonatkozó parancsának híre. Erre szerte a csapatoknál megfújták a kürtöket, s Szent Márton kápolnája mellett Fehérvár mezején[1309] gyűltek egybe. Késedelem nélkül megjelent a Magyar Királyság egész hadereje, hogy az egybegyűlt sereget szétverje. Ezek azonban bátran ellenálltak, mint akik tulajdon életükért aggódtak és nyugtalankodtak, a támadók megtapasztalták a németek lándzsáit, kardjait és íjait. Emiatt egyre inkább elpárolgott a támadó kedvük, s belátták, hogy azoknak az életük forog kockán, és csak igen nagy veszteség árán küzdhetnének meg a gallokkal. Mire nyájasan, de csalárdul így szóltak a magyarok: „Eljutottak a királyhoz a panaszok azokról a jogtalanságokról, melyeket az országában estek meg. De mi úgy véljük, hogy ezekben a gaztettekben nem mindnyájan vagytok bűnösek, hiszen a legtöbbeteket józannak tartjuk, s a megsértett béke és a rút jogsértések a ti lelketeket legalább annyira nyomják, mint a királyét és embereiét. Ezért, ha a király úrnak elégtétellel akartok szolgálni, s e föld előkelőit kiengesztelni, elengedhetetlen, hogy minden fegyvert átadjatok a király úr kezébe, s hogy a mi megítélésünk szerint is békét hozónak tűnjetek. Ha a király elé járultok megadásra, hogy haragját csökkentsétek, minden nálatok lévő pénzzel jöjjetek, csak így pillanthatjátok majd meg szemében a kegyelmet. Ha azonban másként cselekedtek, egyikőtöknek sem lesz esélye arra, hogy a király vagy az övéi színe előtt megálljon, mert királyságában már így is túl sok gyalázatot és gazságot vittetek végbe."

1309 Pontos értelmezése vitatott. Nyilván Pannonhalma közelében kellett lenni a „fehérvári" mezőnek, de lehet, hogy tényleg a Fehérvár helynévvel hozza összefüggésbe, hiszen Aachenből nézve nem akkora a távolság Pannonhalma és Fehérvár között. Pauler Gyula egy Pannonhalmához közeli „Fehéregyházával" azonosítja (a 6. jegyzetben i. m. 458.), Györffy György azonban Székesfehérvárral (ÁMTF. II. 332.).

Gottschalk tehát és a többi józan társa mindezt végighallgatván, a szavakból őszinte hitet éreztek ki, s mivel a magyarok is keresztény vallásúak voltak, a seregnek azt a tanácsot adták, hogy a beszédnek megfelelően, eleget téve a király kívánságának, adják át fegyvereiket, hogy így mindnyájan békében és egyetértésben távozhassanak. Mindnyájan eleget tettek a tanácsnak, és páncéljaikat, sisakjaikat, minden fegyverzetüket és egész vagyonukat, vagyis a Jeruzsálemig szánt útravaló zsoldjukat átadták a király méltóságviselői kezébe. Alázatosan és remegve hajtották meg fejüket a király előtt, hogy elnyerhessék könyörületességét és kegyességét. A király szolgái és katonái minden fegyvert a királyi palota raktárába vittek, a pénzt a többi értékkel együtt, amit egy ekkora sereg csak össze tudott gyűjteni, pedig a királyi kincstárba küldték. Így miután a fegyvereket hiánytalanul elhelyezték a raktárban, megfeledkeztek a királynak a [zarándokok] népe irányában megígért becsületről és kíméletről. Sőt inkább kegyetlen támadással rontottak rájuk, levágták a fegyverteleneket és a kifosztottakat, s a legkegyetlenebb vérengzést vitték véghez.[1310] Azok a jelenlévők, akik épp hogy el tudtak menekülni, tanúskodnak arról, hogy így történt: a levágott, legyilkolt tetemek és vérük beborította az egész fehérvári mezőt, s csak kevesen kerülték el e mártíromságot.[1311]

I. 28. A zsidók között kegyetlen módon végrehajtott mészárlást kevesen élték csak túl, s még e kevesek is inkább a haláltól való félelmükben, mint a keresztény hit iránti szeretetből keresztelkedtek meg.[1312] A tőlük szerzett zsákmány nagyobb részével Emicho gróf,

[1310] Többen meseszerűnek érzik a történetet (Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország. Hadtörténelmi Közlemények 109 [1996] 1. sz. 19–20.), mások, mint S. Runciman (a 985. jegyzetben i. m. 117.) hitelesnek fogadják el. A hadjáratot túlélők körében, annak igazságtartalmától függetlenül, foroghattak hasonló történetek.

[1311] Mártíromság: a keresztes ideológia alapja, hogy az egyház védelmében elesettek elnyerik az örök élet jutalmát.

[1312] Pl. 1096 májusában a regensburgi zsidókat térítették meg kényszerrel. Speyer, Worms, Mainz a zsidó pogromok legnevezetesebb állomásai. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 113–117. Az előző fejezetek a kölni és mainzi eseményekkel foglalkoznak.

Clarembaud és Tamás,[1313] férfiak és nők kiállhatatlan csapata kíséretében folytatta útját Jeruzsálem felé, a Magyar Királysághoz közeledvén, ahol a közönséges zarándokoktól nem szokták megtagadni a királyi út használatát az átvonulók számára. Ám amikor a mosoni királyi várhoz érkeztek, amelyet a Duna és Lajta mocsarai oltalmaznak, a vár hídját és kapuját zárva találták. Mindez a király parancsára történt, mivel páni félelem telepedett a magyarokra a kereszteseknek honfitársaikkal szembeni vérengzése miatt, hiszen még mindig bűzlöttek a legyilkoltak tetemei. Hatalmas sereg követte őket, 200 ezer gyalogos és lovas jelent meg, de a lovasoknak alig háromezerre volt tehető a számuk.[1314] Miután zárva maradt a kapu, és mindenkinek megtagadták a királyságon való áthaladást, letáboroztak a sík mezőn és követeket küldtek a királyhoz, békét kérve, de sem kérésüket, sem fogadkozásukat illetően nem találtak meghallgatásra.

Ezután Emicho, Tamás és Clarembaud, harci tusák hősei, az óvatosabbakkal együtt úgy döntöttek, hogy a királynak az erre fekvő földjeit feldúlják, s nem távoznak innen, amíg nem készül el a mocsáron és a Lajta folyón átvezető híd, amelyen át a vár falához valamiképpen közelebb juthatnak, áttörhetik, és legalább fegyveres erővel biztosíthassák maguknak az áthaladást. Június havának közepétől[1315] sok napot töltöttek a vár alatt, hidat készítettek, s gyakran támadták a körbezártakat. A vár védői azonban keményen ellenálltak, innen-onnan is lövedékeket lőttek ki, s mindkét irányban jelentős veszteségek keletkeztek. Volt, hogy a védők – kitörve a várból – páncélos csapatukkal keményen szorongatták a gallokat a folyón és a hídon innen; megesett, hogy a harcban a magyarok fölé kerekedtek a gallok, akiket sebekkel borítva űztek vissza egészen a várig.

[1313] Emichóra l. fentebb, 1166. jegyzet. Marle-i Tamás, aki Coucy ura volt, és Clarembaud de Vendeuil pedig Emicho társai voltak. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 115–118.

[1314] A középkori számadatok általában kevéssé megbízhatóak, az Albertnél olvashatók szinte teljesen légből kapottak. Albert a nagyobb csapatok létszámát általában 700-re tette.

[1315] Nyilvánvaló elírás, legkorábban júliusról lehet szó.

A Nonae (azaz augusztus 5-e) körüli napok egyikén, Tamás, Clarembaud és Vilmos[1316] 300 páncélba és sisakba öltözött, lovaglásban jártas katonájával lesvetésre indultak arra a helyre, ahol a magyarok gyakran kötöttek ki hajóval, hogy a területet ellenőrzésük alatt tartsák. Hátha lehetőség nyílik arra, hogy csatába bocsátkozzanak velük, vagy ha rátalálnak barmaikra, azokból zsákmányoljanak. Erre számítva ereszkedtek le, amikor a király 700 felfegyverzett lovaskatonájába ütköztek, akik a keresztények seregének a kikémlelésére indultak. A magyarok felismervén, hogy nem tudnak előlük kitérni, azonnal a gall csapatokra támadtak, csatát vívtak és alulmaradtak, sok sebből vérezve súlyos vereséget szenvedtek. Az általuk ismert helyek felé menekültek, s hajóra szállva szomorúan és sóhajtozva érték el saját területüket. Ebben az összecsapásban Vilmos a magyar sereg vezérével, a király rokonával csapott össze, s a híres, vakítóan ősz hajú férfiút lefejezte.[1317] E győzelem feletti örömükben az összes csapat egész éjjel virrasztva ünnepelt, s egyébként számos magyar foglyot is ejtett.

I. 29. Miután az efféle összecsapások és naponkénti veszteségek hosszú időn át folytatódtak, az unalom már-már legyőzte, az élelemhiány legyengítette a sereget, egy előre meghatározott napon a gallok páncélosok csapatával keményen megtámadták a mosoni várat: egyesek a már elkészített hídon át, mások a mocsarakon keresztül szivárogtak a közelébe; hadigépeket bevetve a falon két helyen is rést törtek. A magyarokat igencsak megszorongatták, hogy szinte minden irányból szabaddá vált volna az út, ha kitartottak volna másnapig.

Kálmán király és egész kísérete azonban már korán lóra pattant, s készen állt arra, hogy Oroszország felé meneküljön,[1318] ha úgy látná, hogy a gallok hatalmas serege elfoglalva a várat, betör az országba. Régiségtől roskadozó hidakat is helyrehozatott, hogy azon a mocsáron és a folyókon keresztül orosz földre tudjanak menekülni, ha a szükség úgy hozza. Ám, amikor már majdnem minden a keresztények javára billent, s a falakat hatalmas réssel szakították át, nem tudni, mi okból vagy milyen balszerencse miatt akkora félelem szállta meg a keresztény sereget, hogy egyszerre menekülni kezdtek, s mint egy támadó farkas elől a bárányok, szétszaladtak és szétszóródtak, erre-arra keresve egérutat, társaikra mit sem gondolva. A magyarok pedig látván, hogy az ellenfél bátor vitézeinek ilyen hirtelen inába szállt a bátorságuk és menekülnek, királyuk nagy sereggel kitört a kapuk mögül, s késlekedés nélkül üldözni kezdték a menekülőket, sokakat elfogtak, sokakat az éjszaki üldözés során öltek meg. A gyalogos tömeg nemre való tekintet nélkül akkora vérveszteséget szenvedett, hogy a Duna és a Lajta hullámai vérvörös színűvé változtak. A legtöbben, ki tudja hányan, a vizeken keresztül remélték a szabadulást, s az azonnali haláltól való félelmükben, vakmerő elszántsággal a Duna hullámai közé vetették magukat, ahol a hullámok sodrásában fulladtak meg. Csodás, ami történt: annyian fulladtak meg a menekülők közül, hogy a hatalmas víztükröt egy időre látni sem lehetett az oly sok ezer holttesttől.

Emicho pedig, Tamás és Clarembaud, Vilmos és még egy kevesen, akiknek a lova bírta még a vágtát, sértetlenül menekültek el, s még azok is, akik a mocsári növényzet között és a cserjésben rejtőzködtek, vagy az éjszaka sötétjében menekültek. Emicho és néhányan az övéi közül azon az úton menekültek, amelyen jöttek. Tamás, Clarembaud és többen mások Karintia és Itália felé menekültek el.

Úgy hiszik, hogy itt az Úr keze csapott le a zarándokokra, akik mértéktelen tisztátalanságban és buja házasságtörésben vétkeztek a színe előtt, s a hazátlan zsidókat, még ha Krisztus ellenfelei is, sokkal inkább pénzsóvárságból, mint az isteni igazságért gyilkolták le kegyetlenül, mivel Isten igazságos bíró, s senkit sem kényszerít arra, hogy akarata ellenére vagy kényszer hatására vegye magára a katolikus hit jármát.

II. 1. Amikor túl voltunk már Péter remete és seregének távozásán és szégyenletes esetén, majd pedig kisvártatva Gottschalk pap seregének véres szétverésén, Hartmann sváb gróf, Emicho, és Gallia földjéről érkezett bátor férfiúk és főurak, úgymint Nesle-i Drogo,

[1316] Vilmos, az Ács. Guillaume le Charpentier, melun-i vicomte, nagy erejéről nevezték ácsnak. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 115–118.

[1317] Nem azonosítható személy.

[1318] A magyarázat ismét Albert tájékozatlanságában kereshető, valószínűleg úgy gondolta, hogy az orosz határ a közelében lehet. Kevéssé valószínű, de nem is lehetetlen, hogy az Oroszvár (ma Rusovce Szlovákiában) körüli esetleges orosz telepekre gondolt volna. Más értelmezésére l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 141.

Vendeuil-i Clarembaud szerencsétlenségén,[1319] amikor is seregüket kegyetlenül legyőzték Magyarországon a mosoni kapunál; ekkor, ugyanezen év augusztus közepén, egyenesen Jeruzsálembe vezető útjukon érkezett osztrák földre, Pottenburg várához[1320] Gottfried, a Lotaringiai Királyság hercege, nemes úr,[1321] valamint édestestvére, Balduin,[1322] a herceg rokona, Gray-i (Grez-i) Warner, egy másik Balduin Le Bourg-ból (Borcq-ból), Toul grófja, Rajnald, ennek testvére, Péter, Cons (Conz)-i Dudo, Ascha-i (Esch-i) Henrik, ennek testvére, Gottfried, mindnyájan bátor lovagok és híres vezérek.[1323] Ott telepedtek le

1319 I. Hartmann III. Hupold, a Duna menti Dillingen grófjának fia. A hadjárat során elszegényedett, s Gottfried herceg csapatához csatlakozott, majd a hadjárat végeztével hazatért. Drogo: Konstantinápolyban csatlakozik Gottfried herceg seregéhez. Jeruzsálemben 1126-ig vannak említései. Nesle Péronne környéki birtok.

1320 A szövegben szereplő *Tollenburg* valószínűleg Pottenburg lehet, mások Tulln-nal, Bruck an der Leitha-val, illetve Deutsch-Altenburggal azonosítják. Tollenburg nevű település nem ismeretes. Augusztus közepe túl korai időpontnak tűnik a sereg érkezésére, legkorábban a hónap végére gondolhatunk.

1321 Gottfriedre l. fentebb, 990. jegyzet. A kontingens összetételére l. Alan V. Murray: The Crusader Kingdom of Jerusalem. A Dynastic History (1099–1125). Oxford 2000. 46–51.

1322 Gottfried édestestvére Balduin (Boudouin) (1058–1118). 1098-tól edesszai gróf, majd I. Balduin néven 1100-tól Jeruzsálem első királya. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 120–128.

1323 Unokatestvérek voltak, Runciman még Gray-vel, a Saône partján fekvő birtokkal hozta nevét kapcsolatba. Neve azonban inkább Grez-Doiceau, Nivelles környéki birtokkal függhet össze. Borcq-i Balduin, Hugó, Rethel grófjának és Montlhéry Melisande fia. A reimsi érsekség tartományában feküdt, egy része a Francia Királyságban, másik része a Birodalomban. Korábban „Le Bourg-i"-ként emlegették, I. Balduin utóda a Jeruzsálemi Királyság élén. Dampierre-i Péter, a Champagne-ban fekvő Astenois grófja, korábban tévesen a Verdun környéki Stenay-birtokkal azonosították, 1099 nyarán tért vissza Európába. Idősebb testvére III. Rajnáld, Toul grófja; Gottfried herceg rokonságához tartoztak. Dudo Felső-Lotaringiából, az Ardennekből érkezett, a Briey környéki Cons-la-Grandville uraként, feleségével Hadwidával. Korábban azonosították a Triertől délre található Konz birtokkal is. Henrik és Gottfried: a keleti Ardennek-beli

pihenni, ahol a Lajta a Gall Királyságot[1324] határolja és elválasztja a szomszédoktól, s egészen szeptember harmadik hetéig itt maradtak, hogy megtudják és megértsék az összeütközések okát, ami nem sokkal korábban a zarándokok seregének pusztulásához vezetett, és a sereget előkelő vezéreivel együtt a jeruzsálemi út tervétől eltérítette, majd pedig nagy elkeseredésben velük szemben visszafordította.

II. 2. Végül annyi rengeteg, rosszat sejtető szóbeszéd hatására, hogy miként legyenek óvatosabbak és elővigyázatosabbak a magyarok kegyetlen viselkedésének kifürkészésében, mint egyébként keresztény felebarátaikkal szemben szükséges lenne, végül is meghányták vetették, s mindnyájuk számára hasznosnak tűnt a javaslat, hogy a nagyhírű kapitány urak közül ki mást, mint Ascha-i (Esch-i) Gottfriedet küldjék a hallatlan mészárlás és bűntény felderítésére, mivel már Kálmán, az ország királya számára ismert volt személye, amikor még jóval e zarándokút előtt Gottfried herceg követeként járt a magyarok említett királyánál. A herceg famíliájából további tizenkettőre esett a választás, Balderikre, Stabelonra[1325] és néhányukra, akiknek neve feledésbe merült, hogy vele együtt menjenek, s hogy a híres vezérek üzenetét a következő módon adják elő: „A magyarok királyának, Kálmánnak, Gottfried, Lotaringia hercege és Gallia többi előkelői üdvözletüket és minden jót az Úrban. Igen elcsodálkoztak a mi uraink és vezéreink, hogy – noha ti is keresztény hitűek vagytok – oly kegyetlen mártíromságra juttattátok az élő Isten seregét, megtiltottátok, hogy a királyság földjén áthaladjanak, és mindenféle gazsággal nyomorgattátok őket. Mindezek okán most félelem és kétségek között őrlődve Pottenburgnál időzünk, egészen addig, amíg a király szájából nem tudjuk meg a keresztények üldözői által, akik maguk is keresztények, elkövetett égbekiáltó gaztett okát."

II. 3. A király pedig az övéi egész gyülekezetének füle hallatára így válaszolt: „A keresztényeknek üldözői nem vagyunk, ám ha valami kegyetlenséget mutattunk is irányukban, vagy vesztükre törtünk, ezt igen nagy szükségtől kényszerítve tettük. Ugyanis az első, Péter reme-

Esch-sur-Sûre (Sauer)-ből származtak. Goffried herceg rokonának, bizonyos Fredelonak a fiai. L. Alan V. Murray: a 1321. jegyzetben i. m. 46–51.

1324 A műben van Galliának és a 'gall' melléknévnek egy tágabb, a keresztesek származási helyére vonatkozó jelentése.

1325 Jeruzsálemben Balduin kamarása lesz.

te által toborzott seregeteknek minden jót a rendelkezésére bocsátottunk, megkapták az engedélyt, hogy súlyban és mértékben az egyenlőség alapján vásároljanak, s elrendeltük, hogy béke legyen Magyarország földjén való átvonulásuk alatt. Ám a jót nekünk gonoszsággal hálálták meg, jártukban-keltükben tőlünk nemcsak aranyat, ezüstöt, lovakat, öszvéreket és földünk barmait vették el, hanem városainkat és várainkat is feldúlták, majdnem négyezer emberünk halálát okozták, vagyonukat és ruháikat elrabolták. Miután Péter csapata annyi elviselhetetlen és jogtipró igazságtalanságot követett el, Gottschalk másodikként érkező seregét a minap vertük szét, amelynek menekültjeivel szembetalálkoztatok. E sereg felfuvalkodottságában katonai erővel vette ostrom alá a királyságunkhoz tartozó Moson várát és erősségét, hogy országunkba bejutva minket megbüntessenek és kiirtsanak, s akiktől Isten segítségével épp hogy csak meg tudtuk védelmezni magunkat."

Miközben pedig a király így válaszolt, a herceg követeit palotájában parancsára tisztelettel vendégelték meg, azon a helyen, amit Pannóniának mondanak,[1326] s nyolc álló napon keresztül a királyi asztalnál minden földi jóban dúskáltak. A nyolcadik nap elteltével – kikérvén előkelőinek véleményét a követség kérdésében – visszaküldte a herceghez őket saját udvarának követeivel együtt, hogy a hercegnek és serege vezetőinek a következőképpen tolmácsolják a király válaszát: „Kálmán király Gottfried hercegnek és minden keresztény felebarátjának őszinte üdvözletét és szeretetét. Hallottunk már rólad, mivel hatalmas fejedelem vagy az országodban, s becsületesnek mondanak mindazok, akik téged megismertek. És ezért, akit eddig csak jó híre miatt tisztelhettem, most látni és megismerni szeretnélek. Ezért döntöttem úgy, hogy gyere el hozzánk, le egészen Sopron várunkig, veszélyre mit se legyen gondod, s a mocsár szembelevő partjain letelepedve biztos körülmények között beszélhetjük meg mindazt, amit tőlünk számon akarsz kérni, s amivel minket vádolsz."

II. 4. Miután a herceg meghallgatta a király üzenetét, a többieket hátrahagyván, előkelői tanácsát követve, csak 30 lovagot véve maga mellé, a királyhoz vonult a mondott helyre, majd ki-ki a maga oldalán hátrahagyván kíséretüket – a herceg csak Gray-i (Grez-i) Warnert,

[1326] Ismét csak Pannonhalma lehet.

rokonát, a nemes urat, valamint Toul-i Rajnáldot és Pétert hívta magával. A herceg a mocsáron átvezető hídra lépett, ahol a megjelenő királyt kedvesen üdvözölte, s mély tisztelettel megcsókolta. Ezután különféle témákat érintettek, a keresztények egyetértéséről és kibéküléséről, míg Gottfriedet a béke és szeretet szándéka annyira magával ragadta, hogy magát a király hitére bízva a harmincból tizenkettő kísérőt tartott csak magával, akikkel a királlyal átment Pannóniába, a magyarok földjére. Testvérét, Balduint, akit Pottenburgban hagyott, tette meg a sereg vezérének és vezetőjének, visszaküldve a háromszáz fős csapattal. A herceg tehát átment Pannóniába, a király és előkelői tisztelettel fogadták. Kedvesen és bőségesen bocsátottak mindent a rendelkezésére a király házában és asztalán, úgy, ahogy egy ilyen híres fejedelemnek kijár.

Ezután a király nyolc napon keresztül számos alkalommal tartott tanácskozást az övéivel, amire sokan összefutottak, hogy lássanak egy ilyen nagyhírű fejedelmet. A király egyúttal tanácsot kért tőlük, hogy – királysága és vagyonuk védelmét megóvva – milyen biztosíték és ígéret fejében engedjenek be egy ilyen nagy létszámú és erős hadsereget. Végül elhatározásra jutottak, és a herceg tudomására hozták, hogy csak túszok, mégpedig a sereg vezetői és előkeinek átadása esetén léphetnek be, különben senki sem haladhat át az országon, nehogy az alkalommal élvén, egy ilyen nagyszámú haderő elveszejtse azt.

Ezt hallván a herceg a király akaratának mindenben engedett, s beleegyezett a kezesek adásába, azzal a feltétellel, hogy a zarándokok serege most és a jövőben is akadálytalanul kelhet át az országán, s békében megvásárolhatja a léthez szükséges cikkeket. A király késedelem nélkül egyezséget kötött a herceggel, s a királyság előkelői is esküjükkel fogadták meg, hogy az áthaladó zarándokoknak nem fognak ártani. Miután mindkét részről igaz hittel megerősítették, a király – övéi tanácsát követve – túszul magának a herceg testvérét, Balduint követelte, valamint feleségét és famíliáját. Ennek teljesítését a herceg minden ellenvetés nélkül megígérte, s rögvest üzenetet küldött seregének, megparancsolva, hogy nyolc napon belül siessenek Sopron várához, és sátraikat a folyó ingoványos túlpartján verjék fel.

II. 5. A herceg követsége eredményén felette örvendezett a sereg, és mindnyájan ujjongtak, akik korábban a herceg elhúzódó távolléte miatt ingadoztak, és gyanakodtak, hogy álnokul becsapták és végeztek vele. Most azonban, mintha csak mély álomból ébredtek

geztek vele. Most azonban, mintha csak mély álomból ébredtek volna, a herceg parancsa szerint indultak meg, és a folyó mocsaras partján vertek tábort.

Felvervén sátraikat visszatért a herceg a Magyar Királyságból és övéihez csatlakozott: hírt adott nekik arról, hogy mekkora gondoskodásban és tiszteletben részesítette őt a király, s mindarról, miről a királlyal és előkelőivel megállapodott: ti. a király Balduint kívánja túszul feleségével és famíliájával,[1327] amíg a nép csöndben és békében áthalad az országon; egyébként nem kapnák meg az áthaladás engedélyét. Nem sokkal később maga szólította fel testvérét, Balduin, hogy a népéért egyezzen bele, hogy túsz lesz, miként arról megegyeztek. Erre az a leghevesebben ellenkezni és tiltakozni kezdett, amíg a herceg, vonakodásán felháborodva elrendelte, hogy ő vegye magára Isten seregének a gondját, maga pedig nem tétovázik sorstársaiért (testvéreiért) túszként átadni magát. Végül is Balduin úrrá lett háborgó lelkén, beleegyezett, hogy túsz lesz és (keresztes) testvérei kedvéért száműzetésbe vonuljon.

II. 6. Miután a fényes fejedelem túsz lett, és a királlyal együtt visszatért Pannóniába, a király parancsának és beleegyezésének megfelelően az egész sereg a hídon átkelhetett a mocsáron, és a Hanság folyónál táborozott le. Tábort verve s megpihenve, Gottfried herceg hírvivői által minden táborának sátraiban és minden zugában kikiáltatta, hogy halálos fenyegetés terhe mellett ne vegyenek el semmit, senki se vetemedjen Magyarországon erőszakos rablásra, semmiféle összeütközést ne provokáljon, hanem minden az arányos árért cseréljen gazdát. Hasonlóképpen a király is kihirdette a saját királyságában, hogy a hadseregnek a szükséges dolgokat teljes bőségükben bocsássák rendelkezésre kenyérben, borban, gabonában, zabban, a föld állataiban és az ég madaraiban, sőt megparancsolta halálbüntetés terhe mellett, hogy a magyarok nem nyomorgathatják és zaklathatják a sereget méltánytalan árusítással, hanem még inkább meg kell könnyíteni az eladásokat.

[1327] Balduin valóban magával hozta normann feleségét, de a „familia" kifejezés szűkebb udvartartására, s nem szorosabb értelemben vett családjára vonatkozik.

Így egyik nap a másik után csöndben és békességben múlott, méltányos és igazságos árusítással telt a herceg és seregének útja a Magyar Királyságon át. Amikor elérték a Dráva folyót, fatörzseket kötöttek egybe, és sok ágat kötözve össze, áthajóztak a folyamon, miközben a király erős lovascsapattal kísérte őket a bal parton, Balduinnal és a többi tússzal együtt, egészen addig, míg a Nagyolaszinak[1328] mondott helyig nem jutottak. Itt három napot maradtak, s pénzen szerezték be mindazt, amiben szükséget szenvedtek. Majd mindnyájan Zimonyba érkeztek, s a Száva partján öt éjszakát töltöttek.

Itt hozták a herceg és a sereg vezéreinek tudomására, hogy a konstantinápolyi császár hadereje mennyire elviselhetetlen módon akadályozta a zarándokok útját a Bolgár Királyságon[1329] át. Ezért a herceg és a többiek úgy döntöttek, hogy a sereg egy részét fegyveresen előreküldik a folyón túlra, hogy elriasszák az ellenséget, vagyis a császár katonáit, amíg a nép maga is áthajózik. Nem találtak ugyanis több-bet három hajónál, amivel ezer páncélos lovast küldtek át a part megszállására. A maradék tömeg pedig fatörzsek és ágak összeerősítésével kelt át a folyó medrén.

II. 7. Alig hajózott át a sereg és vezérei, íme, megjelent a király egész kíséretével, s a herceg testvérével, Balduinnal, annak feleségével és a többi tússzal, akiket a király a herceg kezébe visszaadott, végtelen szeretetében a hercegnek és testvérének ajándékokat és békecsókot adott, s visszatért királysága földjére. A herceg és egész kísérete a túlparton volt már, Belgrád városában vendégként éjszakáztak, amit Péter és serege nem sokkal korábban kirabolt és felégetett. Amikor reggel lett, a herceg és serege felkerekedett, s nekivágtak a bolgárok országa hatalmas és végeláthatatlan erdőségeinek, ahol azután találkoztak a császár követével. …

VIII. 34. Kis idő multával, ti. nyolc nappal a legutóbbi vereség után,[1330] Vilmos, Poitiers grófja és hercege,[1331] aki a rómaiak császára,

[1328] Nagyolaszi a Szerémségben feküdt, ma Manđelos Szerbiában. Már a 11. században latin hospeseket telepítettek ide a magyarok.

[1329] Bulgária ekkor a Bizánci Birodalom része volt.

[1330] Utalás az 1101. évi keresztes hadjárat tragikus eredményeire. A frank-lombard sereg augusztus elején Merzifon közelében, II. Vilmos, Nevers grófja pedig augusztusban Herakleiánál szenvedett vereséget. Welf herceg Bajor-

III. Henrik véréből és őseitől származott, békésen haladt át a magyarok királyságán. Együtt Welf bajor herceggel és az osztrák őrgrófságból való nemes grófnéval, Idával,[1332] akik hatalmas számú, a 160 ezret is meghaladó, mindkét nembeli lovas és gyalogos kíséretükkel beléptek a bolgárok földjére. Ott pedig, miként a zabolátlan és nevetlen nép körében megszokott, összetűzés kerekedett, s a bolgárok vezérére, név szerint Guz különféle jogtalanságokkal zaklatta őket. Adrianopolisig[1333] az övéik erejének köszönhetően minden fegyveres zaklatás nélkül eljutottak, de a városba vezető hidat a (bolgár) vezér megszállta és az áthaladást megtiltotta.[1334]

Fordította, a bevezetőt és jegyzeteket írta: Veszprémy László

országból való indulását április 1-re teszik. Az előző fejezetben Nevers grófjának vereségét mesélte el.

1331 IX. Vilmos, Poitiers grófja és Aquitánia hercege 1101 március közepén indult el a Szentföldre. Hozzá csatlakozott IV. Welf bajor herceg, aki visszatérőben Cipruson halt meg 1101-ben. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 306.

1332 Ida (Ita) korának egyik szépsége volt, II. Lipót osztrák őrgróf (1075–1095) özvegye, aki szintén nem tért élve vissza Európába. L. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 306.

1333 Ma Edirne Törökországban.

1334 Aacheni Albert itt olvasható tudósításának egészére l. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 501–516.

OROSZ ŐSKRÓNIKA

Az óorosz őskrónikát, a kezdő sorairól Poveszty vremennich let*nek* *jelentése: Elmúlt idők elbeszélése; a nemzetközi szakirodalom rövidítése szerint: PVL) nevezett elbeszélő forrást a korábbi történeti irodalomban Nyesztor- (Nestor-) krónikaként ismerték. Helyesebb a PVL elnevezés, mivel Nyesztor nevét csak egy kódex tartotta fenn. A PVL rendelkezésre álló szövege lényegében rekonstrukció, amely a fennmaradt szövegváltozatok alapján készült, egyszersmind maga is többféle alkotóelemből épül fel. A PVL szövegét számos kézirat alapján* A. A. Sahmatov *rekonstruálta 1916-ban, az ő munkáját folytatva adta ki újra a szöveget* D. S. Lihacsov *mai orosz nyelvű fordítással és kommentárokkal ellátva 1950-ben. Ezt a szöveget szokás kritikai kiadásként kezelni. Erre épülnek a későbbi oroszországi szövegkiadások. A német kiadás a legrégebbinek tartott Lavrentyjev-kódex szövegét követi, a kiegészítő kötetek az anyag nyelvi-stilisztikai feldolgozásában jelentettek újdonságot (*L. Müller: *Handbuch zur Nestorkronik. I/1–4. München 1977–1986.).*

A PVL Magyarországra vonatkozó korábbi információit a HKÍF. (ford. Ferincz István*) és az ÁKÍF. (ford.* H.Tóth Imre*) közölte. Az itt közreadott részek a 11–12. század fordulójáról származnak, lejegyzőjük az a kortárs krónikás lehetett, aki a fejedelmi udvarban forogva szerezte információit. A Szvjatopolk nagyfejedelem (1093–1113) udvarában történtekről talán Nyesztor tudósított (l. Kálmán vereségének rövid leírása, Predszlava házassága). Vlagyimir Monomah nagyfejedelem (1113–1125) krónikása bizonyosan Szilveszter volt, aki betoldotta a Könyves Kálmán (1095–1116) vereségéről szóló részletes tudósítást. Kálmán ekkor Vlagyimir ellenfelének oldalán állt, ezért volt érdekében a vereség részletes bemutatása, ugyanakkor felnagyította Vlagyimirnak a kunok felett aratott győzelmét, majd leányának férjhez adását, amely alkalmat teremthetett a Kálmánnal való viszony rendezéséhez. Az utóbbi két információt a Lavrentyjev-kódex (és a szövegét továbbvivő krónikacsalád) nem tartotta fenn, ezek az Ipatyjev-* (Hypatios, Hypatius) *kódexcsalád szövegéből származnak, amely a PVL harmadik redakcióját (szövegváltozatát) tartotta fenn. Ezt leszámítva a PVL-t megőrző kódexcsaládok közötti szövegeltérés elhanyagolható. Egyetlen figyelmet érdemlő észrevétel, hogy az Ipatyjev-kódexben előfordul a magyarok szokásos középkori elnevezésén* (Ugri) *túl a később használt* vengri, *ami a 15. századi másoló tollához kapcsolható.*

A PVL rekonstruált szövegének mérvadó kiadása: Povest' vremennych let. I. Tekst i perevod. Podgotovka teksta D. S. Lichačova *i* B. A. Roma-

nova. *Pod red.* V. P. Adrianovoj-Peretc. *II. Zamečanija, stat'i, kommentarii* D. S. Lichačeva. *Moskva–Leningrad 1950.*

A Lavrentyjev-kódex szövegének legújabb kiadása új bevezetővel és kommentárokkal: Polnoje sobranije russkich letopisej. I. Moskva 1997. (2001.²), az új bevezető B. M. Kloss *munkája, a lexikológiai feldolgozás* O. V. Tvorogov*tól származik. (Az általunk közölt rész: 270–271., 273., 280.).*

Az Ipatyjev-kódex szövegének legújabb kiadása új bevezetővel és mutatóval: Polnoje sobranije russkich letopisej. II. Moskva 1998. (2001.²) az új bevezető B. M. Kloss *munkája, a mutatót* L. L. Muravjova *készítette. (Az általunk közölt rész: 245–246., 248., 256., 273.).*

Az itt közölt magyar vonatkozású részek magyar fordítása: Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 57–67., 73–76. (1097., 1099. és 1104. évi hírek, különböző kéziratok alapján); 94. (1111. és 1112.);* Font Márta: *Magyarok a „Poveszty vremennich let"-ben. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.* Lengvári István. *Pécs 1996. 50–51.*

6605. (1097.) ... Szvjatopolk[1335] Vologyimerbe[1336] ültette fiát, Msztyiszlavot,[1337] aki egyik ágyasától született; Jaroszlavot[1338] pedig Magyarországra küldte, hogy Volodar[1339] ellen hívja a magyarokat. Ő maga pedig Kijevbe ment. Szvjatopolk fia, Jaroszlav megérkezett a

[1335] Szvjatopolk Izjaszlavics kijevi nagyfejedelem (1093–1113).

[1336] Vologyimer, azaz Vlagyimir település a Nyugati-Bug partján, Volhínia (Lodomeria) központja.

[1337] Msztyiszlav Szvjatopolcsics, Szvjatopolk nagyfejedelem fia, 1097–1099 között a volhíniai Vlagyimir fejedelme. Az évkönyv évszáma (6605. = 1097.) Msztyiszlav hatalomra kerülésére vonatkozik, a peremisli ütközet 1099-ben volt (l. a következő évkönyvi adatot).

[1338] Jaroszlav Szvjatopolcsics, Szvjatopolk nagyfejedelem fia, Szent László király veje *(Gerazclavus)*, aki részt vett a somogyvári apátság alapításán (1091), majd II. István király (1116–1131) (személyére l. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 161–173.) idején is segítséget kérő fejedelem *(Bezen)*. A volhíniai Vlagyimir élére apja állította (pontosan nem tudható, hogy mikor), ahonnét 1118-ban Vlagyimir Monomah űzte el. 1123-ban halt meg, amikor lengyel-magyar sereggel vissza akarta foglalni Vlagyimirt.

[1339] Volodar Rosztyiszlavics, Peremisl fejedelme (1092–1124), Szvjatopolk oldalági rokonságához tartozik.

magyarokkal. Kolman[1340] király és két püspök Peremislnél[1341] állt a Vjagr mellett, Volodar pedig bezárkózott a várba. David[1342] közben megérkezett a lengyelektől, feleségét Volodarnál hagyta, és elment a polovecekhez. Bonyak[1343] fogadta őt, és visszafordult David, és a magyarok ellen mentek. Amint mentek, megálltak éjszakára. Amikor elérkezett az éjfél, Bonyak felkelt, félrevonult a harcosoktól, és farkas módjára üvölteni kezdett. Egy farkas felelt az üvöltésre, majd farkasok sokasága kezdett üvölteni. Bonyak pedig visszatérve tudatta Daviddal, hogy „másnap győzni fogunk a magyarok felett". Reggel Bonyak felállította csapatait; Davidnak volt száz harcosa, neki magának háromszáz, három részre osztotta őket, és a magyarok ellen ment. Altunopát [elő-re]küldte ötven emberrel, Davidot a zászló alá állította, saját harcosait két részre osztotta: ötvenet-ötvenet mindkét oldalra. A magyarok pedig csatarendben álltak mintegy százezren. Altunopa[1344] pedig odalovagolva az első sorhoz nyilakat lőtt ki, majd elfutott a magyaroktól, akik üldözőbe vették. Futás közben elhaladtak Bonyak mellett, Bonyak utánuk vetette magát hátulról kaszabolva őket. Altunopa pedig visszafordult, és nem engedték a magyarokat hátra. Sokakat leölve csomóba terelve körbekerítették őket. Bonyak három részre osztotta csapatát, és úgy ölték a csomóba terelt magyarokat, ahogy a sólyom pusztítja a csókákat. És menekültek a magyarok, sokan belefulladtak a Vjagr folyóba, mások a Szanba. A Szan mentén egymást taposva a hegyre menekültek, és két napig üldözték őket kaszabolva. Itt ölték meg püspöküket, Kupánt[1345] és sokakat az előkelők közül. Azt mondják, negyvenezren estek el közülük. ...

[1340] Ti. Kálmán magyar király. L. fentebb, 807. jegyzet.

[1341] Peremisl (a mai Przemyśl Lengyelországban) település a Halicsi Fejedelemségben a Szan és a Vjagr folyók találkozásánál.

[1342] David Igorevics volhíniai fejedelem (1081–1100 k.), 1112-ben halt meg.

[1343] Bonyak kán, kun törzs- vagy nemzetségfő.

[1344] Közelebbről nem ismert kun vezér.

[1345] Koppány püspökre l. a Pozsonyi Évkönyvet és a 14. századi krónikaszerkesztményt (l. SRH. I. 126., 424. és jelen kötetben).

A 6607. (1099.) évben Szvjatopolk[1346] David[1347] ellen ment Vologyimirba,[1348] és elűzte őt Lengyelországba. Ugyanebben az évben Peremisl[1349] alatt legyőzték a magyarokat. …

6612. (1104.) …Ugyanebben az évben augusztus 21-én Magyarországra vitték Predszlavát,[1350] Szvjatopolk[1351] leányát a királyfinak[1352] [feleségül]. …

6619. (1111.) … Visszatértek[1353] a Rusz fejedelmei otthonaikba, embereikhez nagy dicsőséggel. És minden távoli országba eljutott a hír: a görögökhöz, a magyarokhoz, a lengyelekhez, a csehekhez, sőt egészen Rómáig Isten dicsőségére. …

6620. (1112.) … Ugyanebben az évben Ofímia Vlagyimirovnát[1354] Magyarországra vitték a királynak feleségül.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Font Márta

1346 Ld. fentebb, 1335. jegyzet.

1347 Ld. fentebb, 1342. jegyzet.

1348 Ld. fentebb, 1336. jegyzet.

1349 Ld. fentebb, 1341. jegyzet.

1350 Predszlava Szvjatopolkovna, Szvjatopolk nagyfejedelem leánya, Álmos herceg felesége, II. (Vak) Béla király anyja.

1351 Ld. fentebb, 1335. jegyzet.

1352 Kálmán fiai 1101-ben születtek, így nem vonatkozhat rájuk a „királyfi" megjelölés. Álmos herceg I. Géza király (1074–1077) fia volt, így ő az a „királyfi", aki 1104-ben megnősült. A „királyfi" nemcsak az éppen uralkodó király fiát jelölheti, a fenti értelemben a krónikás adata nem tekinthető hibásnak, csupán félreértésre okot adó pontatlanságnak.

1353 A visszatérés a kunok elleni sikeres hadjáratból történt, amelynek nincs közvetlen magyar vonatkozása. Közvetve azonban igen: a kunok visszaszorítása a magyar határvédelem szempontjából nem lehetett közömbös. L. Font Márta: az 1106. jegyzetben i. m. 147.

1354 Eufémia Vlagyimirovna, Vlagyimir Monomah leánya, Kálmán király eltaszított felesége (l. SRH. I. 429.), a későbbi trónkövetelő (Borisz) anyja. Halálának időpontja: 1139. április 4., húsvét hétfője (Polnoje sobranije russkich letopisej. II. Moskva 1998. [2001.²] 301.).

FELICIÁN ESZTERGOMI ÉRSEK ÍTÉLETLEVELE (1134)

A váradi püspökség 1134. évi zsinatán Dombró erdőt, amelyet Szent László király az általa alapított zágrábi püspökségnek adományozott, s melynek birtoklása azóta is többször per tárgya volt, Felicián esztergomi érsek a somogyi ispán embereivel szemben a zágrábi egyháznak ítéli. Az oklevél leírja a zágrábi püspökség alapítását.

A hiteles, eredeti, chirographált pergamen oklevelet a Zágrábi Érseki Levéltár őrzi (Priv. n. 1.), a Magyar Országos Levéltárban fotómásolata található (Df. 251 974.).

Általunk használt, betűhív kiadása: Árpád-kori oklevelek 49–50.

Magyar fordítása: Szovák Kornél: *in: uo. 128–129.*

Az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.

Amikor a legnemesebb király, László uralkodott,[1355] az esztergomi egyház prímási székét pedig Acha kormányozta,[1356] és a bácsi érsek Fábián,[1357] a veszprémi püspök Kozma,[1358] a nádorispán Gyula,[1359] a somogyi ispán Gráb[1360] volt, a fent említett király isteni kegyelem sugallatára ezeknek és többi nemesének[1361] tanácsával létrehozta a zágrábi püspökséget,[1362] azért tudniillik, hogy azokat, akiket a bálványimádás tévelygése az Úristen kultuszától elidegenített, a püspöki gon-

1355 L. fentebb, 194. jegyzet.

1356 Acha esztergomi érsek 1091 előtt vagy 1094-ben. L. Szovák Kornél: in: KMTL. 203.

1357 Fábián előbb (1083 k.) fehérvári prépost, László kancellárja (l. SRH. II. 459.), 1090-ben már bácsi érsek (Reg. Arp. 23. sz.). A bácsi érsekségre vonatkozóan l. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 163–175.

1358 Kozma veszprémi püspök (1087–1090). L. Reg. Arp. 23. sz.

1359 Gyula nádor (1075–1091 k). Már a garamszentbenedeki monostor alapításánál jelen van (l. DHA. I. 218. és jelen kötetben), 1099-ben a peremisli csatában súlyosan megsebesült, amibe később belehalt (l. SRH. I. 425.).

1360 Grab somogyi ispán (1090 k.). L. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 255.

1361 *Nobiles:* e korban főrangúakat, előkelőket jelent.

1362 Az alapításra (l. SRH. II. 519.) László horvát hadjárata előtt került sor. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 918–919.; DHA. I. 261–263. A Szent István tiszteletére történt szentelésről l. Stephanus Katona: Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. II. Pestini 1779. 487.

doskodás az igazság útjára visszavezesse.[1363] Ezen nép tudatlanságának kiművelésére tehát egy bizonyos tiszteletre méltó életű cseh férfiút, név szerint Duhot,[1364] találta alkalmasnak, s őt ugyanezen egyház pásztorává káplánja, Fancica[1365] révén kijelölte, aki is ennek az egyháznak Somogy és Zala vármegyékből rendelt szolgálónépeket.[1366] Azonkívül egy másik – Koppány[1367] nevű – káplánja ugyanezen király utasítása szerint Dombróból[1368] adott népet ennek az egyháznak földdel és a hozzá tartozó erdővel együtt.

Nem kis idő eltelte után, tehát amikor István király[1369] uralkodott, az említett Fancica pedig ennek az egyháznak a püspökségét vezette, bizonyos Sudengna nevű férfiú[1370] az említett erdővel kapcsolatosan az egyháznak jogsérelmet okozott. Ezt a püspök rossznéven véve a király pártfogásához folyamodott, aki az egész ügyet Feliciánra,[1371] az esztergomi érsekre bízta, hogy vizsgálja ki. Amikor ezen egyház bíróság elé idézett ellenfelei a kitűzött határnapra megjelenni nem akarták, sem az ötven pensát az ország törvénye szerint megfizetni

1363 Ae vidéken folyó térítés nehézségeiről még bő évszázad után is híradások szólnak: „a vakság tévelygéséből a pogányság befészkeltségét és szokásait" kellene megváltoztatni, vagy a népet „a bálványimádás tévelygéséből a kereszténységre" fordítani. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 452.; Stephanus Katona: a 1362. jegyzetben i.m. 487.

1364 Duh zágrábi püspök (1090–1093 k.). L. Rokay Péter: in: KMTL 739.

1365 Fancica 1090 k. királyi káplán, 1116 (?)–1131 között zágrábi püspök, 1131–1134 időszakában kalocsai érsek. L. Engel Pál–Koszta László: in: KMTL 740., 318.

1366 *Officinarii:* Pauler még „tiszteknek" fordítja (a 6. jegyzetben i. m. 271.), nyilván szemben a szintén említett „néppel" *(populus)*, a helyes értelmezést Györffy György adja (a 47. jegyzetben i. m. 919.).

1367 Koppány a Rád-nemzetségből származó királyi káplán (1090 k.), később püspöki rangra emelkedett, 1099-ben magyar és orosz források szerint is Peremislnél halt hősi halált. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 204–205.

1368 Dombró-erdő *(Denbron)* Zágráb közelében. L. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 259–260.

1369 II. István magyar király (1116–1131).

1370 Sudengna (alább: Sudangna) valószínűleg somogyi várjobbágy. Vö. alább, 1377. jegyzet.

1371 Felicián esztergomi érsek (1124 v. 1127–1139). L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 239., 246–248., 474.; Szovák Kornél: in: KMTL. 203.

nem voltak képesek, az érsek ítélete folytán a fent említett erdő egy poroszló[1372] – név szerint Izsák – révén az egyház számára előbbi állapotába vissza lett helyezve; és mindaddig, amíg Fancica annak az egyháznak az elöljárója volt, senki őneki semmiféle jogsérelmet okozni nem merészelt.

Miután tehát István király elhalálozott, a legkegyesebb Béla király[1373] az isteni kegyelem bőkezűségéből Pannónia[1374] jogarát, hogy azt szerencsésen kormányozza, felvette, az ő kegyelméből az említett Fancicát a bácsi érsekségre helyezték át, a zágrábi egyház püspökévé pedig Macilinus[1375] jeruzsálemi kanonokot szentelték fel. Az ő püspökségének harmadik évében tehát Adilbreth somogyi ispán, – Kaladinus ispán testvére –[1376] Clanisával és ennek testvérével, Péterrel és Sudangnával és ugyanazon ország igen sok más előkelőjével[1377] együtt a fent említett erdőről a váradi zsinaton,[1378] Valter püspök idejében,[1379] Felicián esztergomi érsek előtt a perlekedést megújította. Az ő ítéletéből két püspök – tudniillik Fancica, a bácsi és Macilinus, a zág-

1372 L. fentebb, 179. jegyzet.

1373 II. (Vak) Béla magyar király (1131–1141).

1374 L. fentebb, 27. jegyzet.

1375 Macilinus korábban jeruzsálemi kanonok, 1131–1134 k. zágrábi püspök lehetett, ez időtől – de 1137-ben és 1138-ban – bizonyosan váci püspök. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 246–248.

1376 Adilbreth somogyi ispán. Kaladinus (Keled) ispán előbb Kálmán király, majd II. István híve. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 221., 232., 236. Vö. fentebb, 964. jegyzet.

1377 *Meliores:* Úgy gondoljuk, hogy szemben az előkelőkkel *(optimates, nobiles)* ezek, a név szerint felsoroltak és a többiek is a társadalmi középréteg tagjai lehettek. A per kiújulásakor (1163) nyilvánvalóvá válik, hogy az egyház jogainak kétségbevonói „Pál fia Miklós ispán és a somogyi vár jobbágyai", akik elfoglalták és II. László király (1162–1163) idejéig erőszakosan megszállva is tartották az említett erdőbirtokot. (Ebben a perben Belus bán ismét a zágrábi egyház javára döntött). L. Fejér: CD. II. 165–167.; Reg. Arp. 102. sz. Még vö. Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig). Történelmi kézikönyvtár. Debrecen 1997. 202–205.

1378 1134. április 26-a előtt történt.

1379 Valter váradi püspök (1124–1138). L. Engel Pál–Koszta László: in: KMTL. 712.

rábi – a püspöki méltóság sérelme nélkül az igazságszolgáltatás érdekében a szentegyház igazáról tanúbizonyságot tettek, hárman pedig ugyanezen egyház nemesebbjei közül – azaz Barkis, Mahal, Dersihna[1380] – pedig a váradi székesegyház szent oltárára a kanonokok jelenlétében[1381] – Ágoston,[1382] az esztergomi egyház kanonokja lévén a poroszló – esküt tettek.[1383] Ami is megtörtént az Úr testet öltésének 1134. esztendejében, az epacta[1384] 23. volt, május Kalendae-ja előtti 6. napon.[1385] Az érsek pedig azt akarva, hogy ítélete változatlanul maradjon fenn, egy másik poroszlót – név szerint Marcellust, Gira ispán fiát – rendelt ki nekik, aki a korábbi poroszló – tudniillik az említett Izsák – útmutatásával minden egyes határjelet megújított, és az egyház erdejét azon feltételekkel állította vissza, hogy senki abban semmit a püspök belegyezése nélkül tenni ne merészeljen, sem vadászattal, sem bárminek az onnan való elvitelével, vagy oda bevitelével. Ezen ügy tanúi az érseki igazságszolgáltatás ülnökei: Miklós[1386] nyitrai püspök, Euzidinus[1387] szolnoki ispán, András ispán fia Geuril, Salamon fia Lőrinc, a váradi egyház kanonokjai, Benedek őrkanonok, Opus dékán, Sebestyén.[1388]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szegfű László

1380 *Nobiliores ecclesie:* ugyancsak középréteghez számító egyházi nemesek lehettek, 1163-ban az egyház jobbágyaiként *(jobagiones ecclesie)* szerepelnek (később *praediales* lesz az elnevezésük). L. Fejér: CD. II. 166.; Solymosi László: in: KMTL. 181–182. Vö. még fentebb, 1377. jegyzet.

1381 A káptalanokra és a kanonoki testületre l. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 59–120.

1382 Ágoston esztergomi kanonok (1134 k.). L. ÁMTF. II. 239.

1383 Az istenítélet esküjét ekkor még a székesegyház oltárára tették, I. László szentté avatása (1192) után ezt már a szent sírjára kellett tenni . L. SRH. I. 525.

1384 Az *epacta* dátumkiegészítő hitelesítő adat, amely megmutatja, hogy az adott esztendő március 22. napjáig hány nap telt el az előző holdfogyta óta. 1133. szeptember 1-től 1134. augusztus 31-ig valóban 23. volt ez a szám.

1385 1134. április 26.

1386 Miklós nyitrai püspök ez idő tájt. L. ÁMTF. IV. 430.

1387 Euzidinus szolnoki ispán. Valószínűleg 1156 körül már halott, ugyanis bátyja, István a tőle nyert birtokokat – Barátkát, ahol templom áll Szent Márton tiszteletére, és Szántót összes tartozékaival – a garamszentbenedeki monostornak adományozta. L. ÁUO. VI. 91–92.; Reg. Arp. 90. sz.

1388 A váradi egyház káptalanját Bunyitay Vincze szerint Szent László alapította, és eredendően 24 kanonokot helyezett bele (A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad 1886. 6., 67.). Még vö. Varga Árpád: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: Boldog Várad. Szerk. Bálint István János. Nagyvárad 1990. 33. Megjegyzendő még, hogy a fenti oklevelet IX. Gergely pápa megerősítette 1227. július 18-án. A megerősítést Wenzel Gusztáv hozza (l. ÁUO. I. 242.), de az oklevelet nem, csak hivatkozik Fejér – hibásan 1123-ra datált – közlésére (l. Fejér: CD. I. 486–489.).

Anna Komnéné I. Alexios Komnénos és Eiréné Dukaina 1083-ban született első gyermeke. Gondos nevelésben részesült, rendkívül sokoldalú műveltségre tett szert, főleg az irodalomban, történelemben, földrajzban, filozófiában rendelkezett széleskörű ismeretekkel, de egyéb tudományokban is kellő jártasságról tesz tanúságot. Még kisgyermekként eljegyezték Konstantinos Dukasszal, VII. Michaél fiával (X. Konstantinos Dukas unokájával), s a trón várományosának tekintették, ám Konstantinos korai halála miatt 1097 táján – a hadvezérként és íróként is neves – ifjabb Niképhoros Bryenniosboz ment feleségül. 1118-ban édesanyja támogatásával próbálta önmaga és férje számára megszerezni a trónt öccse, Ioannés ellenében. Miután ezen törekvései kudarcot vallottak, monostorba vonult, ahol 1148 táján fejezte be rajongva szeretett apjának szentelt munkáját, amelyet az Ilias *mintájára* Alexias *címmel látott el.*

Ebben 15 könyvre tagolva részletesen bemutatja az 1079-től 1118-ig terjedő időszak históriáját. A történeti monográfia, a panegyrikos, az életrajz és a memoár műfaji sajátosságait ötvöző mű középpontjában I. Alexios Komnénos áll, de mögötte megelevenedik Bizánc történetének e fontos és rendkívüli fordulatokban gazdag időszaka is. Az eseményeket saját élményei, a történeti szereplők (apja, anyja, rokonai és egyéb kortársak) elbeszélései és dokumentumok (levelek, szerződések, oklevelek stb.) alapján dolgozta fel, ezért nagyon értékes forrás számunkra még akkor is, ha – érzelmeit nem titkolva – Alexios császárt idealizáltan, a nyugati kereszteseket pedig ellenszenvvel ábrázolja. Anna Komnéné különleges személyiség, egyben tehetséges író, egyénisége átsugárzik műve szinte minden mondatán. Részletes és plasztikus, képekben gazdag leírásokat ad, a történeti szereplők élettel telnek meg sokoldalú és árnyalt ábrázolása nyomán. A szerzőnő – mintaként Thukydidést követve – archaizáló és klasszicizáló stílusban írt, amelynek egyik jellegzetessége, hogy kerüli a korabeli, vulgárisnak tekintett szavak, nevek, pl. népnevek használatát. A népnevek archaizálása során – a magyarokra vonatkozóan is – sajátos, olykor következetlen gyakorlat figyelhető meg nála.

Általunk használt, mérvadó kiadása: A. Kambylis–D. R. Reinsch: *Anna Komnene: Alexias. I–II. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. 40. Berlin–New York 2001. (Az általunk közölt szöveg: 106–107., 161., 203–204., 297–298., 299., 413–414., 422–423., 439–440., 456.).*

További mérvadó kiadása: Anna Comnène: Alexiade. (Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081–1118). Texte établi et traduit par B. Leib. *I–II. Paris 1967.², III. Paris 1945., IV. Index par* P. Gautier. *Paris 1976. (francia fordítással).*

Magyar vonatkozású részeinek kiadása és fordítása: ÁMTBF. 103–108.

További magyar fordítása: Anna Komnéné: Alexias. Ford. Passuth László. *Szeged 2002. (részlet).*

[1389]III. 8, 6. ... Amidőn a dákok[1390] vezetői nem akarták többé betartani azokat a szerződéseket, amelyeket régen a rómaiakkal kötöttek, hanem azokat hitszegően felrúgták, s mivel pedig ez tudomására jutott a sauromatáknak,[1391] akiket a régiek mysosoknak[1392] neveztek, ezek sem akartak békében maradni saját határaik között (ugyanis korábban azokat a vidékeket lakták, amelyeket a Duna választ el a róma-

---

[1389] A III. könyv 1, 1–8, 5. fejezetekben a szerzőnő I. Alexios Komnénos (l. fentebb, 1286. jegyzet) hatalomra kerülését, első intézkedéseit tárgyalja, valamint azt, hogy amikor 1081 augusztusában Robert Guiscard ellen hadba indul, édesanyját, Anna Dalassénét ruházza fel a régensi hatalommal. Anna Komnéné bemutatja apai nagyanyja nagyformátumú személyiségét, s vallásos buzgalma kapcsán szól annak kedvelt templomáról, Szent Thekla mártír szentélyéről, amelyet valaha Isaakios Komnénos (l. fentebb, 665. jegyzet) építtetett fogadalmának teljesítéseként. A fogadalmat pedig az alább elmondandó hadjárat során tette.

[1390] A dák népnevet Anna Komnéné archaizálva több helyen a magyarokra értette, jóllehet ezt az elnevezést többnyire a besenyőkre használják a bizánci szerzők. L. Gyóni Mátyás: A parisistrioni „államalakulatok" etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnéna Alexiasában. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. 4. Bp. 1942. 135.; Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. I. 221., II. 116.; Rokay Péter: a 948. jegyzetben i. m. 70–76.

[1391] Szarmaták; itt a besenyőkre érti Anna Komnéné. L. Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 162–166. Egyébként gyakran a magyarok archaizáló elnevezése a bizánci történetíróknál. L. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. II. 270.

[1392] A mysosok az Észak-Balkánon élt ókori indoeurópai nép, Anna Komnéné itt ugyancsak a besenyők régi neveként használja Mikhaél Psellos nyomán (l. Michel Psellos: Chronographie ou Histoire d'un siècle de Byzance [976–1071]. Texte établi et traduit par E. Renauld. Paris 1967.² II. 124–125.). Más bizánci szerzők főleg a bolgárokat és a besenyőket jelölik vele. L. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. II. 208.

iak birodalmától),[1393] hanem nagy tömegben felkerekedve átköltöztek a mi földünkre.[1394] Áttelepedésük oka pedig a velük szomszédos és őket rendszeresen fosztogató geták[1395] engesztelhetetlen ellenségeskedése volt. Ezért az alkalmat lesve, amikor látták, hogy a Duna befagyott, azon át mint szárazföldön, onnan átköltöztek hozzánk,[1396] az egész nép szinte rázúdult a mi határ menti területeinkre, és szörnyűségesen pusztították a környező városokat és vidékeket. ...

[1397]V. 7, 4. ... És közülük azokat, akik zsoldért szolgálatába kívánnak majd állni, maga mellé veszi, és megfelelő zsoldot fog fizetni, azokat pedig, akik inkább otthonaikba kívánnak visszatérni, biztonságosan átjuttatja Magyarországon[1398] keresztül. ...

1393 Azaz a Bizánci Birodalom.

1394 Anna Komnéné idáig szorosan követi Mikhaél Psellos szövegét (az 1392. jegyzetben i. m. 124–125.), de használta az Attaleiatést kivonatoló Skylitzes Continuatust is. Psellos Isaakios Komnénos uralkodásának tárgyalásakor, 1059-re datálhatóan szól a szóban forgó eseményről, ám a magyarokat nem említi. Vö. Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 162–166. Még l. jelen kötetben Mikhaél Attaleiatés, Skylitzes Continuatus és Ioannés Zonaras tudósítását.

1395 Az ókorban Al-Duna mentén élt thrák nép, a népnevet itt az úzokra használja a szerzőnő. L. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. II. 111.

1396 Anna Komnéné feltehetően különböző időpontokban lezajlott besenyő betelepedéseket kapcsolt össze. A besenyők első nagy betelepedését a kutatók általában 1048-ra datálják (pl. G. Ostrogorsky: a 465. jegyzetben i. m. 295.), míg A. P. Každan 1047-re vagy 1046-ra teszi (Ioann Mavropod, pečenegi i russkie v seredine XI. v. Zbornik radova Vizantološkog instituta. 8/1. Mélanges G. Ostrogorsky. I. Belgrad 1963. 178–183.).

1397 A kiemelt mondat előzményei: I. Alexios Komnénos serege számos korábbi vereség után 1083-ban Larissánál (ma Larissza Görögországban) aratja első sikerét a normannokkal szemben: csellel legyőzi Bohémondot, Robert Guiscard fiát. Alexios ekkor követet küld a zsold ki nem fizetése miatt elégedetlen normann *comes*ekhez, és csábító ígéreteket tesz nekik, ha rábeszélik vezérüket, hogy térjenek vissza Itáliába, s Robert Guiscardtól kérjék a pénzt. Akik ezt elérik Bohémondnál, nagy jótéteményben és megtiszteltetésben részesülnek majd a bizánci udvarban.

1398 A szerzőnő az Ungria országnevet használja. Az elégedetlen normann vezérek valóban arra késztetik Bohémondot, hogy Itáliába menjen pénzt szerezni. Eközben Alexios 1083 októberében könnyen visszafoglalta a fontos makedóniai várost, Kastoriát (ma Kasztoria Görögországban).

VII. 1, 1–2, 1. Tavasz kezdetén[1399] Tzelgu,[1400] a skytha[1401] sereg élén álló főparancsnok, miután átvonult a Duna fölött[1402] elterülő völgyeken mintegy nyolcvanezer fős vegyes hadsereg élén, amely úgy sauromatákból,[1403] mint skythákból[1404] és egy jelentős dák[1405] kontingensből állt (ennek vezetőjét Solomonnak hívták)[1406], a Khariupolis[1407] közelében fekvő városokat kezdte fosztogatni. És gyorsan elérkezett magába Khariupolisba is, hatalmas zsákmányra tett szert, majd elfoglalt egy Skoteinos[1408] nevű helyet. Miután megtudta ezt Nikolaos Maurokatakalón[1409] és Bempetziotés (ő ezt a nevet szülő-

---

1399 1087. év tavasza. Alig hárult el a normann veszély, Alexios császár a besenyők ismételt támadásait kénytelen feltartóztatni.

1400 Csak Anna Komnéné ezen passzusából ismert személy.

1401 A skytha (szkíta) archaizáló népnevet Anna Komnéné általában a besenyőkre használja; ezen a helyen gyűjtőnévként a besenyő többségű steppei seregre érti. L. Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 136–151.

1402 Bizáncból nézve, azaz a Dunától északra.

1403 Szarmata; Anna Komnéné névhasználatában minden valószínűség szerint az úzokat jelöli; vö. Alexias VI. könyv 14, 1. L. Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 151–166.

1404 Szkíta; itt a besenyőkre érti a szerző.

1405 Azaz magyar. L. fentebb, 1390. jegyzet. Ezzel szemben E. Stănescu (a 664. jegyzetben i. m. 63–64.) – kombinálva a XIV. könyv 8, 6. passzusával – nem magyarnak, hanem önálló népcsoportnak tekinti az itt szereplő dákokat. Még l. alább, 1406. jegyzet.

1406 Valószínűleg Salamon volt magyar király (l. fentebb, 35. jegyzet). Gyóni Mátyás (az 1390. jegyzetben i. m. 151–175.) egyebek mellett meggyőzően cáfolja a román szerzők, N. Iorga és N. Bănescu elméletét, miszerint Solomon Paristrion önálló román államalakulatának vajdája lett volna. A kérdést újabban alaposan áttekintette Rokay Péter: a 948. jegyzetben i. m. 89–99. Még l. fentebb, 1405. jegyzet.

1407 Thrakiai város, ma a törökországi Hayrabolu.

1408 A név jelentése „homályos", „sötét"; thrákiai helység. Vö. Tabula Imperii Byzantini 6. Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos) von Peter Soustal. Wien 1991. 328. s. v. Kule.

1409 Alexios császár besenyők elleni háborúiban (1087, 1090) játszott kiemelkedő szerepet, majd a kunok elleni hadjáratban vesz részt (1095). Még l. B. Skoulatos: Personnages byzantins d'Alexiade. Louvain 1980. 256–257. (161. sz.)

földjéről kapta),[1410] a velük lévő csapatokkal Pamphylonba[1411] vonult. De látva, hogy rettentő félelmükben a környékbeli falvak lakói tömegesen hanyatt-homlok menekültek a városokba és erődítményekbe, felkerekedtek a Pamphylon nevű helyről, és egész seregükkel Kulé[1412] városkát szállták meg. Mögöttük járva és rábukkanva arra, amit közönségesen a római sereg „ténykedése nyomainak"[1413] mondanak (ez a katonák között megszokott kifejezés), a skythák szorosan mögöttük haladtak, mintegy nyomon követték a római sereget.

Már fényes nappal volt, amikor Tzelgu felsorakoztatta csapatait, hogy megütközzön Maurokatakalonnal. Ő pedig néhány tisztjével felment a síkság fölé magasodó gerincre, hogy szemügyre vegye a barbár erőket. A skythák tömegét látva, jóllehet harcba kívánt bocsátkozni, azt elhalasztotta, mivel nyilvánvaló lett számára, hogy a római sereg a barbárok haderejének még kis részével sem volt egyenlő létszámú. Visszatérve az egész hadsereg tisztjeivel és magával Ioannakésszel[1414] is megvitatta, megtámadják-e a skythákat. Mivel bajtársai erre biztatták, és mivel maga is erre hajlott – miután a csapatokat három részre osztotta és kiadta a parancsot a harci riadó megfújására –, összecsapott a barbárokkal. Ekkor sok skytha sebesülten esett el, s nem kevésbé számosan haltak meg; maga Tzelgu, miközben hősiesen harcolt és egész hadsorokat szórt szét, halálos sebet kapott és életét vesztette. Többen menekülés közben a Skoteinos és Kulé között folyó gyors sodrású patakba zuhantak, és egymást taposva-tiporva belefulladtak. Miután ezt a fényes győzelmet aratták a skythák felett,[1415] a császári

1410 Személyneve ismeretlen, szülővárosa Bempetz (az antik Hierapolis), a mai Mabbug/Membidj Szíriában, Aleppótól északra, az Eufrátesz partján.
1411 Thrákiai város a mai görögországi Didimoticho és a törökországi Tekirdağ (Rodostó, azaz az antik és középkori Rhaidestos) között. L. Peter Soustal (szerk.): az 1408. jegyzetben i. m. 240–244., 135–138.
1412 Dél-thrákiai erődített hely volt a Konstantinápolyba vezető úttól délre. L. Peter Soustal (szerk.): az 1408. jegyzetben i. m. 328.
1413 A görög *kopos* („csapás", „fáradságos munka") szót használja itt a szerzőnő.
1414 Más néven Basileios Kurtikios (vö. V. könyv 5, 7.): I. Alexios tisztje. L. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 43–46. (28. sz.)
1415 Anna Komnéné nem szól Salamon további sorsáról, így arról sem, hogy a bizánciak ellen vívott harcban elesett volna, amint ezt számos magyar szerző tényként állítja. L. pl. Domanovszky Sándor: A Budai Krónika.

csapatok visszatértek a fővárosba. Érdemeik szerint megkapták a császártól az ajándékokat és kitüntetéseket, majd ismét eltávoztak Adrianos Komnénosszal,[1416] a császár fivérével, aki ezt megelőzően nyerte el a Nyugat nagy domestikosa[1417] rangot.

Így a skythák Makedonia provinciából[1418] és Philippopolisból[1419] kiűzetve visszatértek a Duna vidékére, ott tanyáztak, és mindenfelé megtelepedve féktelenül zsarolták a mi területeinket, mintha az övék lett volna. …

[1420]X. 5, 6. … (Remete Péter)[1421] mintha isteni hangot szólaltatott volna meg mindannyiuk szívében, elérte, hogy mindenhonnan

Századok 36 (1902) 752.; Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 116–117. (P. Mutafčievre hivatkozva); Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 928–929. Vö. Rokay Péter: a 948. jegyzetben i. m. 76., 80.
1416 Kb. három évvel fiatalabb Alexios császárnál. L. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 5–8. (3. sz.)
1417 A császár utáni legfőbb katonai parancsnok, a 11–12. században a különálló keleti és nyugati császári seregeket vezette. L. pl. R. Guilland: Recherches sur les institutions byzantines. I. Berlin–Amsterdam 1967. 426–468.
1418 Az antik Makedonia a Thrákia és Épeiros között fekvő régió Thessaloniké központtal; a középkori Makedonia thema a 800 körüli bizánci reconquista eredményeként szerveződött, a 10–12. században főleg az antik Thrákiára használták az elnevezést, amelynek főbb városai Adrianopolis (ma Edirne), Philippopolis (ma Plovdiv), Hérakleia (a mai török Marmara Ereğlisi), Rhaidestos (a mai Tekirdağ, azaz Rodostó) voltak.
1419 Észak-Thrákiában, a Hebros (Marica) folyó mentén az antik Pulpidava, majd Philippopolis, a mai bolgár Plovdiv. L. Peter Soustal (szerk.): az 1408. jegyzetben i. m. 59–68., 71–73., 92–94., 96–105., 399–406.
1420 Anna Komnéné a X. könyv 5, 4–11, 10. fejezeteiben mutatja be az I. keresztes hadjárat résztvevőinek Bizáncba érkezését és ottani ténykedését 1096–1097-ben. Az itt szereplő rész előtt (X. könyv 5, 4–6.) a következőkről szól: A kunok felett aratott győzelem (1094) után, miközben Kis-Ázsiában is kedvezően alakultak az ügyek, a császár és a bizánciak nem sokáig örvendhettek a nyugalomnak, mert 1096-ban Konstantinápolyba érkezett a hír, hogy megszámlálhatatlan sokaságú frank sereg közeledik a Bizánci Birodalom határaihoz. Remete Péter szavára a Nyugat valamennyi nemzetéből egész családok keltek útra, hogy a jeruzsálemi Szent Sírt és a Szentföldet felszabadítsák a muzulmánok uralma alól.
1421 L. fentebb, 985. jegyzet.

összegyűljenek a kelták,[1422] akik egymás után érkeztek fegyveresen, lóháton és egyéb harci felszerelésben. És ezek a férfiak hatalmas harci hévvel és lendülettel indultak el, s elleptek minden utat. Ezekhez a kelta katonákhoz csatlakozva jött egy fegyvertelen tömeg, számosabb, mint a tengerpart homokszemei és az ég csillagai, vörös keresztet hordva vállukon: nők és gyermekek, akik elhagyták hazájukat. Olyan látványt nyújtottak, mintha mindenhonnan egymásba torkolló folyók lennének, amint a dákokon[1423] keresztül, mint általában,[1424] a teljes sereggel közeledtek felénk.[1425] ...

[1426]X. 5, 10. ... Petros[1427] tehát, miután a fent elmondottakról prédikált,[1428] valamennyiüket megelőzve[1429] kelt át nyolcvanezer gyalogossal és százezer lovassal Longibardia tengerszorosán,[1430] és Magyarországon[1431] keresztül a császárvárosba[1432] érkezett. ...

[1433]XIII. 11, 2–12, 2. ... A megállapodás pontjai[1434] pedig a következőképpen szóltak: „Az a korábbi szerződés,[1435] amely Istentől

1422 Anna Komnéné a kelta, frank, latin névvel egyaránt az I. keresztes hadjárat francia, normann, olasz részvevőit, általában a nyugatiakat és római katolikusokat jelölte. L. Gyóni Mátyás: az 1390. jegyzetben i. m. 133–134.

1423 L. fentebb, 1390. jegyzet. 1096 májusában–júniusában haladnak át Magyarországon, és június legvégén Zimonynál hagyták el az országot. L. pl. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 945–946. Vö. fentebb, Nogent-i Guibert és Aacheni Albert kötetünkben olvasható tudósításaival.

1424 A Nyugat-Európából a Szentföldre Magyarországon át vezető zarándokútvonalról l. Györffy György: a 207. jegyzetben i. m. 293–308.

1425 A nyugati források szerint Remete Péter és keresztesei 1096. július 30-án vagy augusztus 1-én érkeztek Konstantinápolyhoz. L. pl. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 109.

1426 Anna Komnéné a X. könyv 5, 7–10. passzusban arról szól, hogy ilyen hatalmas tömeg érkezése nem egyszerre és nem egy útvonalon történt, hanem egymás után három csoportban keltek át Dél-Itáliából Longibardia szorosán át a tengeren, majd folytatták útjukat a szárazföldön. Alexios császár Dyrrachiumban (a mai albániai Durrësi, más néven Durazzo) és Avlonában (a mai albániai Vlora) fogadta és látta el őket élelmiszerrel meg minden egyéb szükséges dologgal, ugyanakkor fegyelmezetlenségeik miatt szemmel is tartotta őket. A szerzőnő talán pusztán gyermekkori emlékeire támaszkodva tévesen úgy írja le, mintha minden keresztes Dél-Itáliából (főleg Bariból) az Adrián át érkezett volna bizánci területre.

1427 L. fentebb, 985. jegyzet.

1428 L. fentebb.

1429 Valójában Péter előőrse Nincstelen Valter vezetésével érkezett elsőként Bizáncba, s utána a Remete Péter vezette tömeg.

1430 Longibardia langobard fejedelemség Dél-Itáliában, az egykori bizánci tartomány (Calabria és Apulia) területén. Longibardia szorosa a mai otrantói szoros. A keresztesek az Adriai-tenger keleti partján Dyrrachionba és Avlonába érkeztek, innen az antik Via Egnatián vonultak Konstantinápolyba. Ezen az útvonalon haladt a francia Hugo és a normann Bohémond serege. Az ő útjukról és viselt dolgaikról Anna Komnéné részletesen beszámol (X. könyv 7, 1–11, 10.).

1431 Itt is Ungria szerepel országnévként.

1432 A bizánci történetírók Konstantinápolyt gyakran nevezték így. A nyugati források szerint a Péter vezette sereg 1096. július 30-án (vagy augusztus 1-én) érkezett Konstantinápolyhoz. Anna Komnéné emlékei az útvonalról ellentmondást tartalmaznak: szerinte Péter az Adriai-tengeren át Dyrrachionban érkezett volna bizánci területre, majd Magyarországon keresztül folytatta volna útját. A nyugati források alapján világos, hogy valójában Kölnből kiindulva végig a Duna mentén, Magyarországon át, majd a mai Belgrád, Niš, Szófia, Plovdiv útvonalon érkezett Remete Péter serege Konstantinápolyba. L. pl. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 105–109.

1433 I. Alexios régi ellenfele, Bohémond (l. fentebb, 1397. jegyzet) 1105-ben antiochiai hercegségéből visszatért Európába (Franciaországba és Itáliába), majd 1107 októberében megkísérelte Dyrrachion elfoglalását, ám 1108-ban vereséget szenvedett, és megadta magát a bizánciaknak. Deabolisnál Alexios császár elé tette az általa diktált szerződést, amelyet Bohémond némi habozás után Niképhoros Bryennios meggyőző érvelése nyomán aláírt. L. pl. F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 236–246.

1434 A deabolisi (devoli) szerződés; ennek szövegét Anna Komnéné következő passzusa (XIII. könyv 12, 1–28.) pontosan közli. L. F. Dölger: Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 2. Teil. Regesten von 1025–1204. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von P. Wirth. München 1995. 1243. sz. (1108. szeptember). Az eseményekről l. pl. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 292–299., 309–324.; F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 237–250.

1435 1097 április közepe táján I. Alexios Komnénos és a keresztes lovagok vezetői, így Bohémond között jött létre. Ebben a keresztesek ünnepélyes hűségesküt tettek, elismerték a császárt uruknak mindazokon a területeken, amelyeket később elfoglalnak majd. L. F. Dölger–P. Wirth: az 1434. jegy-

megkoronázott Hatalmasságoddal létrejött abban az időben, amidőn a frankoknak[1436] ama hatalmas seregével érkeztem a császárvárosba[1437] útban Európából Ázsiába, hogy felszabadítsam Jeruzsálemet, és amely szerződés bizonyos váratlan fordulatok folytán nem lett betartva, az (a szerződés) meg nem történtnek és eredménytelennek tekintendő, mint ami érvénytelenné vált a körülmények változása miatt. És ezen korábbi szerződés alapján Felséged semmiféle igényt nem támaszthat, sem nem hivatkozhat arra, amiről abban a dokumentumban megállapodtunk, és amit írásba foglaltunk. Ugyanis amikor háborút indítottam Istentől választott Hatalmasságod ellen, és megszegtem a megállapodásunkat, ezzel egyidejűleg semmissé váltak Hatalmasságodnak ellenem megfogalmazott panaszai. Most azonban, amikor bűnbánóan térek vissza mint egy megszúrt halász,[1438] aki csak az imént kezdett észhez térni, és majdcsak hogy a te dárdád által lettem okosabbá, és visszaemlékezve az akkori vereségre[1439] és háborúkra Hatalmasságod ellen, eme második szerződés felé fordulok, hogy a te jogarad vazallusa[1440] legyek, hogy pontosabban és világosabban fejezzem ki magam, szolgád és alattvalód, miután te is elhatároztad, hogy jobbod alá veszel, és vazallusoddá akarsz tenni engem. Mostantól fogva tehát e második szerződésnek megfelelően, amelyet mindenkor be akarok tartani, esküszöm Istenre és minden szentjeire mint ezen szerződés megírásának és felolvasásának tanúira, hogy hű embere leszek Felségednek és hőn szeretett fiadnak, bíborbanszületett Ioannés császár úrnak.[1441] ...

zetben i. m. 1200. sz. Még l. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 124–134; F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 178–190.

1436 L. fentebb, 1422. jegyzet.

1437 Konstantinápolyba. L. fentebb, 1432. jegyzet.

1438 Utalás a közmondásbeli halászra, akit egy méregtüskés hal sebesített meg.

1439 Pl. az 1083. évi larissai vereségre az 1081–1085. évi bizánci–normann háború időszakából. Vö. Alexias V. könyv 7, 1–3.

1440 A nyugat-európai hűbérjogi terminust veszi át Anna Komnéné a görög *litzion anthropon* kifejezéssel.

1441 Anna Komnéné a továbbiakban (XIII. könyv 12, 2–27.) szó szerint idézi azt a hűségesküt, amelyet Bohémond tett le: a normann herceg megbánja, hogy megszegte a bizánci császárnak tett első esküjét, ünnepélyesen megfogadja, hogy I. Alexios és örököse, bíborbanszületett Ioannés vazallusa

XIII. 12, 27–28. ... és gondolni fogok mindarra, s véghez viszem mindazt, ami a rómaiak birodalmának[1442] a javára és dicsőségére válik. Úgy segéljen engem az Isten, a Szent Kereszt és az isteni evangéliumok.

Ezek a pontok írásba lettek foglalva, és az esküket letették az alulírott tanúk jelenlétében szeptember hónapban, az indictio 2. évében, a 6617. évben.[1443]

A jelenlévő és alulírott tanúk, akik előtt a szerződés megköttetett, a következők:

Istennek igen kedves püspökök, Mauros Amalfiból[1444] és Renardos Tarentumból[1445] és a velük jött klerikusok;

a Longibardia-beli Brentésion[1446] szigetén található tiszteletre méltó Szent András monostor igen kegyes apátja és két szerzetese;

a zarándokok vezetői, akik jelüket önmaguk saját kezükkel rótták oda, és akiknek a neveit a jelekhez Amalfi Istennek igen kedves püspöke írta oda, aki egyébként a pápa követeként érkezett a császárhoz.

A császári udvarból jelen vannak a következők:
Marinos sebastos,[1447]

lesz és minden emberét is erre kötelezi. Külön intézkedés szól arra az esetre, ha Bohémond unokaöccse, Tankréd nem akarná betartani a szerződést. A 18–28. paragrafusokban pedig egy *khrysobullon* (aranybulla) szövegét iktatja be a szerzőnő (F. Dölger–P. Wirth: az 1434. jegyzetben i. m. 1243. sz.), amely felsorolja a kötelezettségeket és szolgálatokat, amelyeket Bohémondnak mint Alexios vazallusának teljesíteni kell és azon kedvezményeket, amelyek ennek fejében megilletik. Az ún. devoli szerződés, amely újra rendezte a Bizánci Birodalomnak Bohémonddal és az Antiochiai Hercegséggel való kapcsolatát, valójában soha sem lépett életbe, mert Tankréd, aki ebben az időben Antiochia tényleges ura volt, azt nem ismerte el. L. pl. S. Runciman: a 985. jegyzetben i. m. 321–324; F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 245–253.

1442 Azaz a Bizánci Birodalomnak.

1443 A bizánci világteremtés-éra 6617. éve valóban az indictio 2. éve, azaz 1108 szeptembere.

1444 Azonos a mai olaszországi Amalfival a Salernoi-öbölben.

1445 A mai dél-itáliai Taranto.

1446 A mai Brindisi. L. fentebb, 1430. jegyzet.

Roger Takupertos fia,[1448]
Petros Aliphas,[1449]
Gelielmos Ganzes,[1450]
Ritzardos Printzitas,[1451]
Josphré Males,[1452]
Umpertos Graul fia,[1453]
Paulos Rhómaios,[1454]
a királytól és a császári felség apósától Dákiából[1455] érkezett küldöttek:
Peres ispán[1456] és
Simon[1457]

[1447] Feltehetően azonos az 1097–1098-ban amalfi-i dux tisztségét betöltő személlyel. L. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 195–196. (124. sz.) A *sebastos* magas rang a bizánci udvarban.

[1448] Roger, Dagobert fia. L. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 275–278. (180. sz.)

[1449] Pierre d'Aulps (vö. Alexias IV. könyv 6, 8., ahol Petros, Aliphas fiaként szerepel) Robert Guiscard seregében szolgált, majd I. Alexios császár udvarába került. L. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 266–268. (171. sz.)

[1450] Guillaume de Gant.

[1451] Valószínűleg azonos Richarddal, Wilhelm gróf fivérével.

[1452] Valószínűleg azonos Joffroy de Mailli-vel.

[1453] Eddig nem azonosított személy.

[1454] Feltehetően római származására utal a családnévként használt ragadványneve.

[1455] Anna Komnéné a magyarokat a dák népnévvel jelöli (l. fentebb, 1390. jegyzet), így országukra a Dákia megnevezést, a magyar királyra pedig a *kralés* titulust használja (l. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. II. 173.). Könyves Kálmán magyar király (l. fentebb, 807. jegyzet). I. Alexios császár fia, Ioannés Szent László magyar király lányát, Piroskát (bizánci nevén Eirénét) vette feleségül, mivel azonban László már nem volt életben a házasságkötéskor, Kálmán királyt nevezi az okmány Alexios nászurának. A házasság időpontjához l. Ioannés Zonaras kötetünkben szereplő szemelvényét.

[1456] Anna Komnéné a *zupanos* rangelnevezést használja. L. Gy. Moravcsik: a 664. jegyzetben i. m. II. 131–132.

[1457] Valószínűleg azonos azzal a pécsi püspökkel, aki a veszprémvölgyi apácamonostor görög nyelvű oklevelét 1109-ben lemásolta.

és Riskardos Siniskardos[1458] küldöttei:
Basileios nobelissimos[1459] eunuch és
Konstantinos notarios."[1460]

Ezt az írásos esküt kapta Baimundtól a császár, viszonzásul pedig a fent említett *khrysobullont* adta neki, amelyet szokásosan a császári kéz vörös tintával írt alá.[1461] ...

[1462]XIV. 4, 3. ... De mindennek a fájdalmas betegségnek a másik és hathatósabb oka a következő volt. Ugyan ki ne hallott volna a kelták[1463] megszámlálhatatlan tömegeiről, amelyek a császárvárosba[1464] érkeztek, amidőn saját földjükről mindenhonnan felkerekedve hozzánk özönlöttek?[1465] Ő[1466] akkor a gondok végtelen tengerébe merült, mert régtől fogva világosan látta, hogy ezek az emberek a Római Birodalomról[1467] álmodoztak, s tudta, hogy tömegük számosabb, mint a tengerpart homokszemei és az ég csillagai. Ugyanakkor az összes római haderő, még ha egy helyen gyűlne is össze, ezek kis részével sem egyenlő, még kevésbé akkor, amikor többségük szét van szórva, egyesek a Szerbia és Dalmatia körüli völgyeket tartották szemmel, mások pedig a Duna menti vidéket őrizték a kunok[1468] és a dákok[1469] betöré-

---

[1458] Richard Sénéchal, Dragosnak és Robert Guiscard rokonának a fia.

[1459] A *nobelissimos* magas rang (hatodik kategória a bizánci hierarchiában). L. R. Guilland: az 1417. jegyzetben i. m. I. 23–24. Még l. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 43. (27. sz.)

[1460] A *notarios* rangról l. R. Guilland: az 1417. jegyzetben i. m. I. 306–307. Még l. B. Skoulatos: az 1409. jegyzetben i. m. 73. (45. sz.)

[1461] Bohémond (Baimund) aranypecsétes császári oklevelet kapott a bizánci uralkodótól.

[1462] A szeldzsük-törökök elleni hadjárat 1116-ban késedelmet szenvedett I. Alexios betegsége miatt. A szerzőnő e betegség okaként említi, hogy a császárt lovaspóló közben baleset érte, és hogy rendkívüli módon kimerült még régebben, a keresztes hadjárat kezdetén; ennek kapcsán pillant vissza a keresztesek érkezésére. L. F. Chalandon: az 1286. jegyzetben i. m. 269–270.

[1463] L. fentebb, 1422. jegyzet.

[1464] Konstantinápolyba.

[1465] L. Alexias X. könyv 5, 6–10.

[1466] I. Alexios császár.

[1467] Azaz a Bizánci Birodalomról.

[1468] Anna Komnéné itt a *kumanoi* népnevet használja.

seitől, míg sokan Dyrrachion[1470] biztonságán őrködtek, nehogy a kelták újra[1471] elfoglalják azt. Mivel a császár mindezt megértette, teljes erővel a kelták felé fordult, s minden egyebet háttérbe szorított. ...

[1472]XIV. 8, 6. ... Ez a Haimos[1473] igen nagy hegy ... Mindkét oldalán sok és igen gazdag nép lakik, északabbra a dákok[1474] és a thrákok, délebbre is még a thrákok és a makedónok.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Olajos Teréz

[1469] L. fentebb, 1390. jegyzet. Az 1090-es évek elejének magyar-bizánci kapcsolatairól l. pl. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 128–133.; Kapitánffy István: a 922. jegyzetben i. m. 55–80.

[1470] A mai Durrës (Durazzo) Albániában.

[1471] Utalás arra, hogy Robert Guiscard normann seregével 1081-ben elfoglalta ezt a kulcsfontosságú bizánci kikötőt.

[1472] Előzmény: I. Alexiosnak a manicheusok elleni fellépése kapcsán Anna Komnéné leírást ad a Balkán-hegység vidékéről (XIV. könyv 8, 1–9, 5.).

[1473] A Balkán-hegység.

[1474] L. fentebb, 1390. jegyzet.

POZSONYI ÉVKÖNYVEK

Az évkönyvek (Annales Posonienses) *a korábban Pozsonyban, jelenleg Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Pray-kódexben maradtak ránk. A 997-től 1203-ig terjedő időszakra vonatkozó történeti mű az egyetlen ismert magyarországi* annales. *A 997–1187-es évekhez kötött, rövid megfogalmazású feljegyzések keletkezését (az* annales *feltételezett részeinek eredetét) illetően több nézet nyert megfogalmazást, s e kérdéskör ma sem tekinthető lezártnak. Egy vélemény szerint az évkönyveket a 12. század végén – különböző korból származó forrásokból, illetve feljegyzésekből – Pannonhalmán állították össze; más nézet úgy véli, hogy az annales egységes alkotás, és a 12. század végén a magyar krónika kivonatolásaként keletkezett a pannonhalmi apátságban. Végül a legújabb felfogás azt vallja, hogy teljes egészében Székesfehérvárott a királyi társaskáptalanban íródott, amelynek első részét feltehetően már a 11. század végén lejegyezték, s ebből merített a magyar krónikakompozíció első tartalmi egysége (az ősgeszta vagy őskrónika) is. Az 1187-ig terjedő tudósításokat néhány – az 1195 és 1203 közti évekre vonatkozó – helyi jellegű feljegyzés zárja, ezeket vagy a boldvai vagy a deáki bencés kolostorban örökítették meg. Számos kronológiai pontatlansága ellenére az évkönyveket a 11–12. századi magyar történelem becses forrásának tekintjük.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: Madzsar Imre: *in: SRH. I. 125–127. (Az általunk közölt szöveg: 125–126.).*

1051. Henrik császár[1475] betör Magyarországra.

1052. Henrik császár Pozsony várát ostromolta.

1053. Sámson,[1476] András király[1477] fia megszületik.

1055. Henrik császár meghalt.[1478]

1057. András király megbetegszik, és fiát, Salamont megkoronázta.[1479]

[1475] Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

[1476] A Sámson név elírás; Salamonról, a későbbi királyról van szó. L. fentebb, 35. jegyzet.

[1477] L. fentebb, 2. jegyzet.

[1478] A dátum téves; III. Henrik császár 1056. október 5-én halt meg.

[1479] A gyermek Salamon királlyá koronázása a trónöröklés biztosítása céljából az 1058 szeptemberében megkötött magyar–német békeszerződés fontos alapfeltétele volt német részről. A koronázás időpontjaként számításba jött

1060. András és testvére, Béla között súlyos viszály támad, és András király meghal.[1480]

1068.[1481] A bolgárok várát Salamon király elfoglalja,[1482] majd ezek a bolgárok és görögök csellel ismét visszafoglalják.[1483]

1071. Salamon király Magnus herceggel, [azaz] Gézával együtt a magyarok seregét háborúba viszi;[1484] a népeket fogságba hurcolják, és a besenyők seregét szétverik.[1485]

1072. Salamon király megtámadta Bolgárországot.[1486]

1074. Salamon király és Magnus herceg között súlyos viszály támad, és Salamont megfosztják a királyságtól.[1487]

1075. Magnust királlyá koronázzák.[1488]

1057, illetve 1058 eleje is. L. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: a 454. jegyzetben i. m. 263. (Hóman Bálint szerzői része); Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 92.

1480 Az András király és Béla herceg (l. fentebb, 97. jegyzet) közti trónviszályra utal, amelynek során a király 1060 decemberében elhunyt.

1481 Az évszám téves, a jelzett események más időpontban történtek. L. alább, 1485. jegyzet.

1482 Salamon király serege 1071 őszén foglalta el Nándorfehérvárat. A városra l. fentebb, 1295. jegyzet.

1483 Hamarosan – legkésőbb 1072 első felében – azonban a bizánci-bolgár csapatok visszavették a magyaroktól.

1484 Géza (Magnus) hercegre, a későbbi királyra l. fentebb, 146. és 161. jegyzet. – A latin textusban szereplő *debellatur* szó vagy szövegromlás eredménye vagy mediális jelentésű; a fordítás ezt az értelmet adja vissza.

1485 1068 és 1071 eseményei felcserélődtek az évkönyvben. Az 1071. év történései alatt feltehetően a besenyők 1068. évi támadását és a kerlési csatát kell érteni. Minderről részletesen szól a magyar krónikakompozíció 102. és 103. fejezete. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 433. 237. jegyzet.

1486 Ebben az évben Salamon vezetésével az újabb, Bizánc-ellenes hadjárat során a magyarok ismét birtokukba vették Nándorfehérvárat, majd – a magyar krónikakompozíció 111. és 112. fejezete szerint – a Balkánon egészen Niš városáig hatoltak az egykori bolgár területen. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 120–121.; Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 154.

1487 Az 1073–1074-es időszak eseményeire utal, amelyeknek eredményeképpen 1074 tavaszán a mogyoródi csata után Salamont megfosztották királyi hatalmától. L. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 125–126.

1488 Géza (Magnus) 1074 tavaszán került a királyság élére, de megkoronázása – a VII. Mikhaél Dukas bizánci császártól (1071–1078) 1074–1075 forduló-

1076. Magnus király meghalt, és testvérét, Lászlót királlyá emelik.[1489]

1081. László király és testvére, Salamon békét kötöttek,[1490] s az Úr keresztjét villámcsapás sújtotta.[1491]

1083. Börtönbe vetik;[1492] István király urat, fiát, Henriket és Gellért püspököt szentté avatják;[1493] Salamon király elmenekül.[1494]

---

ján kapott koronával – csak 1075-ben, éppen az évkönyvben szereplő évben történt meg. E görög korona (*corona Graeca*) ma a Szentkorona alsó részét képezi. L. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 70–71.; Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 150–151. 36. jegyzet, 157. (a legfontosabb nézetek ismertetésével); Kapitánffy István: a 922. jegyzetben i. m. 56–60.

1489 Az évszám téves, I. Géza 1077 áprilisában hunyt el, és hamarosan követte ezt I. László királlyá választása.

1490 I. László és Salamon 1081 elején békültek ki. Ennek eredményeképpen Salamon véglegesen lemondott a királyi hatalomról, s ettől kezdve László volt az ország egyetlen törvényes királya. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 166. A latin szövegben szereplő *frater* szónak 'testvér' és 'rokon' jelentése egyaránt van. Az évkönyvben tizenegyszer szerepel a *frater* szó, ebből tíz alkalommal testvérek közötti viszony jelölésére szolgál. Ha László és Salamon esetében is 'testvér' az értelme, akkor az annalista tévedett, hiszen ők unokatestvérek (= rokonok) voltak.

1491 A villámcsapásra a magyar krónikakompozíció 139. fejezete is utal, színhelyeként Székesfehérvárat nevezi meg.

1492 Salamon exkirályt a László elleni gyilkos merénylet leleplezése után – talán 1082-ben – vetették fogságra Visegrád várában a magyar krónikakompozíció 133. fejezete szerint.

1493 I. István királyt (1000–1038) 1083. augusztus 20-án, fiát, Imrét (akinek neve a német Heinrich~Henrik szóból származik) 1083. november 5-én, Gellért csanádi püspököt (1030–1046) 1083. július 25-én avatták szentté I. László király kezdeményezésére. A szentté avatások hátterére l. Kristó Gyula: az 1071. jegyzetben i. m. 359–368., 571–575.; Klaniczay Gábor: a 939. jegyzetben i. m. 114–122.

1494 I. István szentté avatása előtt László király börtönéből szabadon bocsátotta Salamont, és megengedte neki, hogy az országból külföldre távozzék. Az exkirály – Konstanzi Bernold közlése alapján (l. jelen kötetben is) – 1084-ben érkezett meg sógora, IV. Henrik udvarába. Elválasztja a László-féle amnesztiát a szentté avatástól: Kristó Gyula: Legitimitás és

1097. László király[1495] és testvére, Lampert herceg meghalt;[1496] őket Kálmán és testvére, Álmos követik a királyságban.[1497]

1098. Kálmánt királlyá koronázzák, testvére, Álmos diadémakoronát vesz fel.[1498]

1100. Koppány püspököt megölik a kunok. Lőrinc püspök meghalt.[1499]

1108. Kálmán király elfoglalta Zára várát.[1500]

---

ideoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). Századok 108 (1974) 593.

1495 A dátum téves. László király 1095. július 29-én halt meg. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 176.

1496 Lampert herceg halálának időpontja ismeretlen, talán 1095 körülre datálható.

1497 A Kálmánra és Álmos hercegre vonatkozó mondatrész a kettőjük közötti – I. László halála utáni – trónviszályra utal, ami az 1095–1096-os időszakban zajlott le. L. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 136–137. Az a vélemény nem fogadható el, miszerint László halála után Kálmán akadálytalanul foglalta volna el a trónt. L. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: az 454. jegyzetben i. m. 346. (Hóman Bálint szerzői része)

1498 Az évszám téves, a helyes dátum 1096. Ebben az évben – a trónviszály befejezéseként – Kálmánt magyar királlyá koronázták, míg kompromisszumként testvére, Álmos lett az ország egyharmadára kiterjedő dukátus ura. L. Györffy György: az 1059. jegyzetben i. m. 50.; Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 135–144. A hercegség jelvénye ekkor már a magyar krónikakompozíció 92. fejezetében említett kard helyett egy külön, egyszerűbb, diadéma-típusú korona volt. Egy vélemény szerint Álmos hercegi koronája a Dukas-féle görög korona lett volna. L. Györffy György: a 447. jegyzetben i. m. 41.; Kristó Gyula: a 447. jegyzetben i. m. 109–110.

1499 Az évszám hibás, a helyes dátum 1099. A magyar krónikakompozíció 145. fejezete tudósít arról, hogy Koppány és Lőrinc püspökök Kálmán király 1099. évi oroszföldi hadjáratában vesztették életüket a nomád kipcsak kumánok (kunok) elleni csatában, amelyről az orosz évkönyvek is beszámolnak (l. jelen kötetben is), de csak Koppány püspök halálát említik. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 205.

1500 Zára városát (l. fentebb, 961. jegyzet) Kálmán király 1105-ben foglalta el. Az 1108-i évszám talán onnan ered, hogy Kálmán király 1108-ban valóban Zárában tartózkodott. L. Györffy György: az 1059. jegyzetben i. m. 49.

1114. Lőrinc érsek meghalt.[1501] Álmos herceg kibékült a királylyal.[1502]

1117. Álmos herceget és fiát, Bélát megvakítják,[1503] Kálmán király meghalt, fiát, Istvánt királlyá emelik és megkoronázzák.[1504]

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

1501 Az évszám téves, Lőrinc 1105-től volt esztergomi érsek, és 1116 után halt meg. L. Szovák Kornél: in: KMTL. 203.

1502 Álmos – Kálmán alatti utolsó – olyan hatalommegszerzési kísérlete, amely kibékülésükkel végződött, 1108-ben volt. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 213–216.

1503 Az évszám téves, mert Álmos herceg és fia, a gyermek Béla megvakítása 1115-re tehető. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 224.

1504 Kálmán 1116. február 3-án hunyt el; fiát, II. Istvánt néhány nappal később koronázták magyar királlyá. L. Makk Ferenc: a 911. jegyzetben i. m. 44.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY LEGENDÁJA

Szent László király (1077–1095) 11 részre osztott nagyobb legendája – a hivatalos egyházi szentté avatási eljárás frissen kialakult normáinak figyelembe vételével – a kanonizációra íródhatott, s azt a 12. század végén néhány megjegyzéssel egészítették ki. Első nyolc fejezete szigorúan a király életszentségére koncentráló, a tényleges történéseket nagyon szelektíven és csak villanásszerűen ismertető életrajz (vita), *lényegében annak bemutatása, hogy a jámbor hívő, a keresztény uralkodó és Isten választott szentjének erényei egyaránt jellemezték. Hitvalló szentről lévén szó, szenvedéstörténete* (passio) *halálának leírására korlátozódik. A 8–11. fejezet alkotja csodáinak* (miracula), *benne szentté avatása rövid történetének felsorolását.*

E legenda szerzője ismeretlen, nagy műveltségű, bizonnyal bencés szerzetes volt, aki korának magyar történeti hagyományain túl jól ismerte rendjének és a hazai szenteknek a legendáit, a szerzetesi regulát, Szent István király Intelmeit. Klasszikus irodalmi és aktuális jogi kifejezéseket használt, a világi vonatkozásokat valószínűleg szándékosan kerülve biztos kézzel építette be művébe a hagiografikus vándormotívumokat, a jellemrajz korszerű (a lovagi irodalomra is érvényes) elvárásainak alkalmazásával stilisztikailag tökéletes rímes prózában fogalmazta meg művét.

Autográf kézirata nincs, csak kései – 14–15. századi – feljegyzései ismertek, illetve a 13. század folyamán liturgikus célból készült több – egymástól feltehetőleg független – kivonatos változata, az ún. kisebb legenda.

Szent László a honvédő harcok során rendkívül népszerűvé váló égi patrónus, akinek kultuszát a hivatalos politika és az egyház is kitartóan terjesztette, a „lovagkirály" hagyományának motívumkincse – a 13. századtól adatolhatóan – mind az egyházi irodalomban (prédikációk, officiumok stb.), mind a népi kultúrában folyamatosan bővült.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Emma Bartoniek: *in: SRH. II. 515–527.*

Magyar fordításai: Biró Bertalan: *in: Magyar legendák és geszták. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. XV. Bp. 1997. 113–119.;* Kurcz Ágnes: *in: Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. I. Szerk.* Érszegi Géza. *Millenniumi magyar történelem. Források. Bp. 1999. 89–96.*

1. Boldog László király[1505] a magyar királyok ragyogó nemzetségéből született, de még közülük is feltűnően kiragyogott.[1506] Nagyhírű édesapja, első Béla király[1507] a nevezetes első András király[1508] fivére volt, kinek igyekezete s tehetsége révén uralkodásának éveiben az állam, sőt egész Pannónia olyannyira felvirágzott szervezettségében és gyarapodásában, hogy a boldog István király[1509] évei óta soha még ily fényesen nem ragyogott törvényeivel, szabadságával és gazdagságával. Az ő idejében Magyarország minden korábbinál tehetősebb lett, s a bőség szaruitól[1510] nehéz fejével a szabadság[1511] az ég felé tört, hogy kincseivel, tiszteletével és dicsőségével szinte minden más vidéknek fölébe kerekedjen.[1512]

Testvérbátyja a dicső király, Magnus volt, kit saját népe Gézának nevezett,[1513] vallásos, igazhitű férfiú,[1514] aki tiszta erkölcseinek és

---

[1505] L. fentebb, 194. jegyzet.

[1506] A 14. századi krónikaszerkesztmény (a továbbiakban: Krónika): „miként a ragyogó Nap, úgy fénylett népe körében" (l. SRH. I. 404. Vö. Sir 50, 7.).

[1507] L. fentebb, 97. jegyzet.

[1508] L. fentebb, 2. jegyzet.

[1509] L. fentebb, 206. jegyzet.

[1510] Vö. „a bőség telt szaruja", illetve „Copia telt szaruja", l. Horatius: Ódák I. 17, illetve Levelek I. 12., valamint Századévi ének 57–60. A közel kortárs Anonymus Gallus jegyzi meg Lászlóról: „Azt mondják, hogy Magyarországnak soha nem volt ilyen királya, s utána a föld sem volt már ennyire termékeny *(terram fructuosam)* (l. CFH. I. 488. és jelen kötetben). E kijelentés értékelésére l. Klaniczay Gábor: Szent László kultusza a 12–14. században. In: A középkor szeretete. (Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére). Szerk. Klaniczay Gábor–Nagy Balázs. Bp. 1999. 357–374.; Uő: Szent László „csodálatos" tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117 (2001) 403–404. Vö. Gerics József–Ladányi Erzsébet: Szent László „csodás" tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117 (2001) 26–27.; Uők: A Szent László-ábrázolás legendájában és a krónikában. Magyar Könyvszemle 118 (2002) 1–9.

[1511] Vö. „hol az a régi szabadság, amelynek … fel kellett volna emelnie fejét": Cicero: Oratio pro Plancio 13, 33.

[1512] Krónika: [I. Béla király idejében] „szerfelett meggazdagodott Magyarország, az összes szomszédos ország fölé emelte fejét, győzedelmeskedett felettük gazdagságban és dicsőségben" (l. SRH. I. 359.). A bibliai parafrázis: Zsolt 74, 6.

[1513] L. fentebb, 146. és 161. jegyzet.

jámbor tetteinek díszei révén már régóta a szentség érdemétől és dicsőségétől megjelölten fényeskedhetne, ha a Salamon király[1515] és közte kirobbanó testvérviszály ezt lehetetlenné nem teszi.[1516]

2. A boldog László király, mint a csillagok közt támadt új csillag,[1517] születése pillanatától Isten kegyelmének tervét[1518] hordozta testében és lelkében, s már újszülött gyermekként megmutatta, milyen király lesz majd belőle. Gondviselése által ugyanis a Teremtő, aki az Írások szerint szebb, mint bárki az emberek fiai közül,[1519] s akinek bölcsessége végtelen,[1520] úgy vetette meg eljövendő méltóságának alapjait saját képére és hasonlatosságára[1521] művének széplreményű[1522] helytartójában,[1523] hogy a testi és lelki szépségével kiemelkedő fiú megalkotásától fogva megmutathassa, mire született, és kinek a tisztét fogja felserdülve betölteni.

S miután csillagának felkeltét a kegyelemnek ezen első ajándékai kísérték, Lászlónak nevezték el őt, amely nevet úgy látszik, mintegy előjelként kapta eljövendő életére nézvést. Ha ugyanis nevének fejtegetésével eljátszogatunk, a *Ladislaus* valamiképpen a népnek Istentől adatott dicsőségeként értelmezhető. A *laos* szó ugyanis görögül népet jelent, a *dosis* pedig adót, adottat vagy adást. Míg nevének első

[1514] Krónika: „Hitére katolikus, Isten iránt a legájtatosabb és legkeresztényibb király volt." (l. SRH. I. 403.).

[1515] L. fentebb, 35. jegyzet.

[1516] Ez a viszálykodás erősen befolyásolta Géza szentté avatásának lehetőségét Gerics József és Ladányi Erzsébet szerint (a 1510. jegyzetben i. m. [Szent László „csodás" ...] 21–25.). Ugyanakkor Salamon bűnbánó „szentként" való működésére l. SRH. I. 410–411., illetve Rokay Péter: a 948. jegyzetben i. m.

[1517] Vö. Jankovics Marcell: „Csillagok között fényes csillag". (A Szent László-legenda és a csillagos ég). Bp. 1987.

[1518] Róm 4, 5.

[1519] Zsolt 44, 3.

[1520] Zsolt 146, 5.

[1521] Ter 1, 27.

[1522] Bölcs 12, 19.

[1523] „A király Krisztus helytartója (*vicarius Christi*)" – idézi a római királykoronázási ordóból Bartoniek Emma: in: SRH. II. 516. 2. jegyzet. Részletesen minderre l. Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 148–160.

szótagja a *laus* (=dicsőség) rövidülése lehet.[1524] A dicsőség pedig a népnek adatott, mivel valóban boldog nemzet, nevezetes nép az, amelyből ilyen uralkodó származik, s dicsőség, ha egy ilyen hatalmas vezető isteni rendelésből meglátogatja.[1525]

3. Növekedett tehát a gyermek,[1526] s túlhaladván a néki időnap előtt kijutó erényeken, erényről erényre haladva,[1527] egyre magasabbra hágott, mígnem az erény legfelső fokára lépvén[1528] az igaz Istent megismerte, s a keresztény hit kiváló művelőjeként Krisztust tiszta lélekkel, alázatosan szolgálni igyekezett. A Szentlélek kegyelmétől megvilágosítva ugyanis a reá mosolygó, hízelkedő világ dicsőségét esendőnek s mulandónak tartotta, ám éhezte és szomjúhozta az igazságot,[1529] hogy az örök hazába majdan szerencsésen megérkezhessen.[1530] Mert bár a világ fehérlett körülötte friss virágaival, szívében csak hervado-

[1524] Az etimológiát bővebben hozza a krónika. Vö. alább, 1754. jegyzet.

[1525] A magyar történettudományban évszázados, máig sem eldöntött vita zajlik arról, hogy a Szent Lászlóról szóló, legendásnak tűnő krónikabeli elbeszélések – az ún. „apokrif László-legenda" – vagy a szent nagylegendája élvez-e elsőbbséget, mennyire tükröződik ezekben a „legitimitás" és az „idoneitás" jogi problematikája, mely részletek vezethetők vissza a 11. századig, melyek III. Béla-koriak, melyek későbbi keletűek, gregoriánus vagy antigregoriánus eszméket tükröznek-e, bizánci vagy nyugati kultúrhatások nyomozhatók-e bennük stb. Vö. Elemér Mályusz–Julius Kristó (szerk.): az 1195. jegyzetben i. m. 288., 348–410.; Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). Századok 134 (2000) 117–145.; Klaniczay Gábor: az 1510. jegyzetben i. művek; Gerics József–Ladányi Erzsébet: az 1510. jegyzetben i. művek; Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. (Történetírás a középkori Magyarországon). A történettudomány kézikönyve. Bp. 2002. 28–40. stb.

[1526] Szent István nagyobb legendája: „növekedett a királyi gyermek" (l. SRH. II. 381.).

[1527] Krónika: László „erényt erényre halmozó ... király" (l. SRH. I. 416.).

[1528] Szent István nagyobb legendája: István „midőn fellépett a serdülő kor első lépcsőfokára" (l. SRH. II. 381.).

[1529] Mt 5, 6.

[1530] Krónika: László „nem a múlandó és ideiglenes világi dicsőség, hanem a mennyei haza és az isteni dicsőség kiérdemlésére törekedett" (l. SRH. I. 405.).

zott, mert a világi vágyak keresztre feszítették Isten fiainak[1531] reménységében. E halandó testbe zárva tehát már nem önmaga élt, hanem a helyes, igaz, katolikus, Jézus Krisztuson alapuló, a próféták és pátriárkák szívében gyökerező, apostolok hirdette hitet fogadta magába teljes szívvel, hűségesen. S erre az alapra az apostol nyomán a mindenható Istennek kedves hajlékot,[1532] a Szentlélek arannyal, gyöngyökkel és drágakövekkel díszített szentélyét emelte.[1533] Mert gazdag volt a szeretetben, nagylelkű a türelemben, derűs király a kegyességben, bővelkedő a kegyelmi ajándékokban, az igazság tisztelője, a szemérem pártfogója, az elesettek vigasztalója, az elnyomottak támogatója, árvákon könyörülő, gyámoltalanok kegyes gyámola,[1534] ki a nyomorultak és nélkülözők szükségét túláradó irgalommal próbálta orvosolni.[1535]

Természeti javainak tekintetében pedig az isteni irgalom kegyelme a kitűnőség különleges előjogával minden emberi mérték fölé emelte őt. Erőskezű, rokonszenves külsejű volt ugyanis, vonásai

[1531] Jo 1, 12. (Vö. még Gal 3, 26; Ef 1, 5.).

[1532] Ef 2, 22.

[1533] 1Kor 3, 12.

[1534] Krónika: László „minden ítéletében mindig az irgalmasság enyhességével mérsékelt szigorát alkalmazta a törvénynek. Mert a csüggedők vigasztalója, az elnyomottak fölemelője, a szüleiket vesztettek kegyes atyja, az árvák pártfogója volt" (l. SRH. I. 405.).

[1535] Bartoniek Emma párhuzamként említi meg (II.) Benedek váradi püspök szentbeszédének néhány sorát (l. SRH. II. 512), ám mivel a témára vonatkozó középkori egyházi forrásokról bizonyságot nyert, hogy a Szent László-legendák ismeretében készültek, ezekre nem térünk ki. Vö. Laskai Osvat: Sermones de Sanctis. Hagenau 1497. XLVIII., XLIX., L. sz. beszédek.; Lukcsics Pál: Szent László király ismeretlen legendája. Bp. 1930. 30–34.; Magyar Anjou Legendárium. Ed. Levárdy Ferenc. Bp. 1973.; Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. Király László. Bp. 1982. 189., 198.; Szelestei Nagy László: A Szent László-legenda szöveghagyományozódásáról. (Ismeretlen legenda). Magyar Könyvszemle 100 (1984) 176–203.; Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie. Ed. Eduardus Petrovich–Paulus Ladislaus Timkovics. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. XIV. Bp. 1993. 169. Még l. Horváth Richard: Laskai Ozsvát. Bp. 1932. 35.; Madas Edit: Szent László királnak innepéről. (Az Érdy-kódex László-napi beszédének forráselemzése). In: Mezey László (szerk.): az 1140. jegyzetben i. m. 73–82.

oroszlánéra emlékeztettek hatalmas végtagjaival, nyúlánk termetével, az emberek közül válltól kimagaslott,[1536] úgyhogy az adományok ily áradó bősége mellett testalkata maga is a királyi koronára méltónak hirdette őt.[1537] S jóllehet oly sok kiváló tulajdonsága miatt dicsőnek láthatta volna önmagát, mégsem esett a felfuvalkodott gőg bűnébe, mások jogait csellel vagy erőszakkal meg nem tiporta, hanem annak, aki a javakat megelőző érdemekre való tekintet nélkül, bőkezűen adományozni szokta, a kapott jótéteményekért kijáró háláját leróva, bármi jót vett észre magában, azt Isten tiszteletének szentelte.[1538]

4. Eközben a Teremtő csodálatosképp gondot viselt rá, hogy ez a nagyszerű ékkő ne rejtőzködhessen titokban, hogy ez a nagyszerű erény ne heverjen parlagon, kiváltképp a magyar népnél, amely újonc lévén nagyon is rászorult az előrelátó vezetőre. S már el is érkezett az alkalmas idő, hogy Isten kinyilatkoztassa választottját, népét pedig e pártfogó erényével védelmezze s példájára tanítsa. Az Istentől választott vezető tehát először a hercegi tisztet látta el igen jámbor módon, majd az ország veszedelmes polgárai és királyuk, Salamon felett diadalmaskodott több ízben is,[1539] ám ezek álnokságukkal fel nem hagy-

[1536] 1Sam 9, 2.

[1537] A kisebbik legenda szövege „a császárságra méltónak *(imperio digna)* hirdette őt" kifejezésből – összevetve a krónikák ide vonható szövegével (l. SRH. I. 416–417.) – Szovák Kornél messzemenő következtetést von le (az 1525. jegyzetben i. m. 132–138.).

[1538] László bemutatását a – keresztény szellemiségű, bár már a korai lovagi epikára is jellemző – *kalokagathia* (a testi szépségnek és lelki nemességnek harmóniája) elvének megfelelően adja elő a legenda. Vö. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 188–196.; Mezey László: Athleta Patriae. (Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása). In: Mezey László (szerk.): a 1140. jegyzetben i. m. 19–55.; Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp. 1988. 211–214.; Klaniczay Gábor: az 1510. jegyzetben i. m. (Szent László kultusza ...) 369–370.; Szovák Kornél: a 1525. jegyzetben i. m. 117–126.

[1539] Minderre l. SRH. I. 388–394., 401–402., 407. Gerics József–Ladányi Erzsébet értelmezésében László „gyakran együtt aratott diadalt Salamon királylyal" (az 1510. jegyzetben i. m. [A Szent László-ábrázolás...] 2.).

tak, míg Salamon király börtönbe nem került.[1540] Akkor a főemberek és egész Magyarország egyetértése mellett – mert boldog azok országa, kikhez ilyen vezér illik –, jóllehet nem hajtotta a hatalom vagy a tekintély iránti vágy, s világi dolgok után sem kívánkozott, a királyi jogart kezébe vette.[1541]

Amikor ugyanis már hatalmában állott volna, hogy a királyi méltóságot isteni végzésből magának tulajdonítsa, nem siettette felkenését s királlyá koronázását,[1542] a királyi jelvényeket csupán tisztelettel maga előtt vitette, s a királyi méltóság tisztét nem a hatalomért, hanem népe javáért töltötte be. S amidőn végül a királyi méltóság tisztét méltóképpen magára vállalta, minden szó kevés lenne annak kifejezésére, hogy mily hatalmasnak és nagyszerűnek mutatkozott. Mert szíve nem hajolt az elébe tóduló gazdagság vagy egyéb múlandóságok felé,[1543] hanem mindenkor az örök jót tartván szeme előtt, azt kereste olthatatlan szomjúsággal, azt kutatta bátor tetteivel szüntelenül. Nem kételkedett benne, hogy minden vágyának tárgya Isten, s elméjének teljes figyelmével az ő fölsége felé fordulva a királyi hatalmat megőrizte, a magáét mindenkinek megadta, Istent önmagáért szerette, a világ hívságait pedig Istenért.

Teremtőjét tehát felajánlásaival és fogadalmaival hűségesen és áldozatosan szolgálta, saját népe iránt jóindulattal, az idegenek felé barátsággal viseltetett,[1544] az alávetettek bőkezűnek,[1545] a csüggedők irgalmasnak, az elnyomottak pedig hatalmas szabadítójuknak[1546] ismerték. Érzületében így jóságos, bölcsességében előrelátó, beszédében igazmondó, ígéreteiben állhatatos, ítéletében igazságos, a feddésben derűs volt. Az ítélethozatalban nem annyira a másik megítélésének szándéka, mint inkább saját ítéletétől való félelme vezette, mert úgy hitte, ő maga szörnyebb ítélet alá esik majd, mint azok, akiknek sorsáról dönt.[1547] Ezért az igazságosság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelte,[1548] s alattvalói előtt inkább szeretetreméltónak tűnt fel, mintsem félelmetesnek.[1549] Az ország kormányzása nem csupán megtiszteltetés volt számára, de teher is. Mert nem a maga javát kereste, hanem – amint az apostol mondja – a Krisztusét,[1550] zokszó nélkül. Ezért azután tettei s a nevek sajátsága miatt nevét mintegy átfordítva, egész népe csak kegyes királyának hívta.[1551]

5. A kegyes király tehát, miután magára öltötte az alázat fegyverét, ereje jámborságában rejlett, de bőkezűsége is rendkívüli volt.[1552] Mindahány királyi egyházat és monostort – akár ő maga alapította,

---

1540 Krónika: „az elfogott Salamont börtönbe vetették" (l. SRH. I. 407.), illetve ugyanez a Hartvik-féle Szent István-legendában (l. SRH. II. 434.). Salamon börtöne a visegrádi Sibrik-dombon volt.

1541 Krónika: „Magyarország nemeseinek teljes sokasága összegyűlt ... Lászlót közös megegyezéssel ... az ország kormányzásának viselésére egyöntetűen megválasztották" (l. SRH. I. 403–404.). László ellenkezésének egyházpolitikai felfogására és rituális vonatkozásaira l. Szovák Kornél: az 1525. jegyzetben i. m. 142–145.; Gerics József–Ladányi Erzsébet: az 1510. jegyzetben i. m. (Szent László „csodás" ...) 20–23.

1542 Krónika: „Őt a magyarok a királyságra akarata ellenére választották meg ... megkoronáztatni és a koronát birtokolni nem akarta" (l. SRH. I. 404–406.).

1543 Zsolt 61, 11.

1544 Szent István nagyobb legendája szerint Géza fejedelem „irgalmasan és bőkezűen bánt az idegenekkel" (l. SRH. II. 379.).

1545 Krónika: Lászlóról tudták, hogy „bőkezűen adakozó" (l. SRH. I. 404.). Szovák Kornél a II. András által bevezetett „új gazdaságpolitika" *(novae institutiones)* vetületére gondol (az 1525. jegyzetben i. m. 128–129.).

1546 A Hartvik-féle Szent István-legendában István „kiszabadította az elnyomottakat" (l. SRH. II. 439.).

1547 Gerics József szerint (Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. [Egyház, állam...] 194.) az író itt magas fokú jogi felkészültségről tanúbizonyságot téve a Codex Iustinianus III. 1, 14. szakaszából idéz, amely figyelmezteti a bírákat, hogy „nem annyira mások fölött ítélkeznek, mint inkább önmagukat ítélik meg, mivel önmaguknak inkább, semmint ügyfeleik számára szörnyűséges az ítélet." Vö. még Mt 7, 1.

1548 Krónika: László „mindig az összes ítéletében szeme előtt tartotta az Isten félelmét, leginkább a büntetőperekben, ahol megtorlást vagy vérbírói büntetést szabtak ki" (l. SRH. I. 405.).

1549 Törvényeire l. Jánosi Mónika: az 517. jegyzetben i. m. 97–128.

1550 1Kor 13, 5; Fil 2, 21.

1551 Krónika: „Az összes országlakók, miután a saját nevét megváltoztatták, kegyes királynak *(pius rex)* nevezték" (l. SRH. I. 406.).

1552 Krónika: „Mindenki tudta ugyanis, hogy az erények teljességébe öltözött, hitre katolikus, jámborságra kiváló, bőkezűségben adakozó, szeretetben szembetűnő" (l. SRH. I. 404.).

akár más – adományaival gazdagította, amiért méltán mesél alamizsnáiról az egész magyar egyház[1553] a mai napig. Két püspökséget szervezett meg,[1554] s királyhoz illő bőkezűséggel gyarapította őket. Dicsőséges nevéhez méltó volt ugyanis nagysága és nagylelkűsége. Szüntelenül böjtölt és imádkozott, népének bűneiért vezekelt, s szívének oltárán élő áldozatul Istennek ajánlotta magát.[1555] S ha az éjszakai virrasztások, a hosszúra nyúló imádkozás során[1556] netán meglepte a fáradtság, nem keresett puha ágyat, hanem a templomok csarnokában tért rövid pihenőre. Egy éjszaka szokása szerint a váradi monostorba tért be imádkozni. Történt pedig, hogy míg ő hosszasan könyörgött, kamarása,[1557] aki odakinn várta egymagában, hosszas késlekedését elunván felkelt, bekukucskált, és megpillantotta urát, amint megdicsőült testtel, csodálatosképp a levegőbe emelkedik.[1558] Ó, valóban boldog férfiú, akit már akkor sem húzott le a test súlya, amikor még földi testében élt, hanem majdani jutalmának előjele az ég lakóinak közösségébe emelte!

6. Ezek után besenyő hordák[1559] törtek be a magyarok vidékére, ahonnét foglyul ejtett férfiakat és nőket hurcoltak magukkal.[1560] A

[1553] Sir 31, 11,

[1554] A váradi és a zágrábi püspökségeket. L. Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 474–482., 305–330.

[1555] Utalás (Pseudo)-Ambrosius imájára (l. Migne, PL. 17. köt. 829.): „Jézus Krisztus, aki önmagadat ajánlottad fel a kereszt oltárán Istennek, az Atyának, eleven, tiszta és ártatlan áldozatul értünk, szerencsétlen bűnösökért."

[1556] Mk 12, 40.

[1557] *Cubicularius:* kápolnafelügyelő, belső szolgálattévő, kamarás.

[1558] Legendás vándormotívum. L. Horváth Cirill: Középkori László-legendáink eredetéről. Irodalomtörténeti Közlemények 38 (1928) 36–38. Érdekesség, hogy míg Szent István „templomsátorban, vagy jurtatemplomban" emelkedett fel (l. SRH. II. 425.), addig László már székesegyházban.

[1559] László hercegként és királyként többször harcolt a besenyők ellen (1068, 1071, 1085). Csóka J. Lajos (A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár. 20. Bp. 1967. 237.) szerint a besenyők István kisebb legendájából kerültek e forrásba (l. SRH. II. 398.), azonban Kézainál is besenyők szerepelnek (igaz, Kerlésnél, l. SRH. I. 182.). Itt kell megjegyeznünk, hogy a profán László-mondakör (ha volt ilyen) nem sokkal a szentté avatás után áteshetett az *interpretatio Christianán*, ugyanis valószínű, hogy Szent Margit már

király haddal eredt a nyomukba, mígnem egy hatalmas pusztaságba jutottak, ahol semmi ennivalót nem találtak. S midőn a hadsereget már az éhhalál fenyegette,[1561] ő félrevonult, és Isten irgalmához esdekelve, leborulva könyörgött, hogy aki egykor Izrael fiait mannaesővel táplálta,[1562] az a keresztények népét se engedje éhségében elpusztulni. És amint imája végeztével visszaindult, íme szarvas- meg dámvadcsorda[1563] vonult vele szemben, és vadságukat levetve a hadsereg sorai közé kísérték a királyt. Minden ember annyi állatot vett ki magának,[1564] hogy jóllakjék, dicsőítve és magasztalva Istent az ő szentjében, aki által az irgalom e hatalmas ajándékát elnyerhették. Mert segítségére siet Isten az ő választottainak, így adván nekik alkalmat a jó ügy szolgálatára.

Amidőn Istennek e kiválasztott szolgája nagy buzgalommal Isten tetszését próbálta kitalálni, isteni sugallatra elsőként az ötlött az eszébe, hogy a szentek testét, kiket a világmindenség alkotója immár keblén melengetve a mennyek országának jutalmára méltatott, többé ne tűrje a porban heverni. Így tehát a pápa jóváhagyását elnyerve[1565] a

---

olyan legendaváltozatot használt, amelyben megelőzték László világi cselekedetei a szentség eseményeit (Vö. CFH. III. 2013.); hasonló figyelhető meg a szintén besenyőket író (XLIV/5. kép) Magyar Anjou Legendáriumban, és legjobban kibontva a karthauzi névtelennél (Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. Kiad. Toldy Ferenc. Pest 1859.).

[1560] Az 1085. évi besenyő betörésre l. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 151.

[1561] Krónika: III. Henrik császár „egész hadseregét a lovakkal és a szállítmányozókkal együtt nyomorúságosan fenyegette az éhhalál" (l. SRH. I. 348.). Egyébként legendás vándormotívum. Vö. Horváth Cirill: az 1558. jegyzetben i. m. 38–41.

[1562] Vö. Kiv 16, 1–36.

[1563] Más variációkban „szarvas- és bölénycsorda" *(grex cervorum et bubalorum)* szerepel (l. SRH. II. 520.).

[1564] Kiv 16, 16.

[1565] A pápai jóváhagyás Hartvik püspök leleménye. L. Thoroczkay Gábor: a 824. jegyzetben i. m. 580–583., 591. Hasonló véleményen van Gerics József, aki úgy véli: az események ilyetén interpretálására maga II. Orbán pápa hívta fel a figyelmet Kálmánhoz címzett, 1096. július 29-én kelt levelében (Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában. In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. [Egyház, állam...] 142.). Elfogadja vi-

szent testeket, a boldog István királyét, aki a magyaroknak először mutatta meg az örök üdvösség útját,[1566] fiáét, Szent Imre hercegét, aki jóllehet egyszülött fia volt a királynak,[1567] amikor kinyilatkoztatást kért Istentől, hogy vajon minek a felajánlását fogadná tőle szívesen, s azt a választ kapta, hogy Istennek a szüzesség a legdrágább, a házasság iránti vágya és a jövőbeni trónörökösök reménye ellenében mégis szüzességi fogadalmat tett Istennek,[1568] valamint Szent Gellért vértanú,[1569] a boldog András és Benedek testét[1570] csodálatosképpen szentté avattatta.[1571]

7. Ezekben a napokban tehát, látván, hogy fogadalmaira sorra érkeznek válaszul az isteni szeretet jelei, azon elmélkedett nagy buzgalommal, hogy e sok jóért cserébe milyen kegyes, különleges és néki kedves dologgal ajándékozhatná meg a minden jónak szerzőjét.

Végül úgy határozott, hogy Jeruzsálembe megy, és ott ha kell, meghal Krisztusért, aki bár maga volt Isten dicsőségének kisugárzása és lényegének képmása,[1572] mégsem habozott vállalni a kegyetlen kereszthalált az emberek megváltásáért. És mivel Szent László király híre-neve mesz-

Megfogadta, hogy Jeruzsálembe megy, hogy ahol a mi Urunk, Jézus Krisztus vére értünk váltságul kiontatott, ott küzdjön meg vére hullásáig ő is Krisztus keresztjének ellenségeivel. A frank, lotaringiai és alemann vezérek pedig, akik az Úr hadseregével szintén épp ugyanoda indultak,

szont a pápai jóváhagyás tényét Györffy György (a 47. jegyzetben i. m. 911.) és Makk Ferenc (a 207. jegyzetben i. m. 120.).

1566 Hartvik-féle Szent István-legenda. L. SRH. II. 432–435. Az „örök Üdvösség útja": Zsid 5, 9. és ApCsel 16, 17.

1567 Knauz-krónika: „Istvánnak egyszülött fia, Szent Imre volt" (l. SRH. II. 329.). Az István-legendák és a krónika szerint több gyermeke volt, de csak Imre érte meg a felnőtt kort (l. SRH. I. 312., II. 390–391., 427.).

1568 A szüzességi fogadalomra l. SRH. II. 453–455., a szentté avatásra l. uo. 459–460.

1569 SRH. II. 479., 506.

1570 Legendájuk: SRH. II. 357–361.; László általi szentté avattatásuk: CFH. III. 2459.

1571 Minderre l. Klaniczay Gábor: a 939. jegyzetben i. m. 114–122.

1572 Zsid 1, 3.

sze földön elterjedt,[1573] a frank, lotaringiai és alemann vezérek, kik épp ugyanoda készültek zarándokútra, a kegyes László királyt teljes egyetértésben felkérték, hogy

elhatározták, hogy a kegyes László királyt teljes egyetértésben, méltóképp méltó vezetőjükké és tanítójukká teszik. Mielőtt azonban az Úr seregei Franciaországból, Ale-

1573 A legenda szerzője feltételezi, hogy már életében körüllengte Lászlót a *fama sanctitatis*, bár arról, hogy a király szentté avatását megelőzhette-e szent híre, a vita tart a mai napig, l. Klaniczay Gábor és Gerics József–Ladányi Erzsébetnek az 1510. jegyzetben id. polémiáját.

1574 Krónika: László „amikor a húsvét ünnepét Bodrogban ülte meg, íme, Franciaországból és Hispániából, Angliából és Britanniából követek érkeztek hozzá, és különösen Vilmostól, a francia király atyafijától, és magukat a mindenható Isten jogsérelme megbosszulóinak nyilvánították, és a szent várost és a legszentebb sírt a szaracénok kezéből kiszabadítani állhatatosak maradnak. Ezért a dicsőséges királyt felkérték, hogy legyen nékik vezérük és tanítójuk Jézus Krisztus seregében" (l. SRH. I. 417–418.). A francia király nagybátyja, Vilmos toulouse-i gróf 1093-ban járt a Szentföldön (talán felderítő) zarándokként; találkozhatott ekkor Lászlóval, aki a húsvétot (április 17.) Bodrogban vagy Pécsett ülte meg. Ekkor rendezte a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség határvitáját, és Bodrogban halászokat, kikötőt és révvámot adományozott a pannonhalmi apátságnak. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 172., 452–453.; PRT. I. 590–592.; Reg. Arp. 29. sz.; DHA. I. 288–290.; Fejér: CD. I. 480–482. Török József úgy véli, hogy a követség a pápa tudtával éppen László meggyőzésére érkezett hazánkba (A magyar föld szentjei. Kecskemét 1997. 100.). Véleményem szerint ebben az esetben a krónikás megfogalmazás tűnik ősibbnek, ugyanis Britannia és Anglia emlegetésének a 11. század végén van aktualitása, ez idő tájt László egyik levelében *rex Messie*ként címzi magát (l. DHA. I. 265., 271–272. és jelen kötetben). Értelmezéséhez l. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 163–175. A keleti angolok emléke László szentté avatása idejére feledésbe merült. Nem lehetetlen, hogy a László-mondakört ezek az angolok vitték nyugatra, s így került a magyar király (Lancelot?) a lovagi költészetbe, elsősorban Chrétien de Troyes tollára. Vö. Makkay János: „A tempore regis Attile conservata". (Új történetek Szent László királyról). Bp. 1997.; Uő: Iranian elements in early Mediaeval heroic poetry. Bp. 1998.; Uő: A sárkány meg a kincsek. Bp. 1998. A látogatást megtörténtként értékeli Györffy György: Szent László. In: László király emlékezete. Szerk. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp. 1977. 20.

maguknak és övéiknek vezetője és tanítója legyen.[1574] De mielőtt

manniából és a többi nyugati vidékről

Magyarországra gyülekeztek volna, a kegyes király országa sürgető szükségében hadjáratra indult a csehek ellen. Tekintélyével helyre is állította a békét, és már a hazatérést tervezgette, amidőn váratlan betegség támadta meg, és kezdte egészen elhagyni a testi ereje.[1575] Akkor magához hívatván az ország főembereit kihirdette, hogy lelke nemsokára megválik testétől. Ennek hallatára a kegyes király halálát sirató tömeg kiáltozása egészen az egekig hatolt. A király pedig az eukarisztia vétele után – amelyben hűségesen hitt, amelyet teljes szívéből szeretett,[1576] és amelyre minden erényével törekedett – szerencsésen megtért az Úrhoz. Így veszett el az egy László királyban Krisztus szentségére felesküdött katonaságának egész reménysége. Jajveszékelt miatta egész Magyarország, a papság és a nép, együtt siratta gazdag és szegény,[1577] szomorkodtak ifjak és szüzek, gyászruhát öltöttek, és három teljes évig tilos volt a tánc,[1578]

s a gyász idejére elhallgatott minden zeneszerszám.
8. Amidőn pedig testének Váradra szállítása ügyében (rendelkezése szerint ugyanis itt kellett volna eltemetni őt) a perzselő nap heve meg az út hosszúsága megingatta szán-

s a gyász idejére elhallgatott mindenfajta zene és édes énekszó.[1579]
8. Történt pedig, hogy hívei Váradra tartottak a testével, míg végül a nagy erőlködésbe meg a gyászba belefáradva elaludtak. S míg mély álmukba

[1575] A krónika részletesen szól ezekről az eseményekről. L. SRH. I. 418–419.
[1576] MTörv 6, 5.
[1577] Zsolt 48, 3.
[1578] Zsolt 148, 12.
[1579] A krónika Szent István haláláról: „Egész Magyarország citerajátéka tüstént gyászra váltott, és az ország egész népe, mind a nemesek, mind a nemtelenek, gazdag és szegény mind együtt siratták a legszentebb király, az árvák legkegyesebb atyja halálát könnyek özönével és igen sok jajveszékeléssel. Az ifjak és szüzek keserű és fájdalmas gyászt öltöttek, három esztendeig és a zene minden édeshangzatú, kellemes neme elhallgatott. A leghűségesebb szív siralmával siratták el, nagy volt a zokogás és vigasztalhatatlan" (l. SRH. I. 322.).

dékukban híveit, s jobbnak látták volna inkább a közelebb eső fehérvári templom felé fordulni, ismét viszály támadt közöttük, míg végül a nagy erőlködésbe meg a bánatba belefáradva elaludtak. Mély álomba merültek, ám ezalatt a szekér, amelyre a testet helyezték,

merülve a kelleténél tovább időztek ott, a szekér, amelyre a testét helyezték, mindenféle segítség vagy

igavonó állat nélkül, magától elindult egyenesen Várad irányába. Amikor ébredésük után sehol sem találták a szekeret, igen elszomorodtak, és mindenfelé szétszaladtak a keresésére. Végül megtalálták a szekeret, amint magától gurult Várad felé, rajta a szent testtel. A csodajel láttára pedig, tudniillik hogy a boldog hitvalló testét isteni erő viszi arra a helyre, amelyet temetésére magának kiszemelt,[1580]

[1580] Lászlót először Somogyvárott temették el, és holttestét 1113 után vitték át Váradra. L. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 133. A Képes Krónika nem ír erről, de miniatúrán ábrázolja a legendában leírt jelenetet (Vö. Bécsi Képes Krónika. I. Chronicon Pictum. Hasonmás kiadás. Bp. 1964. 51r. A vándormotívumra l. Horváth Cirill: az 1558. jegyzetben i. m. 41–45.). Rendkívül hasonlatos ehhez János ferences atyának, a francavillai (nagyolaszi) rendház megalapítójának esete: Ő „a magyarországi rendtartomány első minisztere, János testvér, aki Franciaország királyának, Kis Fülöpnek ifjabb öccse volt, sok csodával ékeskedett … tudta sok más egyéb dolog mellett a saját halála napját a halála előtt is, és azt mondotta testvéreinek: »Kívánatos nekem, kedveseim, erről a világról ma elmúlnom. Kérlek ezért az Isten szerelmére titeket, hogy azonnal vigyetek engemet Francavillára, és ne temessetek el ezen a helyen, mert ez hamarosan pusztasággá fog válni.« Ezek, miután szereztek egy kocsit, feltették arra őt, ők maguk pedig bementek az étkező terembe, és a szokásoknak megfelelően tort ültek. Amikor pedig a testvérek be akarták fogni a lovakat a kocsiba, nem találták a kocsit sem, a szentet sem. Rohanva indultak innen arra, amerre az agyagban a Száva partján a kocsi nyomait látták. Azon az úton futottak, amely Francavillába vezet. Megérkezve oda felfedezték a szent testtel bármiféle emberi vagy állati segítség nélkül ide érkezett kocsit annak a kolostornak a kapuja előtt, ahová elrendelte, hogy őt eltemessék" (l.

hálát adva annak, aki csodálatos az ő szentjeiben,[1581] útjukat habozás nélkül folytatták Várad felé.	hálaadással dicsőítették Istent.
9. Amidőn tehát az említett városba megérkeztek, és hogy emberi kötelességüket lerójják, a hívek	9. Amidőn pedig emberi kötelességüket leróni akarván a hívek nagy tömegben

a sír köré álltak, valaki a körülállók közül azt kezdte mondogatni, hogy a test bűzlik, jóllehet, mindenki más igen édes illatot érzett. Legott hátracsavarodott hát az álla, és nem lehetett visszafordítani. Belátván, hogy az isteni bosszú sújtotta ekképpen, nyomorultul jajgatva így kiáltozott: „Vétkeztem az Isten szentje ellen!",[1582] majd Szent László király sírjára borulva gyógyító irgalmáért esedezett. Állának bőre, amely a hátához volt tapadva, húsával együtt leszakadt hát, és így visszanyerte egészségét, de állán a forradás a szakadt bőr helyén megvastagodott. Megverte és meggyógyította így őt az Isten, egyszerre tárva fel előtte félelmetes és szeretetreméltó arcát.[1583] Mivel a boldoggá avatás kötelező menetét szem előtt tartván Isten saját magából részelteti választottait, e választottját önmagává átlényegítve királyi méltóságra emelte, és amint a földön megengedte neki, hogy őt helyettesítse, úgy a mennyek országában is uralkodótársává fogadta, és megajándékozta azzal, hogy az isteni segítséget minden hozzá fohászkodó számára kieszközölhesse. A vakoknak látást, a süketeknek hallást, a némáknak hangot, a sántáknak fürge lépteket[1584] adott, alkalmas időben segítséget, az elnyomottaknak pedig védelmező menedéket[1585] nyújtott.

Szentségének híre eljutott egy szegény leányhoz is, aki sírjához járulva méltónak találtatott arra, hogy elveszített látását visszanyerje, és testi egészségének visszakapását oly mélységesen egyszerű lélekkel

Speculum vite beati Francisci et sociorum eius. In: Borovszky Samu: A ferencesek történetéhez. Történelmi Tár [1895] 749–755.).

1581 Zsolt 67, 36.

1582 Kiv 10, 16.

1583 Legendás vándormotívum. L. Horváth Cirill: az 1558. jegyzetben i. m. 45–46.

1584 Vö. Lk 4, 19; Lk 7, 21–22.

1585 Zsolt 9, 10.

fogadta, hogy azt hihették, Isten a szellemét is meglátogatta. Egy előkelő leányt pedig, aki szintén elveszítette a szeme világát, s az orvostudományba vetett reménye már egészen kihunyt, szülei az ő sírjánál hagytak, ahol azután beteg szemei sosem hallott módon cserélődtek egészségesekre. Mert amidőn szorító fájdalmát és testrészének elvesztését bánatosan siratva letörölte könnyeit, valamiféle húsgolyók potytyantak a kezébe, szem formájúak, de az alvadt vér egészen belepte őket. A leány azt hitte, hogy most már végképp elveszítette a szemeit, kiáltozására rémülten szaladtak oda mindenünnét az emberek, hogy lássák, mi történt. Ő pedig nagy csodálkozás közepette mutatta nekik a kezébe hullott húsgolyókat, és új szemeivel csodálkozva bámulta a sok látnivalót.

Az ő érdemei révén meggyógyult némákról, süketekről és sántákról a csodák mindennapi, már-már megszokott jellege miatt ne is emlékezzünk meg az örömhírek között, inkább térjünk át a szokatlan események elbeszélésére.

10. Egy katona szorongató ínségében azt az ezüst csészét kínálta fel megvételre egy ispánnak, amelyet még a kegyes király adományozott édesapjának. Ám az ispánt hatalmába kerítette a mohó kapzsiság, és azt hazudta, hogy a csészét tőle lopták. István király, Kálmán fia,[1586] Valter váradi püspökre[1587] bízta az ügy törvényes lezárását. Ő a boldog király érdemeiben vakon bízva azt a bírói ítéletet hozta, hogy helyezzék a csészét Szent László király sírjára.[1588] Így majd a tárgy gazdája fogja igazolni, hogy melyikük a jogos tulajdonos. Az ispán túlzott önbizalommal lépett oda a sírhoz, hogy elvegye a csészét, ám azon nyomban félholtan rogyott össze, és rémült döbbenetében sem a csészét megfogni, sem a földről felkelni nem maradt ereje.[1589]

1586 Ti. II. István. L. fentebb, 1338. jegyzet.

1587 L. fentebb, 1379. jegyzet.

1588 A szentté avatás előtt, 1134-ben még az egyház oltárára kellett az esküt tenni, itt már a szent király sírja szolgáltatja az istenítéletet.

1589 Néhány – véleményem szerint teljesebb – legendaváltozat így folytatja a mondatot: „a szegény katona pedig alázatosan járulva a sírhoz, ami az övé volt, kegyelmet nyerve Istentől, elvette. A mi időnkben is az Isten szent hitvallóját, Lászlót számtalan csodával dicsőítette meg" (l. SRH. II. 525.). Horváth Cirill (az 1558. jegyzetben i. m. 178.) szerint László valamennyi

11. S míg az egész teremtés alkotója e szent királynak az isteni erényben való részességét oly sok csodájával nyilvánította ki, az Úr 1192. esztendejében szent testét dicsőségesen a szentek sorába emelték.[1590]

A természet szerzője kétségkívül úgy tette függővé jóságától a természetet, hogy ne látsszék megvonni tőle semmi olyat, amit az isteni kegyelem megadandónak ítél. Mert a vakok közül sokan zarándokoltak el Szent László király sírjához, s az ő segítségéhez

Akkor tehát természetfeletti okokból megváltoztak a természet törvényei, és fordítva kezdett működni a fejtetőre állt világ. Mert a vakok közül sokan megvilágosodtak Szent László király érdemei által, s mint a pikkely, úgy hullott le szemükről a hályog. Látta ezt

csodája legendás vándormotívum, kivéve ezt a „csészecsodát", amely bizonnyal helyi eredetű, és valószínűleg egy istenítélet emlékét őrzi.

1590 Spalatói Tamás szerint: „Ebben az időben a felséges férfiú, [III.] Béla, Magyarország királya elküldötte bizalmas notáriusait az Apostoli Szentszékhez és azt kérte, [III.] Ince [helyesen: III. Cölesztin] pápa úrtól, hogy rendelje el a megboldogult László király maradványainak felemelését, hogy azokat illőbb helyen lehessen elhelyezni, s rendelje el, hogy őt a szentek sorába iktassák. Kérésébe a pápa beleegyezett, és elküldött egy főtisztelendő férfiút, Gregorius de Chrescencio kardinálist, hogy a király kívánságának illő módon tegyen eleget. Ekkor a kardinális – elvállalva az apostoli követséget – áthajózott, és Dalmácia vidékére jött, és Trauban kötött ki. … Volt a kíséretében egy klerikus, a káplánja, név szerint Bernát, Toscana tartományából, Perugia volt a hazája, egy tudós és ékesszóló férfiú, magas termettel. … Amikor azután mint pápai követ, Gregorius Magyarországra utazott, s ott küldetési feladatának eleget tett, visszatért hazájába" (l. CFH. III. 2227–2228.; Horváth János fordítását l. Uő: A Gellért-legendák keletkezése és kora. In: Horváth János–Székely György [szerk.]: a 926. jegyzetben i. m. 158.). A fentiek ellenére Klaniczay Gábor kételkedik László pápai közreműködéssel történt szentté avatásában (az 1510. jegyzetben i. m. [Szent László kultusza…] 366–370.; az 1510. jegyzetben i. m. [Szent László „csodálatos"…] 393–395.). Még l. Török József: Szent László szentté avatása. Műemlékvédelem 36 (1992) 197–202.; Kristó Gyula: az 1525. jegyzetben i. m. 42–43. Szent László sírját egy Dénes *(Dionysius)* nevű kőművesmester nyitotta fel, aki utódaival együtt III. Bélától örökös szabadságot nyert. L. Regestrum Varadinense. Ed. J. Karácsonyi–S. Borovszky. H. n. 1903. 352. sz.

folyamodván, csodálatosképpen megvilágosodtak. Sánták és némák, süketek és

néhány jámbor férfiú, akik tanúságot is tettek az igazságról.[1591] Sokak nyelvéről leoldódott a bilincs, s visszanyerték a helyes beszéd képességét. Sánták,

bénák, valamint különböző kórságoktól régóta sújtott emberek

szabadultak meg betegségeiktől, miután segítségül hívták az ő nevét. Szentté avatásának órájában egy fiú, akinek keze-lába helyén azelőtt semmi nem volt, visszanyerte egészségét. Ugyanebben az órában egy

nyertek gyógyulást, miután ellátogattak sírjához, és segítségül hívták az ő nevét. Egyesek szorultságukban folyamodtak a kegyes hitvallóhoz, és megkapták a kért kegyelmeket. Szentté avatásának órájában egy fiú, akinek keze-lába helyén csak megduzzadt, csont nélküli húsdarabok lógtak, ugyanezen szent érdemei által tagjaiban megcsontosodván visszanyerte kezeinek és lábainak tökéletes egészségét. A napnak ugyanebben a hatodik órájában egy vöröslő,

tündöklő fényű csillag állott meg közvetlenül a monostor fölött,[1592] ahol az ő szent teste nyugodott, és mintegy két óra hosszat ott vöröslött ragyogón. Egy, az ünnepre igyekvő leprás az ő érdemeinek közbenjárása által, út közben tisztult meg,

ezért gyámolának, a szent királynak dicséretet és hálát zengett. Sokan mások egészen a mai napig megszabadulnak betegségüktől, ha Szent László

később, 1204. júniusában, éppen pünkösd napján[1594] történt – amikor a kanonokok a Príma[1595] zsolozsmáját imádkozták és énekelték –, hogy egy asz-

1591 Jo 19, 35.

1592 Legendás vándormotívum. L. Horváth Cirill: az 1558. jegyzetben i. m. 46–47. A csodákra még l. Klaniczay Gábor: az 1510. jegyzetben i. m. (Szent László „csodálatos"…) 399–402.

király nevét segítségül hívják, „a mi Urunk, Jézus Krisztus adománya révén, akié a tisztelet és a dicsőség mindörökkön örökké. Ámen."[1593]

szony, akinek a keze és a karja a mellkasához volt tapadva, a boldog László sírjánál gyógyulást nyert.

A szélesen elterülő Magyarország sok egyéb vidékén és a környező területeken is számos csoda és a jótétemények bősége esett meg a hívekkel, amidőn az ő oltalmáért esdekeltek, de ezek nincsenek megírva ebben a könyvben, nehogy unalmas terjengőssége

[1593] Idézet a Mise Kánonjából. Csóka J. Lajos számos liturgikus szó és kifejezés jelenlétére felfigyelt (az 1559. jegyzetben i. m. 243–251.), ez kimaradt. A László-legendák utóéletére még l. Josephus Dankó: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Bp. 1893.; Polycarpus Radó: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Ed. László Mezey. Bp. 1973. 79., 89., 97.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I. (December 1.–Június 30.). Bp. 1977. 480–504.; Török József: Szent László a középkori liturgiában. In: Mezey László (szerk.): a 1140. jegyzetben i. m. 135–160.; Fodor Adrienne: László-legendák XV–XVI. századi magyarországi breviáriumokban. In: uo. 57–76.; Tóth István: „Üdvöz légy te boldog Várad". (Versek Szent László királyról). Marosvásárhely 1992.; Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). METEM-könyvek. 15. Bp. 1996.; Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. História Könyvtár. Monográfiák. 20. Bp. 2003. 66–67.; Dér Terézia: Szent István és Szent László alakja latin nyelvű liturgikus énekekben. PhD-értekezés. Szeged 2004.; Magyar Zoltán: Az Árpád-ház szentjei. Győr 2005. 106–159. stb.

[1594] Félreérthető datálás az 1200-as és a 4-es számok között az „évben" *(anno)* szó kifelejtése miatt. A helyes dátum: (az Úr testet öltésének) 1200. évében, a június Kalendae-ja előtti 4. napon (azaz május 29-én), amely ebben az esztendőben éppen „pünkösd ünnepére" (másodnapjára: hétfőre) esett. Megjegyzendő, hogy a szabolcsi zsinat 38. cikkelye szerint: „Ezeket az ünnepeket pedig évente meg kell ünnepelni: … pünkösd négy napját".

[1595] Szent Benedek Regulája szerint a szerzetesi zsolozsmázásban az első imaóra (reggel 6-tól).

az olvasók terhére legyen. Mindezeket pedig azért írtuk le, hogy akik hallják és olvassák, azok a kegyes László közbenjárására úgy jussanak át a mulandó javakon, hogy majdan elnyerhessék az örök boldogságot. A mi Urunk, Jézus Krisztus adománya révén, akié a tisztelet és a dicsőség, és aki az Atyaistennel és a Szentlélekkel együtt él és uralkodik, Isten mindörökkön örökké. Ámen.

Fordította: Kisdi Klára, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szegfű László

LAONI NÉVTELEN: KRÓNIKA

A világkrónika (Chronicon universale) *a világ keletkezésétől 1219-ig tárgyalja az eseményeket. A művet a 13. század elején egy névtelen angol származású premontrei kanonok szerkesztette a franciaországi Laon városában; emiatt gyakran Laoni Névtelen, illetve Laoni Anonymus néven emlegetik a szerzőt, akinek munkája megbízható, hiteles forrásként jön számításba a feldolgozott események kapcsán. A krónika két kéziratából korábban közölt részek nem tartalmazták a Balkánra került angolszász lovagok történetét, amely csak 1974-ben vált ismertté a tudomány számára, s amely a Szent László-kori magyar külkapcsolatok új és fontos kútfőjének minősül.*

Általunk használt, mérvadó kiadása: Krijnie N. Ciggaar: *L'émigration Anglaise à Byzance après 1066. Un nouveau text en latin sur les Varangues à Constantinople. Revue des Études Byzantines 32 (1974) 320–323. (Az általunk közölt szöveg: 322–323.).*

Ez az Új Anglia[1596] pedig a királyi várostól[1597] kétszer háromnapos hajóútnyi távolságra van észak felé a szkíta tartomány kezdeténél.[1598] A magyarok pedig a hatalomból elűzött királyukat, Salamont fogsággal gyötrik,[1599] és szembeszállnak a császárral.[1600]... A keleti angolok[1601] nem akarván a görögök pátriárkája[1602] alá tartozni, elküldték papjaikat Magyarországra, hogy szenteljék őket püspökökké,[1603] akik a római főpap[1604] egyházi joghatósága alatt vannak; ez a dolog nagyon nem tetszett a császárnak[1605] és a görögöknek.

Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc

1596 Új Angliát 1075 után a Bizánci Birodalom észak-balkáni területén, az Al-Dunától délre alakították ki azok az angol lovagok, akik Hódító Vilmos (1066–1087) uralmát megelégelvén hajóikkal 1075-ben Bizáncba mentek. Ott a bizánciak oldalán sikeresen visszaverték a Konstantinápolyt ostromló nomád besenyőket. A bizánci császár jutalmul megengedte nekik, hogy letelepedhetnek az észak-balkáni területen, ami – legalábbis jelentős részében – a régi *Moesia* provinciával esett egybe. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 167–170.

1597 A királyi város Bizánc fővárosa, Konstantinápoly (l. fentebb, 461. jegyzet) volt.

1598 A szkíta tartomány az Al-Dunától északra élő nomád népek – főként a besenyők, esetleg még a kunok és úzok – földjére utal itt.

1599 Salamon exkirályt a László elleni gyilkos merénylet leleplezése után – talán 1082-ben – vetették fogságra Visegrád várában a magyar krónikakompozíció 133. fejezete szerint. Szabadulására l. fentebb, 1494. jegyzet.

1600 Ti. IV. Henrikkel. L. fentebb, 208. jegyzet.

1601 A 'keleti angolok' földrajzi alapú elnevezés, amely arra utal, hogy ezek az angolszász lovagok az Angliában élő honfitársaikhoz képest keleten laktak. Egyébként a balkáni angol lovagokról szóló első magyarországi írás: Fest Sándor: Adalékok az angol–magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. Századok 71 (1937) 123–124. (Újabb kiadása: Uő: Skóciai Szent Margittól a Walesi Bárdokig. [Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok]. Bp. 2000. 101–102.)

1602 Azaz a konstantinápolyi (ortodox) pátriárka. A 'görögök' – mint entikumjelölő – szó használata a bizánciakra nézve pejoratív értelmű volt, hiszen a bizánciak magukat nem görögöknek, hanem az egykori *Imperium Romanum* örököseiként rómaiaknak tartották. L. Moravcsik Gyula: az 1488. jegyzetben i. m. 6–7.; Louis Bréhier: a 466. jegyzetben i. m. 13.

1603 A keleti angolok papjait püspökökké valószínűleg a kalocsai érsek szentelte. A kalocsai érsekség központjának a délvidéki Bácsra (az egykori Bács vármegye névadó településére) helyezése az 1080-as évek második felében valószínűleg azt a célt szolgálta – a magyar király egyetértésével –, hogy a földrajzi közelség nyomán elősegítse a magyar érsek egyházi fennhatóságának kiterjesztését a keleti angolok földjére, ami a magyar király hatalmi törekvéseit is szolgálta volna. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 170–171.; Török József: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok. Bp. 2002. 135–137.

1604 Azaz a római pápa.

1605 Ti. I. Alexios Komnénosnak. L. fentebb, 1286. jegyzet.

14. századi krónikakompozíciónak (krónikaszerkesztménynek) nevezi a kutatás azt az – eredeti alakjában tulajdonképpen korunkra nem maradt – elbeszélő forrást, amely a 10–14. századi magyar történelemmel foglalkozik, és két ún. krónikacsalád egymástól is többé-kevésbé különböző kódexeiben őrződött meg. A két kódexcsalád közötti legnagyobb különbség, hogy eltérő terjedelemben számolnak be a 11–12. századi magyar történelemről, valamint más-más bibliai eredetet tulajdonítanak a magyarságnak. Korábban az ún. Budai Krónika-család szövege keletkezett, ez Károly Róbert-kori, eredetileg 1334. évi eseménnyel zárulhatott. Többek között ide tartozik az 1473-ban kinyomtatott Budai Krónika és a Sambucus- *(Zsámboki)-kódex. A későbbi, Nagy Lajos-kori, 1358-ban összeállított szöveget az ún. Képes Krónika-család tagjai őrzik, ezek ősének textusába a szerző ún. interpolációk formájában korai eredetű szövegeket illesztett (vissza) a régebbi magyar történelemről, és bővebb előszót tartalmaz. Pontos befejezése azonban megállapíthatatlan, eredetileg valószínűleg jóval túlhaladt 1330-on, ahol pl. a Képes Krónika kódexe megszakad. Egy 16. század végi utalás alapján a 20. században szerzőjeként nagy valószínűséggel azonosították Kálti Márk székesfehérvári őrkanonokot. Ebbe a családba tartozik a legkorábbi szövegtanú, az 1370-ben (más vélemény szerint az 1360-as években) készült (Bécsi) Képes Krónika kódexe.*

Azt már a 19. századi történeti kutatás megállapította, hogy a krónikaszerkesztés különböző régi, eredeti formájukban ~~korunkra~~ nem maradt szövegek gyűjtőmedencéje, amelyeket folyamatosan átírtak, a 14. században pedig ezeket tulajdonképpen csak összeszerkesztették és röviden folytatták. A magyar történetírás kezdetének pontos időpontja vitatott, a 11. század középső harmada a legkorábbi szóba került időszak, de az bizonyos, hogy Könyves Kálmán király (1095–1116) korában már megindult a hazai historiográfia. (Amennyiben ennél korábban is írtak történeti munkát Magyarországon, akkor Kálmán időszakában már folytatták az addig elkészült anyagot). Ezt a forrást nevezi a szakirodalom ősgesztának vagy őskrónikának. A 12. században ezt a kútfőt többször is folytatták (így II. István, II. Géza és III. István alatt). Ma már csak az állapítható meg, hogy ezek legalább 1167-ig tárgyalták a magyar történetet. Az addig meglévő anyagot a 13. század elején egy szerző alaposan bővítette, átdolgozta, stilisztikailag-frazeológiailag egységesítette, de ennek megtörténte esetleg korábbra, III. Béla uralkodására (1172–1196) is keltezhető. E korai szövegek a magyarság őstörténetével és a keresztény királyság első kétszáz évével foglalkoztak, az viszont kérdéses, hogy ebből mennyit írt le már az első krónikás alkotás, és menynyit tettek hozzá a későbbi folytatások. A korai szerzők hazai (mint a Szent István-legendák) és külföldi forrásokat (mint Regino *krónikája vagy az Altaichi Évkönyv) is ismertek. A 13. század későbbi évtizedeiben bizonyosan működött egy folytató az 1270-es évek elején. Őt Ákos mester, óbudai prépost, királynéi kancellárral szokás azonosítani. Ákos a magyar nemzetségek genealógiájával, a kalandozások leírásával, a budai és fehérvári prépostságok kiváltságaival bővítette a szöveget, és rövid bejegyzésekkel saját koráig folytatta. Az egy évtizeddel későbbi Kézai Simon mester önálló krónikát szerzett: lerövidítette az addig meglévő magyar történetet, eléje egy hun-magyar históriát helyezett, az elbeszélést elvitte IV. (Kun) László koráig (1272–1290), és társadalomtörténetileg érdekes függelékekkel bővítette. Az ő munkája Anonymus után a második önálló történeti alkotás, amely eredeti formájában fennmaradt. A Budai Krónika-család alapjául szolgáló szöveg a 13–14. század fordulóján a budai ferencesekhez került, akik ismerték Kézai művét is. Hun-magyar históriáját a kezükbe került szöveg elé helyezték, s megírták az 1279–1334 közötti magyar történetet (budai minorita krónika). Ezt az anyagot interpolálta bővebb elbeszélésű 11–12. századi szövegekkel a Nagy Lajos-kori krónikás, valószínűleg az említett Kálti Márk.*

A 14. századi krónikakompozíció tulajdonképpen kevés változtatással átkerült Thuróczy János 1488-ban külföldön megjelent krónikájába, és így nemzetközi ismertségre tett szert. A mai napig a korai magyar történelem legjelentősebb elbeszélő kútfőjének minősül, vizsgálatára, nyitott kérdéseinek megoldására a modern történetírás megindulása óta nagy energiákat fordít a magyar történeti kutatás.

Általunk használt, mérvadó kiadása: Alexander Domanovszky: *in: SRH. I. 217–505. (A Képes Krónika szövege a többi kódex* lectio variansa*ival) (Az általunk közölt szöveg: 346–433.).*

Fakszimile kiadásai: Budai Krónika: Chronica Hungarorum. Bev. tanulmány: Soltész Zoltánné. *Ford.* Horváth János. *Bp. 1973.; Képes Krónika: Képes Krónika. I–II. Ford.* Bellus Ibolya. *Jegyz.* Kristó Gyula. *Kísérő tanulmányok:* Dercsényi Dezső, Kristó Gyula *és* Csapodiné Gárdonyi Klára. *Bp. 1987.*

Magyar fordításai: Budai Krónika: Chronica Hungarorum. Bev. tanulmány: Soltész Zoltánné. *Ford.* Horváth János. *Bp. 1973.; Képes Krónika: Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Ford.* Geréb László. *Monumenta Hungarica. III. Bp. 1959.; Képes Krónika. Ford.* Bellus Ibolya. *Jegyz.* Kristó Gyula. *Kísérő tanulmányok:* Dercsényi Dezső,

Kristó Gyula *és* Csapodiné Gárdonyi Klára. *Pro Memoria. Bp. 1986.*; *Képes Krónika. Ford.* Bollók János. *Jegyz.* Szovák Kornél–Veszprémy László. *Utószó:* Szovák Kornél. *Millenniumi magyar történelem. Források. Bp. 2004.*

89. A NÉMETEK KIRÁLYA

Abban az időben a németek királya[1606] nagy sereggel megostromolta Pozsony[1607] várát, meg akarván torolni a Péter ellen elkövetett jogtalanságot, és le akarván igázni Magyarországot.[1608] Sok hadi gépet állított fel a vár megvívására, azonban nyolc heti ostrommal sem ért el semmi eredményt. Hajóhaddal érkezett ugyanis az említett király Pozsony várának ostromlására. Akkor a magyarok, akik a várban voltak, találtak egy Zotmund nevű, igen jól úszó férfit, akit az éjszaka csendjében a császár hajóihoz küldtek; ő a víz alatt odajutván, az összes hajót megfúrta, azok hirtelen megteltek vízzel, s a németek ereje megtört, így meggyengülvén és erejüket vesztvén hazatértek. Sok vitéz volt Pozsonyban, de közülük is kiemelkedett Vojtek, Endre, Vilungard, Urosa és Márton,[1609] akik naponta kemény küzdelmeket vívtak a németekkel.[1610]

90. A következő évben[1611] pedig a császár[1612] harcosok nagy sokaságával ugyanezen okból Magyarországra jött, a Zala és Zselice patak forrásának közelében.[1613] Élelemmel megrakott hajókat is küldött a Dunán Magyarországra, s élükre Gebhart püspököt, fivérét[1614] állította. Ezeket hallván András király[1615] és Béla herceg[1616] az összes gabonakazlat és szénaboglyát tűzzel fölégette, és a lakosokat minden állatukkal együtt messze elvezette azokról a részekről, amelyeken a császár átvonulni szándékozott. Amikor pedig a császár benyomult Magyarországra, s a felperzselt vidékekre ért, sem katonáinak nem talált élelmet, sem lovainak, s azt sem tudta, hol vannak a hajói, így azoktól sem kaphatott semmiféle támogatást. Átkelvén az erdőségeken a Bodajk-hegyek[1617] közelébe ért, miközben mindenféle élelemben hiányt szenvedett. Ezalatt Gebhart püspök Győrbe[1618] érkezett, és levelet küldve Henrik császárhoz azt tudakolta tőle, hol kell rá várakoznia. Azt azonban, aki a levelet vitte, Isten akaratából, elfogták András király portyázói, és hozzá vezették. Miután Miklós püspök tolmácsolásával[1619] a levél tartalmát megértették, válaszlevelet írtak Gebhart püspöknek, s azt egy telepessel elküldték neki. Ő pedig azt színlelve, hogy a császár küldte, elvitte Gebhart püspöknek a következő tartalmú levelet: „Tudd meg, derék Gebhart püspök, hogy birodalmunk nagy és súlyos ügyei arra kényszerítenek bennünket, hogy Magyarországból visszatérjünk Németországba; ellenségeink ugyanis gonosz szándékkal megszállták birodalmunkat. Rajta tehát siess, és a hajók szétrombolása után, amilyen gyorsan csak tudsz, igyekezz hozzánk Regensburgba.[1620] Neked sem biztonságos ugyanis tovább Magyarországon időznöd." Gebhart püspök tehát, miután ezekről értesült, sietve Németországba futott. A császár tehát csalódván azon reményében, hogy a hajókról segítséget várhat, az éhhalál közelébe jutott, és ugyanígy egész seregét a lovakkal és málhás állatokkal együtt nyomorúságos éhínség fenyegette. Ráadásul a magyarok és a besenyők minden éjjel szüntelenül nyugtalanították, mérgezett nyilakkal öldös-

---

1606 Ti. III. Henrik. L. fentebb, 1. jegyzet.

1607 L. fentebb, 14. jegyzet.

1608 Orseolo Péter magyar király (l. fentebb, 30. jegyzet) 1045-ben német hűbéres lett, majd elűzték a hatalomból és megvakították. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 77–80.

1609 Vojtek, Endre és Márton ispánokként szerepelnek a tihanyi alapítólevélben is. L. DHA. I. 152. és jelen kötetben.

1610 Pozsony ostroma 1052-ben történt. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 88–89.

1611 A krónikás téved, az alábbi események 1051-ben történtek (l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 88.), tehát a két német támadást felcserélte.

1612 Ti. III. Henrik.

1613 Német források (mint a kötetünkben olvasható Reichenaui Hermann) is megerősítik, hogy a német had ekkor nem a Duna mellett, hanem délnyugati irányból támadt.

1614 Gebhard regensburgi püspök (l. fentebb, 4. jegyzet) a császár nagybátyja volt.

1615 L. fentebb, 2. jegyzet.

1616 L. fentebb, 97. jegyzet.

1617 A Fejér megyei Bodajk.

1618 Dunántúli város a Duna és a Rába összefolyásánál.

1619 Miklós püspök fogalmazta az első eredetiben fennmaradt magyarországi oklevelet, az 1055. évi tihanyit is.

1620 L. fentebb, 4. jegyzet.

vén őket, és sátraik között köteleket feszítvén ki, sok olyan embert raboltak el, akik valamiféle szolgálatot teljesítettek. A rájuk zúduló és őket elemésztő nyílzáportól való félelmükben tehát a földbe ásták magukat, és maguk fölé vonva pajzsaikat, az élők a holtakkal együtt feküdtek a sírokban. Mert a sírban, amelyet halottnak ástak, élő feküdt éjjel, és amit élőnek ástak éjszaka, nappalra halott követelte magának. A császár tehát látva, mennyi és mekkora veszedelembe bonyolódott, András királyhoz és Béla herceghez küldött, örök békét kérve. Azt mondta ugyanis, hogy ha András király szabad utat enged neki a hazatéréshez, és éhségtől elgyötört seregét élelemmel látja el, ő maga sem András királlyal, sem utódaival soha nem fog ellenségeskedni, és soha meg sem kíséreli, hogy a magyar királyt szóval, tettel vagy szándékkal megsértse. Ha pedig utódai közül bárki is fegyvert fogna Magyarország leigázására, az a mindenható Isten haragjával találja magát szemben, és sújtsa azt annak örök átka.[1621] Zsófia nevű leányát is, akit már korábban a francia király fiának adott erős esküvéssel, Salamonhoz, András királyhoz adja feleségül, hogy az örök béke szövetségét még szilárdabban megerősítsék. S hogy mindezt hűségesen megtartja, szent esküvéssel meg is erősítette. Így hát András király és Béla herceg – inkább a béke kedvelői, mint a viszály magvetői óhajtván lenni – békét kötöttek a császárral.[1622] A császár pedig személyesen is esküvel erősítette meg, hogy mindazt, amit mondott, hűségesen megtartja. Akkor András király – a magyar királyok szokásos bőkezűségével élve – küldött a császárnak ötven hatalmas vizát, kétezer oldal szalonnát, ezer óriási bikát és kenyérből többet, mint amennyit magukkal tudtak vinni. Ezenkívül juhokat és ökröket, azaz szarvasmarhákat, valamint bort is túláradó bőséggel. Így a németek közül igen sokan az ételek mértéktelen fogyasztásától eltelve és a féktelen ivástól lerészegedve pusztultak el. A többiek – miután a magyarok irgalma folytán megmenekültek a halál torkából – elhagyván sátrukat, pajzsukat és minden felszerelésüket eldobálván olyan gyorsan igyekeztek visszatérni Németországba, hogy hátra se néztek. Erről az esetről azt a helyet, ahonnan a németek oly csúfosan megszégyenülvén pajzsaikat eldobálva megfutottak, mind a mai napig Vértes hegyének nevezik.[1623]

[1621] Ez egy szabályos oklevélbeli átokformula. Néhány kutató (Horváth János, Gerics József) az 1058. évi német–magyar békekötés okleveléből származónak véli, míg mások (Kristó Gyula) elvetik ennek lehetőségét. Összefoglalóan l. Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Irodalomtörténeti Füzetek. 135. Bp. 1994. 59–60.

[1622] A békekötés és a házasságkötés (vagy eljegyzés) valójában a császár halála után, 1058-ban következett be. III. Henrik leányát nem Zsófiának, hanem Juditnak hívták (l. fentebb, 419. jegyzet), őt jegyezték el Salamonnal (l. fentebb, 35. jegyzet). L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 91–92. Vö. fentebb, 423. jegyzet.

91. SALAMON MEGKORONÁZÁSÁRÓL ATYJA, ANDRÁS KIRÁLY ÉLETÉBEN

Miután pedig Henrik császár ekkora szégyennel futott Magyarországról saját földjére, András király követeket küldve hozzá kérte tőle, hogy adja leányát, Zsófiát az ő fiához, Salamonhoz feleségül, ahogy megígérte. A császár pedig, ahogyan esküvel megígérte, híven teljesítette ezt. A királyi menyegzőt a Morva folyó mellett megtartván, s a békeszerződést szilárdan megerősítvén a császár és a király örvendezve tért haza.[1624] András király azonban hamarosan ezután megbénult, és mind télen, mind nyáron hordszékben vitték.[1625] István, a szent király halála után tehát tizenegy év és négy hónap telt el András király uralkodásának első évéig. Közben pedig a német vagy helyesebben a velencei Péter uralkodott első- és másodízben öt és fél évig. Aba pedig három évig uralkodott.[1626] Mivel pedig a vérrokoni szeretet és vonzalom akadályozni szokta az igazságot, a fia iránt érzett szeretet András királyban is legyőzte az igazságosságot, és ígéretét megszegve – aminek királyok esetében nem lenne szabad előfordulnia – uralkodásának tizenkettedik évében, az öregségtől megtörve fiát, az alig ötéves, még gyermek Salamont egész Magyarország fölé királlyá kenette és koronáztatta. Azt színlelte ugyanis, hogy az ország békessége érdekében teszi ezt, mert a császár a leányát nem adná feleségül fiának, Salamonnak, ha meg nem koronázza. Amikor pedig Salamon koronázása közben azt énekelték: „Légy ura testvéreidnek", és Béla herceg

[1623] Hegység a Dunántúlon. A történetről Anonymus is tud (l. SRH. I. 99.).

[1624] Azaz 1058 őszén.

[1625] András király egészségének megromlását a Pozsonyi Évkönyv is elbeszéli (l. SRH. I. 125. és jelen kötetben).

[1626] L. fentebb, 207. jegyzet. A leírt időköz valójában csak nyolc és fél év volt.

számára ebből tolmács révén világossá vált, hogy a gyermek Salamon az ő urává rendeltetett, súlyosan méltatlankodott.[1627]

92. Mások azt mondják, hogy Béla hercegnek és fiainak, tudniillik Gézának[1628] és Lászlónak,[1629] valamint az ország összes főembereinek egyetértésével kenték fel Salamont királlyá, s csak utóbb a viszály magvetőinek uszítására támadt gyűlölködés közöttük. Az olyan sustorgók ugyanis, amilyenek napjainkban igen népszerűek, kitartóan azt sugallták a királynak, hogy Salamon csak akkor uralkodhat, ha fivérét, Bélát, megölik. Másrészről pedig Béla herceget arról igyekeztek meggyőzni, hogy az idő alkalmas a királyság megszerzésére, mert Salamon még gyermek, apját pedig megtörte az öregség és beteges. A király és a herceg tehát Várkonyba[1630] mentek. A király ugyanis tudta, hogy fia az ő halála után a herceg akarata ellenére nem uralkodhat. Tanácskozásra hívta két hűséges emberét, akikkel tanácskozni kezdett, így szólván: „Próbára akarom tenni a herceget és négyszemközt megkérdezni tőle, vajon a koronát akarja vagy a hercegséget." A király odatétette számára maga elé egy vörös terítőre a koronát, és mellé egy kardot, amely a hercegséget jelképezi.[1631] „Ha a hercegséget akarja a herceg jó békességgel birtokolni, birtokolja; ha azonban a koronát, ti ketten, főemberek, tüstént álljatok fel, és ugyanazzal a karddal nyakazzátok le Béla herceget." És azok megígérték, hogy így tesznek. Mikor azonban ezt eltervezték, a kikiáltók ispánja, Miklós, a palota ajtaját őrizvén kívülről mindezt meghallotta. És midőn a herceget a királyhoz hívták, és az ajtón belépett, sietve ezt mondta a hercegnek a kikiáltók ispánja: "Ha élni akarsz, válaszd a kardot!" És többet nem tudott

[1627] Salamon megkoronázása még 1057-ben történt a Pozsonyi Évkönyv szerint (l. SRH. I. 125. és jelen kötetben). A krónika elbeszélése alapján az alkalmazott koronázási szertartásrend is meghatározható: a „Légy ura..." (Ter 27, 29.) imarészletből és a kardnak, mint uralkodói szimbólumnak a hiányából (l. a köv. krónikafejezetet) megállapítható, hogy az angolszász Egbert- (Dunstan)-ordo szerint avatták királlyá Salamont. L. Gerics József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. (Egyház, állam...) 121–132.

[1628] L. fentebb, 146. jegyzet.

[1629] L. fentebb, 194. jegyzet.

[1630] A Szolnok megyei Tiszavárkony.

[1631] Tehát a kard ekkor még a hercegi, és nem a királyi hatalmat szimbolizálta.

mondani. Amikor a herceg belépett, látta, hogy a korona a karddal együtt ott fekszik a király előtt, és csodálkozott ezen. Mihelyt leült, a király fektéből felemelkedett, és ágyán ülve így szólt: „Herceg! Én megkoronáztam a fiamat, azonban nem hatalomvágyból, hanem az ország békéje érdekében, amelyet tegnapelőtt kötöttem a császárral. Te azonban érvényesítsd szabad akaratodat: ha a királyságot akarod, válaszd a koronát, ha a hercegséget, válaszd a kardot; közülük egyiket engedd át a fiamnak, de a korona jog szerint a tiéd." Rögtön megértette a herceg Miklós ispán szavait és így szólt: „Legyen a korona fiadé, akit felkentek, és add nekem a hercegséget!" És tüstént elvette a kardot. Erre a király az ő lábaihoz borult, ami ritkán szokott megtörténni. Azt gondolta ugyanis, hogy ugyanolyan együgyűségből adta fiának a koronát, ahogyan korábban Levente[1632] adta őneki. A herceg azonban félelemből tette ezt. Végül hitvány emberek gonosz sugalmazásai következtében a király és a herceg meghasonlott egymással.[1633]

93. A herceg azonban, mivel igen éles elméjű volt, óvakodván a király cselvetéseitől egész háza népével együtt Lengyelországba távozott apósához.[1634] Meghallván ezt András király, Béla herceg mesterkedéseitől tartva fiát, Salamont, apósához, a császárhoz[1635] küldte. Őt Magyarország igen sok főembere kísérte el. Eközben Béla herceg mindazt az igazságtalanságot, amit ellene fivére, András király elkövetett, apósának, Lengyelország fejedelmének tudomására hozta. Lengyelország fejedelme pedig híven és hatékonyan segítségére volt. Így Béla herceg apósának három csapatával megerősítve tért vissza Magyarországra. András király pedig megtudván, hogy sereggel jött be Magyarországra, a németek császárától két vezért hozatott a maga megsegítésére, éspedig Willelmet és Pothot.[1636] A cseh herceget is

[1632] Levente Vazul herceg legidősebb fia volt, I. András és I. Béla testvére, aki élete végéig pogány maradt. L. Tóth Sándor László: in: KMTL. 408.

[1633] Az 1059-ben lezajlott (l. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 94.) „várkonyi jelenet" értelmezéséhez l. Kristó Gyula: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: Uő: a 29. jegyzetben i. m. (Tanulmányok...) 337–343.; Gerics József: az 1627. jegyzetben i. m. 123–125.

[1634] Lengyelországban ekkor már Béla feleségének unokaöccse, II. Bolesław (l. fentebb, 1076. jegyzet) volt a fejedelem.

[1635] IV. Henrik a sógora volt Salamonnak.

[1636] L. fentebb, 428. és 433. jegyzet.

zsoldjába fogadta, aki a rokona volt,[1637] és igen bízott zsoldosainak sokaságában. Nem sok magyar volt viszont vele, mert igen sokan elkísérték Salamont, a fiát, s azok közül, akik az országban maradtak, a legtöbben Béla herceghez csatlakoztak. Hírül adták Béla hercegnek, hogy András királynak igen sok zsoldosa van, ő azonban azt választotta, hogy inkább háborúban hal meg, mintsem harc nélkül kitérjen a király serege elől. Akkor rendíthetetlenül András király ellen vezette gyorsan mozgó seregét a Tiszához. Villelm és Poth pedig, a németek vezérei a dühtől feltüzelve csapataikkal sietve átkeltek a Tiszán, és összecsapván mindkét oldalon vitézül küzdöttek. Isten segítségével azonban Béla herceg szerezte meg a győzelmet, s csaknem valamennyi németet megölték ott, vezéreiket pedig foglyul ejtették. Erre azok a magyarok, akik András király oldalán voltak, látván, hogy Béla herceg győzött, elhagyván András királyt, Béla herceghez álltak át. András király Németország felé futott, de nem tudott kijutni, a mosoni kapunál[1638] ugyanis elfogták, és mivel fogságában nem törődtek vele, a Bakony erdejében levő faluja mellett, amelyet Zircnek hívnak,[1639] meghalt.[1640] Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, amelyet a király maga épített Tihanyban, a Balaton tava mellett.[1641] A csehek hercegét is elfogták azonban, s Béla herceg tudta nélkül megvakították.[1642] Villelm és Poth vezéreket pedig Béla herceg elé vezették, aki megengedte nekik, hogy szabadon távozzanak.[1643]

1637 A cseh herceg – II. Spitihněv (l. fentebb, 550. jegyzet) – öccse, a későbbi II. Vratislav (l. fentebb, 1092. jegyzet) I. András veje volt.

1638 L. fentebb, 451. jegyzet.

1639 Veszprém megyei település.

1640 I. András 1060 végén halhatott meg. Kötetünkben is olvasható német források (mint pl. Hersfeldi Lampert) súlyos sebesüléséről is beszámolnak.

1641 A tihanyi apátságra l. alapítólevelét: DHA. I. 149–152. és jelen kötetben; valamint F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. (Katalógus). Bp. 2000. 67.

1642 Erről más forrás nem tud.

1643 Sőt Vilmos Béla egyik leányának jegyese lett. L. fentebb, 441. jegyzet.

94. BÉLA HERCEGET SZERENCSÉSEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

A győztes Béla herceg, akit Benynnek neveztek,[1644] diadalmasan Fehérvár városába[1645] érkezett, és ott a püspökök, felkenvén őt, a királyi koronával szerencsésen megkoronázták.[1646] Az országot békésen kormányozta az ellenség zaklatásai nélkül, s népének javát kereste. Rátermettségének egyéb bizonyítékai mellett pénzt veretett, nagy méretű érméket színezüstből, és az eladásra kerülő áruk értékét meghatározott mérték szerint a bölcs elme igazságos mértéktartásával határozta meg. Nem engedte ugyanis, hogy a kereskedők és pénzváltók kapzsiságuk átkos telhetetlensége miatt az egyszerű emberektől és a parasztoktól túl nagy hasznot halmozzanak fel. Ez a dolog szokta ugyanis a népeket a szegénység és az ínség veszedelmébe sodorni. A meghatározott ár révén azonban ki-ki jogtalanság és csalás nélkül adott és vett. Ő volt az, aki az összes vásárokat szombati napra tette, hogy akkor adjanak és vegyenek, s országa területén bizánci aranyat hozott forgalomba. Ezüst denárokat is veretett – mint fentebb említettük – ezekből negyven ért egy bizánci aranyat. Ezért negyven denárt most is egy aranynak neveznek, nem azért, mintha aranyból lennének, hanem mivel – úgy tűnik – abban az időben ennyi denár ért egy bizánci aranyat. Egész életében nem változott Magyarországon a pénz.[1647] Sok más dolgot is cselekedett, melyek örök emlékezetre méltók. Mindazoknak, akik Salamon királyt követték, feleségét, fiait és összes javait, amit csak birtokoltak, épen és sértetlenül megőriztette, hogy saját akaratukból térjenek vissza hozzá és javaikat békében élvezzék. Ezért sokan közülük híveivé váltak és visszatértek. Enyhítette kegyességében a magyaroknak a kötelező szolgálatból származó terhe-

---

1644 A 'Benyn' értelme (fehér vagy bölény) vitatott. L. Horváth János: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár Évszázadai 1 (1967) 102–105.; Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 2. jegyzetben i. m. 2.

1645 L. fentebb, 68. jegyzet.

1646 1060. december 6. L. SRH. II. 172.

1647 I. Béla fenti gazdasági újításait napjainkban a király utódainak (Salamonnak és I. Gézának) tulajdonítják. L. Györffy György: Pest-Buda kialakulása. Bp. 1997. 92–93.

it, csökkentvén a szokásos szolgáltatásokat és a régi adókat. Ezért Magyarország, szerfelett meggazdagodván, valamennyi szomszédos ország fölé emelte fejét, felülmúlván őket gazdagságban és dicsőségben. Akkor itt a szegények gazdagságban, a gazdagok pedig dicsőségben éltek.

95. A legkegyelmesebb király egész Magyarországra kikiáltókat küldött, hogy minden egyes településről két-két ékesszóló öreget hívjanak a király tanácsába. Ezt hallván nemcsak azok jöttek Fehérvárra a királyhoz, akiket hívtak, hanem valamennyi paraszt és szolga is Magyarország egész köznépével együtt. A király, a püspökök és az összes főemberek a mérhetetlen sokaságot látván megrémültek, hogy esetleg rájuk rontanak. Bemenvén tehát a városba, figyelték a tömeget. A nép pedig elöljárókat választott magának, ezeknek fából emelvényeket készített, hogy az emberek láthassák és hallhassák őket. A vezetők pedig követeket küldtek a királyhoz és a főemberekhez mondván: „Hagyd meg nekünk atyáink szokását, hogy pogány módra éljünk, a püspököket megkövezzük, a papokat kibelezzük, az egyháziakat megfojtsuk, a dézsmaszedőket felakasszuk, az egyházakat leromboljuk, a harangokat összetörjük." Mindezeket hallván a király elszomorodott, és háromnapi haladékot kért, hogy megfontolja, mi a teendő. Eközben a nép elöljárói a magas emelvényre ülve ocsmány rigmusokat mondogattak a hit ellen. Az egész nép pedig lelkesen helyeselt: „Úgy legyen! Úgy legyen!" A harmadik napon pedig mikor a válaszra vártak, a király parancsára fegyveres katonák rontottak rájuk, egyeseket közülük megöltek, vezetőiket az emelvényekről letaszítván eltiporták, a többieket pedig megkötözvén kemény ütlegekkel megkorbácsolták, és így öldökléssel, megkötözéssel és korbácsolással a katonák nagy nehezen megfékezték a lázadásukat. Miután tehát Szent István király Krisztus hitére térítette Magyarországot, az kétszer tért vissza a pogányságra. Először András király idejében, másodszor Béla király idejében, ahogy most megírtuk.[1648]

[1648] Ezt az 1061. évi pogány megmozdulást sokan az 1046. évi felkelést vezető Vata fia János nevéhez kötik, de vannak, akik vitatják ezt. A felkelésre l. Kristó Gyula: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások kora" történetéhez. In: Uő: a 29. jegyzetben i. m. (Tanulmányok...) 106–113.; Makk Ferenc: A királyság első százada. Bp. 1992. 89–90.; Gerics József: A Vata fia

96. A legkegyesebb Béla király pedig, uralkodásának harmadik évét betöltvén, Dömösön,[1649] királyi birtokán trónjának összeomlása miatt testében súlyosan megsérülvén, gyógyíthatatlan betegségbe esett. Félholtan vitték őt a Körös[1650] patakhoz bizonyos országos teendők miatt, és ott távozott el e világból.[1651] Eltemették pedig a Szent Megváltó monostorában, amelyet ő maga építtetett azon a helyen, amelyet Szekszárdnak hívnak.[1652] Ez a Béla ugyanis kopasz és barna bőrű volt, ezért saját monostorát saját külseje alapján Szekszárdnak nevezte el.[1653]

97. A CSÁSZÁR ÉRKEZÉSE SALAMON KIRÁLLYAL, A VEJÉVEL

Salamon király pedig értesülvén Béla király haláláról, apósa, a németek császára[1654] elé járult, és kérte tőle, szerezze vissza neki a Magyar Királyságot. Kívánságába a császár szívesen beleegyezett, és római rendszerű nemes seregével, valamint a császári dicsőséghez méltó pompás kíséretével visszahozta Salamont Magyarországra.[1655] Eközben Géza, Béla király fia, mivel bölcs volt és körültekintő, két serdülő fivérével[1656] tőle távolra, Lengyelország vidékeire indult. Nem tudta ugyanis akkor Salamonnak és a németeknek a támadását feltartóztatni. Így hát Salamon király a császárral együtt akadálytalanul lépett be a király nélkül maradt Magyarországra, és nyugodtan vonult be

Janusra vonatkozó krónikahír magyarázatához. In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. (Egyház, állam...) 133–136.

[1649] Település Komárom megyében a Duna mellett.

[1650] A dunántúli (Répcébe ömlő) Kőris-patakról lehet szó.

[1651] I. Béla 1063. szeptember 11-én halt meg. L. SRH. I. 208–209. Ekkor már Salamon visszahelyezése érdekében megindult a németek támadása Magyarország ellen. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 96.

[1652] Szekszárd dunántúli város. A szekszárdi apátságra l. F. Romhányi Beatrix: az 1641. jegyzetben i. m. 61.

[1653] Szekszárd jelentése a régi magyar nyelvben 'sötétbarna, barnássárga' lehetett.

[1654] Ti. IV. Henrik. L. fentebb, 208. jegyzet.

[1655] L. fentebb, 1651. jegyzet.

[1656] A későbbi Szent Lászlóval és Lamperttel (utóbbi személyére l. fentebb, 708. jegyzet).

Fehérvárra, a királyi székhelyre; ott pedig egész Magyarország összes papsága és népe a legnagyobb tisztelettel fogadta. A császár pedig beszédet mondott a magyarok egész gyülekezete előtt veje, Salamon király érdekében, a köztük helyreállított békét szent esküvel is megerősítve. A dicsőségesen megkoronázott Salamon királyt pedig egész Magyarország egyetértő felkiáltása közepette atyai trónjára ültette. A császár maga pedig, miután Salamon király viszonzásképpen bőkezűen megajándékozta Magyarország gazdag kincseiből, szerencsésen hazatért. Mihelyt pedig a császár eltávozott, Géza onnan, ahová óvatosságból elhúzódott, visszatért Magyarországra. Salamon pedig – lévén új és uralmában még meg nem erősödött király – attól tartva, hogy Géza a lengyel sereggel rátör, az övéivel kissé visszavonult, és a jól megerősített Moson várában biztos őrhelyen telepedett meg. Ezután a püspökök és más egyházi férfiak kitartóan azon voltak, hogy békét teremtsenek közöttük. Különösen pedig Dezső püspök[1657] csillapította szelíd figyelmeztetéseivel és nyájas rábeszéléseivel Géza herceg lelkét, hogy Salamonnak, noha fiatalabb, adja vissza békével a királyságot, ő maga pedig tartsa meg békességgel a hercegséget, amelyet korábban apja birtokolt. Üdvös rábeszélésének Géza, felhagyván az ellenségeskedéssel, engedelmeskedett. Szent Fábián és Sebestyén vértanúk ünnepén[1658] tehát Salamon és Béla herceg Magyarország színe előtt Győrben esküvel megerősített békét kötött. Azután az Úr feltámadásának ünnepét[1659] mindketten egész udvarnépükkel együtt Pécsett[1660] ülték meg. Itt húsvét napján Salamon királyt az ország főembereinek jelenlétében Géza herceg tiszteletteljesen saját kezével koronázta meg,[1661] és bevezette Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába a mise meghallgatására. A magyarok egész gyülekezete, látván a békét és a kölcsönös szeretetet a király és a herceg között, magasztalta az Istent, a béke kedvelőjét, és lett nagy vigasság a nép között.[1662]

[1657] L. fentebb, 195. jegyzet.

[1658] 1064. január 20.

[1659] 1064. április 11.

[1660] Dél-dunántúli város.

[1661] Ún. ünnepi koronázásról *(Festkrönung)* lehetett szó.

[1662] Bibliai idézet: 1Mak 4, 58.

98. A következő éjszakán azonban megjelent a jövendő viszály és zűrzavar előjele. Az egész templomot, az egész palotát és az összes hozzá tartozó épületet hirtelen támadt tűz borította el, és a pusztító tűzvészben minden összeomlott. Mindenkit rémület fogott el a sistergő lángok zúgásától és a toronyból leszakadó harangok rettenetes robajától; senki sem tudta, hová meneküljön. A király és a herceg a nagy megdöbbenéstől megrendülve és galád cselt gyanítva riadtan igen gyorsan elváltak egymástól. Reggel azonban megbízható követeik révén s a dolgok valós állásának ismeretében meggyőződtek arról, hogy egyik részről sem forralt senki gonosz tervet, hanem a tüzet váratlan véletlen okozta. A király és a herceg teljes békességben ismét találkozott egymással.

99. Zolomér, Dalmácia királya, aki Géza nővérének férje volt,[1663] követeket küldött Salamon királyhoz és Géza herceghez, és kérte őket, hogy nyújtsanak neki segítséget személyesen ellenségeivel, a karantánokkal szemben,[1664] akik akkoriban foglalták el Dalmácia határvidékét. A király és a herceg tehát összegyűjtvén a sereget Dalmáciába ment, és csorbítatlanul visszaszerezte számára azt, amit elveszített. A királynak és a hercegnek királyi ajándékokat, sőt drága kelméket, sok aranyat és ezüstöt ajándékozott. Visszatérésük alatt pedig Atha nádor megkérte a királyt és a herceget, hogy vegyenek részt monostorának felszentelési ünnepségén, amely monostort Zselicen Szent Jakab tiszteletére építtetett. Így is történt.[1665]

[1663] Zolomér valójában Zvoinimir, Horvátország bánja, később pápai hűbéreseként királya (1075–1089). Felesége Ilona (Lepa) tényleg I. Béla leánya volt.

[1664] Györffy György szerint a „karantánokkal szemben" *(contra Carantanos)* szövegromlás, eredetileg „Contarinivel szemben" *(contra Contarenum)* állhatott, azaz I. Domenico Contarini velencei dózse (1041–1071) neve, és így a krónika egy dalmát–velencei ellentétet örökíthetett meg, amelybe a magyarok is beavatkoztak. Feltételezését egy 14. századi itáliai forrás is támogatja (l. CFH. I. 60.). Minderre l. DHA. I. 171.

[1665] A Somogy megyei zselicszentjakabi monostort 1061-ben alapította Győr nembeli Ottó (Atha) somogyi ispán, későbbi nádor, a monostor alapítólevele is fennmaradt (l. DHA. I. 171–174. és jelen kötetben; valamint F. Romhányi Beatrix: a 1641. jegyzetben i. m. 75.). Felszentelése az 1060-as évek második felében, legvalószínűbben 1066-ban történhetett. L. DHA. I. 171.

100. ARRÓL, HOGY SALAMON KIRÁLYNAK ÉS DÁVIDNAK NEM VOLTAK GYERMEKEI

Salamon királynak és Dávidnak,[1666] az ő fivérének pedig soha sem voltak gyermekeik, és bennük András királynak magva szakadt. Úgy hisszük, hogy isteni rendelésből történt ez azért, mert András először érkezvén vissza Magyarországra fivérével, Leventével, hogy a királyságot hatalmába vegye, engedte, hogy a pogány Vata és a többi elvetemült ember megölje Szent Gellértet és sok keresztényt.[1667] Géza herceg pedig nemzette Kálmánt[1668] és Álmost,[1669] valamint leányokat.[1670]

101. Nyugodalmas béke uralkodott körülbelül 13 évig a király és a herceg között.[1671] Eközben a gőgjükben felfuvalkodott csehek betörtek Trencsén városába,[1672] és nagy zsákmányt vívén magukkal, embereket és állatokat hurcoltak el. A király és a herceg pedig ezt nagy jogtalanságnak tartva seregükkel megtámadták Csehországot, és mivel a csehek nem mertek megütközni velük, a magyarok csaknem egész Csehországot tűzzel-vassal elpusztították. Itt Bátor Opus, Márton fia,[1673] egy csehet, akinek oly hatalmas teste volt, mint egy óriásnak, párviadalban vitézül leterített, s eme nevezetes tette miatt ezután a király és Magyarország minden főembere előtt mindig dicsőségben tündökölt. Így a király és a herceg – az övéin esett sérelmet keményen megtorolva – cseh foglyok igen nagy zsákmányával örvendezve tért haza Magyarországra.[1674]

102. A KUNOK DÚLJÁK MAGYARORSZÁGOT

Ezután a pogány kunok,[1675] áttörvén a határerődítéseket, a Meszes-kapu[1676] felső vidéke felől betörtek Magyarországra, és miután kegyetlenül kifosztották az egész Nyírséget Bihar váráig,[1677] férfiaknak és nőknek, valamint különböző állatoknak végtelen sokaságát hurcolván magukkal váratlanul átkelve a Lápos patakon és a Szamos folyón, visszavonulóban voltak. Salamon király tehát és Géza herceg fivérével, Lászlóval együtt összegyűjtve a sereget igen sebesen igyekeztek, és átkelvén a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átjutottak volna a hegyeken, Doboka várába[1678] értek; csaknem egy egész héten át várták itt a pogányok érkezését. Az őrök egyike, név szerint Fanciska, aki Abaújvárból való volt, csütörtökön értesítette a királyt és a hercegeket, hogy a kunok serege közeledik. A király és a hercegek seregükkel folyvást sebesen odalovagoltak, és azon az éjszakán a kunok közelében táboroztak le. Pénteken kora hajnalban felkelvén az oltáriszentség vételével mindannyian megerősítették magukat, és soraikat elrendezvén elindultak, hogy összecsapjanak a pogányokkal. Amikor ezt meglátta a pogányok katonaságának parancsnoka, név szerint Osul, aki a kunok

---

[1666] L. fentebb, 689. jegyzet.

[1667] A bihari-békési törzsfő Vata az 1046. évi pogánylázadás vezetője volt. L. Kristó Gyula: az 1648. jegyzetben i. m. 93–106. Gellért csanádi püspök (1030–1046) a felkelés áldozata lett, 1083-ban avatták szentté.

[1668] L. fentebb, 807. jegyzet.

[1669] L. fentebb, 828. jegyzet.

[1670] Őket más források nem említik.

[1671] Valójában csak hét évig (1064–1071), Salamon nagykorúságáig volt békés az unokatestvérek közötti viszony.

[1672] L. fentebb, 1272. jegyzet.

[1673] A krónika számos későbbi fejezetében felbukkanó Opusról (Obus) feltehető, hogy a Szent István korában élt német Vecelin leszármazottja volt, és a később Rádnak nevezett nemzetséghez tartozott. L. Csóka J. Lajos: az 1559. jegyzetben i. m. 540–546. Elképzelhető, hogy krónikabeli szerepeltetésének alapja egy népi epikus alkotás volt. L. Kristó Gyula: az 1633. jegyzetben i. m. 343–346.

[1674] A cseh–magyar konfliktus az 1060-as évek közepén, talán 1067-ben következett be. Később dinasztikus házasság zárta le. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 432. A caput időbeli rétegzettségére, krónikabeli szövegkapcsolataira l. Kristó Gyula: A 101. krónikafejezet szövegpárhuzamai. In: Draskóczy István (szerk.): a 356. jegyzetben i. m. 57–61.

[1675] Az 1068. évi nomád betörést nem kunok, hanem úzok követték el (l. Kiss Attila: A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában. Belvedere Meridionale 16 [2004] 7–8. sz. 3–8.), míg más vélemény szerint besenyők (l. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 115.), ill. besenyő–úz vegyes csapatok (l. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 877.) támadtak.

[1676] A ma Romániában elterülő Meszes-hegységen átvezető kapu, határvédelmi erődítmény.

[1677] L. fentebb, 285. jegyzet. Bihar és Nyitra a hercegség két központja volt. L. Kristó Gyula: a 447. jegyzetben i. m. 65–80.

[1678] Vármegyei székhely Észak-Erdélyben, ma Dăbîca Romániában.

vezérének, Gyulának a szerviense volt, mivel a gőgtől igen felfuvalkodott és módfelett sokat képzelt magáról, így szólt övéihez: „Menjenek csak ifjak a gyámoltalan magyarok ellen és vívjanak velük (mintegy) játékháborút!" Azt hitte ugyanis, hogy senki sincs, aki szembe merészelne szállni velük. A pogányok pedig előrenyomulván a magyarok ellen, meglátták azoknak rémítő seregét, és nagy sebesen jelentették Osulnak, a vezérüknek. Ő pedig összegyűjtötte a felfogadott kun csapatokat és sürgősen egy igen magas hegy tetejére húzódott úgy gondolván, hogy ez a legnagyobb védelemül szolgál majd neki. Nagyon nehéz ugyanis a feljutás erre a hegyre, amelyet az ott lakók Kerlésnek[1679] neveznek. A magyarok egész serege pedig ugyanennek a hegynek a lábánál gyűlt össze. Salamon király valamennyi katonája egyaránt fehér patyolatból készült zászlót vitt. A pogányok már elrendeződtek a hegytetőn, s közülük a bátrabb és vakmerőbb íjászok leereszkedtek a hegy lejtőjének a közepéig, hogy a magyarokat meggátolják a feljutásban. Így azután igen sűrű nyilaknak viharos áradatával rohanták meg a király és a herceg seregének csapatait. Néhány jeles magyar vitéz azonban rárontott ezekre az íjászokra és közülük igen sokat megölt a hegyoldalban; csak nagyon keveseknek – akik lovaikat íjukkal csapkodva ösztökélték – sikerült nagy nehezen ugyanannak a hegynek az oldalán feljutni társaikhoz. Salamon király pedig – szenvedélyes harci dühétől vakmerően kiáltozva – csapatával a legmeredekebb oldalon szinte kúszva hatolt föl a pogányokhoz, akik nyilaik igen sűrű záporával borították el őket. Géza herceg azonban, mivel mindig óvatos volt, az enyhébb emelkedőn kapaszkodván fel, nyilakkal rontott a kunokra. Fivére, László, a legvitézebb pogányok közül négyet az első támadáskor megölt, az ötödik súlyosan megsebesítette őt nyilával, ezt azonban később ugyanott megölte. Majd az isteni irgalom könyörületessége folytán gyorsan meggyógyult abból a sebesüléséből. A pogányok tehát, mivel a magyarok igen ádázul öldökölték őket, megfogyatkozván nyomorúságosan megfutamodtak. A magyarok azonban még gyorsabban üldözvén őket, igen éles, szomjazó kardjaikat a kunok vérében

[1679] Település Észak-Erdélyben, ma Chiraleş Romániában.

részegítették meg. A kunoknak frissen borotvált fejeit kardcsapásaikkal, akár a még éretlen tököket, úgy hasogatták széjjel.[1680]

103. Végül Boldog László herceg megpillantott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt vitt magával. Szent László herceg tehát azt gondolván, hogy az a váradi püspök leánya, és bár súlyosan sebesült volt, mégis gyorsan üldözőbe vette azt lova hátán, amelyet Szögnek[1681] nevezett. Midőn pedig már csaknem elérte, hogy lándzsájával leterítse, ezt egyáltalán nem tudta megtenni, mivel sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem annak a lova nem maradt le egy kevéssel sem, hanem körülbelül egy karnyújtásnyi távolság volt a lándzsa és a kun háta között. Odakiáltott hát Szent László herceg a leánynak és mondta: „Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénél, és vesd magad a földre!" Az meg is tette ezt. Akkor pedig Boldog László herceg távolról a földön fekvőre szegezte lándzsáját és meg akarta ölni. A leány azonban erősen kérlelte őt, hogy ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből láthatjuk, hogy nincs hit az asszonyokban, mert valószínűleg hitvány szerelmi vágyból akarta őt megszabadítani. A szent herceg azután sokáig birkózva vele, átvágván az inát, megölte. Ám az a leány nem a püspök leánya volt.[1682] A király és a dicső hercegek tehát, miu-

[1680] A fejezet legutóbbi hadtörténeti, motívumok, időbeli rétegek szempontjából történő elemzését l. Veszprémy László: Középkori forrástanulmányok. A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 3. sz. 69–77.

[1681] Lószínnév. Jelentése 'szőke, barna'.

[1682] László herceg és a leányrabló kun jelenete a krónika talán leggyakrabban elemzett forrásrészlete. A párviadal később templomi falképeken is feltűnik. Máig vitatott, hogy a történetből mennyi ősi keleti örökségünk (l. pl. Vargyas Lajos: Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. In: Mezey László [szerk.]: az 1140. jegyzetben i. m. 9–18.; Uő: Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? A Szent László-hagyomány vitájához. Ethnographia 94 [1983] 296–302.), és mennyi táplálkozik nyugati hatásból, a lovagi irodalom ismeretéből (l. pl. Vízkelety András: Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok. [Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és képzőművészeti ábrázolásához]. Irodalomtörténeti Közlemények 85 [1981] 253–275.). A történet korai lejegyzésére utal egy püspök leányának az emlegetése, de a váradi püspök kortévesztés, hiszen az ekkor még Biharban tartotta székhelyét. További irodalom: Szegfű László: A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablás

tán csaknem az összes pogányt megölték, és az összes keresztényt kiszabadították a fogságból, egész Magyarország szerencsés seregével a győzelem diadalával örvendezve hazatértek. Lett tehát nagy vigasság egész Magyarországon, és himnuszokkal és imádságokkal áldották az Istent,[1683] aki győzelmet adott nekik.

104. A BESENYŐK MAGYARORSZÁGRA ÉRKEZÉSE

Történt pedig a kunok bejövetele utáni harmadik évben, hogy a besenyők Bolgárfehérvár[1684] érintésével átúsztattak a Száva folyón Buziás mezejére, és rengeteg foglyot és zsákmányt rabolva saját földjükre hurcolták azokat.[1685] A király és a herceg pedig az árulás bűnével vádolta Bolgárfehérvárt, mert a békét megszegve, önként megengedte, hogy a besenyő rablók kifosszák Magyarországot. Összegyűjtvén tehát seregeiket, Szalánkeménnél[1686] gyűltek össze, ahol tanácskozván úgy határoztak, hogy az áruló Fehérvárt körül kell zárni és ostrommal be kell venni. Ezért tábort bontván a Száva folyó mellett Nándorfehérvár irányába mentek le. Jött a parancs[1687] a királytól és a hercegtől, hogy az egész magyar sereg minél előbb keljen át a Száva folyón Bulgáriába. A görögök és a bolgárok sebes hajóikon úszva gépezeteikkel kénes tüzet fújtak a magyarok hajóira, és azokat a vízen gyújtották fel. A tűzokádó görögöket azonban a magyarok legyőzték hajóik sokaságával, amelyekkel ellepték a folyót. Miután azonban a görögök és a bolgárok megfutamodtak, a magyarok átkeltek és elfoglalták a bolgárok határait.

105. A király és a herceg hétfőn átkelt a Száván, másnap reggel elrendezte a csatasorokat, és teljes létszámú seregével, amely csoportonként úgy helyezkedett el, hogy pajzs pajzsot ért, ostromgyűrűbe fogta a várost. A görögök és a bolgárok, félvén az ostrom következményeként őket fenyegető veszélytől, titokban küldött követek útján

epizódjának nyomozása. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged 1977. 23–31.

[1683] 1Mak 4, 58; 2Mak 10, 38.

[1684] L. fentebb, 1295. jegyzet.

[1685] A besenyő betörésre és az azt követő magyar invázióra l. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 148–154.

[1686] Ma: Slankemen Szerbiában.

[1687] Lk 2, 1.

kérték a besenyőket, hogy félelem nélkül jöjjenek a megsegítésükre, mert nem a király, nem is a herceg vette ostrom alá városukat, hanem csupán Vid ispán[1688] támadt rájuk bácsi katonáival. A besenyők pedig álnok szavaiktól félrevezettetvén sietve segítségükre jöttek, és a zsákmány iráni vágytól vezéreltetvén – amelynek megszerzését Vid ispán legyőzésétől remélték – hevesen a soproniak csapatára törtek, amelynek egy Jan nevezetű ispán volt a vezetője. Ő azonban a besenyők támadását a soproniakkal vitézül és bátran visszaverte, sokukat ott helyben kardélre hányta,[1689] a megmaradtakat pedig fogságra vetette. A besenyők vezére, név szerint Kazár, kevesedmagával futásnak eredvén csak nehezen menekült meg a magyarok kezétől. A király és a herceg tehát ennek a Jan vezérnek bőkezű királyi ajándékokat adott, és méltó köszönetet mondott neki, mivel ő maga sok ezer besenyőt úgy zúzott szét, mint az élesre csiszolt kő a cserépedényeket, még mielőtt a király és a herceg seregével a reggeli mellől fölkelt volna. A király pedig, valamint Géza és László herceg egy sziklára ült le, amely ahhoz a városhoz a legközelebb van, s a magyarok elkezdték bemutatni nekik a besenyő foglyokat, a megöltek fejét, a lovakat meg a felszereléseket, és ezt szerda reggeltől naplementéig nem tudták befejezni. Azért tették ezt, hogy az ostrom alatt levő görögök és bolgárok – látván, milyen kegyetlenül leöldösték a magyarok a besenyőket, akikben reménykedtek – megrémüljenek, és megadják magukat városukkal együtt a királynak és a hercegeknek.

106. Ezután pedig a király meg a hercegek a város ostromlására alkalmasabb helyet szemelvén ki, az ácsoknak megparancsolták, hogy készítsenek ott nyolc fatornyot, amelyek kétszer olyan magasak, mint a falak, hogy onnan a katonák köveket és nyilakat szórhassanak a város közepén tartózkodó emberekre. A tornyok között ugyanennyi hajítógépet állítottak fel a falak lerombolására; a tornyok bejáratának védelmére hosszú védőtetőket és más hadi eszközöket készítettek. Néhány helyen le is rombolták a város falait alapjukig, de a várost el-

[1688] Vid bácsi ispánra l. fentebb, 93. jegyzet. A krónika többnyire sötét színekkel ábrázolja, sőt felmerült, hogy a Gonosz krónikabeli megszemélyesítője lenne. L. János Bollók: Tiersymbolik als literarisches Stilmittel. (Bemerkungen zu den Gesta Regis Ladislai). Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 41 (2001) 193–198.

[1689] Kiv 17, 13.

foglalni nem tudták, mert belül igen merész harcosok védelmezték. Így hát két hónapon át ostromolták a várost, mialatt gyakran összecsaptak a városból kitörő szaracénokkal, s közülük egyeseket megölték, másokat pedig megfutamítottak.

107. Ezután három igen bátor és vakmerő szaracén[1690] rontott ki a városból, dárdákkal, lándzsákkal és nyilakkal komoly csapást mérve a magyarokra. Salamon királyi pattantyús pedig egyiküket villámként eltalálta egy hajítógép-lövedékkel; ennek holttestét a magyarok igyekeztek elragadni, társai azonban keményen küzdve védték őt az említettektől. A király és a herceg, látván összecsapásukat, így szóltak a körülöttük álló katonákhoz: „Bárcsak a makkabeusok[1691] szíve és vére buzogna ezekben a vitézekben, hogy megvédenék a magyarokat ezekkel a szaracénokkal szemben, akik oly bátran harcolnak a vár védelmében; hogy a magyarok elragadhassák a szaracén holttestét!" Ezt meghallván Obus, György és Bors, eme vitéz katonák, sebes támadással, villám módjára rontottak rájuk. Obus merészen üldözőbe véve, egészen a város kapujáig kergette őket. A harcosok köveket és nyilakat hajigáltak a város bástyáiról, Obus azonban sértetlenül tért vissza. Eközben pedig György és Bors buzdította a magyarokat, akik a szaracén testét elragadták és megcsúfolták.

108. Az ostrom harmadik hónapjában azután egy magyar leány, akit egykor fogságban hurcoltak oda, egy szerdai napon felgyújtotta a várost. A keleti szél igen erősen fújt, és a tűz az összes épületet elborította. A magyarok serege azon a részen tört be a városba, ahol a falak az ostromgépek miatt már leomlottak, és a görögöket, a szaracénokat és a bolgárokat kegyetlenül öldösték. Akik pedig életben maradtak, Nikotasszal, vezérükkel a várba menekültek. A magyarok a következő napon, amikor lecsillapodott a tűz, elfoglalták a várost; látván a görögök tátongó vermeit, sok aranyat, ezüstöt, drágaköveket, csillogó gyöngyöket és szinte felbecsülhetetlen értékű kincset hoztak ki onnan. Ennek elosztásakor meghasonlás támadt a király és a herceg között. Egyetlen magyar sem volt, aki ott meg ne gazdagodott volna.[1692]

1690 Azaz muszlimok, az iszlám hívei. A szaracén magyarul szerecsen.

1691 Biblikus hősök, két bibliai könyv is szól a zsidók függetlenségi harcában betöltött szerepükről (1–2Mak).

1692 A fenti két fejezet a homérosi Iliás motívumkincsét is hasznosította.

109. A várba bezárkózottak ezután kérték a királyt és a herceqeket, hagyják meg életüket és szabadságukat, a várat és minden mást pedig tekintsék a sajátjuknak. Mivel a király és a hercegek hitük zálogául kezet adtak rá, hogy többé nem bántják őket, mindazok, akik a várban voltak, lejöttek. Nikotasz vezér pedig Isten szentséges anyjának, a mindenkor szűz Máriának ezüstikonját hozva, népe nagy sokaságának kíséretében jővén Géza herceg hatalmába adta magát. Tudta ugyanis, hogy Géza hisz Istenben, és hogy könyörületes szívvel pártfogolja a foglyokat és a bajba jutottakat. Salamon király kezeihez azonban kevesen jöttek, mert tudták róla, hogy szigorú ember, és mindenben Vid ispán igen gonosz tanácsaira hallgat. Ez a Vid utálatos volt Isten és az emberek előtt.

Amikor látta a király, hogy többen menekülnek a herceghez, és csak kevesen őhozzá, nagyon méltatlankodott. Midőn pedig a felbecsülhetetlen kinccsel hazatértek Vid birtokára, s Buziás faluba[1693] érkeztek, el akarta osztani a kincset és a foglyokat, méghozzá azokat is, akik azoknak adott szavára jöttek ki a várból. Mivel pedig ebben a herceg ellene mondott a királynak, nem tudtak megosztozni. Ez volt hát a bajok oka és a viszálykodás kútfeje közöttük. És amikor a kincsen osztozkodtak, a király – Vidnek, Frank püspöknek, Bugar fia Radoánnak és Vid vejének, Iliának[1694] a tanácsára – négy részre osztotta azt, egynegyed részt adott a hercegnek,[1695] hogy a fennmaradó három részből egyet birtokoljon összes katonája, a másikat Vid, a harmadikat pedig Ilia. Emiatt a herceg nagyon megneheztelt.

1693 Szerémségi falu a Száva folyóhoz közel.

1694 Vid, Radoán és Ilia szerepelnek az 1067. évi százdi alapítólevélben (l. DHA. I. 185. és jelen kötetben), Frank püspök pedig az 1075. évi garamszentbenedeki oklevélben (l. DHA. I. 218. és jelen kötetben). Vö. fentebb, 356. jegyzet.

1695 A hercegnek – mint a dukátus urának – a zsákmány egyharmada járt volna. Egyébként a latin mondat nem egyértelmű.

110. A KIRÁLY ÉS A HERCEGEK VISZÁLYA

Közben a görögök császára,[1696] hallván Géza herceg nagylelkűségéről, követeket küldött hozzá, hogy a békét és a barátságot megerősítsék. A herceg pedig visszaküldte neki az összes foglyokat és mindazokat, akik a várból lejöttek. Salamon királyhoz azonban senkit sem küldött a görögök királya. Ezért Salamon király mind jobban és jobban lángolt az irigység tüzétől Géza herceg ellen. Vid ispán is kitartóan arra ösztönözte a királyt, hogy űzze el Géza herceget, és úgy könnyen magának tulajdoníthatja a hercegséget. Azt mondogatta neki, hogy ez könnyen megvalósítható, mert a királynak sokkal több a katonája, mint a hercegnek; azt is sugallta, hogy a dolgot nem halogatni, hanem inkább siettetni kell. És azzal a mondással csalta lépre a királyt, hogy „miként két éles kard nem tartható ugyanabban a hüvelyben, úgy ti sem uralkodhattok együtt ugyanabban az országban". Mivel pedig Vid ispán mérgező szavai áthatották a királyt, gyűlöletre és haragra lobbant.[1697] Ettől fogva azután kereste az alkalmat, hogy csellel kerítse hatalmába Géza herceget, vagy háborúba bonyolódjon vele. A király azonban titkolta ezt, és színlelt barátsággal bocsátotta el a herceget, hogy hercegségébe menjen.

111. KIBÉKÜLÉSÜK

Később a király mindkét herceghez[1698] követet küldött, hogy jöjjenek mindketten a királyhoz és seregükkel induljanak a görögök vára, Nis[1699] ellen. A király ugyanis ravaszul a vesztükre törekedett, mert ha mindkettőjüket gyanútlanságukban elfoghatná, attól fogva már nyugodt volna. A hercegek azonban, átlátván a király cselén, óvatosan gondoskodtak magukról. László a sereg felével a nyíri részeken maradt, Géza pedig elment a királlyal; nem is merészeltek semmiben sem ártani neki, mert biztosak voltak abban, hogy László erős kézzel csapatával bosszút áll majd testvéréért.

112. Ezalatt a Nis-beli férfiak bőven hoztak aranyat, ezüstöt meg drága köntösöket a királynak és a hercegnek. Majd hazatérőben Keve váránál[1700] elvált egymástól a király és a herceg. Testvére tanácsára László Bihar várából Oroszországba ment segítséget kérni barátaitól, hogy biztosítsák magukat a király mesterkedéseivel szemben. Mert már mindenki számára ismeretes volt az igazságtalanság, valamint a király és a hercegek közötti viszálykodás.

Ezt követően seregüket összegyűjtvén s gyakran követeket is küldvén, végül a király és a herceg Esztergomba[1701] ment, és ott a megállapodás szerint mindketten csupán nyolc, a püspökök és a főemberek közül való ember társaságában a város közelében fekvő szigetre hajóztak, hogy ott tárgyaljanak. Itt sokáig vádolták egymást és mentegették magukat, végül pedig – miután megerősítették a békeszerződést –, Géza visszatért a hercegségébe.

113. A király pedig Fehérvárra ment. Azután a király elküldte Géza herceghez az Isten előtt utálatos Videt és a szelíd Ernyeit,[1702] akiket Géza óvatosságból őriztetett, mert félt Vid árulásától. A herceg pedig a váradi püspököt[1703] és a semmirekellő Vatát küldte a királyhoz, akiket a király hasonlóképpen őriztetett. A király pedig Megyer faluból a Rábca folyó mellé ment, hogy találkozzék a három német vezérrel, akiket segítségül várt Géza herceg ellen.

Mivel pedig a herceg mellett nem volt ott a testvére, sem barátai segítsége nem állt rendelkezésére, visszaküldte a királyhoz Videt meg Ernyeit, fegyverszünetet adván Szent Márton ünnepétől Szent

---

[1696] IV. Romanos Diogenés (l. fentebb, 671. jegyzet.). L. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 150.

[1697] *Rex ergo venenosis verbis comitis Vyd tragefactus odium et rancorem concepit.* Bollók János szerint a *tragefactus* kifejezés német-latin szóösszetétel, jelentése „sárkánnyá vált" (ti. Salamon). L. János Bollók: az 1688. jegyzetben i. m. 197. Salamon és Géza 1071. évi viszálykodásának értékelésére l. Makk Ferenc: az 559. jegyzetben i. m. 152–154.

[1698] Ti. Gézához és Lászlóhoz.

[1699] L. fentebb, 1304. jegyzet.

[1700] Ma: Kovin Szerbiában. A hadjárat 1072-ben volt. Vö. fentebb, 1486. jegyzet.

[1701] Királyi székhely a Duna jobb partján.

[1702] Ernyei ispán már a tihanyi (1055) és a százdi (1067) alapítólevelekben is szerepel (l. DHA. I. 152., 185. és jelen kötetben). A krónikában a továbbiakban mint Vid ispán ellentéte, a király és a hercegek közötti békés megegyezés szorgalmazója szerepel.

[1703] Vö. fentebb, 1682. jegyzet.

György ünnepéig.[1704] Miután ezt meghallotta, a király is visszaküldte Vatát és a váradi püspököt.

114. Ebben az időben az Úr születésnapját a király azon a helyen ünnepelte, amelyet Ikervárnak[1705] hívnak. Azután Zalába ment, ahol Markward,[1706] a németek vezére és Vid arra bujtogatta a királyt, hogy a herceget megtámadja. Vid ugyanis ezt és ilyeneket sugallt a királynak: „Íme, most könnyen és biztosan legyőzheted a herceget, hiszen egyáltalán nincs segítsége, ha azonban elhalasztod az ő megtámadását az adott fegyverszünet leteltéig, reménye lesz arra, hogy megmenekül."

És amikor Salamon király Szekszárdra érkezett és tábort ütött Kesztölc[1707] helységnél, elment a Szent Megváltó monostorába vecsernyét hallgatni. Vecsernye után pedig a monostorban Vid és mások tanácskoztak a királlyal mondván: „Uram, tudd meg, hogy László Oroszországba ment, Lampert meg Lengyelországba, hogy sereget toborozzanak testvérük, Géza herceg számára; gyakran tanácsoltuk már neked, és most is ezt tesszük, törj rá a hercegre, aki Igfan erdejében[1708] vadászik, az éj csendjében támadjunk rá, fogjuk el és szúrjuk ki a szemét. És amikor László meg Lampert visszajönnek, s akár sereget is hoznak magukkal, már nem tudnak ellenállni nekünk. S ha mindezt meghallják, be sem mernek lépni az országba. Megteheted ezt, mert valamennyi tanácsadója a te híved. A hercegséget majd nekem adod, és így megerősíted a koronádat."

A király pedig ezt hallván megígérte, hogy gondolkodni fog a reggeli ájtatosságig. És tetszett neki a tanács. Annak a helynek az apátja azonban, egy Vilmos nevű latin, bezárkózott egy rejtekhelyre, mintha Istenhez imádkoznék a monostorban, és hallotta, amikor ezt tanácsolták. Tüstént hírnököt küldött a herceghez, és egy levelet, hogy óvakodjék a királytól. Amikor azután a hírnök a herceghez érkezett, ott voltak a gonosz tanácsadók, vagyis a herceg árulói, név szerint Petrud, Szolnok és Bikás, és ezt mondták: „Herceg urunk, ne félj,

[1704] 1073. november 11-től 1074. április 24-ig.

[1705] Helység Vas megyében. Latinul: *Geminum Castellum.*

[1706] Talán a karintiai II. Markward eppensteini gróf († 1076).

[1707] Tolna megyei, Szekszárdtól délre eső, ma már nem létező település.

[1708] A dukátus területére eső, Bihar megyei erdőség, amelynek jelentése 'szent erdőség'. Ma Romániában fekszik.

mert az apát részeges ember, és részegségében küldött hozzád hírnököt, s nem is tudja, mit beszél." Ezt pedig azért mondták, mert a herceget Salamon kezére akarták adni.

115. A herceg pedig bízván bennük, ugyanott, azaz Igfan erdejében vadászgatott. Fivérét, Lászlót azonban Csehországba küldte – mert Oroszországból akkor már segítség nélkül visszatért –, hogy kérje meg Ottót, a csehek hercegét,[1709] segítse meg őket szorult helyzetükben.

116. Ugyanazon a reggelen, amelyre a király ígérte, hogy megfontolja a dolgot, amikor a reggeli istentiszteletre érkezett, az apát ismét elrejtőzött a monostorban, hogy hallja a tanácskozást; mivel a herceg híve volt, mert az fia volt az ő egyháza alapítójának. Miután elénekelték a reggeli ájtatosságot, s mindenki kiment, a király és Vid ott maradtak, és abban a tervben állapodtak meg, amelyet Vid ajánlott a királynak. Amint ezt az előbb említett apát meghallotta – nyomban letévén szerzetesi öltözékét, világi ruhát öltve, s kardot kötve – lóra szállt, és igen sebesen a herceghez ment; őt reggel még alva találta, és fölébresztette mondván neki: „Menekülj, herceg, mert ha nem menekülsz, tüstént itt teremnek Salamon katonái, hogy elfogjanak."[1710]

A herceg összegyűjtvén a seregét, azt tervezte, hogy igen gyorsan Csehország területére megy fivéréért, Lászlóért, de a király útját állta. Vid úgy irányította a királyt, mint mester a tanítványát, s a király jog szerint nem, de valójában az ő alattvalója volt; ettől óvakodjék minden ember, de leginkább a királyok! Az álnok Vid elvetemült tanácsa rászedte őt, így megindította seregét a herceg ellen.

117. A herceg pedig seregével Kemejnél[1711] találkozott a királylyal. A herceg főemberei – sőt inkább árulói – titokban követeket küldtek a királyhoz, mondván: ha a király méltóságaikban megtartja és kegyébe fogadja őket, a harcban cserbenhagyják a herceget, és a ki-

[1709] A hercegek sógora I. Ottó brnói (1055–1061), majd olomouci (1061–1087) herceg volt.

[1710] A főurak (így a királyi család tagjai) által alapított családi (nemzetségi) monostoroknak kötelességük volt az alapító (valamint családjuk) szolgálata, védelme.

[1711] Kemej történeti-földrajzi tájegység a Tisza balpartján, Szolnoktól északkeletre.

rályhoz pártolnak át. A király pedig esküt téve biztosította őket erről, majd zavartalanul átkelt a befagyott Tiszán a herceg ellen.

És amikor már az összecsapáshoz közeledtek, a király Nagy fiának az egyházánál fölfegyverkezett, egyesítette a csapatait az ütközetre, és megtámadta a herceget; és legyőzte a herceget, akit övéi álnokul, segítség nélkül cserbenhagytak. Géza főemberei ugyanis, Petrud és Bikás a három tábori csapattal az ütközet alatt átpártoltak Salamonhoz, ahogy neki megígérték. Géza herceg pedig, bár seregének legnagyobb része cserbenhagyta, mégsem riadt vissza attól, hogy – csupán egy csapattól övezvén – Salamon harminc hadtestével a legádázabb küzdelembe bocsátkozzék.

A megfutamodó árulók felemelték pajzsukat, úgy adtak jelt a királynak – miként az áruló Júdás is jelt adott –, hogy a király katonái ne üldözzék őket. A király serege azonban nem ismervén fel az árulás jelét, és látván, hogy a herceg csapatai futnak, üldözte azokat egészen az elpusztításig, úgyhogy azon árulók közül csak igen kevesen kerülték el a halált; s bárcsak egy se menekült volna meg azok közül, akik urukat, az ő jótevőjüket, a legaljasabb módon elárulták!

Mivel pedig minden katonája elpusztult, a herceg felhagyott a harccal, Kotojdnál[1712] átkelt a Tiszán, és a fekete Györgyöt, káplánját, elküldte testvéréhez, Lászlóhoz, hogy amilyen gyorsan csak tud, siessen hozzá, Ivánkát pedig, írástudó klerikusát, elküldte Lamperthoz. Midőn Géza egészen Vácig[1713] lovagolt, ott találkozott fivérével, Lászlóval és sógorukkal, Ottó herceggel, akik erős segítő csapatokkal jöttek. Amikor Géza herceg meglátta testvérét, Lászlót, nagy fájdalmában sírt, mert derék híveit elveszítette, és az árulókra panaszkodott. A lelkében erős László pedig bátorítgatta testvérét, ne sírjon, hanem inkább kérje a mindenható Isten kegyelmét, hogy a győztest a legyőzöttek hatalma alá vesse, amint az a háborúkban gyakran megesik.

118. A király és a herceg pedig nagyböjt előtt Kemejnél csapott össze, azt a vasárnapot követő szerdán, amelyen az Exsurgét éneklik.[1714] Ebben az ütközetben a Vecelin nemzetségből származó Márton fia, Opus, a dicső vitéz párviadalban legyőzte a herceg Péter nevű vakmerő vitézét, aki gesztenyeszínű paripáján a többiek előtt vonulva ragyogó páncéllal és aranyos sisakkal ékesen viadalra hívta a vitézeket. Salamon csapatából az említett vitézhez egyedül Opus ugratott oda fakó lován, csuklyás páncélban, és lándzsájának villámszerű döfésével áttörve a páncélját, Pétert szíve közepén döfte át. Abban az ütközetben pedig Opus sűrű kardcsapásaival akkora gyilkolást vitt véghez, hogy a csapások gyors ide-oda osztogatásától a jobb keze megmerevedett, és kardjának markolatához tapadt. Salamon király pedig, de leginkább a németek csodálták Opus erejét és bátorságát a küzdelemben.

119. A király megszerezvén a győzelmet, Kotojdnál átkelt a befagyott Tiszán, és Péter fiának udvarházában szállt meg;[1715] itt értesült arról, hogy Géza találkozott László és Ottó hercegekkel, akik harcosok hatalmas tömegével érkeztek hozzá. Az utálatos Vid pedig a következő szavakkal tüzelte a királyt: „Nemrég seregét legyőztük, az előkelőbbeket megöltük, őt magát félelembe ejtettük, és most a szolgákat gyűjtötte össze, kaszásokat csődített össze, és ezek csapatával vette magát körül. Egyáltalán nem lehetnek tehát kétségeink, hogy egy szempillantás alatt elnyeljük őket. A csehek seregét ugyanis, míg társaim pihennek, a bácsiak csapatával magam fogom a korai halál veszedelmébe dönteni." Ernyei pedig, aki mindig békeszerető volt, midőn ezt meghallotta, könnyeket hullatott. Mikor Salamon látta, hogy sír, így szólt hozzá: „Ernyei ispán, úgy tűnik nekem, hogy te a herceg híve vagy, és színlelésből maradsz velem." Ernyei pedig így felelt neki: „Egyáltalán nem, uram, de nem akarom, hogy testvéreiddel harcolj, és hogy a katonák kölcsönösen egymást öljék: fiú az apát, vagy apa a fiát." Azután Ernyei így szólt Vid ispánhoz: „Te azt javasolod, az urunknak, hogy testvéreivel harcoljon, és azt mondod, hogy a kaszásokat és a villásokat gyűjtötte össze. Vigyázz, mert amit ezer kaszás

[1712] A legtöbb kutató az Egyek környéki, Tisza-balparti Kota-érrel azonosítja, de vannak hívei a Tokajjal való identifikálásnak is. A kérdésre újabban l. Zsoldos Attila: Péter és Gurka (Gurcu) ispán nemzetsége. Történelmi Szemle 37 (1995) 345–351.

[1713] L. fentebb, 311. jegyzet.

[1714] 1074. február 26.

[1715] A legújabb állásfoglalás szerint az udvarházat birtokló és a Kemejnél Bátor Opus kezeitől eleső Péter azonos személy. Az udvarház a későbbi Pest megyei Péteri helyén lehetett. Az 1079-ben szereplő Gurcu (Györk) esztergomi ispánt pedig Péter fiaként azonosítják. Minderre l. Zsoldos Attila: az 1712. jegyzetben i. m. 345–351.

levág, tízezer villás sem lesz majd képes összeszedni, és megszámlálni sem tudják az Istenen kívül. Illő dolog nekünk a királyért meghalnunk, de jobb volna, ha helyesebb tanácsot követnénk." A király tehát megbízván Vid ispán szavában seregével sietve elindult, és szerdán megszállt Rákoson.[1716] Géza, László és Ottó herceg, továbbá az egész magyar sereg, amely velük volt, Vác környékén szállt meg. Itt pedig egy nagy erdő volt, és senki nem lakott benne, csak egy szent életű remete, név szerint Vác, kinek nevéről Géza herceg később ennek a helynek nevet adott.[1717]

120. Midőn tehát az említett sereg itt várta az ellene vonuló Salamont, a hercegek egyik reggel lóháton, azon a helyen, ahol most Szent Péter apostol kőkápolnája áll, arról tanácskoztak, hogyan harcoljanak majd. És amint itt álltak, Boldog László fényes nappal égi jelenést látott, és így szólt Géza herceghez, a fivéréhez: „Láttál valamit?" Ő így válaszolt: „Semmit." Ekkor Boldog László így folytatta: „Míg itt álltunk tanácskozásba merülve, íme az Úr angyala leszállt[1718]

[1716] Rákos ma Budapest része. Az említett szerda 1074. március 5. vagy 12.

[1717] Téves híradás, Vác már bizonyosan létezett 1074 előtt. Györffy György szerint a remetéről szóló történetnek lehet alapja, a német császári káplánok között 1001-ben említett Wazo elképzelhető, hogy Magyarországra került, és remetesége miatt ő lett a település névadója. L. ÁMTF. IV. 314. A váci egyházi viszonyokkal a krónika még a 120., 122. és a 124. fejezetben is foglalkozik. Egyfelől Géza herceget, a későbbi királyt akarta az egyházmegye alapítójának megtenni (valójában csak a székesegyház alapítása-javadalmazása lehetett az ő műve), másfelől egy másik szerző a többször emlegetett Szent Péter-kápolnát kívánta a váci püspöki joghatóság alól mentesíteni. Fontos szerepe van az elbeszélésekben László hercegnek, a későbbi szentté avatott uralkodónak is. L. Gerics József: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához). In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. (Egyház, állam...) 174–184. Az egyházalapítással kapcsolatos szarvasjelenet pedig a 7. századi Szent Eusztách-legenda egyik változatának tekinthető. L. Mályusz Elemér: A „csúti főesperesség". Levéltári Közlemények 40 (1969) 274–275. További irodalom: Mezey László: A váci püspökség kialakulása. In: Váci Egyházmegyei Almanach. Szerk. Bánk József. Vác 1970. 13–33.; Kristó Gyula: a 340. jegyzetben i. m. 428–429.; Koszta László: A váci püspökség alapítása. Századok 135 (2001) 363–375.

[1718] Dán 3, 49.

az égből aranykoronát hozva kezében, és a te fejedre illesztette, ezért biztos vagyok benne, hogy mi kapjuk meg a győzelem ajándékát, a legyőzött Salamon pedig száműzöttként menekül majd az országból. Az országot pedig és a koronát neked adja majd az Úr." Géza erre így szólt hozzá: „Ha az Úristen velünk lesz, és megoltalmaz bennünket ellenségeinktől, és ez a látomás beteljesedik, akkor egyházat építek itt, ezen a helyen a szentséges Szűz Máriának, az ő anyjának tiszteletére."[1719]

121. Így szólván tábort bontottak, és arra a birtokra vonultak, amelyet Cinkotának[1720] neveznek. Egy bizonyos hegy, név szerint Mogyoród[1721] húzódott a két sereg között; csütörtökön[1722] hajnalhasadáskor meg akartak ütközni, de egy föléjük ereszkedő felhő sűrű sötétsége megakadályozta őket ebben. A következő éjjel azután lovaik kantárát a kezükben tartva várták a napfelkeltét. Pénteken[1723] virradatkor a király, miután elrendezte csapatait, átlovagolt a Mogyoród-hegy gerincén, és meghagyta a málhásoknak, maradjanak a hegy oldalában, hogy az ellenség, amikor meglátja csapatukat, ne poggyászvivőknek, hanem őrségül odaállított katonáknak vélje őket. Vid pedig ezt mondogatta: „Mihelyt meglátják seregünket, tüstént futásnak erednek." De kora reggel a hercegek is elrendezték hadsoraikat. És amikor László felöltötte fegyverzetét, leborult a földre és a mindenható Isten kegyelmét kérte; és fogadalmat tett Szent Mártonnak, hogy ha az Úr neki adja a győzelmet, azon a helyen egyházat épít Szent Márton tiszteletére. Ez így is történt.[1724] Lászlót a bihari sereg közepén a bal szárnyra,

[1719] A 120. krónikafejezet annyiban összevethető VII. Gergely pápa (1073–1085) Magyarországra küldött leveleivel (l. jelen kötetben), hogy azokhoz hasonlóan istenítéletként kezeli a bekövetkező mogyoródi győzelmet. A koronát hozó angyal képe biblikus eredetű (vö. Zakariás próféta könyvének 3., 4. és 6. fejezeteit). L. Gerics József: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: Uő: a 207. jegyzetben i. m. (Egyház, állam...) 165–167.

[1720] Ma Budapest része.

[1721] Helység Pest megyében, Budapesttől északkeletre.

[1722] 1074. március 13.

[1723] 1074. március 14.

[1724] Mogyoródon Szent Györgynek (és nem Szent Mártonnak) szentelt bencés apátság állt. L. F. Romhányi Beatrix: az 1641. jegyzetben i. m. 44.

Ottót a jobb szárnyra állították, Gézát pedig a nyitrai sereggel középen helyezték el.[1725] Ezenkívül mindkét oldalon háromszor három csapatot állítottak fel négyes sorokban, tartalékként. És amikor a király a hegyről leereszkedett, Géza serege, amely alacsonyabb helyen állt, Salamon összes csapatainál magasabban levőnek tűnt. Ezt látván Ernyei így szólt Vid ispánhoz: „Csoda lenne, ha ezek a csapatok megfutnának előlünk, hiszen akkor nem hagyták volna, hogy a Duna a hátuk mögött legyen; azt hiszem, ezek elhatározták, hogy győznek, vagy meghalnak." László herceg pedig serege előtt egy magas lovon ülve körbejárt, hogy buzdítsa és lelkesítse övéit. És amikor lándzsájával egy tüskebokrot érintett meg, egy hófehér hermelin csodálatos módon a lándzsájára ült, és azon végigfutva a keblére menekült.[1726] Amikor pedig a csata elkezdődött, Vid ispánt és a bácsiakat a csehek mindjárt az első összecsapáskor nyomorultul leverték. László herceg pedig kicserélte jelvényeit Géza herceg zászlajával, azzal a szándékkal, hogy Salamon merészebben támadjon arra a csapatra, amely Géza jelvényeit viseli, azt gondolván, hogy az Géza serege, amelyet a minap legyőzött. László herceg ugyanis meg akarta oltalmazni fivérét, Géza herceget Salamon támadásától, és ezért azt akarta, hogy a csata első rohamai ellene irányuljanak. Így hát a király, amikor László csapatához érkezett, felismerte őt, és a tőle való félelemtől igen rémülten megparancsolta a zászlóvivőknek, hogy irányítsák a csapatokat Géza herceg csapatai ellen. László azonban, látva, hogy a király félelmében kitért előle, mindenkit megelőzve maga rontott rá a király csapataira, és az összes vitéze hátulról támadt a királyra. Szemből pedig Géza herceg rohanta meg őket keményen vitézeivel. László katonái meg Salamon csapatait, amelyek mint egy völgykatlanban tekintgettek hátra, rémítően csengő kardjaikkal megsebezvén, a kegyetlen halálba küldték.[1727] Szemből pedig Géza vitézei nyújtották nekik a kegyetlen halál poharait. Hullanak a németek, futnak az olaszok,[1728] de nem találnak helyet a

[1725] Biharra és Nyitrára l. fentebb, 1677. jegyzet.

[1726] A hermelin, illetve menyét a középkori állatszimbolikában a sárkány(kígyó) ellenfele (vö. fentebb, 1697. jegyzet). L. János Bollók: az 1688. jegyzetben i. m. 197–198.

[1727] Zsolt 77, 50.

[1728] Későbbi, történetileg hamis betoldás lehet a németek mellett az olaszok (latinok) szerepetetése, idegenellenes, sztereotíp gondolkodást mutat egy

menekvésre, és úgy rogynak össze a magyarok előtt, mint ökrök a vágóhídon. Salamon király pedig, miután csaknem minden emberét megölték, megfutamodott, és Szigetfőnél[1729] átkelve a Dunán Opusszal, Márton fiával, végre eljutott Mosonba anyjához[1730] és feleségéhez. A hercegek serege reggeltől estig üldözte őt és embereit. Az említett csatában ugyanis nem csak németek és olaszok estek el, hanem állítólag Magyarország katonaságának nagyobb része is odaveszett.

122. Géza és László herceg pedig, miután az isteni végzés a győzelem diadalával magasztalta fel őket, a megöltek holtteste fölött háromszor zengett dicséretet Istennek. László herceg azonban, minthogy mindig különösen kegyes volt, látván a sok ezer elesettet, bár ellenségei voltak, akiket megöltek, igen megindult mindezen, bensőjében megrendült, és keservesen siratta őket, arcát karmolván és haját tépvén, nagy zokogással,[1731] mint az anya fiai temetésén. Később ezeknek a zsákmányából épült fel a mogyoródi egyház. Markward, a németek vezére és Svatopluk, a csehek vezére fogságba esett, miután katonáik elestek, és ők maguk is súlyosan megsebesültek. És midőn László sóhajtozva járkált az elesettek között, meglátva Ernyei ispán holttestét, tüstént leugrott lováról, átölelte őt, és sírva ezt mondta neki: „Ernyei ispán, te béke kedvelője, olyan fájdalmat érzek fölötted, mintha a testvérem lettél volna, mert szíved és elméd a békével volt teli." Őt saját kezével fölemelte, megcsókolta, és meghagyta vitézeinek, hogy Vácott tisztességgel temessék el. És midőn László másfelé is járt, megpillantotta Vid tetemét, és így szólt: „Fájlalom halálodat, noha mindig ellenségünk voltál; bárcsak életben maradtál és megtértél volna, és a békét erősítetted volna meg közöttünk! De csodálkozom, miért akartad a hercegséget, hiszen nem a hercegek nemzetségéből származtál, miért kívántad a koronát, mikor nem királyok törzsökéből való voltál? Most látom, hogy szívedet, amely a hercegségre sóvárgott,

krónikás részéről, aki Orseolo Péter 1040-es évekbeli uralma óta rendre e két népet ítélte el a magyarokkal szembeni cselekedeteikért. L. Kristó Gyula: Németek és latinok együttes szereplése a krónikában. AUSz. AH. Különszám. 1991. 19–24.

[1729] A Duna jobb partján fekvő település a Csepel-sziget déli végénél.

[1730] Ti. Anasztáziához. L. fentebb, 34. jegyzet.

[1731] Ter 43, 20; 50, 10.

lándzsa járta át, és fejedet, amely a koronát kívánta, kard hasította szét." De meghagyta, hogy őt is temessék el. Géza és László katonái azonban, akik a Vid tanácsa miatt kirobbant háborúban elesett testvéreik vagy fiaik halála miatt telve voltak elkeseredéssel, nyomban leszálltak lovukról, mellét késükkel felhasítván nekiestek szemeinek, és földet szórván azokba ezt mondták: „Szemeid soha sem laktak jól kincsekkel és méltósággal, most hát a föld lakassa jól szemeidet és szívedet."[1732] A csehek hercege, Ottó pedig, aki életét kockáztatta értük, bőségesen megjutalmazva tért haza.

123. És amikor Salamon Mosonba érkezett, anyja meglátván megsiratta őt, miként az egyetlen fiúnak kijár,[1733] akit annyi jótól fosztott meg az Isten, és korholta őt mondván: „Drága fiam, soha sem hallgattad meg tanácsomat, sem Ernyei tanácsát, sem más híveid tanácsát, hanem mindig Vid tanácsát tartottad jónak, és íme, most romlásba döntötted magadat és tieidet! Ugye mindig azt javasoltam és mondottam, hogy elég neked Magyarország koronája, és hogy add át békességgel testvéreidnek a hercegséget. Most már Vid nem lehet herceg, és téged sem koronáznak meg többé." Ezt hallván a király haragjában anyját arcul akart ütni, kezét azonban a felesége lefogta. Most már Salamon király megértette, hogy az Úr nem segíti őt[1734] a háborúban, és még azon az éjszakán sietve visszahúzódott Mosonba és Pozsonyba; e várakat már régebben megerősítette. Anyját és feleségét is ott hagyta, mikor a csatába ment; és ezért, mikor a csatában legyőzték, a hercegektől való félelmében ide húzódott vissza.[1735]

1732 A Viddel kapcsolatos leírásnak hérodotosi párhuzamai vannak. L. Bollók János: Ladislaus. (Egy középkori etimológia és tanulságai). In: Draskóczy István (szerk.): a 356. jegyzetben i. m. 69–70.

1733 Téves beállítás, hiszen Salamon testvére, Dávid herceg még 1091-ben is életben volt, amint az a somogyvári apátság alapítólevele (l. DHA. I. 268. és jelen kötetben) igazolja.

1734 2Krón 26, 15.

1735 Moson és Pozsony megyék megmaradtak Salamon kezén, aki e területen továbbra is királyként viselkedett. L. Makk Ferenc: az 1648. jegyzetben i. m. 101–102.

124. GÉZA KIRÁLY MEGKORONÁZÁSA

Ezután Géza és László hercegek seregükkel Fehérvárra mentek, majd miután Kapuvárt, Babótot,[1736] Fehérvárt és más várakat igen erős katonai őrséggel megerősítettek, elbocsátván seregüket, Magyarországon laktak. Akkor Géza Magnus[1737] herceg, a magyarok ösztönzésére elfogadta az ország koronáját. A koronázás után elment arra a helyre, ahol a látomás történt, és fivérével, Lászlóval tervezgetni kezdték, hol helyezzék le a Szűzanya tiszteletére építendő egyház alapjait. És mikor ott álltak Vác környékén, ahol most Szent Péter apostol egyháza van, egy szarvas tűnt fel előttük, melynek agancsa teli volt égő gyertyákkal, és futni kezdett előttük az erdő felé, és azon a helyen állt meg, ahol most a monostor van. Midőn a vitézek nyíllal rálőttek, a Dunába vetette magát, és nem látták többé. Ezt látván Boldog László így szólt: „Valójában nem szarvas volt, hanem Isten angyala." És Géza király szólt: „Mondd meg nekem, szeretett fivérem, mit jelentenek a szarvas agancsán látott égő gyertyák." Boldog László így felelt: „Nem agancsok azok, hanem szárnyak, és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak, és azért állt meg, mert ott jelölte meg a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ne másutt, hanem ott építtessünk templomot." Hogy pedig az első látomás helye se maradjon épület nélkül, Géza király és testvérei elhatározták, hogy ott egy kápolnát építenek Szent Péternek, az apostolok fejedelmének a tiszteletére. Géza király tehát megalapította a váci egyházat, meg is ajándékozta sok javadalommal és birtokkal, de nemcsak ezt, hanem a budai egyházat is; ennek adta a pesti vámot, három falut Somogyban, továbbá értékes fölszerelési tárgyakat.[1738]

125. Abban az időben a besenyők közös akarattal kérték Géza királytól, hogy ajándékozza meg őket a szabadsággal, és akkor ők teljességgel megfékezik Salamon király támadását, annyira, hogy ki se mer jönni Mosonból és Pozsonyból azért, hogy Magyarországot zak-

---

1736 Települések Győr-Moson-Sopron megyében.

1737 L. fentebb, 161. jegyzet. Géza megkoronázása 1075 első felében történt, addig csak választott királynak minősült.

1738 A krónikás tévesen II. Géza király (1141–1162) helyett I. Gézának tulajdonítja az óbudai prépostság javadalmazását. L. Györffy György: a 1647. jegyzetben i. m. 95.

lassa. Géza király pedig megígérte, hogy teljesíti kérésüket, ha ők is megtartják, amit ígértek. A besenyők tehát Zoltán nevű vezérükkel együtt Salamon király ellen lovagoltak. Salamon király pedig, pénzt ígérve neki, a németek őrgrófját[1739] hívta segítségül. Mikor az őrgróf a besenyők ellen felvonult, meglátván félelmetes és rettenetes külsejüket, megijedt. Kiváltképp azért, mert eszébe jutott, milyen nyomorultul pusztultak el a magyarok által Vilmos, Poth és Markward vezérek.[1740] Így hát azt mondta a királynak színlelésből, hogy nagyböjt idejében nem bocsátkozhatnak ütközetbe. De ha a király akar, ütközzön meg velük, és ha a besenyők bizonyulnának erősebbnek, akkor ő maga is habozás nélkül a király segítségére siet. Így hát seregestől felvonult a Becs hegyére,[1741] és innen figyelte a csatázók összecsapását. Amikor pedig ütközetre került volna a sor, a besenyők megfutamodtak Salamon elől, mint ahogy a viasz elolvad a tűz előtt;[1742] sokan közülük elestek, mások a Fertő-tóban merültek el, s csak kevesen menekültek meg Zoltánnal együtt futva. Miután így legyőzték a besenyőket, az őrgróf kérte a pénzt Salamontól, az azonban nem adott neki semmit. Sőt még meg is fenyegette őt, bevádolja a császárnál, hogy félelmében még mutatkozni sem mert a hitvány besenyők előtt.[1743] Az említett őrgróf, név szerint Ernő, haragjában Salamonra akart támadni, félve azonban a császártól, elállt ettől, és szomorúan visszatért hazájába.[1744]

126. A CSÁSZÁR ÉRKEZÉSE

Ezután Salamon király, félve Géza királytól és fivéreitől, vagyonával és családjával Stájerországba ment, s miután anyját és feleségét Admont kolostorában hagyta,[1745] visszatért Mosonba sereget akarván gyűjteni, hogy testvéreire[1746] támadjon. És mivel Salamon ereje napról-napra fogyott, míg amazok szerencsésen gyarapodtak sikerekben, ezért szorult helyzetében a császárhoz vette útját, hogy segítséget nyújtson neki a Magyarországra való visszatérésben. És jóllehet bőségesen adott pénzt a katonák hűségének megszilárdítására, a németek és az olaszok a magyaroktól való félelmükben nem jöttek vele. Salamon király pedig országa elvesztése miatt panaszkodott a császárnak, mondván, hogy erőszakkal űzték ki országából, és nem annyira ellene, mint inkább a császár uralma ellen vitték véghez ezt a jogsértést. És ezt is mondta: „Hiszen Magyarország a tiéd, a te országod, amelyben engem tettél királlyá; uralkodásom alatt ez ország javait évenkénti adóban hálásan felségednek ajánlották fel, és parancsod szerint szolgáltak neked. Most pedig mindezt megtagadják tőled azok, akik uralmad kárára mesterkednek. Ezért hát jöjj Magyarországra, bosszuld meg az ellened elkövetett jogtalanságot ellenségeiden és vedd birtokba az országot!"

127. E szavaktól indíttatva tehát a császár nagy sereggel bejött Magyarországra.[1747] Élelmet pedig seregének ellátására hajókon bőségesen hoztak a Dunán. Midőn a császár a Vág folyóhoz érkezett, Salamon három fogadott csapatot maga mellé véve Nyitra felé lovagolt. Az ifjak pedig kirohantak és összecsaptak vele, és miután hol ezek, hol amazok futamodtak meg, sokáig harcoltak sebesülés nélkül. Opus, az ezer közül is kiváló vitéz, paripáján ülve a vár kapuja ellen tört, és a harcosok közül egyet villámként sújtott le. A nyitraiak pedig társuk halálán megdöbbenvén hangosan jajgattak, és Opusra dobálván lándzsáikat, paripáját megölték. Ő maga azonban bátran szembeszállván velük sértetlenül megmenekült. A németek, akik innen visszatértek, elmesélték a császárnak Opus bátorságát és hihetetlen erejét a küzde-

[1739] A Babenberg-dinasztiába tartozó Ernő osztrák őrgrófot (1055–1075).

[1740] Vö. a 93., 114. és 122. fejezettel.

[1741] A hegy azonosítására l. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 129.

[1742] Zsolt 67, 2; Mik 1, 4.

[1743] A mosoni besenyőkre és szabadságukra l. Kordé Zoltán: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. AUSz. AH. 90 (1990) 10–16.; Kristó Gyula: a 151. jegyzetben i. m. 69–79.

[1744] A fenti események időpontja 1074 vagy 1075 első fele.

[1745] Stájerországi helység Ausztriában. Bizonytalan adat, mivel az admonti apácakolostorról csak az 1120-as évektől van adatunk.

[1746] Helyesebben unokatestvéreire.

[1747] Miután Salamon 1074 júliusában a németországi Wormsban vállalta a német hűbért, IV. Henrik király (ekkor még nem császár) 1074 augusztusában intézett Salamon visszahelyezése érdekében egészen Vácig hatoló – de sikertelen – támadást Magyarország ellen. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 101–102.

lemben. A császár pedig miután magához hívatta őt, dicséretekkel halmozta el és nyájas szavakkal kedveskedett neki. És megkérdezte Salamontól, vajon Gézának és Lászlónak sok ilyen derék katonája van-e. Salamon pedig dicsérni akarván a magyarokat, meggondolatlanul ezt felelte: „Sokan vannak, még sokkalta jobbak is." Erre a császár: „Ha így van, és ilyen vitézek harcolnak ellened, nem fogod visszaszerezni a királyságot."

128. Amikor Géza király meghallotta, hogy a császár Vácra érkezett, bölcs tanáccsal élve megparancsolta, hogy környékezzék meg és hangolják jóindulatra az aquileiai pátriárkát[1748] – akinek tanácsaira mindig erősen hallgatott a császár –, s ugyanúgy a németek valamennyi vezérét is, sok pénzt ígérve nekik, ha a császárt ráveszik a visszafordulásra. A pátriárka tehát és a vezérek az ajándékok csábítására és az arany utáni sóvárgástól eltelvén, különféle koholmányokkal törekedtek a császárt rávenni arra, hogy forduljon vissza. A pátriárka ugyanis azt találta ki, hogy álmot látott, amely a legvilágosabban azt jelenti: a császár egész serege Isten bosszúja által fog elpusztulni, ha minél előbb nem fordul vissza. A vezérek is – hasonlóképpen – azt hazudták: az isteni akarat megrémítette őket, és panaszkodtak a császárnak, hogy azt gyanítják, valami baj fenyegeti őket, ha gyorsan vissza nem fordulnak. A következő éjszakán pedig a németek vezérei kitanították néhány ravasz katonájukat: kiáltozással és pajzsukat egymáshoz csapkodva színleljék azt, hogy a seregben lázadás tört ki. Miután ezt a katonák megtették, nagy rémület szállta meg a császárt és az egész sereget, mivel semmit sem tudtak a kieszelt cselről és ravaszságról. Így hát azon az egész éjszakán nagy volt a zűrzavar a táborban. Reggel a császár tanácskozásra hívta a pátriárkát és a vezéreket, hogy eldöntsék, mit is tegyenek. A pénzzel megvesztegetett pátriárka és a vezérek tehát mindenképpen azt tanácsolták neki, hogy térjen vissza. A császár pedig – e ravasz emberek által félrevezettetvén – azt színlelte, hogy majd később megsegíti Salamont, s hajóit szétrombolva visszatért Németországba.

[1748] Sigehard aquileiai pátriárka (1068–1077). Aquileia ma város Olaszországban.

Salamon király csalatkozván reményében és sóhajtozva, szomorúan húzódott vissza Pozsonyba. Géza király kezében megerősödött az ország,[1749] és ettől ez időtől fogva Magnus királynak hívták. A hercegséget átadta fivérének, Lászlónak. László herceg pedig Pozsony várát sok napon át ostromolta. Salamon katonái kijárogattak a várból és megvívtak László katonáival. Salamon és László is kijöttek olykor jelvényeiket kicserélve, s közkatonaként harcoltak. Történt pedig, hogy László a déli pihenő idején a vár alá ment. Salamon látta, hogy közeleg, és fegyverzetét kicserélve, hogy ne ismerjék fel, kiment elé, és László nem is ismert rá. Salamon katonái pedig a várfalon ülve szemlélték őket; Salamon pedig azt hitte, hogy egy szerviens az, aki azért ment oda, hogy megküzdjön vele. De mihelyt odaért és arcába tekintett, két angyalt látott László feje fölött, akik tüzes karddal röpdösvén a herceg ellenségeit fenyegették. Ezt látván Salamon a várba menekült. Katonái így szóltak hozzá: „Uram, mi ez, amit láttunk? Még sohasem láttuk, hogy te két vagy akár három ellenség elől megfutottál volna. Most mi történt?" Ő pedig ezt mondta nekik: „Tudjátok, hogy ember elől nem menekültem volna, de ez nem ember, mert tüzes karddal oltalmazzák őt." Ezt hallván elcsodálkoztak, és ezután még inkább félni kezdtek tőle.

130. Salamon katonái az ínségtől kényszerítve Lászlóhoz mentek, ő pedig hercegi nagylelkűséggel és igen kegyes bőkezűséggel bánt velük és megengedte, hogy szabadon visszatérjenek urukhoz. Abban az időben pedig Magnus király Szekszárdon ünnepelte az Úr születésnapját. Kérésére Dezső érsek[1750] ünnepi misét celebrált, és ékes beszédével meglágyította a király szívét, s a békesség javára hajlította. Mikor vége volt a misének, és mindent szertartás szerint elvégeztek, a király meghagyta, hogy mindenki távozzék, kivéve a püspököket és az apátokat. Ekkor a király könnyek között leborult az érsek és más egyházi személyek, azaz főpapok előtt, s azt mondta, hogy vétkezett, mivel elvette országát a törvényesen megkoronázott királytól, megígérte továbbá, hogy a királyságot visszaadja Salamonnak, és szilárd békében

[1749] 1Kir 2, 46.

[1750] L. fentebb, 195. jegyzet.

él vele oly módon, hogy maga jog szerint megtartja ugyan a koronát, de csak az ország egyharmad részével, ami a hercegi hatalomhoz tartozik. A megkoronázott Salamon pedig birtokolja az ország kétharmad részét, ami korábban is az övé volt. A püspökök tehát boldogan hálát adtak Istennek, mert úgy látták, hogy a Szentlélek kegyelmének hatására ismerte fel a király a vétkét és tartott bűnbánatot. Ekkor Magnus király követeket küldvén Salamon királyhoz levélben kifejtette neki a béke már említett feltételeit. Jöttek és mentek hát a követek, ám mivel a különböző felek erről az ügyről különbözőképpen vélekedtek, a teljes kibékülés nem jöhetett létre.[1751] Közben Magnus király súlyos betegségbe esett, és a május Kalendae-ja előtti 7. napon erényektől ékesen a halandó test közös útjára lépett.[1752] Hitében katolikus, Isten iránt odaadó és igen keresztény uralkodó volt. Három évig uralkodott, és Vácott temették el a Boldogságos Szűz egyházában, amelyet ő maga alapított. Uralkodásának első évében igen súlyos éhínség sújtotta Magyarországot.

131. SZENT LÁSZLÓT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

Magnus király halálának hírére Magyarország nemeseinek teljes sokasága fivérénél, Lászlónál gyűlt össze, és közös egyetértésben, egyöntetű szavazással, egybehangzó akarattal, közösen megválasztotta őt az ország kormányzására, sőt valójában igen szenvedélyes és sürgető

[1751] A krónika ma ismert szövegében kétféle álláspont fogalmazódik meg Salamon, valamint Géza és László uralmával kapcsolatban. Az egyik felfogás szerint Salamon törvényesen megkoronázott uralkodó volt, trónfosztása nem tekinthető jogosnak (l. még a 131. és 133. fejezeteket). A kutatás ezt nevezi legitimista állásfoglalásnak. A másik felfogás Salamon királyságát a német uralkodó művének tekinti (126. fejezet), Géza királyságát isteni beavatkozásból (120. fejezet) eredezteti, és Salamont alkalmatlannak tartja az országlásra (l. a korai szövegeket megőrző Zágrábi Krónikát, SRH. I. 208.). A szakirodalomban ezt idoneista állásfoglalásnak nevezték el. Ma még vitatott, hogy e két beállítás mikor keletkezett, és egymáshoz hogyan viszonyultak időrendben. Alapvető szakirodalmát l. Gerics József: a 423. jegyzetben i. m. 88–112.; Kristó Gyula: az 1494. jegyzetben i. m. 585–621. Újabb értékelés: Makk Ferenc: Salamon és a hercegek. In: A magyar történelem vitatott személyiségei. 1. Bp. 2002. 39–60.

[1752] 1077. április 25.

kérésekkel kényszerítette arra. Mindenki tudta ugyanis, hogy fel van vértezve az erények tökéletességével, hitében katolikus, kegyességével kitűnő, bőkezűségében adakozó, jótékonykodásban kiemelkedő. Mert hiszen úgy kiragyogott, mint hajnali csillag a felhők közepette, elűzvén a nyomasztó sötétséget; és mint a telihold az ő napjaiban, és mint a fénylő nap, úgy fényeskedett népe körében s miként a hústól elválasztott háj. És úgy játszott az oroszlánokkal és a medvékkel, miként a juhok bárányaival. Vajon nem ölte meg az óriást, és nem szabadította meg Izraelt a gyalázattól? Megfutamította ugyanis mindenütt és kiirtotta[1753] az ellenszegülőket. Nagy volt ő, neve szerint a legnagyobb. Ha ugyanis nevének jelentésére utalunk, *Ladislaus* annyit jelent, mint isteni rendelésből a népnek adományozott dicsőség. A *laos* ugyanis népet jelent, a *dosis* pedig adományozó, adományozás vagy adomány. Nevének első szótagja tehát kiegészítéssel: *laus* vagyis dicsőség.[1754] És jóllehet a magyarok az ő akarata ellenére királlyá választották őt, soha nem tette a koronát a fejére azért,[1755] mert inkább az égi koronát óhajtotta, mint a földi, éspedig élő király koronáját. De azt sem akarta soha, hogy megkoronázzák és ő viselje a koronát; az volt a szándéka, hogy ha szilárd béke jöhet létre közöttük, a királyságot Salamonnak visszaadja, és ő maga a hercegséget birtokolja. Miután pedig isteni rendelésből az ország kormányzását magára vállalta, nem az esendő és mulandó világi dicsőséget, hanem a mennyei hazát és az isteni dicsőséget igyekezett kiérdemelni szívének minden érzületével. Mindig az Úrtól való félelmet tartotta ugyanis szem előtt minden ítéletében, kiváltképp pedig büntetőügyekben, ahol megtorlást vagy vérontással járó büntetést szokás kiszabni. Isteni sugallattól megvilágosíttatván tudta ugyanis, hogy a király nem annyira uralkodik, mint inkább felette uralkodnak. Ezért minden ítéletében a törvények szigorát enyhítvén mindig szelíd könyörületességgel élt. Az elcsüggedtek vigasztalója volt, az elnyomottak felemelője, az árvák kegyes atyja. Az ország minden lakója, eredeti nevét megváltoztatva, kegyes királynak hívta őt. Győ-

---

[1753] Sir 50, 6–7; 47, 2–4, 8.

[1754] A tudós etimológia szerzője görög nyelvi ismeretekkel kellett, hogy rendelkezzék. L. Bollók János: az 1732. jegyzetben i. m. 63–70. A László név valójában szláv eredetű *(Vladislav)*.

[1755] Lászlót bizonyosan megkoronázták, legnagyobb valószínűséggel 1077 második felében. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 163–164.

zedelmes, tisztelt, híres, gyarapító volt, nem annyira e nevek birtoklása, mint inkább valóságos tettei alapján: gyarapította ugyanis Magyarország területét.[1756]

132. Előbb Dalmáciát és Horvátországot hajtotta örök jogon hatalma alá. Miután ugyanis Zolomér király gyermektelenül halt meg, felesége, László király nővére, akit férje ellenségei sok jogtalansággal zaklattak, fivérének, László királynak segítségét kérte Jézus Krisztus nevében. Az ellene elkövetett jogtalanságokat a király súlyosan megtorolta, és Dalmáciát, valamint Horvátországot csorbítatlanul visszaszerezte számára. Ezt a területet azután az említett királynétól a saját uralma alá hajtotta. Ezt azonban a király nem kapzsiságból cselekedte, hanem azért, mert a királyi jog szerint őt illette az örökség, minthogy Zolomér király első fokú rokonságban állt vele, és nem volt örököse.[1757]

133. Salamon továbbra is Pozsonyban volt, az igen tiszteletre méltó püspökök pedig azon fáradoztak, hogy kibékítsék őket. László király pedig, jóllehet tudta, hogy Salamon módfelett dacos és békétlen, a kegyességtől legyőzetvén és leginkább az igazságosságtól ösztönöztetvén – mivel Lászlónak ellene törvényes joga nem volt, hanem mindent a tényleges helyzet s nem a jog alapján cselekedett – uralkodásának negyedik évében kibékült Salamonnal, a királyi kiadások fedezését biztosító jövedelmet adván neki.[1758] Az ország főemberei azonban óvatosan elhárítván a háborús pusztítás jövendő veszedelmeit, nem engedték, hogy a királyságot Salamonnal megossza, nehogy a legújabbak a megelőzőknél rosszabbak legyenek.[1759] Salamon bűnnel terhelt lelkiismeretét ugyanis a már korábban megfogant harag keserűsége marcangolta. Így hát zúgolódva, háborgó lélekkel cselszövéseken kezdett mesterkedni László ártatlan vérének kiontására. De beleesett a

[1756] László jellemzésének elemzését l. Bollók János: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 62–72.

[1757] Szent László király csak Horvátországot hódította meg 1091-ben, királlyá téve ott unokaöccsét, Álmost. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 128–129., 130–131.; Kapitánffy István: a 922. jegyzetben i. m. 55–80., 153–169. Zolomérra és feleségére l. fentebb, 1663. jegyzet.

[1758] 1081-ben. L. Makk Ferenc: a 632. jegyzetben i. m. 166.

[1759] Mt 12, 45; Lk 11, 26.

verembe, amelyet ásott. Ugyanebben az évben az Úr keresztjébe, amely Fehérvárott állt, belecsapott a villám.[1760] A király pedig, miután Salamont rajtakapta a gyalázaton, elfogatta és Visegrádon[1761] börtönbe vetette. Ott volt pedig Salamon mellett a börtönben Bakony fia Bodocs. Ezt azonban László nem félelemből tette, hanem királyi rokona miatt, aki folyton azzal fenyegetőzött, hogy a korábbiaknál is gonoszabbakat[1762] fog cselekedni, s azért is, hogy annak dühe kissé enyhüljön. Ő maga ugyanis állandóan imádkozott Salamonért, hogy térjen Isten törvényére. Ha Salamon megtért volna, valóban visszaadta volna neki teljes egészében a királyságot, s ő maga a hercegséget választotta volna. És jóllehet Salamon volt börtönben, László sokkal inkább szomorkodott miatta.

134. Később azonban Salamon király kiszabadulván börtönéből Szent István király és Boldog Imre hitvalló testének felemelésekor,[1763] a király mellett maradt néhány napig, végül azonban elszökvén a kunok vezéréhez ment, akit Kutesknek hívtak.[1764] Megesküdött neki, hogy Erdély tartományát tulajdonául adja s leányát feleségül veszi, ha segítségére jön László ellen. Kutesk vezér pedig elcsábulván a hiú reménytől, a kunok nagy sokaságával megtámadta Magyarországot, és egészen Ung és Borsova várak[1765] vidékéig jutott. Ennek hallatára László király rájuk rontott, s azok felmorzsolódtak színe előtt, és sok ezer kun esett el, kardélre hányva.[1766] Salamon király pedig Kuteskkel együtt, mint a tépett tollú kacsák a sas karmai közül, futva menekült.

[1760] A hír Fehérvár megnevezése nélkül szerepel a valószínűleg Fehérvárott keletkezett ún. Pozsonyi Évkönyvben is. Ez lehetett a krónika forrása. L. SRH. I. 126. és jelen kötetben.

[1761] Pest megyei helység a Dunakanyarban.

[1762] L. fentebb, 1759. jegyzet.

[1763] A Hartvik-legenda szerint is (l. ÁKÍF. 336–337.) Salamon 1083-ban szabadult ki börtönéből, Szent István augusztus 20-i kanonizációjakor. Az 1083. évi szentté avatásokra l. Klaniczay Gábor: a 939. jegyzetben i. m. 114–122. Vö. fentebb, 1494. jegyzet.

[1764] Salamon először IV. Henrik császárhoz fordult segítségért trónja visszaszerzése érdekében, ezután ment a Kutesk és Cselgü vezette besenyőkhöz, akiket a krónika kunoknak nevez. Ezek 1085-ben törtek Magyarországra sikertelenül. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 121–122.

[1765] Ma mindkettő Ukrajnában található.

[1766] Kiv 17, 13.

László király tehát zsákmányt szedett tőlük, és himnuszokkal és hálaimákkal áldották[1767] Istent, aki dicsőséges győzelmet adott nekik. Egyházat is építtetett ott a mindenható Isten tiszteletére, ama győzelem emlékére, amelyet ott Isten segítségével arattak.[1768] Salamon király pedig a kun rablókkal megtámadta Bulgáriát és Görögország határvidékeit, ahol a görög császár[1769] seregétől szánalmasan le lettek verve, és csak igen kevesen menekültek meg közülük.[1770]

135. Mikor ugyanis a kunok meglátták a páncélosok nagy sokaságát, igen megrémültek, és igyekezni kezdtek, hogy átkeljenek a Dunán, mielőtt az ellenség körülzárná őket. Ezek tehát, mivel nem volt páncéljuk, könnyűek lévén, gyorsabban haladtak. Salamon és az övéi azonban, valamint más páncélosok fegyvereik súlyától akadályoztatván, elöl haladó társaikat lassabban követték; ráadásul tél volt, és igen sűrűn havazott, tele lett a szemük hópelyhekkel, és a hó sűrűsége által akadályoztatván nem láthatták társaikat, akik előttük haladtak. Így hát eltévedvén bolyongtak a pusztaságban. De az ellenség is közelről üldözte őket. És miután egy elhagyott és üres várhoz érkeztek, bementek oda, s egész nap, valamint éjszaka ott maradtak. Az ellenség azonban mindenfelől körülvette a várat. A bekerítettek pedig, látván, hogy az éhhaláltól kell tartaniuk, azt választották, hogy inkább harcolva haljanak meg, mintsem az éhségtől pusztuljanak el. Így azután kora hajnalban kivonultak az ellenség ellen, s öldöklőikkel együtt pusztultak el, s azok közül is igen sokan elestek, akik őket öldökölték.

1767 2Mak 10, 38.

1768 Talán a mai Kisvárdán.

1769 Ti. I. Alexios Komnénos. L. fentebb, 1286. jegyzet.

1770 A Bizánc elleni hadjárat 1087-ben lehetett, és a kutatók többsége ehhez köti Salamon halálát. Hogy a hadjáratban egy Salamon nevű vezér is részt vett, azt Anna Komnéné is megerősíti (l. ÁMTBF. 104. és jelen kötetben). A krónika a következő fejezetben Salamonnak a hadjáraton történő eltűnéséről, majd pólai (ma Pula Horvátországban) temetéséről beszél. Salamon 1087. évi, hadjáratbeli elhunytát valószínűsíti, hogy Konstanzi Bernold ez évre teszi elhalálozását (l. CFH. I. 413. és jelen kötetben), és hogy felesége, Judit 1088-ban a lengyel fejedelemmel kötött új házasságot. Salamon pólai halálát és sírját próbálja meg bizonyítani: Rokay Péter: a 948. jegyzetben i. m. 7–168. Vö. Kristó Gyula: Rokay Péter: Salamon és Pola (ismertetés). Századok 126 (1992) 660–663. Még l. fentebb, 948. és 1415. jegyzet.

136. Salamon király pedig megfutamodván kevés emberével együtt alig tudott megmenekülni; könnyedén kelt át a Dunán, mivel be volt fagyva. És midőn egy nagy berekhez érkezett, azt mondta az övéinek: a lovak felfrissítésére tartsanak egy kis pihenőt. Ő pedig, miután pajzsát letette, azt színlelte, hogy tüstént visszatér, s bement az erdő homályos területére. Miközben az övéi semmit sem gyanítottak, eltávozott tőlük, és soha többé nem mutatkozott.[1771] S miután a sok csapás bizonnyal megtörte, meglátogatta őt az üdvözítő lélek; ám e csapásoktól nem vált keményebbé, és szabad akaratával nem harcolva tovább az Isten jogos igazsága ellen, hanem megérezve az irgalmasan büntető Isten kezét, vétkei felidézése közben felsóhajtott – és amennyire emberi értelemmel helyesen megítélhető –, töredelmes szívvel és bűnbánattal bánta meg bűneit. Valóban szerencsés szükségszerűség az, amely a jobbra ösztökél, mert valóban szükségszerű, hogy akit a világ gyűlöl, azt szeresse az Isten. Íme, Salamon király nemes teste, mely királyi pompában nevelkedett, most porban és hamuban hever meggyötörten; s aki korábban földi javakért harcolt, most csupán az égiekre törekszik. Életének egész idejét ugyanis zarándoklásban és imádkozásban, böjtben és virrasztásban, fáradalmakban és könyörgésben töltötte el. Egy alkalommal még látták Magyarországon Kálmán király idejében, de nyomban elrejtőzött, és soha többé nem mutatkozott. Az Úrhoz költözött e világból, és Pólában, Isztria városában temették el.[1772] Felesége és anyja pedig Admontban nyugszik.[1773]

137. Ezek után pedig egy bizonyos kun, név szerint Kapolcs, Krul fia erős csapattal tört be Magyarországra, hogy leigázza.[1774] Az erdőntúli országot[1775] kifosztotta és a zsákmányt magával vitte. Miután Erdély földjét végigpusztította, átkelvén Biharba jött, és az Omsóér folyó vidékén időzött néhány napig. Azután átkelvén a Tiszán, Tokojdban[1776] seregét három csapatra osztotta. Két csapatot arra

1771 Vö. fentebb, 1770. jegyzet.

1772 Vö. fentebb, 1770. jegyzet.

1773 Téves hír, Admontban csak Zsófiát, II. Béla magyar király (1131–1141) leányát temették el.

1774 Ezek a támadók tényleg kunok voltak. Hadjáratuk időpontja 1091. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 131.

1775 Ti. Erdélyt.

1776 L. fentebb, 1712. jegyzet.

szánt, hogy a homoki részek[1777] felé fosztogasson, egyet pedig elküldött, hogy a Tisza környékén harcoljon. Harcolva és zsákmányolva zsákmányuk sokaságával érkeztek el arra a helyre, amelyet Becsének[1778] hívnak, és elhatározták, hogy hazatérnek. A következőt mondogatták: „Hadakozva jöttünk, most térjünk vissza vadászgatva!" Akkora zsákmányuk volt Magyarországról, amekkorát soha egyetlen nép sem volt képes szerezni. A nemesek feleségeit és gyermekeit is, foglyul ejtve, magukkal hurcolták. László király pedig övéivel Szlavóniában volt.[1779] S midőn visszatérése alatt mindezt hírül vitték neki, amilyen gyorsan csak tudott, visszatért, és katonáival sietve utánuk lovagolt. A Temes folyó környékén találta meg őket. És azok úgy vélvén, hogy már teljességgel megszabadultak, többet foglalkoztak a vadászattal, mint a háborúval. László király pedig azt mondta katonáinak: „Jobb nekem meghalni veletek, mint feleségeiteket és fiaitokat fogságban látni." Ezeket mondván könnyezett, és vörös zászlója alatt elsőként támadt a kunok táborára. És az Úr szétmorzsolta[1780] a kunokat a magyarok színe előtt. László király tehát így kiáltott vitézeinek: „Ne öljük meg ezeket az embereket, hanem fogjuk el őket, és ha megtérnek, maradjanak életben!" Kapolcs és a kiválóbbak meghaltak, a többiek igen sokan fogságba estek, s közülük senki sem menekült meg, egy szolgáló, név szerint Eszcsembu, kivételével. A király pedig összes emberével együtt az oly nagy győzelemért hálát adott a mindenható Istennek, aki kiragadta őket ellenségeik kezéből; s a folyót Pogányosnak[1781] nevezte el, a pogányok miatt; ez a neve mind a mai napig. A kunok ezt hallva attól a szolgálótól, aki megmenekült, igen elszomorodtak, és esküvel is megfogadták, hogy a Kapolcson esett sérelmet megtorolják. Követeket küldtek a királyhoz, és dölyfös, gyalázkodó szavakkal ráparancsoltak, hogy a foglyokat bocsássa szabadon; kigúnyolták a királyt és kitűzték a napot, amelyen majd Magyarországra betörnek. Amikor a király ezt meghallotta, elmosolyodott, és azon a napon, amelyre a kunok a bevonulást kitűzték, a király eléjük lovagolt, Magyarország

[1777] Talán a Duna–Tisza közén.

[1778] Ma a szerbiai Bečej a Tisza mentén.

[1779] A Szlavónia név Horvátországra utal, amit éppen ekkor – 1091-ben – hódoltatott László király. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 130–131.

[1780] 2Kir 21, 9; Iz 14, 5.

[1781] Temesvártól délkeletre folyik a Temesbe, mai román neve Poganisul.

feldúlásától félve. És egy szombati napon korán reggel a Duna mellett megtámadta a kunokat. Az első három roham során a király ledöfte a kunok vezérét, név szerint Ákost. Cusem[1782] pedig, akiről a király azt gondolta, hogy hűtlen hozzá, ugyanezen a napon hűségesen és bátran szolgálta őt. Szétmorzsolta az Úr[1783] a kunokat a magyarok színe előtt, és a király győzelemmel tért vissza.[1784]

138. A KIRÁLY A RUTÉNOK ELLEN MEGY

Ezután a dicsőséges király megtámadta Oroszországot azért, mert a kunok az ő tanácsukra mentek be Magyarországra.[1785] És amikor a ruténok látták, hogy szerfelett szorult helyzetbe kerültek, a király kegyelmét kérték, és a királynak mindenben hűséget ígértek. A legkegyesebb király szívélyesen meghallgatta őket. Azután betört Lengyelországba.[1786] A lengyelek pedig ellene vonulva harcoltak, a magyarok azonban Isten segítségével megszerezték a győzelmet. Ezután a magyarok Krakkó[1787] várát ostromolták három hónapig. Eközben mind az ostromlottak, mind az ostromlók nélkülözni kezdtek. A király és a főemberek pedig minden magyartól azt kérték, hogy az éjszaka csendjében ki-ki egy csizmaszárnyi földet hozzon; így is történt. A vár előtt azután ebből a földből egy nagy hegyet készítettek, melynek tetejét liszttel borították be. Az ostromlottak tehát látva, hogy az ostromlók bővelkednek élelemben, és hogy sokáig képesek a vár alatt maradni, a várat mindennel együtt átadták a királynak, és a király akaratának meg-

[1782] Cusem (Eusem, Őze) ispánt a krónika a 145. fejezetben is említi.

[1783] Vö. fentebb, 1780. jegyzet.

[1784] Ez a második kunok feletti győzelem 1091 nyár végén történhetett, de előfordul 1092-re történő keltezése is. L. Györffy György: a 47. jegyzetben i. m. 938.

[1785] Szent László hadjárata Vaszilkó halicsi (tyerebovli) (1092–1124) részfejedelem ellen 1092-ben volt. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 136–137.; Font Márta: az 1106. jegyzetben i. m. 136.

[1786] Szent László I. Władysław Hermann lengyel fejedelem (l. fentebb, 704. jegyzet) és törvénytelen fia, Zbigniew viszályába avatkozott bele. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 137. A Gall Névtelen Wrocław magyarok általi ostromáról tud. L. fentebb, 1098. jegyzet.

[1787] L. fentebb, 1227. jegyzet.

felelően békét kötöttek, vagyis szereztek. Innen pedig átment Csehországba,[1788] és a csehektől sok foglyot hozott magával büntetlenül Magyarországra. És így a leggyőzedelmesebb király örömmel tért haza.

139. A VÁRADI EGYHÁZ FELÉPÍTÉSE ÉS LÁSZLÓ KIRÁLY HALÁLA

Ezután Bihar vármegyében a Körös folyó mellett vadászat közben talált egy helyet, ahol angyali intelemre úgy határozott, hogy monostort létesít Szűz Mária tiszteletére; ezt a helyet Váradnak[1789] nevezte el.[1790] László király pedig egyre nagyobb dolgokra törekedve és erényről erényre haladva előre, nemcsak Magyarországra, hanem a kereszténység valamennyi országára széthintette édességének illatát.[1791] Mikor tehát a rómaiak császára meghalt, a németek hercegei és részfejedelmei, valamint az összes bárók és főurak közösen és egyetértésben kérték őt, fogadja el a császárságot. Mivel pedig élete folyamán nem csupán a saját javát kereste, hanem Jézus Krisztusét is, és buzgó lélekkel újra és újra felidézte ama isteni igét: Ne lépd át atyáid határait![1792] Így azután inkább akart a saját határaival megelégedni, mint telhetetlenül, a jog mértékén felül gyarapítani azokat; így az idegen és ismeretlen népek kormányzását nem vállalta magára.[1793] Alig tudott

[1788] Csehországban a dinasztikus belviszályokba avatkozott be 1095-ben Szent László. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 137–138.

[1789] Ma Oradea Romániában.

[1790] Szent László a már meglévő bihari egyházmegye központját helyezte át Váradra, feltehetően a kunok 1091. évi bihari dúlása után, ahol talán már korábban állt egy általa alapított társaskáptalan. L. Almási Tibor: in: KMTL. 712.

[1791] Ter 8, 21.

[1792] Péld 22, 28.

[1793] Szent László német-római császárrá választásának híre semmiféle hitelt nem érdemel. A kutatók 12. század végi, de még inkább 13. század eleji kézre gyanakodnak e híradás kapcsán, és II. András király (1205–1235) konstantinápolyi latin császári trónigényeinek krónikabeli lecsapódásaként értékelik. L. László Veszprémy: Dux et praeceptor Hierosolimitanorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In: ... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak. Ed. by Balázs Nagy–Marcell Sebők.

azonban Magyarországon megmaradni, kegyesen és hűségesen szolgálva Istennek és megfelelően szigorú törvényeket alkotva.[1794] Amidőn a húsvétot Bodrogban ünnepelte,[1795] íme, Franciaországból és Hispániából, Angliából és Bretagne-ból, de kiváltképpen Vilmostól, a franciák királyának fivérétől követek érkeztek hozzá és kinyilvánították, hogy megtorolják a mindenható Istennek okozott sérelmet, és a szent várost,[1796] valamint a legszentebb sírt a szaracénok kezéből meg akarják szabadítani. Ezért kérték a dicsőséges királyt, hogy Jézus Krisztus seregében vezérük és parancsnokuk legyen. A király pedig ezt hallván örvendezett nagy örömmel,[1797] és ugyanezen az ünnepen Magyarország nemesei elbúcsúztatták. Egész Magyarország bánkódott miatta.[1798]

140. Ő azonban semmiképpen sem hagyott fel azzal, amibe belekezdett, s követeket küldött Konrádhoz, a csehek hercegéhez, Ottó fiához, s kérte tőle, sőt elrendelte neki, hogy vele együtt készüljön fel a tengeren túlra menni a Jézus Krisztuson esett sérelem miatt. Ő pedig készségesen meg is ígérte. Közben Konrád herceg rokona, név szerint Svatopluk az éjszaka csendjében Prágába[1799] menvén, elfoglalta a várost. Reggel a prágai püspök[1800] a fejedelmi székbe ültette, és néhá-

Bp. 1999. 470–477.; Szovák Kornél: az 1525. jegyzetben i. m. 133–138. A 13. század elején való nagyarányú krónikaátszerkesztést, stilisztikai-frazeológiai egységesítést állapít meg egyébként Kristó Gyula: az 1621. jegyzetben i. m. 72–73., 88–89., 93–97., 98–104., 112–113., 128–129., 132–133.

[1794] Szent László törvényalkotására l. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 129–132.

[1795] 1093-ban a húsvét április 17-én volt.

[1796] Jeruzsálem. L. fentebb, 457. jegyzet.

[1797] Mt 2, 10.

[1798] Szent László nem érte meg az 1095 novemberében meghirdetett I. keresztes hadjáratot, így e hír sem érdemel sok hitelt. Alapja talán egy tervezett zarándokút volt. Vilmos nevű testvére nem volt I. Fülöp francia királynak (1060–1108), rokona *(frater)* volt azonban az 1093-ban szentföldi útra indult IV. Vilmos toulouse-i gróf. Keresztes utat III. Béla király (1172–1196) tervezett, így a krónikabeli történet is talán akkor keletkezett. L. Veszprémy László: az 1793. jegyzetben i. m. 470–477.

[1799] L. fentebb, 1216. jegyzet.

[1800] Az 1090-es évek elején Kozma volt a prágai püspök (l. fentebb, 1245. jegyzet).

nyan tisztelettel el is fogadták. Konrád pedig a dicsőséges királyhoz, nagybátyjához jött és elmesélte neki, mi történt vele; kérte a királyt, hogy személyesen menjen a segítségére. A király pedig engedett neki hogy azért, hogy a herceg Isten szolgálatából ne maradjon el. Azért is, mivel a rokonság köteléke fűzte hozzá, és mert emlékezett atyjának, a hercegnek cselekedetére is, aki segítségére jött Salamon ellen, megígérte, hogy személyesen fogja megsegíteni.[1801] A király mellett voltak unokaöccsei, Géza király fiai: Kálmán és Álmos.[1802] A király Kálmánról előre sejtette, hogy vérnek kiontója lesz. Egri püspökké akarta ugyanis tenni.[1803] Ezt hallván, ugyanazon az éjszakán Lengyelországba távozott, mert hallotta, hogy az apját és a nagybátyját Lengyelországban tisztelettel fogadták.[1804] Követték őt Magyarországról Márk, Ugra és mások.[1805] A király pedig összegyűjtvén seregét, a csehek ellen indult unokaöccsének sérelme miatt. Amikor azonban a cseh határvidékre ért, súlyos betegség támadta meg őt. Miután főembereit összehívta, Szent Marcell prépostot[1806] és Péter ispánt követekként elküldte Kálmánhoz, hogy térjen vissza Magyarországra. Boldog László pedig úgy rendelkezett, hogy őutána Álmos uralkodjék. Ő azonban nyílt egyszerűségtől vezérelve annyira tisztelte fivérét, Kálmánt, hogy felajánlotta neki az ország koronáját, mert úgy tűnt, hogy az elsőszülöttség jogán őt illeti meg. Ha pedig valaki tudni szeretné, mennyi és milyen jót vitt véghez népe javára Boldog László, élettörténetéből erről teljes ismeretet nyerhet.[1807]

[1801] Konrád nem a fia, hanem a testvére volt II. Vratislav cseh hercegnek, későbbi királynak (l. fentebb, 1092. jegyzet) és I. Ottó olomouci hercegnek (l. fentebb, 1709. jegyzet), és 1092-ben rövid ideig ült a cseh hercegi trónon. Svatopluk I. Ottó fia, és így Konrád unokaöccse volt, később cseh herceg (l. fentebb, 1127. jegyzet). L. Engel Pál: in: KMTL. 560–561.

[1802] L. fentebb, 807. és 828. jegyzet.

[1803] A 152. fejezetben váradi püspökként szerepel.

[1804] Ti. Gézát és Lászlót.

[1805] Márk és Ugra szerepelnek 1111. évi oklevélben. L. DHA. I. 388.

[1806] Marcell később váci püspök (1111, 1113), majd esztergomi érsek (1124). L. Engel Pál–Koszta László: in: KMTL. 706.; Szovák Kornél: in: uo. 203.

[1807] *Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue Beatus Ladizlaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam.* A kutatásban hosszú idő óta vita folyik arról, hogy a *de gestis eiusdem* kifejezés a krónikával sok részletében nagyfokú egyezést mutató Szent László-legendára (legutóbb l. Kristó Gyula: az 1621. jegyzetben i. m. 102–104.) vagy történeti alkotásra, Szent Lászlóról szóló gesztára (legutóbb l. Gerics József–Ladányi Erzsébet: Geszta és legenda a krónikában: gesta Ladislai regis. Magyar Könyvszemle 112 [1996] 277–280.) vonatkozik-e.

141. Szentséggel és kegyelemmel teljesen tehát az angyalok társaságába költözött uralkodásának tizenkilencedik évében, és Váradon temették el az Úr 1095. évében, az augusztus Kalendae-ja előtti 3. napon, vasárnap.[1808]

142. SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY MEGHAL, ÉS GÉZA KIRÁLY FIÁT, KÁLMÁNT TÖRVÉNYESEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

Kálmán tehát, Géza király fia Lengyelországból sietve visszatért, megkoronázták,[1809] és teljes egészében átengedte a hercegséget Álmos hercegnek.[1810] Az ő idejében sok gonoszságot vittek véghez, ahogy ez az alábbiakból kiderül majd.[1811]

143. Külsejét tekintve jelentéktelen volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, félszemű, púpos, sánta és dadogó.[1812] És midőn Jézus Krisztus említett zarándokai meghallották, hogy a dicsőséges László király meghalt, igen szomorkodtak, azután pedig követeket küldtek Kálmán királyhoz, hogy amit a dicsőséges László királytól kívántak, ugyanazt tőle is kérjék, azt gondolván: ő is ugyanolyan kegyes, mert ugyanabból a vérből eredt. Kálmán király ellenben ezt hallván,

---

[1808] Hibás dátum: Szent László 1095. július 29-én, vasárnap halt meg (l. SRH. I. 420.). László sírja eredetileg Somogyvárott volt (l. DHA. I. 352.).

[1809] 1096-ban. L. Györffy György: az 1059. jegyzetben i. m. 50.

[1810] Álmos 1096-tól 1107-ig, jeruzsálemi zarándokútjáig volt a hercegség ura. L. Makk Ferenc: in: KMTL. 40.

[1811] A krónika rendkívül negatív színekkel ábrázolja Kálmán és fia, II. István uralkodását (1116–1131). Ez egy, a Kálmán által megvakíttatott Álmos herceg királyutódai alatt (1131 után) működő krónikafolytatónak tulajdonítható. Egy kódexben megőrződött II. István uralmának objektív leírása is (l. SRH. I. 434–435.), tehát II. Istvánnak bizonyosan volt saját történetírója, Kálmánnak pedig valószínűsíthetően. L. Kristó Gyula: az 1525. jegyzetben i. m. 36–40.

[1812] A negatív jelzősor Kálmán papi és uralkodói alkalmatlanságát kívánja igazolni.

nemcsak arra nem tett ígéretet, hogy velük megy, hanem még csak utat sem engedett nekik országán keresztül.[1813] Sőt sereget küldött ellenük, hogy az országba ne engedjék be őket, úgy gondolván, hogy azok martalócok és nem zarándokok. Ők azonban reményüket Istenbe helyezvén és abban bízván, kinek jelét viselték, Jézus Krisztusban, szerencsésen bevonultak Magyarországra, és a magyarok közül sokakat megöltek. Ezt hallván a király a Temes vidékén seregét összegyűjtötte, és színlelt békével hagyta, hogy menjenek. És miután Zimonyhoz[1814] érkeztek, tábort vertek azt remélvén, hogy békében vannak. Zimony várát is elfoglalták, hogy a király más csapdát ne állítson nekik, és a korábbiaknál rosszabb dolgok[1815] ne történjenek. Ezután azt az egész határvidéket[1816] dúlták élelemért, és amit csak rabolhattak, a várba hordták. A király pedig Temesben a hasznosabb tanáccsal élve, békét kötött velük, és sok ajándékkal, valamint élelemmel tisztelte meg őket, s hagyta békében elvonulni őket.[1817] Ezek a zarándokok pedig tovább haladván elfoglalták Antiochiát, és Isten segítségével eljutottak Jeruzsálembe.[1818]

144. Miután Kálmán király visszatért országába, és Álmos herceg a hercegségébe ment, bizonyos rosszindulatú emberek az ördög tanácsára hagyatkozva megvádolták őket egymás előtt. A hercegnek ugyanis a következőt mondogatták: „Herceg Úr! A király cselt vet neked, és el akar fogni téged." Majd a királynak mondogatták: „A herceg csapdát állított neked, és ha nem vigyázol magadra, tudd meg, hamarosan biztosan meghalsz." Ezt hallván pedig, mivel mindketten ifjak és hevesek voltak, összegyűjtötték seregüket. A király tehát seregével Várkonyba[1819] vonult a herceg ellen, és a herceg az ellenkező oldalon szintén Várkony környékére jött, a Tisza azonban közöttük volt. A hű magyarok azonban fegyvernyugvást kértek tőlük, hogy megbeszélést tartsanak, s mondták: „Mire való, hogy harcolunk? Ők megostromolnak minket, meghalunk; akik megmenekülnek, futnak, miként nemrégiben apáink vagy fivéreink küzdöttek az ő atyáikkal vagy fivéreikkel, és meghaltak. És nem látunk okot sem a harcra. De ha nekik a harc tetszik, harcoljanak ők ketten, és aki közülük erősebbnek bizonyul, az legyen az urunk!" Miután ezt a döntést hozták, a főemberek visszatértek. És amikor Grak elmondta a királynak, miként határoztak, és Ilia[1820] is tudatta ezt a herceggel, azok akaratuk ellenére nyugton maradtak.[1821]

145. Ezek után pedig a király Oroszországot támadta meg,[1822] és a rutének fejedelemasszonya, név szerint Lanca,[1823] a király özvegye a király elé jött, s lábaihoz borulva könnyek között kérlelte a királyt, ne pusztítsa el népét. S midőn a reá nem hallgató királyt igen sürgető kérésekkel ostromolta, a király belerúgott és ellökte magától, mondván: „Nem illendő dolog a királyi felséget asszonyi sírással beszennyezni." Ő pedig jajgatva fordult vissza, és kérte a mindenható Isten segítségét. Könyörgéseire igen sok kun jött Mirkoddal a rutének segítségére. Ezek éjszaka fölkerekedvén kora reggel rátörtek a király táborára, s egészen a megsemmisülésig kegyetlenül elpusztították azt. Magyarország nemesei pedig közrefogták a királyt, s mindenfelől bevehetetlen falat képeztek a király körül. A kunok üldözőbe véve Euzem ispánt az Almási nemzetségből,[1824] ezt a bátor és serény férfit, megölték őt és mindazokat, akik vele voltak. Hasonlóan elpusztították nyilaiknak dö-

[1813] Kálmán csak az első, ún. népi keresztes hadak pusztításai után tiltotta meg az I. keresztes hadjárat különböző csapatainak áthaladását. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 140–142.

[1814] L. fentebb, 1296. jegyzet.

[1815] Mt 12, 45; Lk 11, 26.

[1816] Ti. a Duna–Száva közötti Szerémséget (Marchiát).

[1817] Zimonynál Amiens-i Remete Péter kereszteseivel alakult ki ellentét 1096 júniusában. L. Veszprémy László: az 1159. jegyzetben i. m. 505–508.

[1818] Antiochiát (l. fentebb, 1175. jegyzet) 1098-ban, Jeruzsálemet (l. fentebb, 457. jegyzet) pedig 1099-ben foglalták el a keresztesek.

[1819] L. fentebb, 1630. jegyzet.

[1820] L. fentebb, 1694. jegyzet.

[1821] A várkonyi jelenet – ugyancsak a Tisza menti Várkonyban – 1098-ban lehetett. L. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 140.

[1822] Kálmán II. Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem (l. fentebb, 1335. jegyzet) oldalán vonult fel annak hatalmi riválisaival szemben, de az azok által segítségül hívott kunoktól 1099-ben katasztrofális vereséget szenvedett Peremislnél (l. fentebb, 1341. jegyzet). Az eseményről részletesen beszámol az orosz őskrónika is (l. jelen kötetben). L. Font Márta: az 1106. jegyzetben 143–147.

[1823] Talán Dávid vlagyimiri fejedelem Janka nevű feleségéről van szó. L. Font Márta: az 1106. jegyzetben i. m. 145.

[1824] L. fentebb, 1782. jegyzet.

féseivel Kupán és Lőrinc püspököt,[1825] valamint sok más vitéz har cost. A kunok közül egy, név szerint Monok[1826] keményen üldözte a magyarokat. Mátyás, a király igen kiváló vitéze el akarván őt fogni, rátámadt. Ő azonban menekülés közben hátrafelé kilőtt nyilával át döfte Mátyás lábát, és ha sok társa pajzsát egymáshoz illesztve nem oltalmazta volna őt, nem kerülte volna el a halált. Így aztán Péter for dult Monok ellen; mikor pedig az Péterre kilőtte nyilát, nem tudta el találni, és amíg egy másik nyilat vett elő, Péter átszúrta Monok oldalát, és fogolyként élve vitte a királyhoz. A lábán megsebesült Gyula ispán akkor megmenekült, de Magyarországon belehalt ebbe a sebébe. A király tehát és minden embere gyors futással érkezett Magyarországra. A király kincsét és mindazokat, akik nem tudtak gyorsan menekülni, a kunok elragadták. Akkora vereség volt ott, hogy a magyarok ritkán voltak ekkora mészárlásban. Akik pedig a magyarok közül az erdők ben találtak menedékre, szorongató éhségükben csizmájuk talpát sü tötték meg s azt ették. Mit mondjak még? Akkora veszedelem volt ott, hogy az el sem mondható.

146. A király pedig első feleségével[1827] nemzette Lászlót és István t[1828] az Úr 1101. esztendejében. És amikor a király Dalmáciában, Zára[1829] városában volt,[1830] s azon gondolkodott, hogy a várost népé nek nyakassága miatt felgyújtja, elaludt palotájában, amelyet ott építte tett; és íme, a szent zárai püspök[1831] jött hozzá iszonyú arccal, haján ál megragadva vonszolta őt, és babérfából való vesszőkkel jól meg is verte. Miután elengedte, és fölébredt, őt nem látta, de a fájdalmat érez

[1825] Az orosz őskrónika és a Pozsonyi Évkönyvek (l. SRH. I. 126.) szerint (mindkettőt l. jelen kötetben is) csak Kupán (Koppány) püspök lett a ku nok áldozata, Lőrinc más halált halt.

[1826] Talán az orosz őskrónikában említett Bonyak kánnal azonosítható.

[1827] Malaterrai Gaufréd kötetünkben is olvasható híradása szerint ő Roger szici liai normann nagygróf ismeretlen nevű leánya volt. Vö. fentebb, 926. jegy zet.

[1828] A későbbi II. István királyt.

[1829] L. fentebb, 961. jegyzet.

[1830] Kálmán 1105-ben foglalta el Zárát. L. Kapitánffy István: a 922. jegyzetben i. m. 77.

[1831] Talán a 9. században élt Szent Donatus, a város védőszentje.

te és a vesszőcsapásokat megpillantotta a testén. Ezért belenyugodva elállt a város zaklatásától.

147. Ezután a király Oroszországba akart vonulni.[1832] Az Úr 1106. évében visszatért Passauból[1833] Álmos herceg, aki a királytól való félelmében menekült oda. Őt a király békésen fogadta. Majd Lengyelországba menekült, s miután tanácsot és segítséget kapott a lengyelektől és a magyaroktól, visszatért Magyarországra és bevette Abaújvárt s oda bevonult. A király pedig, ezt meghallva ostrom alá vette a várat. S mikor másnap meg akart ütközni, íme, a herceg hirtelen lóra szállva s a város kapuján kinyargalva, egyedül igen sebesen a király táborához lovagolt. S midőn a király sátrához érkezett, tüstént leszállva a lóról, a király lábai elé borult, s mindenki színe előtt bűnösnek nyilvánította magát. A király pedig mindenki várakozása ellenére megbocsátott a hercegnek. Sőt a herceg közbenjárására azt a neheztelést is félretette, amelyet azon magyarok miatt érzett, akik a városban voltak.[1834] Ezután a herceg Jeruzsálembe utazott,[1835] és amidőn szerencsével visszatért, a király békével fogadta. A herceg kedvét lelte a vadászatban, s állandóan ezzel foglalkozott, és a király mindent megadott neki, ami a vadászathoz szükséges.

148. A DÖMÖSI EGYHÁZ FELÉPÍTÉSE

A herceg pedig monostort épített Dömösön, s megkérte a királyt, jöjjön el a felszentelésére;[1836] így is történt. Később a palotaőrök

[1832] 1106 közepén Kálmán részben a Bonyak kán által vezetett kunokon akart bosszút állni az 1099. évi vereségért, részben pedig szövetségesének, II. Szvjatopolk nagyfejedelemnek akart segítségére lenni. L. Makk Ferenc: az 1290. jegyzetben i. m. 180–183.

[1833] L. fentebb, 377. jegyzet.

[1834] Álmos német útját 1105–1106 fordulójára, lengyel földre való távozását 1106 első felére lehet datálni. Álmosnak a lengyel fejedelem, III. Bolesław (l. fentebb, 1091. jegyzet) a sógora volt. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 156.

[1835] L. fentebb, 1810. jegyzet.

[1836] Dömösön Antiochiai Szent Margitnak szentelt társaskáptalant, és nem monostort hozott létre Álmos herceg 1107 körül. L. F. Romhányi Beatrix: a

azzal vádolták a herceget, hogy kelepcét állított azért, hogy monostorának felszentelése alatt a királyt megölje. És ezt talán meg is tette volna, ha a király barátai nem őrizték volna őt annyira éberen. A király pedig haragra lobbanván, el akarta őt fogatni, de az igen tiszteletreméltó püspökök és más derék főemberek tudván, hogy hazugság az, amivel ellenségeinek koholmánya alapján a herceget vádolják, közbenjártak érte a királynál és esküvel kibékítették őket; a király békével elbocsátotta a herceget, hogy a Bakonyban vadásszon. Elküldte vele két jobbágyát[1837] azon látszattal, hogy megtisztelte őt, azonban titkon kioktatta őket, hogy a herceg lelkét leleményesen fürkésszék ki; ha a herceg a király ellen mesterkedik, jelentsék azt a királynak. És amikor a herceg Csórba[1838] érkezett és elbocsátotta vadászsólymát, s az egy varjút fogott, ártatlan lélekkel így szólt a jobbágyokhoz: „Vajon ez a varjú nem esküdne-e meg a sólyomnak, hogy ha szabadon engedi őt, többé nem fog károgni?" Ők azonban azt válaszolták, hogy sem a sólyom nem engedné szabadon a varjút esküje ellenében, sem a varjú nem volna képes esküt tenni, mivel értelem nélküli állat. A herceg szavait pedig még ugyanazon az éjszakán jelentették a királynak. A herceg pedig vadászat okán a Bakonyba érkezvén, tüstént elvált tőlük és ismét Passauba futott, hogy a németek királyának segítségét kérje.[1839]

149. Az Úr 1112. évében Kálmán király fia, N. meghalt.[1840] A király második feleségét Oroszországból hozta,[1841] akit azonban elbocsátott, de nem erőszakos vakmerőségből, hanem azért, mert házasságtörés bűnében érte tetten. Tudta ugyanis, hogy meg van írva: Akiket az Isten összekötött, ember ne válassza szét![1842] – tudniillik a törvény ellenére és ok nélkül. Tehát nem ő maga vált el tőle, hanem a törvény választotta el őt attól, akit a bűne vádolt, a vétke elítélt, és gaztette sodort nyomorúságos helyzetbe. Őt tehát a törvény küldte vissza hazájába. Házasságtöréséből fiút szült, név szerint Boriszt. Borisz pedig nemzette Kálmánt.[1843]

150. ÁLMOS HERCEGET ÉS FIÁT MEGVAKÍTJÁK

Az Úr 1113. évében a császár Álmos herceg miatt hatalmas sereget indított, és Magyarország határvidékére jött, hogy tárgyalást folytasson a királlyal, és hogy közöttük békét teremtsen. Ez meg is történt. A király pedig a császárnak igen sok ajándékot küldött, és így tisztességgel visszatért hazájába.[1844] Ezek után a király ismét megbékélt Álmos herceggel. A békekötés után azonban a király mégis elfogatta a herceget és fiát, a gyermek Bélát, és megvakíttatta őket.[1845] Azt is elrendelte, hogy Bélát heréljék ki. Az azonban, aki megvakította, félve Istentől és a királyi ház magvának szakadásától, egy kutyakölyköt herélt ki, s annak a heréit vitte a királyhoz. Az ország nemesei közül is megvakíttatta Urost, Vatát és Pált. Nem használt azonban semmit az ártatlan vér kiontása, mert az isteni bosszú következtében a korai halál kegyetlen falánksága nyelte el, s evilági országának romlása lett a büntetése. Ezért mondják mindenkire: Nem így a gonoszok stb.[1846] Álmos herceget pedig monostorába, Dömösre vitték.

151. Azután a király súlyosan megbetegedett, s volt egy Draco nevű latin orvosa, akiben szerfölött bízott. Ez flastromot helyezett a király fülére, aki fejfájástól gyötrődött; és a tapasz ereje fülének járatain

1641. jegyzetben i. m. 21. Az alapítás indítékaira l. Orbán Imre: Miért éppen Margit? (Álmos herceg kolostoralapításáról). Aetas 1997/2–3. sz. 42–50.

1837 A latin *iobagio* szó akkor 'előkelőt, főembert' jelentett. L. Engel Pál: in: KMTL. 304.

1838 Ma Fejér megyei község.

1839 1108-ban történhetett, amint erről német források (mint a kötetünkben is olvasható Névtelen Császárkrónika) beszámolnak. A német uralkodó V. Henrik volt (l. fentebb, 1121. jegyzet). L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 158.

1840 Valószínűleg a már említett László herceg (146. fej.).

1841 Eufémiát (l. fentebb, 1354. jegyzet). A házasság 1112-ben lehetett, a feleség elküldése pedig 1113/1114-ben. L. Font Márta: az 1106. jegyzetben i. m. 137–138.

1842 Mt 19, 6; Mk 10, 9.

1843 Borisz az 1130–1140-es években szívósan kísérletezett a magyar trón megszerzésével. A Kálmán királlyal való rokonsága jelzése érdekében a Kálmán nevet mind maga Borisz *(Kalamanos)*, mind pedig fia *(Konstantinos Kalamanos)* is viselte. L. Makk Ferenc: in: KMTL. 120–121.

1844 A német uralkodó valójában 1108-ban ostromolta sikertelenül Pozsonyt. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 158–159.

1845 A testi megcsonkítás 1115 táján történt. L. Kristó Gyula: a 349. jegyzetben i. m. 141.

1846 Zsolt 1, 4.

keresztül agyvelejének nem csekély részét kiszívta. Miután a tapaszt, amelyet nem bírt már tovább elviselni, eltávolították, megmutatta Othmar ispánnak.[1847] Ottó ispán megvizsgálván a tapaszt, látta rajta a kiszívott agyvelőt, s mondta a királynak: „Uram, hasznodra válik, ha felkészülsz az útravaló vételére."[1848] Ezt hallván, megrémült a király és felnyögött. Ezután pedig a király tanácskozott az igen elvetemült Márkkal, Sima fiával és Achillesszel, Jákó fiával és más ispánokkal, kiknek tanácsára a herceget és anyja öléből elragadott fiát megvakíttotta. Elküldött közülük egyet, név szerint Benedeket, Bothnak a fiát, hogy elfogja a herceget, nehogy a király halála után esetleg ő lépjen a helyére. A király pedig halálos ágyán megparancsolta fiának és főembereinek, hogy halála után bosszulják meg Oroszországon azt a jogtalanságot, amelyet ellene elkövettek.[1849] Amikor Benedek eltávozott, a herceg a monostor előtt üldögélt, saját fájdalmát siratván. Mikor pedig meghallotta, hogy lovasok érkeznek sietve, lelkében előre megérezte, hogy veszedelem fenyegeti, bevezettette magát a monostorba, kezeivel megfogta szűz Szent Margit oltárát, hogy legalább az Isten és az ő szentjei iránti tisztelet miatt ne merészeljék őt onnan elvonszolni. Benedek pedig – akit éppen az ellenkező névvel kellene nevezni[1850] – szentségtörő kezeit rávetette, és erőszakkal akarta elhurcolni, noha az oltárt fogta. Miközben így próbálta meg elvonszolni, a herceg kezének bőre felhasadt, és az oltár vérrel szennyeződött be. A papok azonban figyelték az egyház ajtaját, és el akarták fogni azt a Benedeket. Ő pedig ezt észrevéve, dühödt szívvel kijött, ahogy tudott, és miközben sebesen lovagolt a Pilis erdején át, leesett a lóról és nyakát törve meghalt. Kutyái pedig, amelyek követték őt, felfalták húsát és csontjait.

152. Ez a Kálmán – amint egyesek mondják – váradi püspök volt, de mivel fivérei előbb haltak meg, a pápa engedélyével uralkodni kényszerült.[1851] A magyarok Könyves Kálmánnak nevezték őt azért, mert könyvei voltak, amelyekből mint püspök teljesítette a kánoni hó-

[1847] 1124-ben barsi ispán. L. DHA. I. 418.

[1848] Ti. az utolsó kenetre.

[1849] Ti. az 1099. évi peremisli vereséget.

[1850] Hiszen neve latinul *(Benedictus)* „áldott"-at jelent.

[1851] A krónika korábban egri püspökségéről beszélt. Kálmánnak csak egy fivére volt, Álmos, aki viszont túlélte őt.

rákat.[1852] Magyarországhoz csatolta Dalmáciát,[1853] miután annak Péter nevű királyát Petrova Gora hegyeiben megölte.[1854] A velenceiek gályáit és hajóit zsoldjába fogadva és igen sok pénzért bérbe véve, nagy létszámú sereget küldött Apuliába. Ezek, miután kifosztották, három hónapon át ott maradtak. Mikor Monopoli és Brindisi[1855] városát is elfoglalták, a velenceiekre hagyták, hogy tartsák meg a Kálmán királyt illető haszonbér ellenében. Ők maguk pedig visszatértek Magyarországra. Ezeket a városokat azután a császár által küldött párizsi zsoldosok[1856] szerezték vissza, elűzvén a velenceieket.[1857] Uralkodott pedig huszonöt évig, hat hónapig és öt napig.[1858] Az Úr 1114. évében a február Nonae-ját megelőző 3. napon, kedden távozott el e világból.[1859] Teste Fehérvárott nyugszik.[1860]

Fordította: Dér Terézia–Galántai Erzsébet,
a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Thoroczkay Gábor

[1852] Kálmán műveltségét II. Orbán pápa és a kortárs Gall Névtelen is dicsérte (l. DHA. I. 317.; CFH. I. 490. és jelen kötetben).

[1853] L. fentebb, 1830. jegyzet.

[1854] Péter az utolsó horvát király volt, Kálmán 1097-ben győzhette le. L. Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 147.

[1855] Ma olaszországi városok.

[1856] Más szöveghagyomány szerint: „pisai gályások" (l. SRH. I. 433.).

[1857] Történetírásunk a fenti eseményeket 1108-ra keltezi, és benne Kálmán bizánci szövetségben lefolytatott, normannellenes itáliai hadjáratát látja. L. Pauler Gyula: a 6. jegyzetben i. m. 209.; Makk Ferenc: a 207. jegyzetben i. m. 157–158. A 13. századi krónikafolytató, Ákos mester elképzelésének tartja az egész fenti híradást: Mályusz Elemér: Az V. István-kori geszta. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 58. Bp. 1971. 39–41.

[1858] Kálmán alig húsz évig uralkodott csak.

[1859] Kálmán 1116. február 3-án, csütörtökön halt meg.

[1860] Fehérvári temetkezésére l. Thoroczkay Gábor: a 824. jegyzetben i. m. 580–581. 45. jegyzet.

NÉVMUTATÓ

A mutató a személy-, hely- és népneveket öleli fel. A kötet teljes névanyagára kiterjed, kivéve a forrásokban szereplő helynevek azonosítása esetén a lábjegyzetekben levő megye- és országneveket, az idézett szakirodalmi művek címében előforduló neveket és ezek kiadási helyeit. A bibliai személyek közül csak a királyokat tüntettük fel, valamint – ha patrónusként szerepelnek – a szenteket és Szűz Máriát.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O, Ö

P

SZ

T

U

V

W

Z

Zs

TARTALOMJEGYZÉK

Felelős kiadó:
Dr. Sebők Ferenc

Nyomdai kivitelezés:
Dudás István, Kecskemét